

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Докторске академске студије социологије

**МРЕЖНО-ПРОСТОРНА
ДЕКОМПОЗИЦИЈА КОЛЕБЉИВОСТИ
ГЛАСАЧКОГ ТЕЛА: ОДАБРАНЕ НОВЕ
ЧЛАНИЦЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ ВЕРСУС
СРБИЈА**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор: Проф. др Валентина Соколовска

Кандидат: Ма Александар Томашевић

Нови Сад, 2018. године

образец 5a

**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ**

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Aleksandar Tomašević
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Dr Valentina Sokolovska, vanredni profesor
Naslov rada: NR	Mrežno-prostorna dekompozicija kolebljivosti glasačkog tela: odabrane nove članice Evropske unije versus Srbija
Jezik publikacije: JP	Srpski jezik
Jezik izvoda: JI	srp. / eng.
Zemlja publikovanja: ZP	Republika Srbija
Uže geografsko područje: UGP	Vojvodina
Godina: GO	2018
Izdavač: IZ	Autorski reprint
Mesto i adresa: MA	21000 Novi Sad, dr Zorana Đinđića 2

Fizički opis rada: FO	Broj poglavlja: 11, broj stranica: 283, broj slika: 58, broj tabela: 3, broj referenci: 168, broj priloga: 2
Naučna oblast: NO	Sociologija
Naučna disciplina: ND	Sociologija politike
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Izbori, izborna kolebljivost, prostorna statistika, mrežna analiza, nacionalizacija, partijski sistem, lokalizacija
UDK	342.892.2 : 581.15 308(4) : 308(497.11)
Čuva se: ČU	Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Centralna Biblioteka
Važna napomena: VN	Nema
Izvod: IZ	<p>Istraživanje koje je predstavljeno u ovoj doktorskoj disertaciji usmereno je na problem merenja kolebljivosti biračkog tela i njenih prostornih aspekata u postkomunističkim društvima. Komparativni okvir istraživanje čine Republika Srbija i pet mladih članica Evropske unije (Mađarska, Slovenija, Rumunija, Bugarska i Hrvatska). U političkim naukama i sociologiji politike, najuticajnije istraživačko polje koje razmatra prostorne aspekte partijskih sistema jeste teorija partijske nacionalizacije koja ovaj proces definiše kao homogenizaciju biračkog ponašanja na čitavoj teritoriji nacionalne države. Kako je izborna kolebljivost jedan od fundamentalnih mera biračkog ponašanja, iznenađuje činjenica da u dosadašnjim istraživanjima procesi nacionalizacije i promene izborne kolebljivosti nisu dovođeni u eksplicitnu vezu. Ideja ove disertacije je da premosti istraživački "vakuum" koji postoji između ova dva polja. Preciznije, formulišemo tri istraživačka cilja koja će biti ostvarena u ovoj disertaciji.</p> <p>Prvi cilj odnosi se na rešavanje problema merenja izborne kolebljivosti na nacionalnom nivou u postkomunističkim društvima, što podrazumeva i rešavanje problema diferencijacije između unutarsistemske i vansistemske kolebljivosti koji predstavljaju dva fundamentalno različita aspekta ponašanja biračkog tela. Metodološka rešenja predstavljena u ovoj disertaciji osiguravaju internu konzistentnost merenja unutar definisanog uzorka, što dovodi do plauzibilnijih komparativnih zaključaka o trendovima promene nivoa kolebljivosti. Na osnovu postignutih rezultata, odnosno realizacije ovog istraživačkog cilja, klasifikujemo države u dva tipa: (1) sistemi tipa I za koje je karakterističan umeren nivo kolebljivosti i unutarsistemska kolebljivost kao</p>

dominantna komponenta (Mađarska, Rumunija, Hrvatska, Srbija); (2) sistemi tipa II za koje je karakterističan visok nivo kolebljivosti i vansistemska kolebljivost kao dominantna komponenta (Slovenija, Bugarska).

Drugi cilj ove disertacije jeste mrežno-prostorna dekompozicija izborne kolebljivosti na NUTS3 prostornom nivou. U istraživanju smo koristili dva različita metodološka pristupa ovoj vrsti dekompozicije: (1) prostornu stastiku, odnosno metod prostornih autokorelacija, (2) i mrežnu analizu, odnosno metod korelacionih mreža. Putem prostorne autokorelacije otkrili smo fokalne prostorne konfiguracije, odnosno klastere teritorija koje su međusobno u korelaciji, dok nam metod korelacionih mreža omogućava da utvrdimo u kom stepenu su lokalizovane interakcije (odnosno korelacije) između teritorija češće u odnosu na sve ostale korelacije unutar sistema. Mrežno-prostorna dekompozicija otkriva prostorne konfiguracije unutar nacionalnih država koje su interno homogene i heterogene u odnosu na ostatak države. Samim tim, one predstavljaju distinktivne političke prostore, unutar kojih postoji lokalizovana reakcija biračkog tela na partijski sistem. Prateći teoriju nacionalizacije, izostanak većeg broja ovih klastera u nekom sistemu tumačimo kao indikator procesa nacionalizacije, dok u suprotnom slučaju konstataujemo da postoji lokalizacija politike.

Treći cilj ove disertacije odnosi se na kvantifikaciju rezultata dobijenih mrežno-prostornom dekompozicijom izborne kolebljivosti. Preciznije, cilj je transformisati dobijenu teritorijalnu diviziju na klastere susedstva u numeričku meru koja se može koristiti kao indikator nacionalizacije i lokalizacije političkih sistema. Rezultat realizacije ovog cilja jeste nova mera predstavljena u ovoj disertaciji, koju nazivamo indeksom lokalizacije izborne kolebljivosti (za obe komponente kolebljivosti). Na osnovu rezultata našeg istraživanja utvrdili smo da ova nova mera korespondira sa konvencionalnim merama nacionalizacije, ali pri tome ima nekoliko prednosti u odnosu na njih od kojih je jedna posledica toga što je indeks izveden iz prostorne distribucije izborne kolebljivosti, kao agregatne, fundamentalne mere biračkog ponašanja. Rezultati komparacije indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti pokazuju i da unutar ranije definisane tipologije sistema postoji pravilna diferencijacija u nivou lokalizacije sistema, te su sistemi tipa I umereno i visoko lokalizovani, dok su sistemi tipa II visoko nacionalizovani. na ovaj način, utvđujemo da postoji zavisnost nivoa kolebljivosti od stepena nacionalizacije sistema, što je i najvažniji saznavni doprinos ove disertacije.

U zaključnom poglavlju se osvrćemo i na položaj Republike Srbije i njenog političkog sistema u odnosu na ostale zemlje uzorka. Na osnovu izmerenih nivoa izborne kolebljivosti i stepena nacionalizacije sistema dajemo detaljan opis evolucije partijskog sistema Srbije u XXI veku, komentarišemo njegove sličnosti sa analiziranim

	mladim članicama EU (pre svega sa Mađarskom) i formulišemo hipoteze o pravcima njegovog razvoja u budućnosti, kao i smernice za dalje integrisane studije izborne kolebljivosti i političke nacionalizacije.
Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	09.03.2018
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO	predsednik: član: član: član:

University of Novi Sad
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	PhD thesis
Author: AU	Aleksandar Tomašević
Mentor: MN	Valentina Sokolovska, PhD
Title: TI	Spatio-network decomposition of electoral volatility: selected young EU member states versus Serbia
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	eng. / srp.
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	Vojvodina
Publication year: PY	2018
Publisher: PU	Author`s reprint
Publication place: PP	Novi Sad, dr Zorana Đinđića 2

Physical description: PD	11 chapters, 283 pages, 58 figures, 3 tables, 168 references and 2 appendices
Scientific field SF	Sociology
Scientific discipline SD	Political sociology
Subject, Key words SKW	Elections, Electoral volatility, Spatial statistics, network analysis, nationalization, party system, lokalization
UC	342.892.2 : 581.15 308(4) : 308(497.11)
Holding data: HD	Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Central Library
Note: N	No additional notes
Abstract: AB	<p>Research presented in this dissertation is aimed at the problem of measurement of electoral volatility and its spatial aspects in post-communist societies. The comparative frame of this research is made of Serbia and five young members of European Union (Hungary, Slovenia, Romania, Bulgaria, and Croatia). In political sciences and political sociology, the most influential research field which investigates the spatial aspects of party systems is the theory of party nationalization, which defines this process as homogenization of electoral behavior in the entire territory of the nation-state. As electoral volatility represents one of the most fundamental measures of electoral behavior, the fact that previous research hasn't investigated these processes together is surprising. The idea of this dissertation is to fill in the "vacuum" formed between these two research fields. To be more precise, in this thesis we formulate three research goals.</p> <p>The first goal is concerned with solving the problem of measurement of electoral volatility on the national level in post-communist societies, which implies solving the problem of differentiating between inter-system and extra-system volatility, which represent two fundamentally different aspects of electoral behavior. Methodological solutions presented in this dissertation produce the internal consistency of measurement inside the defined sample, which leads to more plausible comparative inference about the trends of change of electoral volatility. On the basis of our results, we classify the countries in our sample in two types: (1) type I systems are characterized by moderate level of volatility and inter-system volatility as the dominant component (Hungary, Romania, Croatia, Serbia); type II systems which are characterized by high levels of volatility and extra-system volatility as the dominant component (Bulgaria and Slovenia).</p>

	<p>The second goal of this research is spatio-network decomposition of electoral volatility on the NUTS3 spatial level. We applied two different methodological approaches to the composition: (1) spatial statistics and spatial auto-correlations, (2) and network analysis and partial correlation networks. Application of spatial auto-correlation results in the discovery of focal spatial configurations and correlated territorial clusters, while network analysis enables us to determine the degree by which the localized interactions (partial correlations) between territories are more probable than all other correlations within the system. Spatio-network decomposition reveals spatial configurations inside nation states which are internally homogenous and heterogeneous in reference to the rest of the country. Therefore, they represent distinct political spaces, inside which there is a localized reaction of the electorate. Following party nationalization theory, we interpret the absence of the clusters as the indicator of nationalization, while in contrast, we see indicators of localization of politics.</p> <p>The third goal of this dissertation refers to the quantification of the results of spatio-network decomposition of electoral volatility. To be precise, our goal is to transform the given territorial division into community clusters into a numeric measurement which can be used as the indicator of localization and nationalization. As a result, we present a new measurement which we call the index of electoral volatility localization (for each component of volatility). Our results show that this new measure corresponds to the values of the conventional measurements of nationalization while having several advantages, one of which is the result of inferring the value of the index from the spatial distribution of electoral volatility, which is an aggregate, fundamental measure of electoral behavior. The results of the comparative analysis show that within the defined typology of systems there is a regular differentiation in system localization levels where type I systems are highly localized, while type II systems are highly nationalized. In this way, we can conclude that there is a dependence relation between volatility levels and the degree of nationalization which is the main finding of our research.</p> <p>In the concluding chapter, we analyze the position of Serbia and its political systems with reference to other countries in our sample. Using measured volatility levels and the degree of nationalization we give a detailed description of the evolution of Serbia's party system in XXI century and we comment on its similarities with analyzed young EU members (mainly with Hungary) and we formulate hypotheses about the directions of its change in the future, as well as the guidelines for further integrated research of electoral volatility and political nationalization.</p>
Accepted on Scientific Board on: AS	09.03.2018

Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	

Rezime

Istraživanje koje je predstavljeno u ovoj doktorskoj disertaciji usmereno je na problem merenja kolebljivosti biračkog tela i njenih prostornih aspekata u postkomunističkim društvima. Komparativni okvir istraživanja čine Republika Srbija i pet novijih članica Evropske unije (Mađarska, Slovenija, Rumunija, Bugarska i Hrvatska). U političkim naukama i sociologiji politike, najjuticajnije istraživačko polje koje razmatra prostorne aspekte partijskih sistema jeste teorija partijske nacionalizacije koja ovaj proces definiše kao homogenizaciju biračkog ponašanja na čitavoj teritoriji nacionalne države. Kako je izborna kolebljivost jedan od fundamentalnih mera biračkog ponašanja, iznenađuje činjenica da u dosadašnjim istraživanjima procesi nacionalizacije i promene izborne kolebljivosti nisu dovođeni u eksplicitnu vezu. Ideja ove disertacije je da premosti istraživački “vakuuum” koji postoji između ova dva polja i ona se ogleda u tri istraživačka cilja koja će biti ostvarena u ovoj disertaciji.

Prvi cilj odnosi se na rešavanje problema merenja izborne kolebljivosti na nacionalnom nivou u postkomunističkim društvima, što podrazumeva i rešavanje problema diferencijacije između unutarstemske i vansistemske kolebljivosti koji predstavljaju dva fundamentalno različita aspekta ponašanja biračkog tela. Metodološka rešenja predstavljena u ovoj disertaciji osiguravaju internu konzistentnost merenja unutar definisanog uzorka, što dovodi do plauzibilnijih komparativnih zaključaka o trendovima promene nivoa kolebljivosti. Na osnovu postignutih rezultata, odnosno realizacije ovog istraživačkog cilja, klasifikujemo države u dva tipa: (1) sistemi tipa I za koje je karakterističan umeren nivo kolebljivosti i unutarstemska kolebljivost kao dominantna komponenta (Mađarska, Rumunija, Hrvatska, Srbija); (2) sistemi tipa II za koje je karakterističan visok nivo kolebljivosti i vansistemska kolebljivost kao dominantna komponenta (Slovenija, Bugarska).

Drugi cilj ove disertacije jeste mrežno-prostorna dekompozicija izborne kolebljivosti na NUTS3 prostornom nivou. U istraživanju smo koristili dva različita metodološka pristupa ovoj vrsti dekompozicije: (1) prostornu statistiku, odnosno metod prostornih autokorelacija,

(2) i mrežnu analizu, odnosno metod korelacionih mreža. Putem prostorne autokorelacije otkrili smo fokalne prostorne konfiguracije, odnosno klasterne teritorija koje su međusobno u korelaciji, dok nam metod korelacionih mreža omogućava da utvrdimo u kom stepenu su lokalizovane interakcije (odnosno korelacije) između teritorija češće u odnosu na sve ostale korelacije unutar sistema. Mrežno-prostorna dekompozicija otkriva prostorne konfiguracije unutar nacionalnih država koje su interno homogene i heterogene u odnosu na ostatak države. Samim tim, one predstavljaju distinktivne političke prostore, unutar kojih postoji lokalizovana reakcija biračkog tela na partijski sistem. Prateći teoriju nacionalizacije, izostanak većeg broja ovih klastera u nekom sistemu tumačimo kao indikator procesa nacionalizacije, dok u suprotnom slučaju konstatujemo da postoji lokalizacija politike.

Treći cilj ove disertacije odnosi se na kvantifikaciju rezultata dobijenih mrežno-prostornom dekompozicijom izborne kolebljivosti. Preciznije, cilj je transformisati dobijenu teritorijalnu diviziju na klasterne susedstva u numeričku meru koja se može koristiti kao indikator nacionalizacije i lokalizacije političkih sistema. Rezultat realizacije ovog cilja jeste nova mera predstavljena u ovoj disertaciji, koju nazivamo indeksom lokalizacije izborne kolebljivosti (za obe komponente kolebljivosti). Na osnovu našeg istraživanja utvrdili smo da ova nova mera korespondira sa konvencionalnim merama nacionalizacije, ali pri tome ima nekoliko prednosti u odnosu na njih od kojih je jedna posledica toga što je indeks izveden iz prostorne distribucije izborne kolebljivosti, kao agregatne, fundamentalne mere biračkog ponašanja. Rezultati komparacije indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti pokazuju i da unutar ranije definisane tipologije sistema postoji pravilna diferencijacija u nivou lokalizacije sistema, te su sistemi tipa I umereno i visoko lokalizovani, dok su sistemi tipa II visoko nacionalizovani. Na ovaj način, utvrđujemo da postoji zavisnost nivoa kolebljivosti od stepena nacionalizacije sistema, što je i najvažniji saznavni doprinos ove disertacije.

U zaključnom poglavlju se osvrćemo i na položaj Republike Srbije i njenog političkog sistema u odnosu na ostale zemlje uzorka. Na osnovu izmerenih nivoa izborne kolebljivosti i stepena nacionalizacije sistema dajemo detaljan opis evolucije partijskog sistema Srbije u XXI

veku, komentarišemo njegove sličnosti sa analiziranim novijim članicama EU (pre svega sa Mađarskom) i formulišemo hipoteze o pravcima njegovog razvoja u budućnosti, kao i smernice za dalje integrisane studije izborne kolebljivosti i političke nacionalizacije.

Summary

Research presented in this dissertation is aimed at the problem of measurement of electoral volatility and its spatial aspects in post-communist societies. The comparative frame of this research is made of Serbia and five young members of European Union (Hungary, Slovenia, Romania, Bulgaria, and Croatia). In political sciences and political sociology, the most influential research field which investigates the spatial aspects of party systems is the theory of party nationalization, which defines this process as homogenization of electoral behavior in the entire territory of the nation-state. As electoral volatility represents one of the most fundamental measures of electoral behavior, the fact that previous research hasn't investigated these processes together is surprising. The idea of this dissertation is to fill in the "vacuum" formed between these two research fields. To be more precise, in this thesis we formulate three research goals.

The first goal is concerned with solving the problem of measurement of electoral volatility on the national level in post-communist societies, which implies solving the problem of differentiating between inter-system and extra-system volatility, which represent two fundamentally different aspects of electoral behavior. Methodological solutions presented in this dissertation produce the internal consistency of measurement inside the defined sample, which leads to more plausible comparative inference about the trends of change of electoral volatility. On the basis of our results, we classify the countries in our sample in two types: (1) type I systems are characterized by moderate level of volatility and inter-system volatility as the dominant component (Hungary, Romania, Croatia, Serbia); type II systems which are characterized by high levels of volatility and extra-system volatility as the dominant component (Bulgaria and Slovenia).

The second goal of this research is spatio-network decomposition of electoral volatility on the NUTS3 spatial level. We applied two different methodological approaches to the composition: (1) spatial statistics and spatial auto-correlations, (2) and network analysis and

partial correlation networks. Application of spatial auto-correlation results in the discovery of focal spatial configurations and correlated territorial clusters, while network analysis enables us to determine the degree by which the localized interactions (partial correlations) between territories are more probable than all others correlations within the system. Spatio-network decomposition reveals spatial configurations inside nation states which are internally homogenous and heterogeneous in reference to the rest of the country. Therefore, they represent distinct political spaces, inside which there is a localized reaction of the electorate. Following party nationalization theory, we interpret the absence of the clusters as the indicator of nationalization, while in contrast, we see indicators of localization of politics.

The third goal of this dissertation refers to the quantification of the results of spatio-network decomposition of electoral volatility. To be precise, our goal is to transform the given territorial division into community clusters into a numeric measurement which can be used as the indicator of localization and nationalization. As a result, we present a new measurement which we call the index of electoral volatility localization (for each component of volatility). Our results show that this new measure corresponds to the values of the conventional measurements of nationalization while having several advantages, one of which is the result of inferring the value of the index from the spatial distribution of electoral volatility, which is an aggregate, fundamental measure of electoral behavior. The results of the comparative analysis show that within the defined typology of systems there is a regular differentiation in system localization levels where type I systems are highly localized, while type II systems are highly nationalized. In this way, we can conclude that there is a dependence relation between volatility levels and the degree of nationalization which is the main finding of our research.

In the concluding chapter, we analyze the position of Serbia and its political systems with reference to other countries in our sample. Using measured volatility levels and the degree of nationalisation we give a detailed description of the evolution of Serbia's party system in XXI century and we comment on its similarities with analyzed young EU members (mainly

Summary

---

with Hungary) and we formulate hypotheses about the directions of its change in the future, as well as the guidelines for further integrated research of electoral volatility and political nationalization.

Zahvalnica

Ova disertacija i istraživanje koje je u njoj predstavljeno ne bi bila moguće bez podrške, savetovanja i motivacije koje sam dobio od svoje mentorke, prof. dr Valentine Sokolovske. Njoj dugujem najveću zahvalnost za to što će ova disertacija ugledati svetlost dana, kao i za svoj celokupan akademski i naučnoistraživački razvoj. Bez njenog iskustva, volje i spremnosti da zajedno otkrivamo nove oblasti primene statističkih metoda u društvenih naukama, kao i njene rešenosti i fokusa da “od nule” krenemo sa istraživanjima društvenih mreža i primenama mrežne metodologije u domaćoj sociologiji, ne bih uspeo da realizujem ciljeve zacrtane u ovoj disertaciji.

Želim da se zahvalim i članovima komisije, kao i svim ostalim profesorima sa Odseka za sociologiju Filozofskog fakulteta koji su mi uputili konstruktivne kritike i sugestije na plan i predlog teme ove disertacije.

Pored toga, zahvaljujem se svim svojim profesorima na Odseku za sociologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu koji su, na posredan ili neposredan način, oblikovali moj istraživački profil, usmerili me na interesantne i izazovne istraživačke probleme u sociologiji (i van sociologije ka drugim društvenim nauka). Tokom doktorskih akademskih studija sociologije, imao sam privilegiju da mi na devet predmeta, mentori ispitnih radova budu sedam različitih profesora. Bez obzira na relevantnost tih predmeta za istraživačke probleme ove disertacije, od svakog od njih sam dobio korisne savete i kritike koje su mi pomogle da unapredim svoje teorijsko i metodološko znanje, ali i da poboljšam svoje umeće pisanja naučnih radova, kao i kritičkog i sociološkog mišljenja, te im se ovim putem zahvaljujem.

Posebnu zahvalnost dugujem i profesoru dr Kostu Josifidisu čije konstruktivne kritike plana i predloga disertacije su u značajnoj meri doprinele konačnoj formulaciji

njenog naslova i njenih ciljeva.

Moj akademski i lični razvoj ne bi bio moguć bez bezrezervne i bezuslovne psihološke i svake druge podrške mojih roditelja koji su me ohrabljivali i podržavali moje (promišljene i nepromišljene) odluke tokom čitavog obrazovanja. Bez njihovog insistiranja na obrazovanju i nesebičnog investiranja u njega, ne bih danas bio ono što jesam. Na kraju, želeo bih da se zahvalim mojoj boljoj polovini, Jasmini, za strpljenje i razumevanje koje je pokazala za moje zanemarivanje drugih životnih obaveza prilikom pisanja ove disertacije. Zahvaljujući njoj, proces izrade ove disertacije bio je lakši i podnošljiviji nego što sam ikada mogao zamisliti.

Sadržaj

Rezime	i
Summary	iv
Zahvalnica	vii
1 Uvod	1
1.1 Ciljevi istraživanja i organizacija disertacije	9
2 Teorijsko-metodološki deo	13
2.1 Izborna kolebljivost i Pedersenov indeks	13
2.1.1 Metodološki problemi u primeni Pedersenovog indeksa	21
2.1.1.1 Problem malih partija (problem inkluzije)	23
2.1.1.2 Problem novih partija (problem kontinuiteta)	28
2.1.2 Modifikacija Pedersenovog indeksa u cilju diferencijacije unutarstemske i vansistemske kolebljivosti	33
2.2 Nacionalizacija i lokalizacija partijskih sistema	40
2.2.1 Teorije partijske nacionalizacije i lokalizacije	42
2.2.1.1 Nacionalizacija postkomunističkih sistema	50
2.2.2 Mere partijske nacionalizacije	56
2.2.3 Nacionalizacija/lokalizacija i izborna kolebljivost	63
2.3 Metodologija mrežno-prostorne dekompozicije izborne kolebljivosti	71
2.3.1 Prostorna dekompozicija izborne kolebljivosti	73
2.3.2 Mrežna dekompozicija izborne kolebljivosti	79
2.3.2.1 Mreže parcijalne korelacije	80
2.3.2.2 Analiza klastera susedstva	85
2.3.3 Indeks lokalizacije izborne kolebljivosti	89
3 Analitičko-empirijski deo	94

3.1	Vremenski i prostorni okvir komparativne analize	94
3.1.1	Kriterijum selekcije odabranih zemalja	94
3.1.2	Izvori podataka i dostupnost izbornih rezultata na lokalnom nivou . . .	98
3.2	Parlamentarni izbori u odabranim zemljama i Republici Srbiji	106
3.2.1	Mađarska	106
3.2.2	Slovenija	112
3.2.3	Rumunija	115
3.2.4	Bugarska	120
3.2.5	Hrvatska	125
3.2.6	Srbija	128
3.3	Analiza izborne kolebljivosti na nacionalnom nivou	137
3.3.1	Mađarska i Slovenija	138
3.3.2	Rumunija i Bugarska	144
3.3.3	Hrvatska	148
3.3.4	Srbija	152
3.3.5	Komparativna analiza trendova promene kolebljivosti na nacionalnom nivou	155
3.4	Rezultati mrežno-prostorne dekompozicije	161
3.4.1	Mađarska	162
3.4.2	Slovenija	169
3.4.3	Rumunija	175
3.4.4	Bugarska	180
3.4.5	Hrvatska	185
3.4.6	Srbija	190
3.4.7	Komparativna analiza mrežno-prostorne dekompozicije	197
3.5	Lokalizacija izborne kolebljivosti	202
3.5.1	Vrednosti indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti u analiziranim državama 202	

3.5.2	Odnos indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti i drugih mera nacionalizacije partijskog sistema	207
4	Zaključna razmatranja	215
	Indeks slika	233
	Indeks tabela	234
A	Prilog - Kartogrami totalne izborne kolebljivosti po godinama	235
B	Prilog - Kartogrami značajnih autokorelacija po godinama	239
	Literatura	246

Meriti ono što je merljivo i načiniti merljivim ono što nije

— pripisuje se Galileu Galileju (1564–1642)

1 Uvod¹

Ne postoji mnogo pokazatelja u društvenim istraživanjima partijskih sistema, na osnovu kojih se može napraviti jasna distinkcija između mladih i starih demokratija na Evropskom kontinentu. Kolebljivost biračkog tela je jedan od takvih pokazatelja i na osnovu nje se može povući demarkaciona linija između uređenih, stabilnih starijih demokratija koje su rezultat evropeizacije biračkih i partijskih sistema (Caramani, 2017) i nestabilnih, nepredvidivih i često teško razumljivih političkih sistema u Centralnoj i Istočnoj Evropi.² Sa jedne strane, reč je o veoma dobro istraženom fenomenu na zapadnom delu kontinenta, ali sa druge strane, još uvek ne znamo šta tačno proizvodi ovako dramatične razlike u evropskom političkom prostoru.

Izborna kolebljivost predstavlja sumu razlika u distribuciji glasova koje svaka politička partija dobija između dva izborna perioda. Ona nam govori “. . . u kom stepenu se partijska snaga realocira od jednih izbora do sledećih, između gubitničkih i pobedničkih pozicija” (Pedersen, 1979, str. 4). Izborna kolebljivost je veoma popularna

---

¹Tekst disertacije je pripremljen u skladu sa preporukama i standardima poslednjeg (šestog) izdanja *Publikacionog priručnika Američke psihološke asocijacije* (odnosno APA stila) (APA, 2010). Standardi su primenjeni prilikom imenovanja i numeracije poglavlja, formatiranja i pripreme tabela, slika, citata i bibliografije. Sam dokument kreiran je upotrebom programskih jezika za obradu i formatiranje teksta *RMarkdown* i *LaTeX* u okviru programskog paketa *R Studio* (RStudio Team, 2016)

²U ovoj disertaciji koristimo termin izborna kolebljivost (ili sinonimno: kolebljivost biračkog tela) kao prevod engleskog termina *electoral volatility*. U domaćoj literaturi srećemo prevode poput izborna volatilitnost ili izborna promenljivost, međutim termin *kolebljivost* je (po mišljenju autora) prikladniji zato što: (1) upućuje na kolebanje samih birača u pogledu odluke kojoj partiji dati glas (ili da li uopšte izaći na izbore) i (2) nije presedan u prevodenju engleske reči *volatility* i koristi se i u drugim naučnim disciplinama (npr. kolebljivost cena u ekonomiji).

istraživačka tema u političkim naukama i sociologiji politike, što nije začuđujuće jer je jasno povezana sa jednim od najvažnijih problema politike - sa stabilnošću. Partijski sistemi sa visokim stepenom kolebljivosti biračkog tela, proizvode nepredvidive promene javnih politika, omogućavaju nastanak netradicionalnih političkih partija i otežavaju političke dogovore država sa eksternim akterima, a mogu i ugroziti stabilnost demokratskih režima. Iako su politički sistemi sa niskim stopama kolebljivosti stabilni i konzistentni, oni sistemi sa premalo kolebljivim biračkim telom mogu postati kartelski partijski sistemi u kojima mala klika političkih aktera kontroliše politički sistem i pristup političkoj moći (Dassonneville & Hooghe, 2011; E. N. Powell & Tucker, 2014). Samim tim, postoje važni i praktični razlozi zašto je istraživanje izborne kolebljivosti relevantno i bitno za razumevanje modernih političkih sistema.

Izborna kolebljivost može se koristiti i kao nezavisna varijabla u istraživanjima drugih političkih fenomena. Utvrđena je značajna veza između rekonfiguracija partijskog prostora takmičenja i procesa demokratizacije, pri čemu je utvrđeno da je stabilni nivo izborne kolebljivosti ključni element demokratske stabilizacije (Tavits, 2005) zato što stabilni odnosi između partija dovode do efektivnije programske reprezentacije i smanjenja previsoke neizvesnosti političkog procesa (Mainwaring & Zoco, 2007). Takođe, izborna kolebljivost je statistički značajan prediktor pojava kao što su: kretanje glasača (Epperly, 2011), smena vlasti (Mair, 2007), institucionalizacija partijskog sistema (Drummond, 2006; Weghorst & Bernhard, 2014), stabilnost režima (Bielasiak, 2002) i indiferentnost prema politici (Mair, 2005).

Studije izborne kolebljivosti započete su sedamdesetih godina prošlog veka, pri čemu prekretnu tačku predstavlja rad danskog politikologa Mogensa Pedersena (Pedersen, 1979) u kojem je predstavljena parsimonična i elegantna formula indeksa izborne kolebljivosti, koja je u upotrebi i u savremenim istraživanjima ove pojave. Početna

istraživanja kolebljivosti bila su usmerena na razrešenje dileme koja se odnosila na pravac i smer evolucije partijskih sistema Zapadne Evrope nakon Drugog svetskog rata. Sa jedne strane, postojala je hipoteza o “zamrzavanju” partijskih sistema Zapadne Evrope koju su formulisali sociolozi Lipset i Rokan (Lipset & Rokkan, 1967) i koja tvrdi da su sistemi društvenih rasepa koji generišu politički prostor zapadnih društava, duboko društveno ukorenjeni i fiksirani, te da je za rezultujuće partijske sisteme karakteristična fiksna struktura, sa jasno definisanim partijskim pozicijama na različitim delovima ideološkog spektra. Ukoliko je ova hipoteza tačna, nivo izborne kolebljivosti bio bi izuzetno nizak. Sa druge strane, tokom sedamdesetih godina prošlog veka dolazi do niza neočekivanih izbornih rezultata širom Evrope, kao i postepenog povećavanja broja parlamentarnih partija u pojedinim zemljama (Francuska, skandinavske zemlje), te su brojni politikolozi smatrali da je na delu radikalna transformacija političkih sistema Evrope, odnosno da u budućnosti sledi period povećanja izborne kolebljivosti i nestabilnost sistema. Hipoteza Lipseta i Rokana se pokazala tačnom u Pedersenovoj inicijalnoj studiji, a brojna druga novija istraživanja potvrdila su da u dugom roku ne postoji trend rasta izborne kolebljivosti u zemljama Zapadne Evrope (Dassonneville & Hooghe, 2011; Mainwaring, Gervasoni, & España-Najera, 2017).

Drugačiji trendovi kretanja izborne kolebljivosti primećeni su još tokom sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka u Južnoj Evropi, naročito u zemljama koje su deo takozvanog “trećeg talasa” demokratizacije (Huntington, 1991), tačnije u Portugaliji i Španiji (zajedno sa Italijom koja nije deo istog talasa, ali je prošla kroz grčevitu demokratsku tranziciju). Međutim, novija istraživanja pokazuju da je došlo do konvergencije u kretanju izborne kolebljivosti i u ovim, relativno mladim demokratijama, te da “kada se uzmu u obzir sve institucionalne karakteristike, možemo primetiti da razlika između država Zapadne i Južne Evrope više nije značajna” (Dassonneville & Hooghe, 2011, str. 25).

Istraživanja izborne kolebljivosti danas ne bi bila toliko značajna, interesantna i problematična da se nije dogodila 1989. godina i pad Berlinskog zida. Iznenadni slom komunističkih režima u Centralnoj i Istočnoj Evropi doveo je do četvrtog talasa demokratizacije, odnosno do postkomunističke demokratizacije ovog dela kontinenta. Ispostavilo se da je ovaj talas demokratizacije doveo do nastanka kompleksnih, teško razumljivih i teško predvidivih političkih sistema i razvojnih obrazaca, koji najverovatnije nemaju antecedente u istoriji političkih sistema. Očekivano, to je dovelo do brojnih istraživačkih problema u svim disciplinama društvenih nauka koje su orijentisane na istraživanje partijskih sistema i izbornog ponašanja građana u (postkomunističkim) demokratskim društvima.

Kao i u svim drugim naukama, kada se istraživači susretnu sa novim, neobjašnjenim i nadasve kompleksnim fenomenom, prvo što treba preispitati jesu merni instrumenti i strategije merenja. Da li je ono čime raspolažemo (u metodološkom kontekstu) adekvatno za istraživanje onoga sa čime se po prvi put susrećemo? Čini se izvesnim da je samo mali broj istraživača postavljao ovakva pitanja prilikom istraživanja izborne kolebljivosti u postkomunističkom regionu, jer je delovalo da je Pedersenov indeks izborne kolebljivosti adekvatna mera i da se može primeniti na identičan način u bilo kom sistemu u kojem postoje političke partije i (delimično) slobodni izbori. U svakoj nauci, postojanje etabliranih, verifikovanih i validiranih mernih instrumenata (i rezultujućih varijabli) indikator je naučnog progresa i sposobnosti naučne discipline da na standardizovan način opisuje domen stvarnosti koji istražuje. Međutim, zamka u koju upadamo prilikom korišćenja konvencionalnih varijabli je to “što prestajemo da se pitamo da li one mere ono što mislimo da mere i umesto toga ih prihvatamo kao objektivne činjenice” (E. N. Powell & Tucker, 2014, str. 124).

Upravo to se desilo sa primenom Pedersenovog indeksa prilikom istraživanja iz-

borne kolebljivosti postkomunističkih društava. Premda je utvrđeno da je nivo izborne kolebljivosti u ovim društvima značajno i konzistentno viši u odnosu na ostatak Evrope (Birch, 2003; Epperly, 2011; Lane & Ersson, 2007), primećeno je i da u različitim komparativnim istraživanjima, istraživači koji koriste iste podatke i istu formulu Pedersenovog indeksa dobijaju različite rezultate za iste izborne periode u istim državama (Casal Bértoa, Deegan-Krause, & Haughton, 2017). Ova činjenica ukazuje na to da se iza naizgled jednostavne formule ovog indeksa, krije niz metodoloških problema koji su specifični za postkomunistička društva. Politikolog Fernando Kasal Bertoa (zajedno sa saradnicima) na sledeći način opisuje značaj konstantnog preispitivanja strategija merenja i prateće metodologije u svetlu kompleksnosti i nepredvidivosti savremene političke stvarnosti.

Politički svet - i naročito svet političkih partija - izgleda kao da je u sred perioda intenzivne promene, verovatno bez presedana, ali u to ne možemo biti sigurni osim ako ne računamo na to da naša merenja zahvataju tip i nivo promene. Do ovakve pouzdanosti dolazimo putem identifikacije i preispitivanja pretpostavki postojećih mera i razvoja novih, sveobuhvatnijih indikatora koji odgovaraju dobu u kojem je promena partijskog sistema verovatno kompleksnija i u kojem su podaci o ovim promenama svakako dostupniji. (Casal Bértoa et al., 2017, str. 142)

Istraživanja izborne kolebljivosti u Srbiji su retka i postojeći rezultati nisu uporedivi zbog pomenutih metodoloških prepreka. U većim komparativnim istraživanjima izborne kolebljivosti u Centralnoj i Istočnoj Evropi, Srbija je često izuzeta iz uzorka analiziranih zemalja. Delimično objašnjenje ovakvog stanja možemo potražiti u činjenici da je proces demokratizacije u Srbiji kasnio u odnosu na gotovo sve zemlje regiona. Kako je jedan od zahteva za inkluziju neke države u uzorak komparativnih studija kolebljivosti postojanje

tri ili četiri izborna perioda u kojima su održavani parlamentarni izbori koji se mogu oceniti kao slobodni (najčešće od strane istraživačke agencije “Freedom haus”), Srbija je opravdano izuzeta jer ispunjava ovaj uslov tek od 2012. godine. Tako u jednoj od najsvеobuhvatnijih, novijih komparativnih studija izborne kolebljivosti koja obuhvata 67 država u periodu od 1945. do 2006. godine, ne postoje podaci za Srbiju (Mainwaring et al., 2017).

Kada su istraživanja domaćih autora u pitanju, Pedersenov indeks izborne kolebljivosti izračunat je u nekoliko studija u prethodne dve decenije (Antonić, 2005; Goati, 2004; Kovačević, 2014; Vučićević, 2016). Međutim, autori su dobili različite vrednosti indeksa za različite izborne periode. Tako, na primer, u tri različite studije imamo tri različite vrednosti za izbornu kolebljivost na parlamentarnim izborima 2000. godine: 22% (Antonić, 2005), 62,7% (Kovačević, 2014) i 110% (Goati, 2004). Kasnije ćemo pokazati da je maksimalna teorijska vrednost Pedersenovog indeksa 100%, te je Goatijev rezultat produkt ne samo nagomilanih metodoloških problema, već i neadekvatne primene same formule. Situacija se dodatno komplikuje ako posmatramo dobijene vrednosti za 2003. godinu: 50% (Goati, 2004), 18,9% (Antonić, 2005) i 47,6% (Kovačević, 2014; Vučićević, 2016). Možemo pretpostaviti da je najmanje jedan autor dobro izračunao izbornu kolebljivost za dati period, ali bez detaljne metodološke analize ne može se utvrditi ko je u pitanju.

Osnovni problem koji će biti obrađen u ovoj disertaciji u suštini jeste problem merenja. Kao što smo rekli, izborna kolebljivost je jedan od ključnih indikatora razvoja partijskog i političkog sistema, kao i pokazatelj demokratizacije jednog društva. Bez adekvatne mere izborne kolebljivosti za Srbiju, nije moguće pozicionirati naše društvo u komparativnoj perspektivi, niti locirati njegovu poziciju na različitim, divergentnim trajektorijama kompleksnog procesa postkomunističke demokratizacije. Izborna ko-

lebljivost predstavlja i “indikaciju sistemskih promena u društvima, kao i promena ponašanja građana” (Dassonneville & Hooghe, 2011, str. 4) i određen nivo kolebljivosti je potreban za pravilno funkcionisanje demokratskog društva (Drummond, 2006; Lane & Ersson, 2007). Samim tim, ne možemo razumeti razvoj demokratije i evoluciju političkog sistema Srbije, bez smeštanja njegovog nivoa izborne kolebljivosti unutar referentnog komparativnog okvira, te je upravo to i jedan od ciljeva ove disertacije.³

U ovoj disertaciji će biti postavljen i drugi istraživački problem, koji takođe možemo odrediti kao problem merenja. U pitanju je dekompozicija izborne kolebljivosti na prostorne jedinice i potraga za neuniformnim obrascima raspodele izborne kolebljivosti po teritorijama na subnacionalnom nivou. Istraživanje prostorno neuniformnih distribucija i analiza uticaja prostora (i teritorija) na društvene i političke fenomene, deo je istraživačkog programa koji možemo nazvati “prostorno integrisana” društvena nauka (Goodchild & Janelle, 2004) ili geografska sociologija (Porter & Howell, 2012). U društvenim istraživanjima biračkog ponašanja i partijskih sistema, najveća pažnja prostornim i teritorijalnim aspektima politike posvećena je u skorašnjim istraživanjima nacionalizacije partijskih sistema (Bochsler, 2010c; Caramani, 2004; Chhibber & Kollman, 2004; Jones & Mainwaring, 2003). Studije nacionalizacije predstavljaju diskontinuitet sa dugotrajnom tradicijom komparativnih istraživanja partijskih i nacionalnih političkih sistema u kojoj su oni posmatrani kao prostorno uniformni entiteti, što znači da je ignorisan nivo subnacionalne komparacije.

Teritorijalni faktori su godinama zanemarivani u većem delu literature o partijskim sistemima jer su istraživači uzimali zdravo za gotovo da političke partije obično imaju nacionalne strukture, što bi značilo da postoje i da se

---

³Kao što je naznačeno u naslovu ove disertacije, komparativni okvir činiće postkomunistička društva koja su novije članice Evropske unije. Konkretnije reč je o: Mađarskoj, Sloveniji, Rumuniji, Bugarskoj i Hrvatskoj. Više reči o komparativnom okviru i kriterijumu selekcije navedenih država biće u odeljku 3.1.1.

takmiče isključivo na nacionalnom nivou. (Bochsler, 2010c, str. 807)

Nacionalizacija partijskog sistema predstavlja proces “široke istorijske evolucije prema formiranju nacionalnih biračkih tela i partijskih sistema, partijskih organizacija i kampanja, kao i pitanja i programa” (Caramani, 2004, str. 1). Studije partijske nacionalizacije fokusiraju se na teritorijalnu homogenizaciju biračkog ponašanja i to pre svega putem prostorne analize distribucije pojedinačnih partijskih rezultata i ukupnih izbornih rezultata. Međutim, u dosadašnjim studijama nacionalizacija partijskih sistema nije istraživana na osnovu izborne kolebljivosti, što predstavlja značajnu prazninu ili “vakuum” u ovom istraživačkom programu budući da je izborna kolebljivost jedna od najvažnijih rezultanti biračkog ponašanja.⁴

Samim tim, najvažniji cilj ove disertacije jeste spajanje istraživanja izborne kolebljivosti sa istraživanjima nacionalizacije partijskih sistema i to putem konstrukcije mere nacionalizacije (odnosno njoj suprotstavljenog procesa - lokalizacije) na osnovu mrežno-prostorne dekompozicije izborne kolebljivosti. Na taj način, nećemo samo doći do novih saznanja o povezanosti fenomena kolebljivosti i nacionalizacije (što je moguće uraditi i korelacionim nacrtom na osnovu dve zasebne varijable), već i do unifikacije i standardizacije mernog procesa ove dve pojave, što će rezultirati boljim i pouzdanijim merenjima.

Konkretnije, u ovoj disertaciji biće predstavljen indeks lokalizacije izborne kolebljivosti, koji meri proces suprotan nacionalizaciji partijskog sistema. Drugim rečima, kada

---

⁴Izuzetak donekle predstavlja rad politikologa Danijelea Karamanija koji je u svojoj knjizi *Evropeizacija politike* koristio izbornu kolebljivost za istraživanje veoma specifičnog fenomena: odnosa konvergencije i divergencije između procesa evropeizacije biračkih tela na nadnacionalnim izbornim takmičenjima (izbori za Evropski parlament) i unutar nacionalne izborne arene. U tom kontekstu, Karamani uvodi distinkciju između “nacionalne” i “evropske” kolebljivosti u članicama EU, a potom i njihovu razliku, odnosno diferencijalnu kolebljivost (Caramani, 2017, poglavlje 5). Međutim, kolebljivost se u ovom kontekstu javlja samo kao pomoćna varijabla i ona ima funkciju indikatora konvergencije (odnosno divergencije), a ne funkciju merenja procesa evropeizacije ili nacionalizacije samih po sebi.

izvršimo prostornu dekompoziciju izborne kolebljivosti, moći ćemo da utvrdimo da li je reč o homogenoj distribuciji kolebljivosti (bez oblasti i teritorija sa značajno manjim ili višim nivoom kolebljivosti), odnosno o prostorno homogenom biračkom telu, ili o heterogenoj distribuciji unutar koje se izdvaja jedna ili više oblasti distinktivnog nivoa izborne kolebljivosti, zajedno sa pratećim prostornim korelacijama između susednih teritorijalnih oblasti. Dobijeni indeks lokalizacije izborne kolebljivosti možemo porediti unutar analiziranog uzorka država, ali i proveriti njegovu validnost poređenjem sa drugim merama partijske nacionalizacije.

Budući da se naše istraživanje zasniva na višestrukim nivoima komparacije (nacionalni i subnacionalni) i da će se paralelno istraživati dva fenomena (kolebljivost i nacionalizacija/lokalizacija) u šest država, upotrebom dva metoda (prostorna statistika i korelacione mreže) da bi krajnji rezultat prikazali na osnovu potpuno nove mere (indeksa lokalizacije kolebljivosti), u narednom odeljku ćemo sistematizovati istraživačke ciljeve ove disertacije i predstaviti organizaciju njenih poglavlja.

1.1 Ciljevi istraživanja i organizacija disertacije

Prvi istraživački cilj ove disertacije jeste merenje izborne kolebljivosti za sve zemlje u uzorku na nacionalnom nivou. To podrazumeva rešavanje nekoliko problema merenja koji su tipični u istraživanjima izborne kolebljivosti u postkomunističkom regionu. Nakon izvršenog merenja sledi komparativna analiza promene nacionalnog nivoa izborne kolebljivosti u posmatranom periodu. Ove promene biće interpretirane u odnosu na najvažnije političke i društvene promene država koje će biti analizirane, pri čemu će posebna pažnja biti posvećena procesu evropskih integracija (odnosno procesu pridruživanja EU) budući da je to jedan od kriterijuma selekcije zemalja koje čine uzorak našeg istraživanja.

Drugi istraživački cilj jeste prostorna i mrežna dekompozicija izborne kolebljivosti, odnosno stvaranje prostorne distribucije vrednosti indeksa izborne kolebljivosti na subnacionalnom nivou, odnosno nivou okruga datih država. Dekompozicija će biti izvedena na osnovu dva metoda: 1) prostornih autokorelacija (LISA indeks prostorne asocijacije) i 2) mreža parcijalnih korelacija. Rezultati oba tipa dekompozicije biće predstavljeni kartogramima na kojima su označene detektovane prostorne konfiguracije koje su interno homogene (prisustvo lokalnih asocijacija) i heterogene u odnosu na nacionalni nivo izborne kolebljivosti. Nakon konstrukcije datih kartograma moguće je uporediti broj i veličinu dobijenih konfiguracija u svim državama u našem uzorku i interpretirati te razlike u odnosu na specifičnosti političkog života datih država, njihove izborne i partijske sisteme i etničku strukturu.

Treći istraživački cilj odnosi se na izračunavanje indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti za sve države u našem uzorku. Ulazni parametri ovog indeksa, koji je konstruisan za potrebe ove disertacije, jesu rezultati mrežne dekompozicije izborne kolebljivosti, odnosno broj i veličina dobijenih prostornih klastera. Nakon izračunavanja, biće poredene vrednosti indeksa lokalizacije u različitim državama u odnosu na apsolutni nivo kolebljivosti i druge specifičnosti političkog života. Na kraju, biće urađena i inicijalna validacija samog indeksa poređenjem sa najčešće korišćenim merama partijske nacionalizacije u postkomunističkim društvima.

Pored ovog uvodnog dela, disertacija je organizovana u još tri dela. Analitičko metodološki deo sastoji se iz tri celine, od kojih svaka obuhvata jedan istraživački cilj. Prvo će biti reči o Pedersenovom indeksu kao najkorišćenijoj meri izborne kolebljivosti i metodološkim problemima koji se sreću u njegovoj primeni. U ovom odeljku (2.1) će biti predstavljeni kriterijumi kodiranja izbornih rezultata i njihove implementacije u modifikovanu formulu Pedersenovog indeksa. Potom će biti reči o metodama (i teorijskim

opravdanjima) razlaganja izborne kolebljivosti na dve komponente: vansistemska i unutarstemska kolebljivost. Na kraju ovog odeljka biće predstavljene formule koje će biti korišćene za izračunavanje izborne kolebljivosti i biće potpuno razjašnjene sve metodološke nedoumice. Naredni odeljak (2.2) je posvećen teoriji nacionalizacije, na osnovu koje će biti definisana lokalizacija izborne kolebljivosti kao specifičan i jedinstven istraživački problem. Treći odeljak (2.3) biće posvećen metodologiji mrežne i prostorne dekompozicije izborne kolebljivosti korišćene u ovoj disertaciji i biće predstavljen i definisan indeks lokalizacije izborne kolebljivosti. Time se zaokružuje teorijsko-metodološki okvir, odnosno definišu se svi pojmovi koji su sastavni deo istraživačkih problema i ciljeva ove disertacije, kao i odgovarajuće mere i metodološki postupci putem kojih se do tih mera dolazi.

U analitičko-empirijskom delu disertacije biće predstavljeni rezultati povezani sa tri istraživačka cilja ove disertacije. U prvom odeljku (3.1) definisan je prostorni i vremenski okvir analize, što podrazumeva definiciju uzorka i kriterijuma na osnovu kojih je uzorak definisan. Pored toga, predstavljeni su i dostupni izvori podataka i problemi do kojih dolazimo prilikom prikupljanja podataka i njihove agregacije na određenom prostornom nivou. U sledećem odeljku (3.2) dat je kratak prikaz glavnih političkih pitanja, osobina izbornih i partijskih sistema, kao i najvažnijih političkih događaja za sve države u uzorku. Ovaj pregled ćemo kasnije koristiti za interpretaciju dobijenih rezultata i kao referentni okvir za donošenje komparativnih zaključaka. Nakon toga, slede tri odeljka od kojih je svaki posvećen jednom istraživačkom cilju. Prvi od njih odnosi se na analizu nacionalnih nivoa izborne kolebljivosti (3.3), što odgovara prvom cilju ove disertacije. Drugi (3.4) se odnosi na analizu rezultata mrežno-prostorne dekompozicije izborne kolebljivosti, a poslednji (3.5) na analizu rezultata indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti za sve istraživane države.

U zaključnom poglavlju (4) biće sumirani najvažniji rezultati empirijskih analiza. Kako smo već napomenuli, analiza će biti urađena na dva nivoa komparacije, uz korišćenje različitih mera i pokazatelja. Samim tim, završno poglavlje predstavlja rezultat sistematizacije zaključaka do kojih se došlo realizacijom različitih istraživačkih ciljeva. Konkretnije, biće reči o: (1) međusobnom odnosu nacionalizacije/lokalizacije i izborne kolebljivosti, (2) indeksu lokalizacije izborne kolebljivosti i njegovoj upotrebi u budućim studijama i (3) kretanju i lokalizaciji izborne kolebljivosti u Srbiji, sa osvrtom na potencijalne promene zabeleženih trendova u budućnosti.

Sve je povezano sa svime, ali bliske stvari su povezanije jedna sa drugom

— Valdo Tobler (1970)

2 Teorijsko-metodološki deo

2.1 Izborna kolebljivost i Pedersenov indeks

Kao što smo naglasili u uvodnom poglavlju, početnu tačku dugoročnog i sistematskog istraživanja problema izborne kolebljivosti predstavlja Pedersenov rad (Pedersen, 1979) u kojem je predstavljen indeks izborne kolebljivosti, koji se primenjuje u nešto izmenjenom obliku i u savremenim istraživanjima. Pedersen je pravio razliku između tri nivoa analize političkog i partijskog života u modernim demokratskim sistemima: (1) nivo parlamenta i vlade, (2) nivo političkih partija kao organizacija i (3) nivo biračkog tela. Osnovni predmet njegovog interesovanja bio je koncept političke promene, odnosno promene partijskog sistema u vremenu.

Promena partijskog sistema može se definisati kao *ukupan skup promena u obrascima interakcije i takmičenja na ova tri nivoa, kao i između njih.*

(Pedersen, 1979, str. 3, kurziv u originalu)

Drugim rečima, problem izborne kolebljivosti neodvojiv je od problema promene, a samim tim i evolucije partijskog sistema u vremenu. Osnovni predmet Pedersenovog istraživanja bila je potraga za adekvatnom merom promene partijskog sistema, na osnovu koje se mogu evaluirati (evropski) sistemi u komparativnoj perspektivi. Preciznije, reč je o pronalaženju “mera promene koje će diskriminisati različite sisteme, koje će reflektovati sličnosti i razlike između dijahroničnih obrazaca” (Pedersen, 1979, str. 4) i

koje se mogu bez poteškoća interpretirati na teorijski smislen način unutar različitih društvenih nauka koje se bave istraživanjem partijskih sistema.

Ono što je specifično za Pedersena, kao i za druge istraživače koji su se bavili istraživanjem izborne kolebljivosti jeste da se izvor podataka o promeni političkog i partijskog sistema locira na trećem nivou analize, odnosno na nivou biračkog tela. Osnovna teorijsko-metodološka polazna tačka ovakvog istraživačkog programa (premda retko eksplicitno navedena) jeste da se promene unutar partijskog sistema, kao i krupne promene društvenih rascepa i glavnih političkih pitanja, reflektuju u ponašanju biračkog tela, odnosno u distribuciji glasova između partija na izborima. To ne podrazumeva da su birači ti koji pokreću političke promene, već jednostavno da se promene mogu “očitati” u izbornim rezultatima, ukoliko u distribuciji glasova pronađemo obrasce koji će predstavljati indikator promene. Dakle, indikator promene je na nivou biračkog tela, dok stvarni izvor političke promene može biti na drugom analitičkom nivou. Samim tim, istraživanja izborne kolebljivosti “zalaze u srž pitanja političke promene tako što posmatraju promene u udelu glasova koja partije dobijaju vremenom” (Casal Bértoa et al., 2017, str. 146). Ova pretpostavka je od suštinskog značaja za dalju interpretaciju rezultata istraživanja kolebljivosti. Sam Pedersen je odnos između izbora i političke promene odredio na sledeći način.

Možemo reći da iako izbori mogu biti daleko od presudnih događaja, oni su i dalje najdostupnija početna tačka za proučavanje promene, zato što će promena biti ili rezultat izbora, ili će izbori registrovati promenu koja se desila u partijskom sistemu (Pedersen, 1979, str. 3).

Dakle, politička promena može biti ili rezultat izbora ili će biti detektovana ili zabeležena u promenjenim obrascima distribucije glasova po izbornim ili partijskim listama između dva izborna perioda. Budući da se jedan deo političkog života odigrava

“iza kulisa”, odnosno da se nalazi izvan onoga što registruju državni organi ili onoga što je obavezno načiniti dostupnim javnosti (parlamentarni transkripti, odluke, uredbe, rezultati glasanja unutar parlamenta, partijski manifesti, ekspozeci i sl.), ali i izvan onih informacija koje su nam dostupne na osnovu različitih terenskih istraživanja, izbori su primarni izvor informacija o političkim procesima u demokratskim političkim sistemima.⁵

Sekundarna, ali ne i manje važna, teorijsko-metodološka polazna tačka, koja delimično proizilazi iz osnovne jeste da glasači intencionalno menjaju svoje izborna ponašanje između dva izborna perioda, odnosno da ne menjaju svoj glas na nasumičan način (Ersson & Lane, 2003). U tom kontekstu, možemo govoriti o negativnim (reakcijskim) ili pozitivnim (proaktivnim) razlozima za promenu glasa. Negativni razlozi predstavljaju reakciju na ponašanje političkih aktera i njihove rezultate u periodu između dva izbora. Pri tome se misli na partije koje imaju vlast u datom trenutku, ali i na opoziciju. Birači se mogu udaljiti od njih i uskratiti im glas na sledećim izborima jer njihovo delanje i političku poziciju percipiraju negativno, bez promene ideološkog ili vrednosnog stanovišta određenog birača u datom periodu. Do pozitivnih promena, dolazi zbog: (1) veće informisanosti birača, odnosno bolje percepcije prostora političkog takmičenja što dovodi do slabljenja tradicionalnih partijskih identiteta (nasleđenih ili

---

⁵U drugoj polovini XX veka, za sociološka istraživanja politike može se reći da su u određenoj meri ignorisala analize izbornih rezultata, te da je ovaj istraživački pravac pretežno zastupljen u političkim naukama. Sociolozi su se fokusirali pre svega na pitanje moći kao centralne kategorije ove discipline, ali i na pitanja formiranja države, političkog nasilja, legitimnosti, političke participacije i drugih. Pitanje političke promene uvek je bilo u fokusu, ali je češće dovođeno u vezu sa društvenim strukturama moći i kolektivnim političkim delanjem (npr. političkim pokretima), nego sa partijskim sistemom i biračkim ponašanjem (Dobratz, Waldner, & Buzzell, 2012). Retka sociološka istraživanja politike koja uzimaju u obzir rezultate izbora, uglavnom ih koriste kao pomoćnu varijablu za istraživanje kolektivnih političkih identiteta, političke kulture ili društvenih rascepa. Međutim, to nije oduvek bio slučaj. U XX veku, sve do sedamdesetih godina, jedan od najrazvijenijih istraživačkih programa unutar francuske sociologije politike nazivao se “izbornom sociologijom” ili “sociologijom izbora”. Za istraživače poput Fransoe Goguela (François Goguel, 1909 - 1999), “analiza izbora bila je od fundamentalnog značaja za naučno razumevanje političkog života nacije” (Edelstein, 2014, str. 4) (vidi i Davis, 1958). Interesantno je da ovaj istraživački program bio usmeren i ka “izornoj geografiji”, odnosno prostornoj i geografskoj analizi izbornih rezultata i njihove promene u vremenu. Istraživanje ove disertacije predstavlja doprinos obnovi interesovanja za istraživanja izbornih rezultata unutar sociologije i integraciju socioloških i politikoloških pristupa, uz naglasak na prostor kao jednu od fundamentalnih jedinica analize.

stečenih kroz sekundarnu socijalizaciju), (2) promene vrednosti i ideoloških pozicija birača, (3) ili pojave novih političkih aktera koji su bliži poziciji birača u političkom prostoru od prethodno postojećih aktera.

Izuzev prva dva pozitivna razloga, svi ostali predstavljaju neku vrstu reakcije na konfiguraciju partijskog sistema i delanje aktera unutar tog sistema. Veća informisanost birača i promene vrednosti/ideologije takođe predstavljaju rezultat (krupnih) društvenih, odnosno političkih promena, te je teško zamisliva situacija u kojoj ne možemo promenu individualnog glasa povezati (manje ili više direktno) sa pojmom političke promene.

Treća važna napomena u vezi istraživanja izborne kolebljivosti, koja ujedno predstavlja i njihovo najozbiljnije ograničenje odnosi se na izlaznost. Birači koji apstiniraju (iz bilo kog razloga) na izborima ne ulaze u okvir analize, odnosno njihove odluke nisu vidljive u analizi promene izborne kolebljivosti. Dakle, istraživanja izborne kolebljivosti mogu da propuste da identifikuju postojanje organizovanog bojkota izbora (pokreta takozvanih “belih listića”) ili druge neslučajne obrasce biračkog ponašanja u kojima se neizlazak na izbore može interpretirati kao politički čin ili politička odluka.

Pedersen je u svom čuvenom radu, specifikovao sadržaj ove tri tačke ili napomene u formi četiri analitičke pretpostavke od kojih započinje svoje istraživanje.

1. Individualni glasač u datom trenutku opaža partijski sistem kao sistem u kojem su partije pozicionirane prema više kriterijuma.
2. Partijske preferencije birača determinisane su njihovim samoopaženim pozicijama unutar ovog prostora. One se operacionalizuju kao distance od pozicija svih drugih partija - “srednji glasač bira partiju koja mu je najbliža” (Pedersen, 1979, str. 14).
3. Svi opaženi prostori su ograničeni i ne variraju u vremenu i u različitim izbornim ciklusima, što bi značilo da je prostor strukturiran po identičnim dimenzijama (a

ne da je broj pozicija konstantan).

4. Svi birači daju glas nekoj od partija (Pedersen, 1979, str. 14).

Unutar teorijskog okvira definisanog preko ovih pretpostavki, Pedersen operacionalizuje pojam izborne kolebljivosti. On se poziva na raniju definiciju kolebljivosti kao “neto promenu partijskog sistema koja je proizvod individualnog transfera glasova” (Ascher & Tarrow, 1975, str. 480-481) i na osnovu definicije političkog prostora konstruiše meru izborne kolebljivosti, koja će kasnije postati poznatija kao Pedersenov indeks. U originalnom radu, Pedersenov indeks ima sledeći oblik.

$$V_t = \frac{\sum_{i=1}^n \Delta p_{i,t}}{2} = \frac{\sum_{i=1}^n p_{i,t} - p_{i,t-1}}{2} \quad (1)$$

U datoj formuli, $p_{i,t}$ predstavlja rezultat partije i (jedna od n partija koja učestvuje na izborima) na poslednjim (ili skorašnjim) izborima u procentima, a $p_{i,t-1}$ rezultat iste partije na izborima koji su im prethodili. Samim tim, indeks predstavlja sumu promena rezultata svih partija podeljenu sa 2. Ukupnu sumu neophodno je podeliti sa dva jer su gubici partija jednaki dobitcima drugih partija, budući da je suma rezultata svih partija uvek jednaka 100%.

Međutim, prilikom empirijskih istraživanja izborne kolebljivosti u savremenim demokratijama istraživači često moraju da donesu odluku koje delove partijskog sistema smatraju relevantnim. To naročito dolazi do izražaja u postkomunističkim sistemima u kojima postoji veliki broj ad-hoc izbornih lista i partija koje formalno učestvuju u političkom takmičenju, ali ostvaruju veoma slab izborni rezultat i ne ostavljaju nikakav trag u političkom životu određene države (Casal Bértoa et al., 2017). Bez obzira kakav se kriterijum demarkacije između relevantnih i nerelevantnih partija uspostavi i primeni, data formula Pedersenovog indeksa nije validna jer se ukupna neto promena rezultata

lista koje ulaze u okvir analize ne može podeliti sa 2, budući da ukupan zbir rezultata relevantnih partija na izborima nije tačno 100%. U tom slučaju, koristimo sledeći oblik Pedersenovog indeksa.

$$V_{t+1} = \frac{\sum_{i=1}^n |p_{i,t+1} - p_{i,t}|}{\sum_{i=1}^n p_{i,t+1} + \sum_{i=1}^n p_{i,t}} \quad (2)$$

Dakle, Pedersenov indeks u ovom obliku stavlja u odnos sumu apsolutnih vrednosti razlika u postignutim rezultatima svih relevantnih partija (pri čemu je n broj svih relevantnih partija) i sumu svih postignutih rezultata svih partija u oba izborna perioda. Ovaj oblik koristi nešto izmenjenu vremensku notaciju, pa se tako t odnosi na prvi izborni period, a $t + 1$ na sledeći. Minimalna vrednost ovako definisanog indeksa je 0 (ili 0%) i do nje dolazi kada je svaka partija ostvarila identičan rezultat na t i $t + 1$ izborima. Maksimalna vrednost indeksa je 1 (ili 100%) i do njega dolazi kada dođe do potpunog obrta u distribuciji glasova između dva izborna perioda, odnosno kada partije koje su imale najslabiji rezultat u prvom periodu, u sledećem postignu najbolji rezultat i obrnuto.

Kada su u pitanju druge moguće vrednosti indeksa, ne postoje referentne vrednosti čija interpretacija proističe iz matematičke formulacije indeksa. Samim tim, okvir za interpretaciju rezultata je komparativni okvir uspostavljen na osnovu dosadašnjih znanja o kretanju izborne kolebljivosti u evropskim i svetskim demokratijama (Casal Bértoa et al., 2017; Dassonneville & Hooghe, 2011; Drummond, 2006; Epperly, 2011; Haughton & Deegan-Krause, 2015; Mainwaring & Zoco, 2007; Mainwaring et al., 2017). Na osnovu dosadašnjih istraživanja, kao referentne tačke za interpretaciju izdvojile su se sledeće vrednosti, odnosno rasponi vrednosti.

1. $< 5\%$ — Izborna kolebljivost “zamrznutih” partijskih sistema. Konstantna vred-

nost kolebljivosti na ovom nivou je retka i javlja se samo u konsolidovanim starim demokratijama koje imaju dvopartijsku strukturu (SAD i Velika Britanija). Sporadične vrednosti na ovom nivou mogu biti indikator negativnih političkih procesa, kao što je uskraćivanje prava na političko takmičenje ili kartelizacija političkog života od strane jedne dominantne partije. Ovako nizak nivo kolebljivosti srećemo i u slučaju vremenske bliskosti dva izborna ciklusa, odnosno u slučaju vanrednih parlamentarnih izbora neposredno nakon prethodnih.

2. Između 5% i 20% — Izborna kolebljivost konsolidovanih demokratija Zapadne Evrope i drugih “zapadnih” zemalja poput Australije ili Kanade.
3. Između 20% i 40% — Uobičajena izborna kolebljivost nekonsolidovanih mladih demokratija, odnosno većine postkomunističkih društava Evrope i demokratskih sistema Afrike, Azije i Južne Amerike.
4. > 40% — Neuobičajeno visoka izborna kolebljivost. U dužem roku predstavlja indikator nekonsolidovanosti i izražene nestabilnosti partijskog sistema, kao i indikator nepostojanja trajnijih partijskih identiteta i privrženosti unutar biračkog tela. U kraćem roku, odnosno u izolovanim slučajevima može biti indikator političkih potresa, kriza i skandala, kao i “eksplozivne” pojave novih političkih aktera.

U ovoj disertaciji interpretacija dobijenih vrednosti indeksa izborne kolebljivosti biće fokusirana na kretanje nacionalnih nivoa u vremenu, na poređenje vrednosti i trendova promene u različitim državama našeg uzorka i na analizu subnacionalne distribucije vrednosti indeksa. Kao što smo napomenuli, poređenja postkomunističkih društava sa konsolidovanih demokratijama Zapadne Evrope (ali i sa drugim neevropskim društvima) nisu svrsishodna te će komparativni okvir analize biti ograničen na zemlje čija kolebljivost je merena i izračunata u ovoj disertaciji. Prateći pristup Đovanija

Sartorija, podrazumevaćemo da su “niski ili visoki brojevi indikacije strukturalnih konfiguracija koje sadrže mehaničke predispozicije i sistemske sklonosti” (Sartori, 2005, str. 282). Drugim rečima, pokušaćemo da smestimo interpretaciju dobijenih rezultata u kontekstualni okvir promena političkog i partijskog sistema datih država jer one predstavljaju generator izborne kolebljivosti, ukoliko shvatimo biračko ponašanje kao pretežno reaktivno ponašanje, odnosno kao odgovor na promene u partijskom i političkom sistemu.

Potrebno je napomenuti da će u ovoj disertaciji biti analizirana izborna kolebljivost na parlamentarnim izborima. Postoji nekoliko razloga zašto se u komparativnim istraživanjima izborne kolebljivosti analiziraju upravo rezultati ovih izbora. Pre svega, za razliku od predsedničkih izbora postoji veći kontinuitet izbornih lista na parlamentarnim izborima jer izborne liste mahom čine etablirane sistemske partije (ili njihove kombinacije u okviru predizbornih koalicija). Na predsedničkim izborima se češće događaju situacije u kojima postoje nezavisni kandidati (nezavisno od tipa političkog sistema države), a izborne kampanje su gotovo po pravilu personalizovane, te se postavlja pitanje uporedivosti rezultata koje su dva različita kandidata jedne partije osvojila u dva susedna izborna ciklusa. Sa druge strane, lokalni izbori nisu pogodni za nacionalnu komparaciju, zato što imamo različiti sastav izbornih listića na teritorijama različitih lokalnih samouprava. Uz uvažavanje razlika u političkim sistemima, parlamentarni izbori su gotovo podjednako važni u svim analiziranim državama i predstavljaju osnovnu formu institucionalne političke reprezentacije građana u većini modernih demokratija, a samim tim i idealan slučaj za ispitivanje kolebljivosti biračkog tela. U slučajevima kada imamo izbore za dva doma parlamenta, biće analizirana kolebljivost u oba doma istovremeno, spajanjem glasova koje su liste dobile na izborima i pretvaranjem apsolutnih glasova u relativni udeo (u odnosu na ukupan broj važećih glasova za oba doma).

U našem istraživanju korišćićemo formulu 2 kao polaznu tačku budući da istraživanjem neće biti obuhvaćeni kompletni izborni rezultati, već rezultati samo onih partija koje budu zadovoljavale kriterijume relevantnosti koji će biti naknadno definisani. Jasno je da se problem relevantnosti već nameće kao nešto što mora biti rezultat detaljnije teorijsko-metodološke analize. Međutim, on nije i jedini. Oba prikazana oblika Pedersenovog indeksa zasnivaju se na parsimoničnim i elegantnim formulama koje naizgled nemaju previše ulaznih parametara. Međutim, kao što smo nagovestili u uvodnom izlaganju, parsimoničnost formule ne implicira harmoniju dobijenih rezultata i postoji nekoliko suštinski važnih metodoloških problema koje je potrebno obraditi pre same primene indeksa u empirijskom istraživanju.

2.1.1 Metodološki problemi u primeni Pedersenovog indeksa

Problemi do kojih dolazi u primeni Pedersenovog indeksa javljaju se prilikom istraživanja svih tipova političkih sistema, ali su naglašeni i opasniji prilikom istraživanja postkomunističkih društava. Razlog leži u činjenici da je kolebljivost postkomunističkih društava veća, pri čemu se često javlja nelinearan obrazac njene promene. Pored toga, životni vek postkomunističkih političkih partija je kraći i česti su raspadi partija, ali i njihovo sjedinjavanje. Samim tim, problemi koji su inherentni samom indeksu ostvaruju veći uticaj na krajnji rezultat, odnosno vrednost indeksa u postkomunističkim sistemima, a samim tim imamo i veću neuporedivost dobijenih rezultata (Lane & Ersson, 2007; Lewis, 2006; Millard, 2014; Tavits, 2005, 2008).

Koje tačno probleme srećemo u primeni ovog indeksa? Većina istraživača ima pristup potpuno identičnim podacima o izbornim rezultatima (koji su javno dostupni u svakoj državi) i koriste jednostavnu formulu Pedersenovog indeksa, te je na prvi pogled nejasno kako može doći do tolikih razlika u dobijenim rezultatima. Kao što smo

napomenuli, problemi su metodološke prirode i tiču se inkorporacije izbornih rezultata u računski proces definisan Pedersenovim indeksom. Dakle, podaci i sama formula nisu problematični, ali ono što se često zanemaruje je diskriminantni proces inkorporacije rezultata, koji zahteva od istraživača da donesu niz odluka. Kako ovaj proces nije standardizovan, dolazi do subjektivnih i različitih odluka, a samim tim i do različitih rezultata.

Analitički možemo izdvojiti dva međusobno povezana metodološka problema i oni se odnose na: 1) male političke partije (problem inkluzije) i 2) nove političke partije (problem kontinuiteta). Za komparativna istraživanja izborne kolebljivosti često je najčešći problem identifikacija i selekcija malih partija koje se ponekad pojavljuju na izborima u postkomunističkim sistemima, bez dugoročnog uticaja na politički sistem. Međutim, problem se javlja i kod većih partija, odnosno u situacijama kada dolazi do rascepa partija, ili ujedinjavanja i promena imena. Pedersenov indeks pruža mogućnosti da se ovi problemi reše, ali ne koriste svi istraživači ove mogućnosti na identičan način i različite kombinacije omogućavaju da se Pedersenova prosta formula iskoristi na različite komplikovane načine, koji potom proizvode različite rezultate.

Potrebno je napomenuti da postoje različita rešenja pomenutih problema i da nije izvesno da će se u skorijoj budućnosti pojaviti standardizovan proces izračunavanja izborne kolebljivosti kojeg će se pridržavati svi istraživači i koji će dovesti do apsolutne kompatibilnosti i uporedivosti dobijenih rezultata. Međutim, izuzetno je važno da se ti problemi eksplicitno prepoznaju i da se izabrano rešenje jasno naznači u tekstovima naučnih radova, tako da se eventualne razlike do kojih dolazi u krajnim rezultatima mogu povezati sa metodološkim rešenjima koje su autori izabrali. Takođe, u komparativnim istraživanjima izborne kolebljivosti, izbor i jasno definisanje procedura kojima se rešavaju ovi problemi dovodi do interne konzistentnosti rezultata u uzorku, što čini dobijene

rezultate uporedivim unutar jednog uzorka i jednog komparativnog istraživanja. Na taj način se sprečava nastanak situacije u kojoj istraživač za jednu državu primeni jedno (subjektivno) pravilo odlučivanja, dok u slučaju druge države primeni drugo pravilo. Izvesno je da se primenom istih formalnih i često kvantitativnih kriterijuma za istraživanje kolebljivosti u različitim državama može zanemariti neka osobenost političkog života te države ili kvalitativni kontekst, a samim tim doći i do manje ili više pristrasnih rezultata, ali ako želimo da dođemo do uporednih zaključaka o kretanju izborne kolebljivosti, oni će biti svakako validniji ukoliko se koriste standardizovane metodološke procedure.

2.1.1.1 Problem malih partija (problem inkluzije)

Prvi problem nazivamo problemom malih partija jer se u praktičnom smislu on najpre vezuje za odluku, odnosno procenu relevantnosti malih partija za promene partijskog sistema. Kao što smo rekli, u postkomunističkim političkim sistemima postoji veliki broj malih partija koje se pojavljuju u jednom ili nekoliko izbornih ciklusa i najčešće ostvaruju rezultat koji je značajno ispod cenzusa. Međutim, postoje male partije koje konzistentno nastupaju na parlamentarnim izborima i čiji se učinak konstantno nalazi u rasponu od 0.5% do 2% od ukupnog broja važećih glasova. Samim tim, postavlja se pitanje da li su promene izbornih rezultata ovih partija relevantne za politički sistem ili ne.

Pored toga, ograničena dostupnost podataka o izbornim rezultatima iz zvaničnih državnih agencija dovodi do toga da često nije praktično, ili nije uopšte moguće prikupiti sve podatke o svim malim partijama, jer neke državne agencije sve rezultate ispod određenog praga (najčešće 1%) u zvaničnim izveštajima predstavljaju kao “Drugi”, “Ostali” i slično. To dovodi do problema pristrasnosti selekcije koja može biti rešena

jedino uvođenjem jedinstvenog numeričkog kriterijuma koji nam pomaže da odredimo koje izborne liste tretiramo kao relevantne delove partijskog i političkog sistema, a koje liste ignorišemo jer ih smatramo nerelevantnim. Čak i kada odredimo takav prag, na primer od 2%, imamo sledeće nedoumice: (1) da li zahtevamo da određena partija na svakim izborima ima minimalno 2% glasova; (2) da li je dovoljno da je samo na jednim izborima u određenom periodu imala minimalno 2% glasova; (3) ili primenjujemo neko treće pravilo. Ako ovaj problem povežemo sa problemom predizbornih koalicija, onda se situacija dodatno komplikuje. Ako je partija na jednim izborima ostvarila 2%, na sledećim 1%, a na trećim 4% nakon što se spojila ili udružila sa drugom malom partijom, kako onda računati razlike između ovih rezultata? Da li uopšte računati prvi izborni period? Da li je relevantan jedino rezultat iz trećeg perioda i ako jeste, kako izračunati razliku u rezultatima u odnosu na prethodne periode?

Prvi korak u rešavanju ovog problema jeste izbor izbornog praga, odnosno cenzusa na osnovu kojeg definišemo prag inkluzije partije u partijski sistem. Najčešći zvanični izbori prag u postkomunističkim državama iznosi 5% (Casal Bértoa et al., 2017; Dassonneville & Hooghe, 2011), a isti kriterijum se koristi i u Srbiji (osim za partije nacionalnih manjina)(Jovanović, 2011; Orlović, 2015). Međutim, male partije često ostvaruju rezultat ispod cenzusa u jednom periodu, da bi kasnije ponovo prešle taj prag. Samim tim, pad ispod cenzusa od 5% se može posmatrati kao “privremena irelevantnost” — partija je deo partijskog sistema, ali zbog sporadičnih loših rezultata privremeno ostaje ispod cenzusa u određenom periodu. Isključivanjem rezultata ispod 5% iz analize, u ovom slučaju se partijski sistem veštački smanjuje.

Jasno je da je idealni prag inkluzije 0%, odnosno uključivanje u proračun svih partija koje su učestvovala na izborima. Međutim, to je praktično nemoguće jer ne postoje podaci za sve male partije u svim državama. Prag inkluzije većine državnih

agencija je 1% i podaci o udelu glasova za sve partije iznad 1% postoje u svim izveštajima o izbornim rezultatima u svim evropskim državama. Dakle, minimalni analitički izborni prag iznosi 1%, a prag od 5% se nameće kao maksimalni jer je to upravo najčešći zvanični cenzusni prag na parlamentarnim izborima. Kasal Bertoa i saradnici izračunali su indekse izborne kolebljivosti za nekoliko postkomunističkih država na osnovu različitih izbornih pragova (u rasponu od 1% do 5%) i utvrdili su da postoji visoka korelacija između dobijenih rezultata, te je njihova preporuka da se koristi prag od 1% koji u nekim slučajevima može potceniti vrednost indeksa kolebljivosti za maksimalno 1% do 2% (Casal Bértoa et al., 2017).

U našem istraživanju primenićemo nešto drugačiji pristup. Kako postoji indicija da rezultati ne variraju previše pri primeni izbornog praga u rasponu od 1% do 5%, to znači da je prisustvo ekstremnih vrednosti malo verovatno i možemo izračunati indekse kolebljivosti za različite izborne pragove, a potom koristiti aritmetičku sredinu dobijenih indeksa kao konačnu vrednost. Preciznije, za svaku državu i za svaki izborni period (a kasnije iz za svaku subnacionalnu jedinicu) biće izračunato 5 indeksa izborne kolebljivosti za izborne pragove od 1%, 2%, 3%, 4% i 5%, a na kraju će biti korišćena njihova aritmetička sredina. Nazvaćemo ovako dobijenu vrednost srednjim indeksom izborne kolebljivosti i izračunaćemo ga prema jednačini 3 (koja koristi vrednost iz jednačine 2).

$$\bar{V}_{t+1} = \frac{\sum_{k=1\%}^{5\%} V_{t+1;k}}{5} \quad (3)$$

Zbog jednostavnosti notacije i izraza u daljem tekstu disertacije ćemo pod indeksom izborne kolebljivosti podrazumevati srednji indeks. Na ovaj način rešavamo problem izbornog praga, odnosno kriterijum demarkacije relevantnih i nerelevantnih partija. Međutim, potrebno je rešiti problem preciznog pravila inkluzije jer je jasno da tokom

vremena neke manje partije mogu samo ponekad ostvariti rezultat koji je veći od bilo kojeg od pet definisanih izbornih pragova.

Najrestriktivnije rešenje ovog problema predložila je Sara Birch (Birch, 2003) i ono podrazumeva da u okvir analize i u računski proces indeksa kolebljivosti ulaze samo one partije koje su u čitavom posmatranom periodu ostvarile rezultat koji je iznad definisanog izbornog praga, kao što vidimo u formuli 4. Pri tome, p_{ic} je rezultat svake pojedinačne partije koja je u celom analiziranom periodu bila iznad cenzusa, dok je n_c ukupan broj tih partija.

$$V_{t+1} = \frac{\sum_{i=1}^{n_c} |p_{i,c,t+1} - p_{i,c,t}|}{\sum_{i=1}^{n_c} p_{i,c,t+1} + \sum_{i=1}^{n_c} p_{i,c,t}} \quad (4)$$

Međutim, ovaj metod diskriminiše manje partije i ne uključuje ih u proračun izborne kolebljivosti. U postkomunističkim društvima nailazimo na primere u kojima partije u nekoliko izbornih perioda imaju rezultat ispod cenzusa, da bi u sledećem izbornom periodu ostvarile dvocifren rezultat i imale odlučujući uticaj pri formiranju sledeće vlade (npr. Slovenačka demokratska partija čiji je rezultat između 1992. i 1996. sa 3,3% skočio na 16,9% ili Partija Velike Rumunije čiji je rezultat između 1996. i 2000. skočio sa 4,46% na 19,48%). Samim tim, njihova “irelevantnost” bila je privremenog karaktera. Kada analiziramo izbornu kolebljivost u dužem periodu, ne možemo prihvatiti ovaj restriktivan metod zbog nepredvidivog karaktera postkomunističkih političkih sistema.

U istraživanjima izborne kolebljivosti postkomunističkih sistema iskristalisala su se tri potencijalna rešenja ovog problema.

1. Metod individualnih tačaka — u računski proces uključujemo sve one rezultate koji se nalaze iznad izbornog praga nakon izbora, a sve ostale rezultate tretiramo kao 0% (vidi primene u: Bågenholm & Heinö, 2013; Dassonneville & Hooghe,

2011; E. N. Powell & Tucker, 2014). To znači da one partije koje nikada nisu prešle zadani prag neće ući u okvir analize. Sa druge strane, kada neka partija pređe izborni prag, tu promenu računamo kao promenu u odnosu na rezultat od 0%. Na primer, ako imamo izborni prag od 2% i ako partija i u periodu t ostvari rezultat $p_{i,t} = 1.5\%$, a u periodu $t + 1$ ostvari rezultat $p_{i,t+1} = 3\%$, neto promena rezultata (odnosno komponenta izborne kolebljivosti koju proizvodi ova partija) iznosi $p_{i,t+1} - p_{i,t} = 3\% - 0\% = 3\%$. Nedostatak ovog metoda je u tome što izjednačava razlike u rezultatima ispod cenzusa, što je posebno problematično prilikom izbora cenzusnog praga od 5%.

2. Metod tranzicionih parova — u računski proces se uključuju svi oni izborni periodi u kojima je određena partija prešla zadati cenzus i oba susedna izborna perioda bez obzira da li je rezultat postignut u tim periodima iznad ili ispod cenzusa (vidi primene u: Bakke & Sitter, 2005; Casal Bértoa et al., 2017). Na taj način, kolebljivost koju generiše rezultat partije iz prethodnog primera iznosi $p_{i,t+1} - p_{i,t} = 3\% - 1.5\% = 1.5\%$. Ovaj metod pravi precizniju distinkciju između onih partija koje nikada ne postaju relevantan deo političkog sistema (konzistentno su ispod cenzusa) i onih partija čiji rezultat fluktuiraju, što ih s vremena na vreme čini relevantnim. U drugom slučaju, kolebljivost, odnosno promena rezultata koja dovodi do toga da mala partija pređe zadati cenzus (demarkator relevantnosti) uzima se u obzir prilikom računanja ukupnog nivoa izborne kolebljivosti.
3. “Blanko” inkluzija — u računski proces uključujemo sve izborne rezultate onih partija koje su bar jednom u toku analiziranog perioda prešle zadati cenzus. Nedostatak ovog metoda je u tome što prilikom analize dužih vremenskih perioda može uračunati u ukupnu kolebljivost rezultate partija koje su tokom gotovo čitavog perioda bile irelevantne (izuzev jednog izbornog ciklusa). Suprotnost

blanko inkluziji je metod Birčove (Birch, 2003).

U našem istraživanju koristićemo metod tranzicionih parova kao optimalnu metodološku proceduru za rešavanje problema inkluzije. Budući da se naša analiza ne zasniva na jedinstvenom izbornom pragu, već da ćemo računati zasebno indekse kolebljivosti za različite vrednosti cenzusa, metodom tranzicionih parova ćemo zapravo u računski proces uneti veliki broj kombinacija tranzicionih parova rezultata, tako da ni jedna partija koja je bar jednom ostvarila rezultat od 1% na parlamentarnim izborima neće u potpunosti biti izopštena iz analize, što bi ujedno bila i najefikasnija operacionalizacija kriterijuma relevantnosti političke partije. Sa druge strane, što češće politička partija prelazi jedan od zadatih cenzusa to će intenzivnije njene promene rezultata figurirati u konačnom proračunu izborne kolebljivosti, te se neposredno uvodi gradacija relevantnosti u računski proces što nije prisutno u većini studija izborne kolebljivosti koje smo pomenuli.

Dakle, na osnovu ovih metodoloških procedura uspostavljaaju se jasni kriterijumi za selekciju i inkluziju partija i njihovih rezultata u konačni proračun izborne kolebljivosti. Ovako definisane procedure se mogu univerzalno primeniti na svaku od država koju ćemo analizirati u ovoj disertaciji.

2.1.1.2 Problem novih partija (problem kontinuiteta)

U prethodnom odeljku bilo je reči o problemu selekcije i inkluzije izbornih lista i izabran je metod na osnovu kojeg definišemo najprecizniji mogući kriterijum demarkacije između relevantnih i irelevantnih partija. Međutim, u postkomunističkim partijskim sistemima male partije (i partije uopšteno) retko izlaze na izbore samostalno, a pri tome imaju i kratak životni vek. Ono što se češće dešava jeste da male partije formiraju predizborne koalicije (takozvane “cenzus” koalicije; npr. u Srbiji koalicija Liberalno

demokratske partije, Socijaldemokratske stranke i Lige socijaldemokrata Vojvodine) sa drugim manjim ili većim partijama, a često dolazi i do raspada manjih ili većih partija na dve ili više novih (npr. brojna cepanja Demokratske stranke u Srbiji u prethodnih dvadeset godina). Takođe, primećujemo i “utapanje” manjih partija u trajnije saveze i nove političke opcije (npr. utapanje Srpskog pokreta obnove u koalicije koje predvode velike partije). Samim tim, problem selekcije transformiše se u problem kontinuiteta. Kako smo se odlučili za metod tranzicionih parova, veoma je važno da posedujemo metodološku proceduru, odnosno kriterijum, na osnovu koje možemo povezati u svakom trenutku susedne rezultate izbornih lista, odnosno da možemo utvrditi između kojih parova rezultata tražimo razliku koja predstavlja jednu od komponenti ukupnog proračuna izborne kolebljivosti.

Diskusiju o problemu kontinuiteta pokrenuo je politikolog Alen Sik (Sikk, 2005) koji je u svom istraživanju utvrdio da je broj zaista novih političkih partija u post-komunističkim sistemima zapravo dosta manji nego što se to čini na prvi pogled u političkim analizama. Naime, on je utvrdio postojanje skrivenog kontinuiteta u izbornim listama, pri čemu lideri novih partija mahom potiču iz već postojećih partija, te da birači koji glasaju za naizgled nove partije ne menjaju svoje političke preferencije, već daju glas istim partijskim liderima koji na izborima nastupaju u novom ruhu. Mnogi istraživači koriste intuiciju ili svoje poznavanje određenog političkog sistema da donesu lične (nestandardizovane odluke) o tome da li postoji veza između rezultata $p_{i,t+1}$ i $p_{i,t}$. Istraživači koji koriste striktnije i standardizovanije interpretacije kontinuiteta između perioda t i $t + 1$ takođe mogu pogrešiti prilikom kodiranja promena imena, spajanja i rascepa partija, što dovodi do klasifikacija partija kao novih, iako one zapravo imaju kontinuitet u partiji ili izornoj listi na prethodnim izborima, ali pod drugim imenom.

Uzmimo za primer situaciju koja ujedno predstavlja jedan od najvećih rascepa

na političkoj sceni Republike Srbije. Srpska napredna stranka (SNS) nastala je 2008. godine nakon rascepa u tada najvećoj opozicionoj partiji, Srpskoj radikalnoj stranci (SRS). Ako analiziramo promenu rezultata ovih partija na izborima 2012. godine, da li je opravdano računati da SNS nema prethodnih rezultata odnosno da je $p_{i,t} = 0\%$? SNS je po svojoj programskoj i ideološkoj orijentaciji drugačija od SRS, ali da li su dotadašnji birači SRS-a napravili svesnu odluku da daju glas novoosnovanoj SNS (uvažavajući manifestne ili bar proklamovane političke razlike u odnosu na partiju prethodnicu) ili su jednostavno dali glas istim onim liderima za koje su glasali i do tada? Svakako se ova dilema ne može rešiti samo na osnovu analize izbornih rezultata jer nemamo uvid u preferencije i ponašanje individualnih birača, ali ova dilema definiše dva osnovna pravca rešavanja problema novih partija, partijskih ujedinjavanja i rascepa. U suštini, pristupi ovom problemu mogu se klasifikovati u odnosu na to da li naglašavaju kontinuitet ili diskontinuitet političkih aktera.

Pristupi koji naglašavaju diskontinuitet tretiraju svaku partiju koja nastupa na izborima pod novim imenom (što znači da nije pod tim imenom bila prisutna na bilo kojim od prethodnih izbora) kao novu partiju bez obzira da li je nastala rascepom, ujedinjenjem ili je istinski nova partija. Ovako definisane nove partije nemaju partiju “prethodnicu” u pređašnjim izbornim ciklusima, odnosno pretpostavlja se da je njihov prethodni rezultat $p_{i,t} = 0\%$ (Birch, 2003; Casal Bértoa et al., 2017).

Pristupi koji naglašavaju kontinuitet određuju posebne uslove pod kojima se “nova” partija posmatra kao “naslednica” neke pređašnje partije. Tačnije, ovi pristupi definišu kriterijum povezivanja, odnosno uslove koji moraju biti ispunjeni da bi se uspostavila veza između dve partije sa različitim imenima u dva susedna izborna perioda (Mainwaring et al., 2017; E. N. Powell & Tucker, 2014). U našem istraživanju korišćemo kriterijum Pauela i Takera, koji na veoma jasan i precizan način određuje proceduru povezivanja

izbornih lista sa različitim imenima. Naime, ukoliko u periodu $t + 1$ imamo listu koja je nastala spajanjem dve partije koje su na izborima u periodu t imale više od 5% glasova, onda novu izbornu listu tretiramo kao zaista novog političkog aktera, koji nema jasnu partiju prethodnicu na pređašnjim izborima. Međutim, ukoliko je samo jedna od partija na prethodnim izborima imala više od 5%, onda se nova partija u periodu $t + 1$ tretira kao nastavak veće partije (E. N. Powell & Tucker, 2014, str. 129) U ovoj situaciji, dolazi do “usisavanja” manje partije u veću, pri čemu je veća partija vodeći partner u novoj organizaciji, te opravdano možemo smatrati da je ona zapravo prethodnica nove organizacije. Na kraju, u slučaju da se radi o spajanju dve partije, pri čemu su obe partije u prethodnom izbornom ciklusu imale manje od 5% važećih glasova, beležimo kontinuitet nove organizacije sa većom od dve partije. Identična logika se može primenjivati i u ređim slučajevima, kada dolazi do istovremenog spajanja tri ili više partijskih organizacija.

Nešto jednostavnija situacija je ona u kojoj dolazi do rascepa političkih partija. Isti autori preporučuju da ukoliko nakon rascepa ostane partija naslednica pod istim imenom, simbolima i postojećom partijskom infrastrukturuom onda se ona ne tretira kao nova partija, dok se odvojena frakcija tretira kao nova partija. Drugim rečima, ukoliko partijska organizacija “preživi” rascep, onda je pitanje kontinuiteta jasno. Ukoliko se stara organizacija ugasi, onda sve odvojene, nove frakcije predstavljaju nove partije u sistemu. Dakle, u primeru koji smo dali sa SRS i SNS, SNS se ipak mora tretirati kao nova politička partija, bez obzira što je preuzela značajne resurse prethodne partije.

Na kraju, važno je pomenuti da postoji još jedan pristup problemu kontinuiteta koji zapravo nastoji da ignoriše detalje spajanja i rascepa partija, a to je pristup agregacije (vidi primene u: Bakke & Sitter, 2005; Dassonneville & Hooghe, 2011; Lane & Ersson, 2007; Sikk, 2005). Reč je o spajanju izbornih rezultata dve ili više partija u slučaju

rascepa ili ujedinjenja. Na primer, ako smo u periodu t imali dve partije A i B , a u periodu $t + 1$ imamo ujedinjenje ove dve partije ($A + B$) onda ćemo kolebljivost računati kao razliku između zbira individualnih rezultata u trenutku t i rezultata nove organizacije u trenutku $t + 1$, odnosno: $p_{A+B,t+1} - (p_{A,t} + p_{B,t})$. Ista logika primenjuje se i u slučaju rascepa političkih partija. Problem sa ovim pristupom je u tome što se ignoriše nastanak novih političkih aktera, što je važan faktor promene partijskih sistema. Konkretnije, vansistemska komponenta kolebljivosti, koja je predstavljena ulaskom i izlaskom partija iz sistema na ovaj način biva ignorisana, premda u konačnom zbiru daje dobru procenu izborne kolebljivosti.

Kao što smo rekli, korišćićemo pristup, odnosno kriterijum Pauela i Takera u našem istraživanju, zajedno sa primenom tranzicionih parova i višestrukog izbornog cenzusa. Na ovaj način, sve komponente izborne kolebljivosti i svi činiooci koji doprinose nastanku izborne kolebljivosti biće uključeni u računski proces prema jasnim i nedvosmislenim numeričkim kriterijumima. Međutim, tokom pregleda različitih metodoloških problema i njihovih potencijalnih rešenja, više puta smo pomenuli ulazak i izlazak novih partija u sistem. Kada smo govorili o fenomenu izborne kolebljivosti iz perspektive birača, pomenuli smo pozitivne i negativne razloge za promenu glasa. Jedan od pozitivnih razloga odnosi se na pojavu nove političke alternative. Konkretnije, birač menja svoj glas zato što se pojavila nova politička opcija koja mu ranije nije bila dostupna, odnosno zato što se stvorila nova pozicija u prostoru političkog takmičenja koja je bliža biraču od svih drugih. Takođe, birač može promeniti glas zato što partija ili izborna lista za koju je do sada glasao više ne postoji. U tom slučaju radi se o prinudnoj kolebljivosti, koja je proizvod nužnosti i birača primorava da pronade novu partiju kojoj će dati svoj glas. Jasno je da je ovaj tip kolebljivosti, koji predstavlja reakciju na promene u partijskom sistemu, potpuno drugačiji od tipa kolebljivosti koji nastaje na osnovu promene glasa birača od jedne partije ka drugoj u situaciji kada su obe partije već duže vremena deo

partijskog sistema (takve partije nekada nazivamo i etabliranim političkim partijama), pri čemu je verovatni razlog ove promene reakcija na političko delanje (i rezultate tog delanja) jedne ili više partija. Na prvi pogled može delovati da Pedersenov indeks (bilo da je predstavljen jednačinom 1, 2 ili 3) nije sposoban da diskriminiše ova dva različita izvora kolebljivosti, ali je to zapravo izvodljivo uz minimalne modifikacije indeksa, o kojima ćemo govoriti u narednom odeljku.

2.1.2 Modifikacija Pedersenovog indeksa u cilju diferencijacije unutarstemske i vansistemske kolebljivosti

Problem diferencijacije dve različite komponente izborne kolebljivosti pojavio se u istraživanjima ovog fenomena u prvoj deceniji XXI veka, upravo prilikom istraživanja postkomunističkih sistema (Birch, 2003; Mainwaring, España-Najera, & Gervasoni, 2009; Eleanor Neff Powell & Tucker, 2009; Sikk, 2005; Tavits, 2008). Istraživači poput Sare Birč i Alana Sika zapitali su se u kojoj meri se visoka izborna kolebljivost zabeležena u postkomunističkim sistemima Centralne i Istočne Evrope može pripisati nestabilnom partijskom sistemu, odnosno iznenadnim pojavama novih partija, gašenju starih i formiranju širokih (često nekonzistentnih i neprincipijelnih) predizbornih saveza. Drugim rečima, da li biračko telo postkomunističkih sistema zapravo nije previše drugačije od biračkog tela zapadnih zemalja, već je visoka kolebljivost posledica haotičnog i frakcionalizovanog partijskog sistema bez jasne strukture.

U prilog ovoj istraživačkoj tezi išla su druga politikološka i sociološka istraživanja partijskih struktura i organizacija u novonastalim demokratijama, pri čemu je utvrđeno da su partije u konsolidovanim demokratijama tokom dužeg istorijskog perioda razvile snažne organizacije i trajne veze sa biračima putem organizacije, artikulacije i reprezentacije interesa, dok u demokratijama trećeg i četvrtog talasa demokratizacije izostaju

snažne partije (Gunther, 2005; Hale, 2006; Schmitter, 2001). Preciznije, utvrđeno je da u demokratskim sistema trećeg i četvrtog talasa “političke elite imaju slabije podsticaje da investiraju u građenje partija” (Mainwaring et al., 2017, str. 11). Dakle, snažne partijske organizacije nisu univerzalno presudne i važne za izborni uspeh u postkomunističkom svetu, te su partijske oznake manje vredne, a promene u partijskom sistemu češće i intenzivnije. Drugim rečima, “šokovi” unutar partijskog sistema u vidu rascepa partija i formiranja novih političkih organizacija su često isplativije (ako posmatramo kratkoročni izborni uspeh) od dugoročnog investiranja u snažnu partijsku organizaciju, interne demokratske procese odlučivanja i selekcije lidera, poput onih koje su tipične za partije u Zapadnoj Evropi.

Ovi zaključci su istraživače uputili na potrebu za kvantifikacijom uticaja nestabilnosti partijskog sistema, odnosno njegove promene na ukupnu (totalnu) vrednost indeksa izborne kolebljivosti. Naime, zaključeno je da možemo napraviti razliku između dva izvora izborne kolebljivosti. Jedan izvor je unutar partijskog sistema i on se odnosi na promene glasova birača od jedne postojeće (etablirane) partije ka drugoj, odnosno na promene individualnog izbora unutar sistema ili unutar skupa postojanih alternativa. Drugi izvor je vansistemska, odnosno kolebljivost iz ovog izbora nastaje ulaskom ili izlaskom partija iz sistema (E. N. Powell & Tucker, 2014; Tavits, 2005, 2008). Kolebljivost iz ovog izvora je manje predvidiva i njen intenzitet reflektuje otvorenost ili neprobojnost partijskog sistema u odnosu na ulazak ili izlazak novih političkih aktera.

Dok unutarsistemska kolebljivost reflektuje promenu među etabliranim partijama, vansistemska kolebljivost označava promenljivo članstvo u sistemu i reflektuje nezadovoljstvo svim starim partijama. (Mainwaring et al., 2017, str. 2)

Dakle, jasno je da izbornu kolebljivost možemo analitički razložiti na dve kompo-

nente. Vansistemska kolebljivost se češće naziva kolebljivost tipa A, dok se unutarstemska kolebljivost češće naziva kolebljivost tipa B. Kolebljivost tipa A ukazuje na nestabilnost partijskog sistema i njegovu otvorenost/zatvorenost prema novim političkim akterima, dok se kolebljivost tipa B može posmatrati kao zdrava komponenta reprezentativne demokratije koja “suštinski realocira moć između političkih aktera koji su većim delom relevantni deo političkog procesa” (E. N. Powell & Tucker, 2014, str. 124).

Razlaganje izborne kolebljivosti na dve komponente očigledno zahteva modifikaciju Pedersenovog indeksa izborne kolebljivosti. Do formule koja sprovodi ovo razlaganje došla su gotovo istovremeno dva istraživačka tima: Pael i Taker (Eleanor Neff Powell & Tucker, 2009) i Mejnvering sa saradnicima (Mainwaring et al., 2009). Unutarsistemska kolebljivost, odnosno kolebljivost tipa B već je neposredno definisana kroz restriktivnu formulu indeksa izborne kolebljivosti koju je predstavila Sara Birč (Birch, 2003) (vidi formulu 4). Birč je računala izbornu kolebljivost samo za partije koje su konzistentno relevantne u političkom sistemu, tako da je ona zapravo merila unutarsistemsku kolebljivost tokom dužeg vremenskog perioda. Pael i Taker ove partije nazivaju stabilnim partijama i definišu ih “kao one koje se nalaze iznad praga inkluzije u politički sistem u trenutku datih izbora, kao i na prethodnim izborima” (E. N. Powell & Tucker, 2014, str. 127). Dakle, za razliku od Sare Birč, Pael i Taker zahtevaju da stabilna (unutarsistemska) partija prelazi cenzus u datom izbornom periodu i u periodu pre toga. To znači da je ona u dva izborna perioda imala isti status, odnosno da nije došlo do izlaska ili ulaska u sistem relevantnih partija. Sve druge partije nisu stabilne i ulaze u proračun izborne kolebljivosti tipa A (vansistemska kolebljivost). Ovom logikom dolazimo do nešto kompleksnije formule indeksa kolebljivosti, koji ćemo u svetlu distinkcije između dve komponente (kolebljivost tipa A i kolebljivost tipa B) sada nazvati indeksom totalne kolebljivosti. U aritmetičkom smislu, on se sastoji iz dve odvojene komponente, tako da

kroz isti računski proces dolazimo do totalne kolebljivosti i do odvojenih vrednosti za kolebljivost tipa A i tipa B, kao što vidimo u jednačini 5.

$$V_{T,t+1} = V_{B,t+1} + V_{A,t+1} = \frac{\sum_{i=1}^n |p_{i_c,t+1} - p_{i_c,t}|}{\sum_{i=1}^n p_{i,t+1} + \sum_{i=1}^n p_{i,t}} + \frac{\sum_{i=1}^n p_{i_n,t+1} + p_{i_x,t}}{\sum_{i=1}^n p_{i,t+1} + \sum_{i=1}^n p_{i,t}} \quad (5)$$

U ovoj jednačini, sa p_{i_c} obeležene su stabilne partije u periodima t i $t + 1$. Partije obeležene sa p_{i_n} su nove partije, odnosno partije koje u trenutku t nisu postojale (ili se nisu takmičile na parlamentarnim izborima) ili su bile ispod zadatog cenzusa, a u trenutku $t + 1$ se nalaze iznad cenzusa. Na sličan način, sa p_{i_x} su označene partije koje su izašle iz sistema u trenutku $t + 1$, što znači da su u trenutku t bile iznad zadatog cenzusa, dok u trenutku $t + 1$ ili nisu postojale (ili učestvovala na izborima) ili su ostvarile rezultat ispod cenzusa. Dakle, komponenta kolebljivosti tipa B sastoji se od sume apsolutnih razlika rezultata stabilnih partija (kao i u originalnoj definiciji Pedersenovog indeksa), a kolebljivost tipa A predstavlja sumu zbir rezultata partija koje su u trenutku $t + 1$ napustile sistem ili postale deo sistema. Količnik za obe komponente je ukupan zbir rezultata sva tri tipa partija (stabilne partije, nove partije i izašle partije), tako da su iz ovog zbira isključene samo partije koje nisu prešle cenzus u bilo kom od dva susedna izborna perioda.

Kao i u slučaju konvencionalne forme Pedersenovog indeksa možemo odrediti teorijske referentne vrednosti za interpretaciju komponenti izborne kolebljivosti. Minimalna teorijska vrednost kolebljivosti tipa A iznosi 0% i to znači da je struktura partijskog sistema ostala nepromenjena: nijedna partija nije izašla iz sistema i nema novih partija u sistemu u odnosu na prethodni izborni period. Maksimalna teorijska vrednost kolebljivosti tipa A iznosi 100% i to znači da je došlo do potpune transformacije partijskog

sistema, pri čemu sistem u trenutku $t + 1$ čine isključivo partije koje nisu bile deo sistema u trenutku t . Sa druge strane, minimalna vrednost kolebljivosti tipa B iznosi 0% i to znači da nije došlo do promene glasova među stabilnim, odnosno etabliranim sistemskim partijama. Maksimalna vrednost kolebljivosti tipa B iznosi 100% i to znači da je došlo do potpune inverzije u broju glasova između stabilnih partija (dotadašnje manje partije imaju najveći broj glasova i obrnuto). Naravno, u zbiru kolebljivost tipa A i kolebljivost tipa B mogu biti maksimalno 100%.

Takođe, druge referentne vrednosti za interpretaciju apsolutnih vrednosti oba tipa kolebljivosti i njihovog međusobnog odnosa pronalazimo u komparativnim istraživanjima. Za kolebljivost tipa A beležimo sledeće referentne vrednosti:⁶

1. $< 2\%$ — zamrznuti, uglavnom dvopartijski sistemi zapadnih demokratija (SAD 0,1%, Nemačka 0,2%, Velika Britanija 1,4%);
2. između 2% i 7% — preostale zapadne demokratije i konsolidovane demokratije iz trećeg talasa demokratizacije (Španija 4,6%, Italija 6,7%, Brazil 2,8%);
3. između 7% i 20% — prosečne vrednosti kolebljivosti tipa A u postkomunističkim sistemima;
4. preko 20% — veoma visoka kolebljivost tipa, uglavnom zabeležena u postkomunističkim sistemima, indikator velikih potresa i rekonfiguracija partijskih sistema. (Mainwaring et al., 2017, str. 5).

Na uzorku od 67 država i svih izbornih perioda nakon 1945. godine (zaključno sa 2006. godinom), Mejnvering i saradnici su utvrdili da prosečan odnos između kolebljivosti tipa A i tipa B u svim posmatranim državama tokom celog analiziranog perioda iznosi 0,42 (tip A), odnosno 0.58 (tip B), te da je uopšteno govoreći nešto

---

⁶Referentne vrednosti za kolebljivost tipa B možemo aproksimirati oduzimanjem vrednosti navedenih za kolebljivost tipa A od referentnih vrednosti za totalnu ili ukupnu kolebljivost navedenim u prethodnom odeljku.

dominantniji oblik kolebljivosti tipa B. Međutim, postoji značajna razlika u ovoj proporciji ako napravimo razliku između starih i mladih demokratija. Za stare demokratije (društva demokratizovana pre 1978. godine) ta proporcija je 0,3 (tip A), odnosno 0,7 (tip B), dok je u novim demokratijama ta proporcija 0,44 (tip A), odnosno 0,56 (tip B) (Mainwaring et al., 2017, str. 4). Drugim rečima, kolebljivost tipa A manje figurira u ukupnoj kolebljivosti u konsolidovanim partijskim sistemima, a postoje i značajne razlike u apsolutnim nivoima kolebljivosti ovog tipa između demokratijama drugačijeg trajanja. Pauel i Taker u svom istraživanju pronalaze nešto drastičnije razlike u udelu kolebljivosti tipa A u postkomunističkim zemljama (iznad 0,6), ali pri tome oni uočavaju trend postepenog smanjenja tog udela kako proces demokratizacije odmiče (E. N. Powell & Tucker, 2014, str. 131). Interesantno je da je u njihovo istraživanje uključena i Srbija i da je izračunata prosečan nivo kolebljivosti 41% (od 2000. do 2009.), pri čemu je kolebljivost tipa A (32%) više od tri puta veća od kolebljivosti tipa B (9%), što je indikator veoma visoke nestabilnosti partijskog sistema i nekonsolidovanosti demokratskog političkog procesa.

U ovoj disertaciji će biti prikazani rezultati za značajno širi vremenski period uz veći stepen metodološke rigoroznosti. Kako se metodološki postupak našeg istraživanja značajno razlikuje od sličnih istraživanja izborne kolebljivosti, neophodno je ponovo eksplicitno navesti sve korake u procesu kalkulacije tri indeksa izborne kolebljivosti, odnosno indeksa koji mere: totalnu kolebljivost, kolebljivost tipa A i kolebljivost tipa B. Ovi koraci se primenjuju prilikom izračunavanja indeksa kolebljivosti za svaku državu pojedinačno i za svaki susedni par parlamentarnih izbora u uzorku. Kasnije se ovi koraci primenjuju i za svaku subnacionalnu jedinicu unutar svake države (ponovo za svaki susedni par parlamentarnih izbora u uzorku).

1. Celokupni računski proces prolazi kroz pet iteracija u skladu sa pet različitih

izbornih pragova. Proces kalkulacije indeksa počinje sa izbornim pragom od 1%, a završava se sa pragom od 5% (koraci 2-5 ponavljaju se pet puta).

2. Primenom procedure tranzicionih parova određuju se relevantne partije za data dva izborna perioda. Iz svake iteracije se isključuju partije koje u oba posmatrana perioda nisu prešle zadati cenzus.
3. Primenjuje se procedura određivanja kontinuiteta i određuju se kontinuiteti i diskontinuiteti između relevantnih izbornih lista.
4. Računa se kolebljivost tipa B sabiranjem apsolutnih razlika između stabilnih partija (koje u oba perioda imaju rezultat iznad zadanog cenzusa) i deljenjem tog zbira sa sumom rezultata svih relevantnih partija.
5. Računa se kolebljivost tipa A sabiranjem rezultata svih novih partija i svih “nestalih” partija i deljenjem tog zbira sa sumom rezultata svih relevantnih partija.
6. Računa se aritmetička sredina pet izračunatih indeksa kolebljivosti tipa A i dobijamo srednji indeks kolebljivosti tipa A. Računa se aritmetička sredina pet izračunatih indeksa kolebljivosti tipa A i dobijamo srednji indeks kolebljivosti tipa A.
7. Sabiranjem dobijenih srednjih indeksa dve komponente kolebljivosti dobijamo indeks totalne kolebljivosti za date susedne izborne periode.

Na ovaj način dolazimo do tri indeksa izborne kolebljivosti za svaki par susednih izbornih perioda unutar jedne države. Ovaj postupak je u potpunosti transparentan i standardizovan jer je definisan numeričkim kriterijumima koji se mogu nepristrasno primeniti na bilo koju državu uz pretpostavku da raspolažemo potpunim podacima o izbornim rezultatima partija, pri čemu je važno da imamo podatke o manjim partijama koje su osvojile najmanje 1% glasova. Takođe, umesto jedinstvene vrednosti indeksa izborne kolebljivosti mi raspolažemo distribucijom od pet vrednosti (za svaki indeks) u slučaju dva susedna izborna perioda. Prilikom analize koja obuhvata više izbornih

perioda, rezultujuća distribucija imaće veći broj pojedinačnih vrednosti, što omogućava primenu različitih statističkih procedura za njen opis i dalju analizu.

Kako je ovakva kombinacija već postojećih metodoloških procedura jedinstvena u dosadašnjim istraživanjima kolebljivosti, ne možemo očekivati podudarnost rezultata sa do sada dobijenim vrednostima u okviru drugih komparativnih istraživanja. Međutim, možemo očekivati internu validnost rezultata unutar uzorka, što je osigurano primenom istih standarda i procedura prilikom proračuna izborne kolebljivosti u različitim državama i što rezultira validnim komparativnim zaključcima do kojih ćemo doći analizom kretanja izborne kolebljivosti na nacionalnom nivou.

Međutim, ciljevi ove disertacije prevazilaze nacionalni nivo komparacije. Kao što je napomenuto u uvodu, drugi cilj istraživanja jeste prostorna i mrežna dekompozicija vrednosti indeksa kolebljivosti na nacionalnom nivou. Ovaj istraživački cilj proističe iz šire zagonetke koja nije na adekvatan način formulisana, niti odgonetnuta u komparativnim istraživanjima, a odnosi se na povezanost fenomena izborne kolebljivosti i procesa političke nacionalizacije (odnosno u suprotnom smeru – lokalizacije). Samim tim, pre nego što opišemo i objasnimo metodologiju prostorne i mrežne dekompozicije izborne kolebljivosti, neophodno je uspostaviti teorijski okvir koji opisuje proces partijske nacionalizacije, odnosno njegovog mogućeg uticaja na oblik prostorne distribucije i kretanje izborne kolebljivosti.

2.2 Nacionalizacija i lokalizacija partijskih sistema

Kao što je napomenuto u uvodnom izlaganju, fenomen partijske nacionalizacije jedan je od retkih prostornih koncepata u savremenim analizama partijskih sistema. Kako je naš primarni cilj analiza prostorne distribucije (i njene homogenosti/heterogenosti)

izborne kolebljivosti, teorija nacionalizacije politike nameće se kao jedini teorijski okvir putem kojeg možemo doći do interpretativnog okvira za rezultate do kojih dolazimo dekompozicijom indeksa izborne kolebljivosti na nivou subnacionalnih prostornih jedinica analize. Paralelno ćemo govoriti i o procesu lokalizacije politike i do ovog pojma ćemo doći kroz teorijsku analizu njemu suprotstavljenog procesa nacionalizacije.

Međutim, u dosadašnjim politikološkim i sociološkim istraživanjima gotovo da nema empirijskih ili teorijskih generalizacija koje eksplicitno dovode u vezu izbornu kolebljivost i proces nacionalizacije/lokalizacije, iako je reč o važnim političkim kategorijama. Uopšteno govoreći, malo interesovanja je u istraživanjima posvećeno prostornim aspektima izborne kolebljivosti i ovaj istraživački pravac je ograničen na nekoliko novijih studija na nivou pojedinačnih država (Maškarinec, 2017; McElwain, 2012; Van Laake, 2016). Samim tim, moguće je da zbog nepostojanja adekvatne metodologije dekompozicije izborne kolebljivosti na prostornom nivou, ne postoji ni integracija studija izborne kolebljivosti i studija nacionalizacije (ili lokalizacije) političkog života.

Jedan od zadataka ove disertacije jeste premošćavanje ovog istraživačkog vakuuma. Sa jedne strane, teorijski okvir partijske nacionalizacije pomoći će nam da konstruišemo interpretativni okvir prostorne distribucije kolebljivosti, a potom ćemo na osnovu postojanja lokalnih (korelacionih) asocijacija nivoa kolebljivosti na prostornom nivou analize konstruisati meru lokalizacije, na osnovu koje možemo da ocenjujemo stepen nacionalizacije političkog života. Na taj način se uspostavlja sistem povratne sprege između teorije, metodologije i empirijskih istraživanja ovih fenomena. Dakle, najpre je potrebno objasniti fenomen partijske nacionalizacije, njene uzroke, dimenzije i konvencionalne načine i strategije merenja.

2.2.1 Teorije partijske nacionalizacije i lokalizacije

Proces nacionalizacije politike i političkog života je dugoročan istorijski proces, u najvećoj meri paralelan sa procesom društvene modernizacije i demokratizacije u većem delu sveta. Kao što smo istakli u uvodnom delu, nacionalizacija predstavlja proces formiranja nacionalno uniformnog prostora političkog takmičenja u (predstavničkim) demokratijama, odnosno formiranje institucija političke reprezentacije na nacionalnom nivou, zajedno sa formiranjem nacionalnih partijskih organizacija i (što je najvažnije) nacionalnog biračkog tela. Koncept nacionalnog (odnosno nacionalizovanog) biračkog tela je u ovom kontekstu najapstraktniji pojam, međutim, on zapravo pretpostavlja postojanje relativno jedinstvenog nacionalnog prostora političkih preferencija koji je determinisan društvenim i ideološkim rascepima koji su, ako ne zajednički za celokupno biračko telo nacije, onda bar njemu razumljivi i dostupni. Proces nacionalizacije političkog života suprotstavljen je lokalizovanoj i personalizovanoj koncepciji politike u kojoj je nacionalna reprezentacija rezultat političke borbe na lokalnom i regionalnom nivou, pri čemu postoji mnoštvo lokalnih političkih prostora koji ne samo da počivaju na drugačijim interesnim sukobima, već mogu biti strukturirani na osnovu potpuno drugačijih društvenih i ideoloških rascepa. Ovakva lokalizovana politika tipična je za rane faze razvoja starih zapadnih demokratija, a u savremenom kontekstu se pojavljuje u vidu dnevno-političke romantičarske ideje o lokalizovanoj politici (“glasati za čoveka, a ne za partiju”) ili u novim lokalističkim ideologijama (vidi: Buser, 2013; Hickson, 2013). Politikolog Danijele Karamani ovako opisuje razvoj političke nacionalizacije u Evropi.

Kroz procese nacionalizacije, visoko lokalizovana i teritorijalna politika koja je bila karakteristična za rane faze izbornog takmičenja u devetnaestom veku biva zamenjena nacionalnim izbornim privrženostima i opozicijama.

Periferne i regionalne specifičnosti nestaju i rastavljeni društveni rascepi se progresivno transformišu u funkcionalne privrženosti na nacionalnom nivou.

(Caramani, 2004, str. 1)

Jasna je veza između ovako definisanog procesa nacionalizacije politike i sociološkog objašnjenja procesa modernizacije. Prateći sociološku funkcionalističku tradiciju od Dirkema do Parsonsa, odnosno opis društvene transformacije od tradicionalnih, primordijalnih zajednica do modernih društava, možemo reći da je modernizacija proces koji (do određenog nivoa) ruši tradicionalne povezanosti i identitete, bilo da su oni ograničeni teritorijom, etnicitetom ili religioznošću. Pri tome, ovi identiteti ne nestaju u potpunosti iz sfere društvene stvarnosti, već postepeno nestaju kao trajno centralni elementi političkog procesa (u zapadnim demokratijama) (Almond & Powell, 1966; Chhibber & Kollman, 2004). Fundamentalna polazna tačka ili aksiom svih studija političke nacionalizacije jeste da se ovi procesi integracije i modernizacije “prevode u *teritorijalnu homogenizaciju biračkog ponašanja*” (Caramani, 2004, str. 1, kurziv u originalu). Jasno je da društvena integracija i modernizacija ne mogu same po sebi dovesti do ovakvog tipa homogenizacije, već da postoji medijacija ovog uticaja kroz razvoj nacionalnog partijskog sistema i partija kao (gotovo isključivo) nacionalnih organizacija. Samim tim, osnovni problem teorije političke nacionalizacije jeste povezivanje opštih društvenih procesa sa nastankom konkretnih pojava kao što je prostorna homogenizacija biračkog tela.

Da bismo došli do takvog teorijskog objašnjenja, potrebno je krenuti od fundamentalnih kategorija, a to bi u ovom slučaju bila suštinska dualnost između teritorijalnosti i funkcionalnosti političkog prostora. Teritorijalni aspekti političkog života su često zanemarivani u savremenim istraživanjima konkretnih političkih i partijskih sistema, ali su zauzimali važno mesto u klasičnoj sociološkoj i politikološkoj misli. U sociološkoj

teoriji politike Maksa Webera, koncept politike je neodvojiv od koncepta teritorije. Weber je smatrao da “političku grupu karakteriše i to što ona polaže pravo da vlast njenog upravnog aparata i njenih poredaka važi na jednoj teritoriji” (Weber, 1976, str. 38) i tvrdio je da je “moderna država teritorijalna institucija” (Weber, 1976, str. 39). Dakle, u njegovom poimanju politike prepliću se teritorijalni i funkcionalno-institucionalni aspekti kao osnovni principi društvene organizacije.

Međutim, sa uspostavljanjem građanskih, liberalnih demokratija u XX veku, prostorni aspekti politike uglavnom postaju problematizovani u istraživanjima onda kada govorimo o međunarodnim ili globalnim aspektima politike, dok se o nacionalnim političkim sistemima raspravlja kao o uniformnim, celovitim prostorima, ako izuzmemo istraživanje i rasprave o etničkim rascepima i političkim sukobima (premda oni nemaju uvek i teritorijalnu dimenziju) (Bochsler, 2010b; Caramani, 2004, 2017). Međutim, ako pođemo od pretpostavke da prostor (u užem smislu), odnosno teritorija na subnacionalnom nivou može imati funkciju i ulogu u strukturiranju političkog života u savremenim demokratijama, onda političku pripadnost možemo analizirati preko funkcionalnih i teritorijalnih aspekata, odnosno društveni rascepi mogu biti orijentisani u dvodimenzionalnom prostoru koji se sastoji od funkcionalne i teritorijalne dimenzije. Najvažnija funkcionalna dimenzija jeste dimenzija “levica-desnica” i rezultujuća ideološka struktura na osnovu koje se formiraju grupacije političkih partija, kao i sistemi političkih stavova i uverenja biračkog tela (Converse & Dupeux, 1962; Hinich, Liu, Vedlitz, & Lindsey, 2013; Knutsen, 1995). Sa druge strane, teritorijalne dimenzije politike su one koje determinišu političke preferencije na osnovu distribucije važnosti i postojanosti političkih interesa, pitanja i problema, a time i rezultujućih partijskih identiteta i lojalnosti, koje proizilaze iz teritorijalne pripadnosti, pod kojom najčešće podrazumevamo regionalne i lokalne aspekte politike.

Prvo teorijsko objašnjenje strukture takvog prostora (koji objedinjuje funkcionalno i teritorijalno) u modernoj Evropi delo je norveškog sociologa Stajna Rokana (Stein Rokkan, 1921 – 1979) (S. Rokkan, Flora, Kuhnle, & Urwin, 1999). On je krajem šezdesetih godina prošlog veka uočio da je vekovni razvoj masovnih predstavničkih demokratija u Zapadnoj Evropi neodvojivo povezan sa procesima izgradnje nacionalnih država i izgradnje nacija i to putem teritorijalnog ograničenja i prostornog zatvaranja koncepta građanina i državljanina. Šta više, politički razvoj Evrope može se posmatrati kao proizvod delanja istovremenih mehanizma teritorijalno-graničnog otvaranja i zatvaranja koji je i definisao teritorijalnu dimenziju političkog prostora Evrope (S. Rokkan et al., 1999, str. 44-47). Konkretnije, Rokan definiše ove mehanizme otvaranja i zatvaranja, koristeći se teorijskim konceptima “glasa” i “izlaska” koje je formulisao ekonomista Albert Hiršman (Albert Otto Hirschman, 1915 – 2012) (Hirschman, 2004).

Prema Hiršmanu, izlazak i glas su dva mehanizma putem kojih individue reaguju na učinak i rezultat delanja organizacija. Ovi koncepti se mogu koristiti u političkom kontekstu, pri čemu glas dobija značenje artikulacije političkog stava i prava na političku reprezentaciju, dok izlazak ima višestruka značenja, ali se primarno odnosi na (teritorijalno) napuštanje političkog sistema. Sa pojavom građanskog društva i koncepta građanske lojalnosti smanjuje se mogućnost izlaska iz sistema, jer biti građanin ili subjekt države nije stvar izbora već dužnosti. Samim tim, procesi formiranja države i nacije, kao i teritorijalna konsolidacija nacionalnih granica (i mehanizama njihovog upravljanja) smanjuju mogućnost izlaska iz političkog sistema.

Sa druge strane, isti procesi koji dovode do redukcije mogućnosti za izlazak, dovode i do povećanja mogućnosti za ispoljavanje glasa i to kroz mehanizme građanskog društva i reprezentativne demokratije (Hirschman, 2004). Drugim rečima, glas biva institucionalizovan kroz kanale reprezentacije, kroz opoziciju i društveni sukob između

individua i grupa koji je strukturiran putem društvenih rascepa. Pri tome se u određenim društvima mogu razviti i teritorijalni kanali glasa koje možemo shvatiti kao “projekciju funkcionalnih rascepa po teritorijalnim linijama” (Caramani, 2004, str. 30).

Hiršmanova teorija je imala značajan odjek u sociologiji i političkim naukama tokom sedamdesetih godina prošlog veka i brojni autori su dalje operacionalizovali pomenute pojmove (vidi npr: Coleman, 1974; Finer, 1974; Rokkan, 1974), te pri tome koncept teritorijalnosti ponovo dobija jednu od najvažnijih funkcija prilikom analize i promišljanja politike. Tako Fajner konkretizuje koncept izlaska i formuliše dva glavna tipa: (1) teritorijalni izlazak (secesija); (2) neteritorijalni izlasci – emigracija ili odbijanje vojnih ili građanskih dužnosti (Finer, 1974). Među njima se posebno izdvaja emigracija kao najčešći oblik izlaska i ona se može shvatiti kao neka vrsta “sigurnosnog ventila” modernih demokratskih režima koji reguliše odnos između izlaska i glasa. Suština Rokanove primene Hiršmanovih koncepata (Rokkan, 1974; S. Rokkan et al., 1999) je u naglašavanju funkcije teritorijalnih kanala reprezentacije u modernim demokratijama. Prema njegovom shvatanju, demokratizacija podrazumeva razvoj teritorijalnih institucionalnih kanala glasa (odnosno teritorijalne reprezentacije) u formi numeričke (izborne) reprezentacije ili drugih formi reprezentacije kao što je federalizam. Dakle, paralelno sa procesom formiranja nacionalnih država, formiraju se mehanizmi putem kojih se na subnacionalnom nivou obezbeđuje teritorijalna reprezentacija (regiona, gradova, specifičnih oblasti, etničkih zajednica i slično), te nacija i nacionalna država u početnim trenucima svoje konstitucije više podsećaju na uniju teritorija, od kojih svaka čini relativno autonomni politički prostor, kojem je (institucionalno) zagarantovana reprezentacija na nacionalnom nivou.

Ovaj Rokanov zaključak je od fundamentalnog značaja za teoriju nacionalizacije, zato što zapravo definiše njenu početnu tačku. Formiranje nacionalnih država nije

sinonimno sa formiranjem nacionalnih političkih prostora jer teritorijalni rascepi predstavljaju važan faktor političke borbe i nakon institucionalizacije nacionalnog političkog sistema reprezentacije. Upravo proces nacionalizacije, kao evolutivni i sistemski proces transformiše divergentni teritorijalno-politički prostor u uniformnu nacionalnu političku arenu, uglavnom tokom XX veka. Nacionalizacija je kompleksan društveno-politički proces i ne može se objasniti u potpunosti preko teorije društvene modernizacije, te je neophodno formulisati odgovarajuću teoriju nacionalizacije politike.

Savremene teorije nacionalizacije politike formulišu se u integraciji sa velikim komparativnim studijama političkih sistema (pre svega) Evrope. Među najvažnije autore spadaju Čiber i Kolman (Chhibber & Kollman, 2004), Danijele Karamani (Caramani, 2004, 2017) i Danijel Bošler (Bochsler, 2010b). Ove teorije na sličan način opisuju smanjenje teritorijalnosti društvenih i političkih rascepa u modernim demokratijama. Od pomenutih autora, Čiber i Kolman su se više fokusirali na političke sisteme SAD i Velike Britanije, Karamani je svoju teoriju zasnovao na dugoročnom komparativnom okviru evropskih društava, a Bošler je pre svega zainteresovan za problem nacionalizacije u postkomunističkim društvima. U kontekstu evropskih političkih sistema možemo reći da proces nacionalizacije politike obuhvata dve dimenzije.

1. Horizontalna dimenzija — homogenizacija političkih stavova i ponašanja. Na nivou nacionalnih država, “ovo je proces *penetracije i standardizacije* tokom faza formiranja države i izgradnje nacije počevši od 19. veka” (Caramani, 2017, str. 61, kurziv u originalu). U kontekstu teritorijalnog rascepa centar-periferija, ovaj proces podrazumeva i penetraciju i standardizaciju periferije tokom procesa izgradnje nacije.
2. Vertikalna dimenzija — proces premeštanja pitanja, organizacija, pripadnosti i kompetencija sa lokalnog nivoa na nacionalni nivo. Drugim rečima, reč je

o procesu koji je usko povezan sa procesom političke i upravne centralizacije modernih država Evrope.

Dakle, možemo govoriti o nacionalizaciji kao o homogenizaciji biračkog ponašanja na čitavoj teritoriji jedne države, a sa druge strane možemo govoriti o pomeranju faktora koji utiču na biračko ponašanje sa lokalnog na nacionalni (republički nivo). Horizontalna dimenzija podrazumeva statičke i dinamičke aspekte. Pod statičkim podrazumevamo teritorijalno homogenu podršku partijama, a pod dinamičkim “uniformnu promenu u različitim regionima od jednih izbora do drugih” (Caramani, 2017, str. 61). Kako je fokus naše analize na izbornoj kolebljivosti, pre svega ćemo govoriti o dinamičkim aspektima nacionalizacije, odnosno o njenoj povezanosti sa političkim i društvenim promenama.

Ove dimenzije i aspekti nacionalizacije se u političkoj stvarnosti manifestuju na različite načine. Najčešće govorimo o homogenosti podrške biračkog tela političkim partijama. U tom slučaju govorimo o nacionalizaciji kao o “procesu konvergencije nivoa podrške pristalica, to jest o procesu teritorijalne homogenizacije izlaznosti i biračke podrške” (Caramani, 2004, str. 36). Međutim, možemo govoriti i o uticaju nacionalizacije na izvor političkih snaga. U tom kontekstu, ona se manifestuje kao tendencija da se biračko telo obraća nacionalnim, a ne lokalnim političkim snagama, čak i kada su politički problemi i pitanja lokalnog karaktera. U tom slučaju, birači donose odluku o podršci nacionalnim političkim liderima, a ne lokalnim kandidatima. Na kraju, imamo i, za potrebe ove disertacije, najvažniju operacionalizaciju nacionalizacije u vidu uniformnih odgovora na političke snage, što shvatamo kao uniformne promene u distribuciji glasova partija između susednih izbora.

Upravo je koncept nacionalizacije kao uniformnog odgovora (ili jednolične reakcije na političke promene) najvažniji za istraživačke probleme koji se obrađuju u ovoj

disertaciji. Karamani pravi sledeću tipologiju teritorijalne (ne)uniformnosti odgovora i na taj način dolazi do koncepta lokalizacije (Caramani, 2004, str. 37).

1. Nacionalizacija — uniformni odgovori izbornih jedinica na nacionalne faktore.
2. Posredni nacionalni uticaj (lokalizacija u širem smislu) — neuniformni odgovor teritorijalnih jedinica na nacionalne faktore. To implicira postojanje nacionalizovanog partijskog sistema (nacionalne partije, vidljivost lidera na nacionalnom nivou, podređenost lokalnih kandidata nacionalnom partijskom kontekstu, itd.), ali i teritorija na subnacionalnom nivou u kojem pronalazimo birače koji na različite načine reaguju na nacionalni politički sistem.
3. Lokalizacija politike (lokalizacija u užem smislu) — neuniformni odgovor izbornih jedinica na nezavisne lokalno zasnovane političke faktore. Ovo je stariji teorijski koncept (vidi: Claggett, Flanigan, & Zingale, 1984) i reč je o retko prisutnom procesu u modernim evropskim društvima u kojima (uz prisustvo regionalnih i lokalnih partija) političkim životom dominiraju partije koje su nacionalnog tipa.

Kako je treći tip odgovora redak i sve manje zastupljen u savremenim političkim sistemima, fokus ove analize je na distinkciji između prva dva tipa. Naime, Karamani tvrdi sledeće.

Pretpostavljamo da su neuniformne teritorijalne konfiguracije determinisane isključivo lokalnim faktorima, te da ne dovode do nacionalizacije, već do lokalizacije politike. (Caramani, 2004, str. 39)

Drugim rečima, ako imamo dve oblasti (ili teritorijalne konfiguracije) unutar jedne države u kojima pronalazimo različite obrasce distribucije glasova političkih partija, to znači da su razlike proizvod faktora i atributa koje su inherentne tim oblastima, odnosno locirane su na lokalnom (ili regionalnom) nivou analize. Samim tim, bez obzira što je partijski sistem (“odozgo ka dole”) nacionalno strukturiran, ako je reakcija biračkog tela

(“odozdo ka gore”) teritorijalno nehomogena i neuniformna, to je pokazatelj lokalizacije političkog života, što je proces suprotan od nacionalizacije. Konkretnije, ukoliko su u pogledu reakcije ili odgovora na partijski sistem, teritorijalne konfiguracije diferencirane to znači da: (1) je neki intervenišući lokalni faktor uticao na distorziju homogenišućih nacionalnih faktora; (2) i/ili da su lokalni politički faktori nadjačali nacionalne.

Samim tim, jasan je teorijsko-metodološki pravac mogućih istraživanja nacionalizacije jer je njena manifestacija u reakcijama biračkog tela precizno merljiva. Kroz komparativna istraživanja može se uspostaviti referentni okvir unutar kojeg je moguće odrediti stepen nacionalizacije/lokalizacije nekog političkog sistema, a potom pribeći njegovom objašnjenju koje gotovo izvesno zahteva integraciju socioloških, politikoloških i istorijskih pristupa. Važno je napomenuti da ne postoji univerzalno prihvaćeno objašnjenje procesa partijske nacionalizacije, odnosno ne postoji teorijski model koji je moguće iskoristiti za objašnjenje razvoja bilo kog modernog demokratskog političkog sistema. Kao i u slučaju istraživanja izborne kolebljivosti, ispostavlja se da teorijska objašnjenja, koja su se pokazala kao validna na primeru istraživanja nacionalizacije društava Zapadne Evrope, nisu primenljiva na postkomunistička društva. Kako je naše istraživanje usmereno upravo ka takvim društvima, neophodno je pokazati koje su specifičnosti procesa nacionalizacije u ovim slučajevima.

2.2.1.1 Nacionalizacija postkomunističkih sistema

Proces nacionalizacije postkomunističkih sistema ima drugačiju početnu tačku u odnosu na ostale zemlje Evrope. Uz bitne razlike u političkom razvoju ovih sistema u periodu do Drugog svetskog rata, nakon ovog perioda dolazi do sloma (pred)demokratskih sistema i uspostavljanja jednopartijskih državnih aparata sa relativno centralizovanim sistemom političke moći. Inicijalni parametri ponovne demokratizacije država Centralne

i Istočne Evrope podrazumevaju centralizovane političke sisteme i heterogeno, neadaptirano i kolebljivo biračko telo, zajedno sa nejasno strukturiranim, nekonsolidovanim partijskim sistemom. Ukoliko se u obzir uzmu raspadi državnih granica, ratovi i etnički i teritorijalni sukobi (pre svega u državama nekadašnje Jugoslavije), jasno je da je (u teorijskom i metodološkom smislu) reč o potpuno drugačijim procesima nacionalizacije i lokalizacije. Bošler sumira ove razlike na sledeći način.

Dok su mnoge zapadne demokratije prošle kroz paralelne i međusobno povezane procese jačanja centralne države i društva i partijske nacionalizacije, centralna i istočna društva su već bila visoko centralizovana kada je demokratija započeta u 1989/90. godini (Bochsler, 2010b, str. 59)

Studije nacionalizacije postkomunističkih sistema su retke i ograničene su često na pojedinačne, izolovane slučajeve (npr. Ishiyama, 2002; Meleshevich, 2006). Dodatni značaj studije nacionalizacije u ovim državama dobijaju na osnovu važnosti teritorijalno zasnovanih konflikta (u prošlosti) za političku i društvenu sadašnjicu, te u nekim od analiziranih država problem lokalizacije ima sasvim drugačiju interpretaciju. Da bismo formulisali operativni okvir razumevanja nacionalizacije i lokalizacije u postkomunističkim društvima, potrebno je napraviti pregled najčešćih objašnjenja procesa nacionalizacije i razmotriti njihovu adekvatnost u ovim slučajevima.

Jedno od najčešćih objašnjenja nacionalizacije politike zasniva se na hipotezi o uticaju centralizovanih političkih sistema na homogenizaciju biračkog tela na nacionalnom nivou. Naime, ovom kontekstu se tvrdi da je partijska nacionalizacija posledica nacionalizacije moći (Cox, 1999; Hicken, 2003; Samuels, 2002) i postojanja unitarne i centralizovane države i državnog aparata (Chhibber & Kollman, 2004; Harbers, 2010). Primarna hipoteza ovog pristupa jeste da snažni predsednički sistemi (koji po pravilu proizvode centralizovan državni aparat) dovode do nacionalizacije politike zato što

predsedničke izborne kampanje proizvode nacionalizovane političke partije (Hicken, 2003; Samuels, 2002). Drugim rečima, predsednički kandidati koriste partije kao lokalne resurse (logističku podršku na nivou izbornih jedinica), ali je pri tome važno i da rezultujuća struktura moći u ovim sistemima podrazumeva da partije (kao autonoman politički agens) imaju malu moć odlučivanja u formiranju i vršenju izvršne vlasti (Bochsler, 2010b).

Međutim, u postkomunističkim sistemima snažni predsednički sistemi nisu česta pojava i samo je u bivšim sovjetskim republikama na snazi polu-predsednički sistem. Čak i u tim slučajevima, politički akteri pripisuju mnogo više važnosti i odgovornosti za nacionalnu politiku samom parlamentu, što zauzvrat naglašava ulogu političkih partija. Sa druge strane, često ne postoje institucionalni podsticaji za nacionalizaciju partija, jer ne postoje trajno utemeljeni partijski identiteti i obrasci lojalnosti koji bi dobro konsolidovanim i nacionalizovanim partijama omogućili prednost u izbornoj utakmici (Tucker, 2002). Ono što potencijalno može doprineti razvoju nacionalizacije u ovim sistemima jeste proporcionalni izborni sistem parlamentarnih izbora koji u određenoj meri može pružiti podsticaj partijama da se nacionalizuju vremenom, jer je izborni takmičenje strukturirano oko izbornih lista, dok u slučaju jednomandatskih većinskih izbora tih podsticaja nema i izborni sistem ne ohrabruje kandidate da se povežu sa političkom partijom ili izbornom listom. U odeljku 3.2 ćemo videti da su implementacije većinskih jednomandatskih izbornih jedinica u postkomunističkim sistemima retke i da imaju ograničen uticaj, te možemo reći da je uticaj proporcionalnog izbornog sistema jednak u svim državama i da ga možemo smatrati homogenišućim faktorom nacionalizacije. No, kao što smo već napomenuli taj uticaj ne može biti determinišući jer format izbornog takmičenja nužno ne implicira postojanje uniformne reakcije biračkog tela.

Drugo objašnjenje nacionalizacije polazi od ideje o centralizaciji procesa političkog odlučivanja. Ukoliko su države visoko centralizovane, koncentracija moći je u urbanim centrima i glavnim gradovima, te se postavlja pitanje da li je bilo koji politički problem rešiv na lokalnom nivou, bez upliva centralnih političkih aktera (Chhibber & Kollman, 2004; Cox & Knoll, 2003). Prema ovoj hipotezi, birači napuštaju lokalne i regionalne aktere jer smatraju da nisu u stanju da se domognu centralnih izvora moći, putem kojih bi mogli da sprovedu politiku koja je usmerena na lokalna i regionalna pitanja. Drugim rečima, "lokalne partije bivaju napuštene i potom nestaju" (Chhibber & Kollman, 2004, str. 222). Međutim, ova pretpostavka je problematična jer regionalne i etničke partije u postkomunističkim sistemima (naročito u onima sa nižim izbornim pragom) ostvaruju nacionalnu reprezentaciju i neretko imaju odlučujuću ulogu pri formiranju koalicionih vlada, a samim tim i određenu reč prilikom formiranja izvršne vlasti i postavljanja političkih pitanja na dnevni red. Pri tome, formiranje vlada može biti uslovljeno rešavanjem određenog lokalnog ili regionalnog problema. Kako regionalističke partije često imaju decentralizaciju kao temelj svog političkog programa, njihovo postojanje je smislenije u centralizovanim političkim sistemima, te u ovom hipotetičkom slučaju centralizovana država vodi ka lokalizovanoj politici (Heller, 2002).

Podjednako je problematična i verovatno najzastupljenija grupa objašnjenja u sociologiji politike i političkim naukama, a to su objašnjenja zasnovana na konceptu društvenih rascepa. Uprkos brojnim pokušajima da se postkomunistički partijski sistemi objasne putem strukture društvenih rascepa (za objašnjenja partijskog sistema Srbije vidi npr.: Antonić, 2007; Stojiljković, 2011), utvrđeno je da se struktura rascepa ne transformiše u politički prostor unutar kojeg se individualne partije pozicioniraju, već je partijski sistem taj koji strukturise partijski prostor takmičenja, a rascepi se za potrebe veće diferencijacije unutar sistema ili za potrebe mobilizacije biračkog tela mogu politizovati od strane političkih lidera i njihovih partijskih organizacija (Zielinski,

2002). Drugim rečima, precizno i usko definisani rascepi, naročito oni koji postoje u Zapadnoj Evropi, imaju ograničenu relevantnost u postkomunističkom regionu (Elster, Offe, & Preuss, 1998).

Jedini izuzetak iz ovog objašnjenja jesu etnički i teritorijalni rascepi, koji su češći nego u zemljama Zapadne Evrope i koji mogu biti značajan element lokalizacije političkog života u postkomunističkim društvima, odnosno kočnica procesa nacionalizacije (Bochsler, 2010b). Zbog toga ne čude dosadašnja saznanja da upravo neke balkanske zemlje imaju najniže nivoe nacionalizacije partijskih sistema, te da izborna geografija ovih zemalja po pravilu prati obrasce etničke strukture i logiku etničkih rascepa (Bochsler, 2010c, str. 817).

Na osnovu ovog kratkog pregleda možemo sumirati nekoliko zaključaka o mogućim faktorima koji doprinose nacionalizaciji, odnosno lokalizaciji politike u postkomunističkim sistemima u komparativnoj perspektivi. Pre svega, kako su proporcionalni izborni sistemi u većoj meri zastupljeni u ovom regionu, tip izbornog sistema neće ostvariti veći uticaj na razlike u stepenu nacionalizacije. Proporcionalni sistem favorizuje partijske liste u odnosu na lokalne kandidate, ali kako je partijski sistem neuređen i nekonsoolidovan, a predizborne koalicije su često neprincipijelne i ad-hoc, sistem nacionalnih partija ne implicira čvrstu organizacionu partijsku strukturu koja je uniformne jačine u svim delovima zemlje, te i dalje postoje lokalne i regionalne baze političke podrške koje odolevaju uniformizaciji koju proizvodi logika izbornog sistema. Sa druge strane, postojanje etničkih i teritorijalnih rascepa dovodi do veće lokalizacije, koja je izraženija ukoliko regionalne ili etničke partije imaju značajniju ulogu prilikom formiranja izvršne vlasti.

Pri tome, treba dodati da se u postkomunističkim državama koje su članice EU očekuje i uticaj evropeizacije političkog prostora, odnosno parcijalne konvergenije

nacionalnih političkih sistema sa evropskim (pre svega putem izbora za Evropski parlament i integracije političkih partija u evropske partijske grupacije), te se može očekivati nešto veća nacionalizacija u državama koje su duže vremena članice Evropske unije. Međutim, ni jedan od ovih faktora nema primarniji ili snažniji eksplanatorni uticaj, već je nacionalizacija postkomunističkih sistema (nalik na druge političke procese u postkomunističkom regionu) proizvod kompleksnog međuuticaja različitih faktora, društvenog nasleđa, istorijskih razlika i divergentnih trajektorija demokratizacije, koje su često posledica niza odluka političkih elita u datim državama. Upravo zbog toga pitanje objašnjenja nacionalizacije (ili lokalizacije) politike prevazilazi okvire ove disertacije. Umesto toga, primarno pitanje koje ćemo postaviti jeste kako se ovaj proces može dovesti u vezu sa fenomenom izborne kolebljivosti i da li je moguće izmeriti nacionalizaciju na osnovu prostorne distribucije izborne kolebljivosti u postkomunističkim sistemima.

Na kraju ovog odeljka moramo istaći da je gotovo izvesno da proces nacionalizacije ima različite mehanizme i funkcije u starim demokratijama i u sistemima u kojima je na delu postkomunistička demokratizacija. Kao što smo rekli, u zapadnim društvima nacionalizacija je spor, evolutivni proces koji počinje u XIX veku i na delu je i danas. Sa druge strane, u svom početnom stadijumu (re)demokratizacije, postkomunistička društva su izuzetno centralizovana, a biračko telo nekonsolidovano i svakako nediferencirano u odnosu na (teorijski) fiksiranu strukturu društvenih rascepa. Često se zaboravlja da veći deo biračkog tela svoje političke preferencije (koje mogu delimično biti posledica teritorijalnih i etničkih rascepa) formira pre pada komunističkih režima, te da birači u proces demokratizacije ne ulaze kao politička *tabula rasa*. Drugim rečima, procesi nacionalizacije/lokalizacije politike u postkomunističkim sistemima, kao i samo biračko telo, stariji su od višepartijskog sistema, te interakcija između nacionalizacije (kao društveno-istorijskog procesa) i (više)partijskog sistema (kao relativno mladog fenomena u postkomunističkim društvima) neće nužno imati isti oblik i smer kao u zapadnim

demokratijama. Kompleksno i problematično društveno-političko nasleđe ovih društava, uz različite, ponekad teško razumljive odluke političkih elita svake države, proizvode divergentne trajektorije demokratizacije, pri čemu je nacionalizacija društva i politike samo jedan od brojnih faktora koji ih oblikuju (Gill, 2002; Melville, Stukal, & Mironyuk, 2013; Rose, 2008). Samim tim, možemo očekivati da ćemo otkriti odnos između nacionalizacije i izborne kolebljivosti koji je jedinstven za postkomunistička društva, uostalom kao što je to i slučaj sa njihovim neobično visokim nivoom kolebljivosti.

2.2.2 Mere partijske nacionalizacije

U dosadašnjim istraživanjima partijske nacionalizacije izdvojilo se nekoliko grupa mera ovog kompleksnog procesa, među kojima se po važnosti i broju primena ističu dve grupe: mere nejednakosti i mere agregacije/inflacije. Pre nego što posvetimo pažnju značaju i međusobnim razlikama ovih dveju grupa mera (i drugim manje važnim merama nacionalizacije), važno je pomenuti i jedan od osnovnih pokazatelja partijskog sistema, koji se uz mere izborne kolebljivosti najčešće koristi za njihov opis, a to je mera frakcionalizacije.

Najčešće korišćena mera frakcionalizacije partijskog sistema je efektivni broj političkih partija (Laakso & Taagepera, 1979). Ovaj broj zapravo transformiše izborne rezultate svih političkih partija koje su učestvovala na izborima u broj relevantnih aktera političkog sistema. Kako je reč najčešće o racionalnom, a ne o celom broju, ideja ove mere nije da pruži kriterijum demarkacije na osnovu kojeg unutar datog političkog sistema možemo reći da su partije $A, B, C, \dots$ relevantni deo sistema, a da druge nisu, već je reč o numeričkom opisu veličine relevantnog dela partijskog sistema. Prilikom komparativnih istraživanja istraživači često govore o dve, tri, četiri ili više najznačajnijih političkih partija, a efektivni broj partija daje indicaciju o veličini partijskog sistema pri

čemu partije doprinose veličini sistema proporcionalno njihovim izbornim rezultatima. Formula ove mere data je u jednačini 6, pri čemu je n broj partija koje su učestvovala na izborima, a p_i njihov izborni rezultat izražen u procentima.

$$ENP = \frac{1}{\sum_{i=1}^n p_i^2} \quad (6)$$

Često se pravi razlika između dve različite forme efektivnog broja partija — efektivnog broja partija u odnosu na broj osvojenih glasova i efektivnog broja partija u odnosu na broj osvojenih mandata. Drugi oblik ove mere koristi se kada istraživači žele da anuliraju uticaj mnogobrojnih manjih partija, koje nemaju parlamentarni status, a česti su učesnici parlamentarnih izbora, što je, kao što smo napomenuli, čest slučaj u postkomunističkim sistemima. U ovoj drugoj formi, formula zadržava identičan oblik, s tim što n označava broj parlamentarnih partija, a p_i označava procenat osvojenih mandata u nacionalnom parlamentu. Ova dva oblika efektivnog broja partija su korisne pomoćne varijable prilikom istraživanja procesa nacionalizacije jer nam mogu pomoći da otkrijemo odnos između veličine partijskog sistema i procesa nacionalizacije i lokalizacije politike. Drugim rečima, oni nisu u stanju da direktno izmere bilo koji aspekt ovih procesa.

Kao što smo napomenuli, postoje brojne mere nacionalizacije pri čemu neke mere naglašavaju samo određene aspekte ili dimenzije ovog procesa, dok su druge sveobuhvatnije. Razlike u merama uključuju različite ulazne parametre i različite načine kvantitativne obrade tih parametra, kao i mogućnosti teorijske interpretacije dobijenih rezultata. Prateći Bošlera, definišemo osnovno metodološko pravilo na osnovu kojeg ćemo evaluirati značaj i korisnost različitih mera nacionalizacije.

Pošto partijska nacionalizacija označava teritorijalnu homogenost partijske

podrške, ona bi trebalo da varira jedino kao funkcija teritorijalne varijanse glasova i trebalo bi da bude pod što manjim uticajem drugih, eksternih faktora . . . (Bochsler, 2010b, str. 38).

Drugim rečima, to znači da odgovarajuća mera partijske nacionalizacije ne sme biti previše osetljiva na broj partija, veličinu partijskog sistema kao i na veličinu i broj teritorijalnih jedinica unutar nacionalnog sistema, već bi trebalo da bude isključivo funkcija teritorijalnih varijacija u broju glasova.

Najjednostavnije mere partijske nacionalizacije su mere frekvencije, a najčešće korišćena mera frekvencije jeste indeks teritorijalne pokrivenosti (Caramani, 2004). Ovaj indeks je primenjiv jedino u sistemima sa više izbornih jedinica i on računa prosečan procenat izbornih jedinica u kojima partije učestvuju na izborima u odnosu na čitavu teritoriju države, odnosno na sve izborne jedinice unutar zemlje. Ako broj jedinica u kojima partija i učestvuje označimo sa $t_{i,p}$ a ukupan broj izbornih jedinica označimo sa t_t , onda jednačina 7 prikazuje formulu ovog indeksa.

$$I_t = \frac{\sum_{i=1}^n \frac{t_{i,p}}{t_t}}{n} \quad (7)$$

Glavni nedostatak ovog indeksa je to što nudi vrlo malo informacija o teritorijalnoj heterogenosti. Naime, on uzima u obzir jedino prisustvo na izborima u određenoj izornoj jedinici, ali ne i rezultat (i razlike u rezultatima) partija u različitim izbornim jedinicama. Samim tim, ukoliko se vrednost ovog indeksa približava 100% to može biti samo gruba indikacija postojanja procesa nacionalizacije, ali ne i dokaz o postojanju i intenzitetu ovog procesa. Kao što smo ranije napomenuli, nacionalizacija nije samo produkt institucionalizacije partija na nacionalnom nivou, već i uniformne reakcije biračkog tela na partijski sistem, a ta druga komponenta nije vidljiva u vrednosti ovog

indeksa.

Drugu grupu mera čine indeksi varijacije. Najčešće korišćena mera je indeks varijacije izbornih rezultata (Rose & Urwin, 1975) koja meri srednje apsolutno odstupanje regionalnih (ili lokalnih) rezultata partija od nacionalnih. Ako rezultat partije i na nacionalnom nivou označimo sa $\bar{X}_i$, a rezultate iste partije u svakoj od k izbornih jedinica označimo sa $p_{i,k}$ onda formuli ovog indeksa dobijamo prema formuli 8.

$$I_v = \frac{\sum_{i=1}^n \frac{\sum_{j=1}^k |p_{i,k} - \bar{X}_i|}{k}}{n} \quad (8)$$

Nedostatak ovog indeksa u ovoj formi jeste to što nema apsolutnu gornju granicu, te je njegova teorijska interpretacija otežana, naročito pri komparativnim istraživanjima. Međutim, moguće je standardizovati ovaj indeks u vidu koeficijenta varijacije (koji može uzeti vrednost od 0% do 100%) (Ersson, Janda, & Lane, 1985), ali i dalje postoji jedan bitan nedostatak ove mere, koja je zajednička i ostalim merama varijacije. Naime, indeks se računa za svaku partiju pojedinačno, a onda se uzima prosek, te on suštinski ima oblik aritmetičke sredine, što je problematično u slučaju da postoji diferencijacija procesa nacionalizacije po različitim partijama, odnosno da se mogu javiti ekstremne vrednosti standardnih odstupanja od nacionalnih proseka, koje će značajno uticati na rezultujuću vrednost indeksa ili koeficijenta. Takođe, što je veći nacionalni prosečni rezultat neke od partija, veći je i prostor mogućih teritorijalnih varijacija, tako da ukoliko u sistemu imamo veliki broj malih partija, to može “veštački” sniziti vrednost indeksa.

Sledeća grupa mera su mere distribucije, odnosno mere nejednakosti distribucije. Ove mere su suštinski zasnovane na primeni Đini indeksa nejednakosti (Gini, 1921; vidi i: Sokolovska, Lazar, & Tomašević, 2015). Džouns i Mejnvering su primenili ovaj indeks

u istraživanju nacionalizacije, tako što su računali razlike u distribucijama izbornih rezultata po partijama na nacionalnom i na regionalnom nivou. Neizražena nejednakost, odnosno mala vrednost indeksa, indikator je nacionalizacije jer su distribucije rezultata partija uniformne po čitavoj teritoriji države. Međutim, vrednost svakog oblika Đini indeksa zavisi od nivoa agregacije rezultata, odnosno jedinice analize na osnovu kojeg se proizvodi distribucija. U ovom slučaju vrednost zavisi od teritorijalne jedinice analize — ako su to biračka mesta, ne možemo očekivati uniformnost distribucije zbog velikog broja malih jedinica analize, a suprotno nalazimo u slučaju regiona gde očekujemo manju verovatnoću velikih nejednakosti između malog broja jedinica koje su interno heterogene. Samim tim, potrebne su modifikacije “sirovih” mera distribucije koje uvažavaju razlike u teritorijalnim jedinicama, kao i razlike u rezultatima pojedinačnih partija (što je nedostatak mera distribucije kao i mera varijacije).

Bošler je konstruisao takvu modifikaciju i rezultujući indeks je nazvao standardizovani skor partijske nacionalizacije (Bochsler, 2010a). Ako imamo partiju i , onda distribuciju njenih rezultata po teritorijalnim jedinicama označavamo sa P_i , a rezultat na nacionalnom nivou sa p_i . Ako je distribucija rezultata partije po teritorijalnim jedinicama apsolutno homogena, onda će Đini indeks te distribucije biti približno nula, odnosno: $G_i(P) \approx 0$. Međutim, pošto merimo stepen nacionalizacije ova vrednost mora biti invertovana jer niski Đini indeks predstavlja indikator visoke nacionalizacije. Takođe, vrednost Đini indeksa za svaku partiju mora biti ponderisana nacionalnim rezultatom partije zato što veliki broj malih partija može potceniti konačnu vrednost indeksa, odnosno skora nacionalizacije. Na taj način dolazimo do formule standardizovanog skora partijske nacionalizacije koja je data jednačinom 9.

$$PNS = 1 - \sum_{i=1}^n (G_i(P_i) \cdot p_i) \quad (9)$$

Međutim, ovom jednačinom nije rešen problem nejednakosti teritorijalnih jedinica. Naime, Đinijev indeks ne uzima u obzir broj birača u svakoj od teritorija od kojih je sačinjena distribucija čija nejednakost se analizira. Samim tim, ako imamo slučaj teritorijalnih jedinica analize koje nemaju približno jednak broj birača (što je najčešće slučaj), primena ove mere može dovesti do toga da Đini indeks ima veliku vrednost, što je posledica nejednake distribucije broja birača (a ne rezultata partija) po teritorijalnim jedinicama. Bošler je u narednim studijama uočio nedostatak sopstvene mere i predložio ponderisani skor partijske nacionalizacije. Ova mera se ne zasniva na direktnoj primeni Đini indeksa, već je on razložen i uz modifikacije direktno implementiran u formulu skora.

Reč je o nešto kompleksnijoj meri, te je potrebno pojasniti logiku na kojoj je zasnovana. Pre svega, konstruiše se raspodela rezultata jedne partije po teritorijalnim jedinicama, pri čemu su one poredane od one sa najmanjim brojem birača do one sa najvećim brojem birača. Potom se ova distribucija transformiše u kumulativnu distribuciju. Zatim se upoređuje razlika svake jedinice ove kumulativne distribucije sa polovinom zbirne vrednosti svih teritorijalnih jedinica. Ukoliko je distribucija rezultata partije po teritorijama homogena, ove razlike će biti veće jer će i u najmanjim jedinicama procentualni izborni rezultat biti značajno manji/veći od polovine zbira svih rezultata. Konkretnije, ako se kumulativna distribucija sastoji od rezultata partije po d teritorijalnih jedinica, pri čemu su one uređene u niz $[1, \dots; i; \dots d]$, a u svakoj jedinici i postoji v_i birača od kojih su p_i glasali za partiju p onda se ponderisani skor partijske nacionalizacije partije p računa po formuli koja je data jednačinom 10.

$$PNS_w = 2 \cdot \frac{\sum_{i=1}^n (v_i \cdot (\sum_{j=1}^n p_j - \frac{p_i}{2}))}{\sum_{k=1}^d v_i \cdot \sum_{k=1}^n p_i} \quad (10)$$

Radi jednostavnosti prikaza formule, nećemo izvoditi formulu za prosečni stan-

dardizovani skor partijske nacionalizacije, kojeg dobijamo kao prosek ove mere za sve partije koje učestvuju na izborima u analiziranom periodu. Prednost ove mere je u tome što direktno kontroliše uticaj različite veličine izbornih/teritorijalnih jedinica i veličine samih partija na konačnu vrednost. Samim tim, ovaj indeks je upotrebljiv u komparativnim istraživanjima sistema različite veličine, budući da se veličine i distribucija veličina izbornih jedinica značajno razlikuju u različitim državama. Takođe, ovaj indeks ima standardizovane gornje i donje granice, te $PNS_w = 0$ označava minimalnu nacionalizaciju sistema, odnosno postojanje potpuno heterogene distribucije partijskih izbornih rezultata (ne pronalazimo ni u jednoj izbornoj jedinici rezultate izbora kakvi su na nacionalnom nivou), dok $PNS_w = 1$ označava maksimalni nivo nacionalizacije, gde postoji apsolutna korespondencija lokalnih izbornih rezultata sa konačnim nacionalnim rezultatom na parlamentarnim izborima.

Poslednja grupa mera koja se koristi u istraživanjima partijske nacionalizacije jesu mere inflacije. One mere razlike u veličini nacionalnih sistema na lokalnom i nacionalnom nivou i suštinski su zasnovane na dekompoziciji efektivnog broja političkih partija na lokalnu (ENP_{lok}) i nacionalnu (ENP_{nac}) dimenziju (Cox, 1999). Proces izračunavanja efektivnog broja partija se u suštini zasniva na identičnoj formuli koja je data jednačinom 6, pri čemu se ona suštinski ne menja prilikom proračuna veličine nacionalnog partijskog sistema, dok se za izračunavanje EP_{lok} uzima prosečan efektivni broj partija u svim izbornim jedinicama. Drugim rečima, analiziraju se isti izborni rezultati, samo što se za izračunavanje lokalnog efektivnog broja partija koriste rezultati pojedinačnih izbornih jedinica. Ukoliko je partijski sistem iste veličine na lokalnom i nacionalnom nivou onda se može konstatovati da je proces nacionalizacije politike i partijskog sistema izražen, a ukoliko postoje značajne razlike u veličini, onda su izraženiji procesi lokalizacije. Preciznije, osnovna ideja mera inflacije je da teritorijalno heterogeni partijski sistemi obično imaju manje partija na lokalnom nivou u odnosu na

nacionalni nivo (Bochsler, 2010b, str. 44). Formula indeksa inflacije data je jednačinom 11.

$$I_f = ENP_{nac} - ENP_{lok} \quad (11)$$

Prednost ove (najkorišćenije) mere inflacije je u jednostavnosti interpretacije, ali njen osnovni nedostatak je nepreciznost. Kao što smo rekli na početku, mere veličine partijskog sistema nisu pouzdan pokazatelj procesa nacionalizacije, te su najkorisnije onda kada se koriste paralelno sa drugim (dinamičkim) merama nacionalizacije, kao što je standardizovani skor partijske nacionalizacije. U ovoj disertaciji ćemo upravo primeniti ovakav pristup i upoređićemo našu meru lokalizacije (indeks lokalizacije izborne kolebljivosti) sa Koksovim indeksom inflacije i Bošlerovim ponderisanim standardizovanim skorom nacionalizacije u cilju inicijalne provere validnosti našeg mernog instrumenta.

Kao što smo napomenuli, naš cilj je da izvedemo meru nacionalizacije direktno iz mere izborne kolebljivosti. Do sada, na osnovu pregleda studija koji je izvršen za potrebe našeg istraživanja, takvih pokušaja nije bilo. Pre nego što objasnimo našu meru nacionalizacije i njen preduslov, odnosno prostornu dekompoziciju izborne kolebljivosti, potrebno je da preciziramo u kakvom teorijskom odnosu mogu biti pojmovi kolebljivosti i nacionalizacije.

2.2.3 Nacionalizacija/lokalizacija i izborna kolebljivost

Korisna polazna tačka za evaluaciju odnosa izborne kolebljivosti i procesa nacionalizacije jeste fenomen sličan izornoj kolebljivosti, a to je laviranje (eng. *swing*) glasova.⁷

---

⁷Termin laviranje kao prevod engleske reči *swing* je relativno nov u stručnoj literaturi (za primer vidi: Caramani, 2017). Direktan prevod ovog termina (*vote swing*) glasio bi “ljuljanje glasova”. U

Laviranje glasova predstavlja procentualnu promenu broja glasova jedne partije (ili jedne velike partijske grupacije, npr. Evropske narodne partije) između dva susedna izborna ciklusa. Dakle, za razliku od izborne kolebljivosti reč je o kontekstualnoj, odnosno usmerenoj promeni glasova između dva izborna perioda. Samim tim, laviranje glasova se uvek interpretira u odnosu na partiju ili veliku partijsku grupaciju koja se analizira. U idealnim dvopartijskim sistemima (gde zaista ne postoje treće partije ili ako postoje nikada ne prelaze 1% glasova) laviranje glasova dve partije je komplementarno i u tom slučaju izborna kolebljivost jednaka je laviranju glasova. Međutim, u većini stvarnih političkih sistema laviranje i kolebljivost su dva različita fenomena. Istraživanja laviranja u sociologiji i političkim naukama imaju dugu tradiciju, a započeta su istraživanjem političkih i partijskih sistema SAD i Velike Britanije u drugoj polovini prošlog veka (Butler & Stokes, 1974; D. E. Stokes, 1962).

Pri tome, posebno se istražuje fenomen uniformnog laviranja, odnosno istovetnog pravca i intenziteta laviranja u subnacionalnim jedinicama. Ova istraživanja su takođe pre svega vezana za politički sistem SAD-a, gde istraživanja laviranja “crvenih” (republikanskih) i “plavih” (demokratskih) država imaju dugu tradiciju (vidi npr.: Lacy & Markovich, 2017), te je reč o “klasičnom indikatoru izbornih studija” (Karamani, 2017, str. 165). Uniformno laviranje glasova je posebno relevantno za dinamički aspekt horizontalne dimenzije nacionalizacije. Podsetićemo, ovaj aspekt procesa nacionalizacije odnosi se na opštost i simultanost slične promene u glasačkom ponašanju. Iako se izborna kolebljivost nameće kao logičan izbor indikatora na osnovu kojeg se može meriti sličnost promene glasačkog ponašanja, laviranje se češće zastupljeno u studijama nacionalizacije političkog života. Kao razlog korišćenja laviranja umesto kolebljivosti, Karamani, na primer, navodi da je u slučaju laviranja moguće pratiti pravac promene,

---

ovom značenju, reč laviranje u srpskom jeziku sinonimno je reči “vrđanje”, što u kontekstu u kojem se koristi u ovom radu odgovara značenju promene broja glasova koje određena partija dobija, odnosno promenljivoj biračkoj podršci, kao i biračima koji laviraju između različitih političkih opcija.

odnosno promena je koncipirana u odnosu na jednu poziciju unutar prostora partijskog takmičenja, te je rezultujuća mera informativnija, odnosno preciznija (Caramani, 2017, str. 167). U tom kontekstu, uniformnost laviranja glasova (jedne partije ili grupacije partija) u subnacionalnim jedinicama (ili izbornim jedinicama), indikator je procesa nacionalizacije.

Međutim, laviranje glasova nije jedinstven atribut sistema, jer vrednost različitih laviranja glasova zavisi, pre svega, od toga na koju partiju se laviranje odnosi. Samim tim, pored toga što ne može zabeležiti neke promene na sistemskom nivou, intenzitet i smer laviranja podložni su promeni na osnovu dejstva nekih ne-sistemskih faktora, odnosno događaja koji se odnose na dnevno-političko delanje partija (skandali, afere, nesposobno rukovodstvo) koje (samostalno) dovodi do promene rezultata te partije, a nije relevantno za promene na sistemskom nivou. Indeksi kolebljivosti zaista ne nude informaciju o smeru promene, ali na objektivan i precizan način kvantifikuju ukupnu promenu. Šta više, razlaganjem kolebljivosti na dve komponente (tip A i tip B) možemo da odredimo i izvor promene, odnosno da utvrdimo da li je do promene došlo zbog rekonfiguracije partijskog sistema ili zbog unutrašnje preraspodele snaga unutar sistema. Pored toga, kolebljivost se uvek odnosi na sve (relevantne) partije, te nema potrebe računati vrednost indeksa za svaku partiju pojedinačno, što čini analizu parsimoničnijom. Na osnovu ovoga, tvrdimo da je izborna kolebljivost bolji indikator dinamičkog aspekta horizontalne nacionalizacije politike, odnosno tvrdimo da se može konstruisati mera nacionalizacije koja direktno proističe iz indeksa izborne kolebljivosti.

Pri tome, važno je naglasiti da se između izborne kolebljivosti, kao fenomena, odnosno njegove rezultujuće mere i procesa nacionalizacije ne može odrediti jednosmeran i jednostavan uzročno-posledični odnos. Takođe, već smo napomenuli da možemo očekivati da taj odnos u postkomunističkim društvima bude radikalno drugačiji u

odnosu na stare zapadne demokratije. Nacionalizacija utiče na promenu partijskog sistema, a kolebljivost je jednim delom posledica promene sistema. Samim tim, možemo formulisati sledeće pretpostavke.

1. Homogenost izborne kolebljivosti subnacionalnih jedinica je indikator nacionalizacije, dok je heterogenost nivoa kolebljivosti unutar države indikator lokalizacije političkog života.
2. Nacionalizacija postavlja strukturalna ograničenja na kretanje apsolutnih (nacionalnih) nivoa izborne kolebljivosti jer ograničava nivo varijacija u partijskom sistemu.

Da bismo operacionalizovali prvu pretpostavku, potrebno je da izvršimo dekompoziciju izborne kolebljivosti na subnacionalne nivoe, odnosno potrebno je izračunati izbornu kolebljivost za svaku definisanu subnacionalnu jedinicu. Potom je potrebno utvrditi homogenost distribucije nivoa kolebljivosti po teritorijalnim jedinicama. Termin homogenost se često javlja u teoriji nacionalizacije, a operacionalizuje se na različite načine u istraživanjima ovog procesa. U ovoj disertaciji se teritorijalna homogenost izborne kolebljivosti tumači na nešto drugačiji način.

Naime, lokalizacija, kao proces suprotan nacionalizaciji, ne podrazumeva samo nasumičnu heterogenost izbornog ponašanja, odnosno visok varijabilitet distribucije nekog izbornog indikatora po teritorijalnim jedinicama neke države. Ukoliko je to slučaj, onda bi nivo varijabiliteta bio izuzetno promenljiv u odnosu na odabir teritorijalne, odnosno prostorne jedinice analize, a sam koncept heterogenosti implicirao bi bilo kakvu različitost van granica teritorijalnih jedinica — dovoljno je da teritorije $A_1, A_2, \dots, A_k$ imaju potpuno različite nivoe izborne kolebljivosti da bismo konstatovali da postoji heterogena distribucija visokog varijabiliteta koja je indikator niske nacionalizacije, odnosno visoke lokalizacije političkog i partijskog života. Međutim, ukoliko shvatamo

nacionalizaciju/lokalizaciju kao suštinski prostorni fenomen, ovakvo određenje heterogenosti nije dovoljno jer nas zapravo interesuje prostorno određena heterogenost, koja nije samo uslovljena prostornim varijacijama, već i prostornim asocijacijama. Drugim rečima, nije jedino važno da različite teritorije imaju različite nivoe kolebljivosti, već i da prostorno bliže teritorije imaju sličnije nivoe kolebljivosti u odnosu na prostorno udaljene teritorije. Dakle, lokalizacija politike ne podrazumeva samo heterogenost, već i postojanje lokalnih asocijacija između teritorija. Sa druge strane, nacionalizacija podrazumeva uniformnu prostornu distribuciju kolebljivosti, pri čemu postoje asocijacije između vrednosti indeksa kolebljivosti različitih teritorija (koje su očekivane jer vrednosti ne variraju previše po teritorijama), ali te prostorne asocijacije nemaju lokalni karakter — nivo kolebljivosti teritorije A_i biće sličan teritoriji A_j bez obzira na prostornu distancu i poziciju tih teritorija unutar države.

U metodološkom smislu je logičnije tragati za asocijacijama između varijabli, nego za njihovim odsustvom, te je zato ovo istraživanje usmereno ka potrazi za merom lokalizacije izborne kolebljivosti (a ne nacionalizacije). Imajući to u vidu, dekompozicija izborne kolebljivosti na subnacionalne jedinice usmerena je ka identifikaciji prostorne distribucije vrednosti indeksa izborne kolebljivosti i na potragu za lokalnim asocijacijama (odnosno korelacijama) unutar države. Drugim rečima, krajnji cilj dekompozicije je identifikacija prostornih konfiguracija koje su homogene iznutra, a heterogene u odnosu na ostatak teritorije države. Ukoliko postoji veći broj ovakvih konfiguracija, to je indikator lokalizacije izborne kolebljivosti (a potom i političkog i partijskog sistema), a ukoliko ovakvi prostori ne postoje onda je to indikator nacionalizacije. Metodologija ovakvog pristupa biće objašnjenja u narednom odeljku.

Kada je druga pretpostavka u pitanju, tvrdimo da različito nacionalizovani sistemi mogu imati različite nacionalne nivoe izborne kolebljivosti. Kao što smo objasnili u pret-

hodnim odeljcima, nacionalizacija podrazumeva promenu formata političkog takmičenja i posledica je krupnih političkih i društvenih promena. Samim tim, nivo nacionalizacije može uticati na maksimalni nivo izborne kolebljivosti, što objašnjava rezultat da su nacionalizovani sistemi Zapadne Evrope ujedno i sistemi sa niskim intenzitetom izborne kolebljivosti biračkog tela. Međutim, proces nacionalizacije u ovim sistemima je spor evolutivni proces koji počinje sa lokalizovanom političkom arenom unutar koje se istorijski politizuju osnovni društveni rascepi i formiraju grupacije političkih partija, što dovodi do paralelnog procesa konsolidacije partijskog sistema (smeštanje partija na jasno definisanim pozicijama unutar višedimenzionalnog prostora takmičenja) i nacionalizacije. Konačni proizvod jesu sistemi sa niskom kolebljivosti, nacionalizovanim biračkim telom i konsolidovanom demokratijom. Ovi sistemi su relativno zamrznuti, odnosno delimično je važeća Lipset-Rokanova hipoteza (Lipset & Rokkan, 1967), ali povremeno dolazi do ulaska novih partija sa nastankom novih društvenih rascepa (npr. zelene partije) (Caramani, 2012; Miguel, 2017), a u poslednjoj deceniji smo svedoci “eksplozivne” (prema nekim autorima čak i “zarazne”) pojave novih populističkih partija koje unose dodatnu kolebljivost u partijski sistem i ruše tradicionalne linije političkog pozicioniranja (Rooduijn, Lange, & Brug, 2014; Widfeldt, 2016). Nacionalizacija političkog sistema podrazumeva teritorijalno homogeno biračko telo, a ako novi politički akteri uspešno politizuju “skrivenne” društvene rascepe (kao što to rade anti-imigracione populističke partije), onda nacionalizacija i homogenizacija pospešuju verovatnoću njihovog uspeha, odnosno dostizanja parlamentarne reprezentacije.

Samim tim, očekujemo veću povezanost između procesa nacionalizacije i kretanja izborne kolebljivosti tipa A, pri čemu je taj odnos pozitivan. Drugim rečima, veći stepen nacionalizacije podrazumeva i intenzivniju kolebljivost ovog tipa. Lokalizacija, sa druge strane dovodi do smanjenja potencijalnog izbornog uspeha novih partija. Lokalizovana biračka tela zapravo predstavljaju uniju više (interno) homogenih podskupova biračkih

tela, što znači da postoji teritorijalna dimenzija politike koja zahteva od političkih aktera da se (ako žele značajan izborni uspeh) prilagode zahtevima i biračkom ponašanju svakog teritorijalnog segmenta biračkog tela. U modernim demokratijama to zahteva postojanje razvijene lokalne infrastrukture i postojanje lokalnih i regionalnih lidera, koji bi mogli da mobilišu različite podskupove biračkog tela širom zemlje. Kako nove partije često ne zadovoljavaju ove uslove, možemo očekivati njihov manji izborni uspeh, a samim tim i manji doprinos izornoj kolebljivosti tipa A. Sa druge strane, istu logiku možemo primeniti na izlazak partija iz sistema. Kako biračko telo ima teritorijalno diferencirane obrasce ponašanja, stabilnoj partiji (za koju pretpostavljamo da ima prisustvo na lokalnu širom teritorije), teže je da izgubi drastično veliki broj glasova na čitavoj teritoriji koji bi ukupan rezultat spustio ispod cenzusa. Samim tim, lokalizacija postkomunističkih sistema pogoduje etabliranim partijama i predstavlja poteškoću za nove političke partije, odnosno čini njihov cilj dostizanja parlamentarnog statusa znatno težim.

Međutim, proces nacionalizacije/lokalizacije je dinamičan i nije reč o unidirekcionanoj promeni u postkomunističkim sistemima, jer njegovo dejstvo zavisi od drugih promena partijskog sistema. Samim tim, velike interne promene partijskog sistema (broj partija, transformacija u dvopartijski sistem ili sistem jedne dominantne partije) mogu odrediti smer i intenzitet razvoja procesa nacionalizacije, odnosno lokalizacije u budućnosti. Lokalizovani sistemi mogu usled krupnih političkih promena krenuti ka trajektoriji nacionalizacije i obrnuto.

Kada je kolebljivost tipa B u pitanju, ne možemo formulisati preciznu pretpostavku o njenom odnosu sa nacionalizacijom i lokalizacijom političkog života. Razlog u tome je što je ovaj tip kolebljivosti u bližem odnosu sa formatom i kontekstom “stabilnog dela” partijskog sistema. Ukoliko on ima format bliži dvopartijskom možemo očekivati

da lokalizacija vodi ka niskom intenzitetu kolebljivosti tipa B, gde je glavna linija preraspodele glasova između dve najveće partije, koje imaju svoje teritorijalne “baze”, odnosno prostore u kojima svaka od njih ima snažniju biračku podršku. Postojanost ovih teritorijalnih partijskih lojalnosti dovodi do niske kolebljivosti tipa B, a dugoročno postojanje ovakvog teritorijalnog kompetitivnog sistema može postepeno dovesti do veće nacionalizacije sistema. Uzrok tome je što partije postaju teritorijalno kompetitivnije, odnosno dolazi do strategije “napada na protivničku bazu” (Caramani, 2004, str. 6) i do rušenja uspostavljenih teritorijalnih granica lojalnosti, te do nacionalizacije političkog takmičenja. Sa druge strane, u slučaju da partijski sistem nema približno dvopartijsku strukturu i u slučajevima u kojima je sastav partijskog sistema promenljiv, očekujemo relativno visok nivo izborne kolebljivosti tipa B bez obzira na stepen nacionalizacije sistema.

Pre nego što objasnimo metodologiju prostorne i mrežne dekompozicije izborne kolebljivosti, a potom i konstrukciju indeksa lokalizacije kolebljivosti, potrebno je sumirati naš istraživački nacrt putem kojeg se istovremeno istražuje fenomen prostorne distribucije izborne kolebljivosti i proces nacionalizacije/lokalizacije politike.

1. Izračunaćemo prostornu distribuciju indeksa izborne kolebljivosti tipa A i tipa B po teritorijalnim jedinicama jedne države.
2. Pomoću dva različita metoda utvrdićemo da li postoje lokalizovane prostorne asocijacije između vrednosti dobijenih indeksa između različitih teritorijalnih jedinica (za oba tipa kolebljivosti).
3. Na osnovu prisustva/odsustva lokalizovanih asocijacija konstruisaćemo meru lokalizacije izborne kolebljivosti (za oba tipa kolebljivosti) za koju smatramo da predstavlja indikator procesa nacionalizacije.
4. Upoređićemo vrednosti ustaljenih mera partijske nacionalizacije sa našim indeksom

lokalizacije u cilju početne validacije ove mere.

5. Na kraju, upoređićemo odnos između kretanja nacionalnih nivoa kolebljivosti i stepena njene lokalizacije (za oba tipa kolebljivosti) u cilju provere gore navedenih pretpostavki.

Smatramo da se na ovaj način može popuniti istraživački vakuum koji postoji između studija izborne kolebljivosti i studija nacionalizacije. Pri tome, nastojimo da pokažemo da je reč o usko povezanim pojmovima koji su na različite načine povezani sa promenama partijskog sistema postkomunističkih demokratija, te da je moguće konstruisati indikator nacionalizacije koji je direktno izveden iz izborne kolebljivosti.

2.3 Metodologija mrežno-prostorne dekompozicije izborne kolebljivosti

Drugi istraživački cilj ove disertacije odnosi se na dekompoziciju izborne kolebljivosti na teritorijalnom, subnacionalnom nivou. U prethodnom odeljku smo objasnili vezu između prostorne distribucije indeksa izborne kolebljivosti i procesa nacionalizacije, pri čemu smo naglasili da je od suštinske važnosti utvrditi da li između subnacionalnih jedinica postoje lokalizovane asocijacije, odnosno korelacije u nivou izborne kolebljivosti (oba tipa). U ovom odeljku predstavimo dve metodološke strategije koje ćemo upotrebiti za otkrivanje ovog tipa asocijacija, a potom objasniti i konstrukciju indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti.

Prvi korak ka dekompoziciji izborne kolebljivosti na subnacionalnom nivou biće izračunavanje nivoa kolebljivosti oba tipa na subnacionalnom nivou. U ovoj disertaciji prostorna jedinica analize biće NUTS3 statistički region, odnosno treća prostorna kategorija prema *Statističkoj nomenklaturi teritorijalnih jedinica* Evropske unije, koju

primenjuju gotovo sve države Evrope, bez obzira da li su punopravne članice Unije ili ne. Postoji nekoliko razloga zašto se NUTS3 nivo nameće kao osnovna prostorna jedinica analize. Pre svega, reč je o rasprostranjenoj nomenklaturi u evropskim državama, što znači da je većina državnih statistika, a samim tim i podaci o parlamentarnim izborima, dostupna na ovom nivou agregacije. Dakle, čak i ako su izborne jedinice (npr. izborni distrikti) veći ili manji od NUTS3 nivoa, odgovarajuće izborne agencije će agregirati izborne rezultate na NUTS3 nivou radi uporedivosti sa ostalim državama kontinenta. Pored toga, reč je o relativno standardizovanom nivou klasifikacije, te NUTS3 region može imati minimalno 150, a maksimalno 800 hiljada stanovnika. To i dalje podrazumeva umeren nivo varijacija u broju stanovnika, ali je obezbeđeno da je interval varijacije u istim granicama u svim državama. Pored toga, podela države na NUTS3 regione se u najvećoj meri poklapa sa administrativnom podelom države, te se ne radi o čisto statističkim konstruktima, već i o (samo)upravnim oblastima. Podudarnost između NUTS3 i administrativnih podela država je izraženija u postkomunističkim državama koje su novije članice EU ili zemlje kandidati (a to su sve države našeg uzorka), jer se tokom procesa pristupnih pregovora administrativna podela države zapravo eksplicitno usklađivala sa NUTS3 nomenklaturom (vidi npr: Brusis, 2002). U najvećem broju postkomunističkih država NUTS3 oblasti se poklapaju sa upravnim okruzima, odnosno upravnim celinama većim od opština i gradova. Samim tim, reč je o srednjem prostornom nivou, koji se nalazi između velikih upravnih celina (regiona, pokrajina, federalnih država) i najmanjih upravnih celina (gradovi i opštine), te će analiza izborne kolebljivosti na ovom nivou omogućiti: (1) dovoljno veliki broj prostornih jedinica za ispoljavanje varijabiliteta prostorne distribucije, (2) i dovoljno mali broj prostornih jedinica kako bi interpretacija bila parsimoničnija i smislenija, odnosno možemo komentarisati rezultate za svaku dobijenu prostornu jedinicu.

Dakle, za svaku državu u našem uzorku i za svaki susedni par izbornih perioda, kao

i za svaku prostornu jedinicu (odnosno NUTS3 oblast) možemo izračunati dva indeksa kolebljivosti, za komponentu A i komponentu B (prema jednačini 5 i ranije opisanoj metodologiji). Samim tim, za svaku državu i za svaki susedni par izbornih perioda imamo prostorne distribucije vrednosti dve komponente indeksa izborne kolebljivosti. Ovo je početni korak prostorne analize i nakon izračunatih prostornih distribucija kolebljivosti, moguće je primeniti neki od dva metoda dekompozicije i potrage za lokalnim asocijacijama koje ćemo predstaviti u narednim odeljcima. Sve analize koje će biti opisane i objašnjene u ovom istraživanju, izvršene su korišćenjem statističkog softvera *R* i *RStudio* (R Core Team, 2017; RStudio Team, 2016).⁸

Dva različita metoda koja ćemo koristiti za otkrivanje lokalnih asocijacija nivoa kolebljivosti na subnacionalnom nivou nazivamo prostornom i mrežnom dekompozicijom kolebljivosti. Prostorna dekompozicija podrazumeva primenu prostorne statistike, odnosno metoda prostorne autokorelacije, dok mrežna dekompozicija podrazumeva konstrukciju mreža parcijalnih korelacija, pri čemu korelacije nisu eksplicitno prostorno ograničene. Međutim i u slučaju mrežne dekompozicije ćemo govoriti o prostornim asocijacijama, te se zapravo radi o mrežno-prostornoj dekompoziciji.

2.3.1 Prostorna dekompozicija izborne kolebljivosti

Jedan od najčešće korišćenih metoda prostorne statistike u društvenim naukama jeste metod prostornih autokorelacija (Anselin, 2010; R. S. Bivand et al., 2013). Termin prostorna autokorelacija odnosi se na “fenomen slaganja lokacione sličnosti (prostorno bliske opservacije) i vrednosne sličnosti (korelacija atributa)” (Messner & Anselin, 2004,

---

⁸Pored osnovnog softverskog paketa, koji zapravo predstavlja okruženje za implementaciju programskog jezika *R* korišćeni su i sledeći programski paketi: *ggplot2* (Wickham, 2016), *raster* (Hijmans & Etten, 2012), *spdep* (R. Bivand & Piras, 2015; R. Bivand, Hauke, & Kossowski, 2013), *qgraph* (Epskamp, Cramer, Waldorp, Schmittmann, & Borsboom, 2012), *igraph* (Csardi & Nepusz, 2006), *sp* (R. S. Bivand, Pebesma, & Gomez-Rubio, 2013) i *parcor* (Kraemer, Schaefer, & Boulesteix, 2009).

str. 132). Logika primene ovog metoda je sledeća.

1. Jedinice analize su prostorne jedinice, odnosno u našem slučaju NUTS3 regioni date države.
2. Svakoj jedinici analize pripisuje se jedan vrednosni atribut, u našem slučaju vrednost jednog od dva indeksa kolebljivosti u datom regionu.
3. Na osnovu mape, odnosno kartograma države koja se analizira, formira se matrica susedstva, koja definiše koje prostorne jedinice se graniče jedna sa drugom (prostorna bliskost).
4. Prostorna autokorelacija javlja se u onim jedinicama u kojima postoji korelacija atributa tih jedinica i svih susednih jedinica.

Reč je o autokorelaciji jer je u pitanju jedan atribut, odnosno varijabla. Drugim rečima, merimo da li postoji prostorno slaganje varijabiliteta jedne varijable. Postoje dve osnovne mere prostorne autokorelacije: Moranov I koeficijent (Moran, 1948) i LISA (eng. *Local Indicators of Spatial Association*) indeks (Anselin, 1995, 2010).

Moranov I koeficijent je globalna mera autokorelacije. Ona nam govori koliki je stepen autokorelacije neke varijable na čitavoj teritoriji koju analiziramo (u našem slučaju jedna država), odnosno u kojoj meri je varijabilitet neke varijable prostorno uslovljen. Pre nego što objasnimo formulu Moranovog I koeficijenta, potrebno je da predstavimo pojam matrice susedstva koji se koristi za prostorno uslovljavanje korelacija. Svaka teritorijalna jedinica i na mapi mora imati bar jednog suseda (ukoliko nemamo prostorne izolovane teritorije, odnosno “ostrva”), odnosno drugu teritorijalnu jedinicu sa kojom se graniči, pri čemu tačan broj suseda označavamo sa sus_i . Na osnovu informacija datih mapom celokupne teritorije konstruiše se matrica susedstva $w_{i,j}$, veličine $n \times n$ (gde je n broj jedinica), pri čemu vrednosti unutar matrice za bilo koji par jedinica i, j mogu biti: (1) $w_{i,j} = \frac{1}{sus_i}$ u slučaju da su i i j susedi, (2) ili $w_{i,j} = 0$ u slučaju da i

i i j nisu susedne teritorijalne jedinice. Drugim rečima, što jedinica i ima više suseda, to je snaga potencijalne autokorelacije sa individualnim susedom manja. Formula Moranovog I koeficijenta data je jednačinom 12, pri čemu je x_i vrednost atributa za datu teritorijalnu jedinicu, a $\bar{x}$ prosečna vrednost atributa na celokupnoj teritoriji.

$$I = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n w_{i,j} (x_i - \bar{x})(x_j - \bar{x})}{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2} \quad (12)$$

Vrednosti Moranovog I koeficijenta variraju u rasponu $\{-1, +1\}$, pri čemu je -1 maksimalna negativna autokorelacija, a $+1$ maksimalna pozitivna autokorelacija, dok vrednosti bliske 0 označavaju odsustvo korelacije. Značajnost ovog koeficijenta ocenjuje se poređenjem vrednosti (putem $z - testa$) empirijske distribucije sa vrednošću permutovane distribucije, odnosno distribucije u kojima su vrednosti atributa empirijskih teritorijalnih jedinica nasumično permutovane između jedinica kako bi se dobila teorijska distribucija koja odgovara nultoj hipotezi koja tvrdi da ne postoje prostorne asocijacije između teritorijalnih jedinica ($H_0 : I = 0$). Drugim rečima, izračunavanjem Moranovog I koeficijenta (i utvrđivanjem njegove značajnosti) dobijamo informaciju o opštem (globalnom) nivou teritorijalne, odnosno prostorne, autokorelacije varijable koju istražujemo. Međutim, na osnovu ove mere ne dobijamo informaciju između kojih teritorija postoji značajna autokorelacija, kao i smer i intenzitet te autokorelacije.

Ovaj problem je prepoznao Luk Anselin, koji je konstruisao lokalni oblik Moranovog I koeficijenta, koji se češće naziva LISA indeks. Za razliku od Moranovog I koeficijenta, LISA indeks se računa za jednu teritorijalnu jedinicu i rezultujuća vrednost indeksa nam govori da li je vrednost atributa u toj jedinici u korelaciji sa vrednostima atributa u susednim teritorijalnim jedinicama. Formula LISA indeksa data je jednačinom 13, pri čemu se sa j označavaju samo susedi teritorijalne jedinice i , odnosno jedinice za koju se LISA indeks računa.

$$I_i = \frac{(x_i - \bar{x}) \sum_{j=1}^k w_{i,j} (x_j - \bar{x})}{\sum_{j=1}^k (x_j - \bar{x})^2} \quad (13)$$

Interpretacija vrednosti ovog indeksa je identična kao u slučaju Moranovog I koeficijenta, kao i proces provere njegove značajnosti. Cilj upotrebe LISA indeksa jeste pronalaženje klastera u kojima postoje snažne prostorne varijacije, odnosno fokus analize je na otkrivanju lokalizovanih obrazaca prostorne autokorelacije unutar neke šire teritorijalne celine (Messner & Anselin, 2004). Drugim rečima, nakon što se LISA indeks izračuna za svaku teritorijalnu jedinicu, moguće je podeliti dobijene vrednosti u tri grupe: (1) teritorije u kojima vrednost atributa ne korelira sa susednim vrednostima, (2) teritorije u kojima je vrednost atributa u pozitivnoj korelaciji sa susednim vrednostima i (3) teritorije u kojima je vrednost atributa u negativnoj korelaciji sa susednim vrednostima.

Ukoliko izumemo slučaj u kojem nije detektovana autokorelacija, preostala dva slučaja možemo prošiti ukoliko vrednostima LISA indeksa dodamo podatak o relativnoj vrednosti atributa u datim prostornim jedinicama u odnosu na prosek svih teritorija. U tom slučaju, možemo napraviti analitičku razliku između četiri moguća klastera (Logan & Zhang, 2004).

1. Klaster visoko-visoko — reč je o teritoriji koja ima visoku vrednost atributa (u odnosu na prosek) i okružena je teritorijama koje takođe imaju visoke nivoe atributa i sa njima je u pozitivnoj korelaciji;
2. Klaster visoko-nisko — reč je o teritoriji koja ima visoku vrednost atributa i okružena je teritorijama koje imaju niske vrednosti atributa i sa njima je u negativnoj korelaciji;
3. Klaster nisko-visoko — reč je o teritoriji koja ima nisku vrednost atributa i okružena je teritorijama koje imaju visoke vrednosti atributa i sa njima je u

negativnoj korelaciji;

4. Klaster nisko-nisko — reč je o teritoriji koja ima nisku vrednost atributa i okružena je teritorijama koje takođe imaju nisku vrednost atributa i sa njima je u pozitivnoj korelaciji.

Za ciljeve našeg istraživanja interesantni su klasteri 1 i 4, odnosno slučajevi u kojima postoje pozitivne korelacije između NUTS3 regiona, kada govorimo o vrednostima izborne kolebljivosti. Dakle, cilj naše analize biće identifikacija pripadnosti NUTS3 oblasti svake države jednom od ova dva klastera, što ćemo prikazati bojenjem oblasti na kartogramu u skladu sa pripadnošću teritorije klasterima: oblasti koje pripadaju klasteru 1 biće obeležene crvenom, a oblasti koje pripadaju klasteru 4 plavom bojom. Na taj način dobijamo uvid u koncentraciju lokalnih asocijacija nivoa kolebljivosti u datim državama, odnosno možemo videti u kojim oblastima države se javljaju prostorno (pozitivno) korelirane visoke i niske vrednosti izborne kolebljivosti. Svaka od teritorija za koje se utvrdi značajna vrednost LISA indeksa biće obojena na odgovarajućem kartogramu i to znači da postoji značajna asocijacija između vrednosti indeksa kolebljivosti određenog tipa na toj teritoriji i svih susednih teritorija.

Ukoliko je sistem koji analiziramo visoko nacionalizovan, broj prostornih korelacija će biti mali zato što je reč o uniformnoj distribuciji vrednosti indeksa, što znači da će razlike između individualnih teritorijalnih jedinica i nacionalnog proseka biti bliske nuli, te prema formuli 13 možemo očekivati vrednost indeksa koja je takođe približno nula. Sa druge strane, ukoliko imamo veći broj teritorija koji pripadaju jednom i drugom klasteru, to znači da imamo prostorne konfiguracija različitog prosečnog nivoa kolebljivosti u odnosu na nacionalni, pri čemu unutar tih klastera postoje prostorne asocijacije između vrednosti kolebljivosti, što tumačimo kao indikator procesa lokalizacije politike. Potrebno je napomenuti da prilikom analize rezultata prostorne dekompozicije izborne

kolebljivosti, nećemo tumačiti tačne vrednosti LISA indeksa za svaku teritorijalnu jedinicu, već samo pripadnost teritorijalnih jedinica pomenutim klasterima, kao i broj i veličinu dobijenih konfiguracija. Takođe, radi parsimoničnosti interpretacije rezultata, rezultati prostorne dekompozicije će biti prikazani za prosečne vrednosti indeksa izborne kolebljivosti u analiziranom periodu za datu državu (za kolebljivost tipa A i B), dok će kartogrami za individualne izborne periode biti prikazani u prilogu B.

Na kraju, potrebno je pojasniti i nedostatke ovog metoda, odnosno ovog načina dekompozicije izborne kolebljivosti. U prethodnom odeljku napomenuli smo da je u cilju identifikacije lokalizacije političkog sistema potrebno utvrditi da li pored heterogenosti distribucije vrednosti kolebljivosti na subnacionalnom nivou, postoje i izražene lokalne asocijacije između teritorijalnih jedinica. Upotreba LISA indeksa nam to omogućava, ali problem je u tome što se prilikom proračuna vrednosti ovog indeksa u obzir razmatraju samo asocijacije između susednih teritorija. Drugim rečima, ovaj indeks nam ne govori u kojoj meri je intenzitet lokalnih asocijacija veći ili manji od svih ukupnih asocijacija među teritorijalnim jedinicama bez obzira da li su one susedne ili ne.

Drugi nedostatak ovog metoda odnosi se na previše restriktivnu definiciju lokalnih asocijacija. Naime, koncept prostorne autokorelacije zahteva da atribut individualne teritorijalne jedinice bude u korelaciji sa vrednostima atributa svih susednih teritorijalnih jedinica, te je kategorija susedstva od presudnog značaja za rezultujuće vrednosti indeksa. Drugim rečima, autokorelacija implicira da je jedna teritorija okružena sličnim vrednostima atributa. Međutim, nivo lokalnih asocijacija nije manji ili manje značajan ukoliko se radi o parovima ili trijadama sličnih susednih teritorija, bez obzira na ukupan broj suseda. Samim tim, postoji rizik da se prilikom analize ovakve prostorne dekompozicije ne detektuju svi obrasci lokalnih asocijacija između teritorijalnih jedinica, te se stoga javlja potreba za upotrebom drugog metoda, koji će ujedno biti u stanju

da kvantifikuje odnos između prostornih i neprostornih asocijacija, odnosno da pruži potvrdu da su na određenom delu teritorije lokalne asocijacije intenzivnije u odnosu na sve druge moguće asocijacije između teritorijalnih jedinica. Metod mrežne dekompozicije izborne kolebljivosti nam omogućava upravo to i dalje nam precizniji uvid u odnos između distribucije izborne kolebljivosti i procesa nacionalizacije/lokalizacije.

Međutim, rezultati dobijeni metodom prostorne autokorelacije će svakako doprineti parcijalnoj realizaciji istraživačkih ciljeva ove disertacije, pre svega zato što otkrivaju fokalne tačke ili “džepove” lokalnih korelacija, odnosno identifikaciju prostora u kojima je korelacija između teritorijalnih jedinica najintenzivnija i najznačajnija. Pri tome, dobijamo i informaciju o raspodeli teritorijalnih jedinica u dva pomenuta klastera, što zapravo znači mapiranje teritorije jedne države u odnosu na relativni nivo kolebljivosti zajedno sa smerom prostornih korelacija.

2.3.2 Mrežna dekompozicija izborne kolebljivosti

Za razliku od prostorne statistike, koja je integralni metod svih kvantitativno usmerenih društvenih istraživanja prostornih aspekata društvenih i političkih procesa, mrežna metodologija nije standardni deo ovog metodološkog korpusa. Iako postoje primene analize prostornih mreža u društvenim naukama, kada je analiza politike u pitanju prostorne mreže, ili mreže koje uključuju prostorne aspekte proučavanih fenomena su retke (npr. Rashid & Alobaydi, 2015). Na osnovu pregleda prethodnih istraživanja, primetili smo da je samo u jednoj studiji korišćen metod mreža parcijalnih korelacija za istraživanje prostornih aspekata politike (vidi Lacy & Markovich, 2017).

Kako je specifična metodologija mrežne analize korišćena u ovoj disertaciji relativno neprisutna u analizi političkih i partijskih sistema, u narednim odeljcima biće nešto detaljnije objašnjeni osnovni koncepti mrežne analize, kao i specifičnosti naše

implementacije ove analize za mrežno-prostornu dekompoziciju izborne kolebljivosti.

Najopštije rečeno, mreža je matematička struktura koja opisuje strukturu relacionih odnosa između jedinica analize, odnosno društvenih aktera (Wasserman & Faust, 1994). Osnovni elementi mreže su čvor, koji predstavlja jedinicu analize i veza, koja označava prisustvo relacije, odnosno društvenog odnosa između dva čvora. Na primer, čvorovi mreže mogu biti studenti, a definisani društveni odnos u datoj mreži može biti prijateljstvo, te prisustvo veze između dva čvora, znači da su dva studenta u prijateljskom odnosu (Sokolovska, Tomašević, Dinić, & Jarić, 2017). Veze između čvorova mogu biti ponderisane, što znači da se uz samo postojanje veze beleži i informacija o intenzitetu odnosa. Osnovni cilj mrežne analize jeste opis strukture mreže shvaćene kao sistema unutar kojeg karakteristike strukture nastaju kao emergentni fenomeni iz interakcija parova čvorova. Nakon opisa strukture, može se oceniti položaj i uloga svakog čvora unutar sistema u odnosu na njegovu strukturalnu poziciju i rezultujuće atribute, kao što su centralnost ili stepen klasterovanja interakcija individualnog čvora (Newman, 2010; Sokolovska & Tomašević, 2012). Mrežna analiza se u ovom obliku razvila unutar sociologije, pri čemu je definišuća karakteristika ovog podtipa mrežne analize to da su čvorovi uvek društveni akteri, a veze uvek neki oblik društvene relacije, odnosno društvenog odnosa. Međutim, u poslednje tri decenije dolazi do metodološke difuzije mrežne analize i razvoja brojnih drugih tehnika i metoda analize koji ne podrazumevaju ovu pretpostavku i gde jedinice analize ne moraju biti društveni akteri. U našoj metodologiji mrežno-prostorne dekompozicije izborne kolebljivosti, čvorovi nisu akteri, već varijable, odnosno koristimo mreže parcijalne korelacije.

2.3.2.1 Mreže parcijalne korelacije

Metod korelacionih mreža razvio se unutar psihologije, pre svega unutar psihometrije

i psihopatologije (Borsboom & Cramer, 2013; Epskamp et al., 2012; Sokolovska, Dinić, & Tomašević, 2018) i biologije (Castelo & Roverato, 2009; Kraemer et al., 2009; Tenenhaus, Guillemot, Gidrol, & Frouin, 2010). Osnovna jedinica analize, odnosno čvor mreže, prilikom konstrukcije korelacionih mreža jeste varijabla, a veza između čvorova jeste neki oblik korelacionog odnosa. Pri tome, veze između čvorova se ponderišu u odnosu na intenzitet i smer korelacionog odnosa. Korelacione mreže su neusmerene, što znači da definišemo dvosmerne veze između čvorova. Dakle, ako postoji veza između čvorova (varijabli) A i B (označavamo je kao $A \leftrightarrow B$), to znači da postoji statistički značajna korelacija između ove dve varijable. Drugim rečima, korelaciona mreža predstavlja matematičku strukturu koja nam daje uvid u strukturu korelacionih odnosa između jednog skupa varijabli. Na osnovu analize mrežne strukture dobijamo uvid u međusobni odnos varijabli, kao i njihov relacioni značaj za ukupnost korelacionih interakcija i asocijacija. Drugim rečima, mreža se u matematičkom i statističkom smislu ponaša kao model korelacionih interakcija, pri čemu pozicija i uloga različitih varijabli nije predefinisana (kao na primer u modelu zasnovanom na strukturalnim jednačinama ili različitim faktorskim modelima), već se ocenjuje na osnovu strukture ukupnih odnosa, koja je, kao što smo napomenuli, emergentni fenomen koji nastaje iz individualnih relacija između čvorova.

Na ovaj način moguće je utvrditi i postojanje substrukture unutar mreže, odnosno moguće je identifikovati različite oblike klastera i lokalnih grupisanja unutar mreže, bez dodavanja dodatnih parametara u sam model. Drugim rečima, od istraživača se ne zahteva da definiše dodatne parametre koji određuju bliskost, grupisanost ili sličnost varijabli, već se strukture i podstrukture identifikuju isključivo na osnovu obrazaca korelacionih interakcija, odnosno asocijacija.

Tačan oblik mere asocijacije između varijabli zavisi od izabrane korelacione mere

koja precizno definiše karakteristike mrežnih veza. Navedene karakteristike i prednosti mrežne analize dolaze do punog izražaja kada se primenjuje neki oblik regularizovane parcijalne korelacije (Epskamp & Fried, 2018; Liang, Song, & Qiu, 2015). Reč je o obliku korelacije između dve numeričke varijable (merene skalom odnosa), pri čemu se računa koeficijent korelacije dve varijable koji kontroliše uticaj zajedničkog varijabiliteta sa svim preostalim varijablama. U mrežnom kontekstu, veza između dva čvora koji su povezani na osnovu parcijalne korelacije označava jedinstveno slaganje varijabiliteta dve varijable, kada se eliminiše udeo zajedničkih varijacija koje te varijable imaju sa ostatkom mreže. Na taj način se osigurava da je relacija između dva čvora posledica njihove izolovane interakcije, kao i da su postojanje i intenzitet veze nezavisni od drugih čvorova mreže. U našem istraživanju konstruisaćemo regularizovane parcijalne korelacije sa implementiranim gLASSO penalom (Zou, 2006). Ovim statističkim postupkom se unutar mreže koeficijenti parcijalne korelacije bliski nuli svode na nulu. Rezultat je parsimoničnija mreža, u kojoj su sve korelacione veze postojane i ne postoji mogućnost uvećanja nekih strukturalnih parametara individualnih čvorova na osnovu velikog broja slabih korelacija, što sve ukupno proizvodi mrežni model koji se može jednostavnije i preciznije interpretirati.

Procedura upotrebe mreža parcijalnih korelacija za mrežno-prostornu dekompoziciju indeksa izborne kolebljivosti ima nekoliko složenih koraka, koji se značajno razlikuju od postupka dekompozicije putem tehnika prostorne statistike.

1. Čvorovi mreže, odnosno varijable u korelacionoj mreži su prostorne jedinice analize, odnosno NUTS3 oblasti za svaku analiziranu državu.
2. Za razliku od prostorne autokorelacije, gde se svakoj prostornoj jedinici pripisuje jedna numerička vrednost atributa, da bismo mogli da izračunamo korelaciju između dva čvora potrebna je distribucija vrednosti, odnosno veći broj opservacija

za svaku varijablu. U našem slučaju, vrednosti svake varijable činiće svi izračunati indeksi izborne kolebljivosti određenog tipa, odnosno izračunate vrednosti za sve izborne periode i to na osnovu 5 različitih izbornih pragova. Time se obezbeđuje da za svaku državu i za svaku prostornu jedinicu imamo minimum 25 opservacija (jer će u svakoj analiziranoj državi biti minimum 5 parova susednih izbornih perioda). Samim tim, u našem kontekstu korelacija postaje mera oblika rasporeda i indikator je sličnosti distribucija indeksa izborne kolebljivosti u čitavom analiziranom periodu. Drugim rečima, nije moguće izračunati mrežu parcijalne korelacije za jednu godinu, odnosno za jedan par susednih izbornih perioda.

3. Na osnovu ovako definisanih varijabli, moguće je konstruisati mrežu parcijalnih korelacija sa gLASSO penalom. Svaka veza između čvorova mreže predstavljaće meru jedinstvenog slaganja varijabiliteta, odnosno jedinstvene sličnosti distribucija indeksa izborne kolebljivosti određenog tipa u dve NUTS3 oblasti unutar jedne države.
4. Konstruiše se grafički prikaz mreže, odnosno mrežni dijagram na kojem su označeni čvorovi povezani linijama koje označavaju prisustvo značajnih parcijalnih korelacija između dva čvora (NUTS3 oblasti). Na dijagramu su pozitivne i negativne korelacije označene linijama različitih boja, a debljina linije je proporcionalna intenzitetu, odnosno jačini korelacije.

Logiku ovih koraka možemo formalizovati na sledeći način. Kako je postupak konstrukcije mreže parcijalne korelacije identičan za oba tipa kolebljivosti u navedenoj formalizaciji nećemo odrediti tip kolebljivosti (A ili B). Naime, ako analiziramo izbornu kolebljivost u jednoj od država uzoraka, onda teritorijalne jedinice te države možemo označiti sa T_i pri čemu imamo ukupno k teritorijalnih jedinica. Ako sa $V_{i,t,c}$ označimo indeks izborne kolebljivosti (izračunat kao jedna od dve komponente indeksa totalne kolebljivosti koji je dat formulom 5) za izborni period t (od ukupno n susednih izbornih

perioda), izborni prag c i teritorijalnu jedinicu i onda možemo definisati skup varijabli T na sledeći način.

$$T_i = Vi, t, c \{t \in \{t_0, \dots, t_n\}, i \in \{1, 2, 3, 4, 5\}\} \quad (14)$$

Dakle, skup varijabli se sastoji od k varijabli, od kojih svaka ima $n \times 5$ opservacija. Ovaj skup varijabli se transformiše u matricu parcijalnih korelacija (veličine $k \times k$) prema sledećoj jednačini.

$$X_{i,j} = \rho_{T_i, T_j, Z} \{Z = \forall Tz, z \neq i \neq j\} \quad (15)$$

Elementi matrice X su vrednosti koeficijenta parcijalne korelacije između dve varijable skupa varijabli T , pri čemu se kontroliše uticaj deljenog varijabiliteta ovih varijabli sa svim preostalim varijablama skupa (koje su označene sa Z). Korelaciona matrica se potom transformiše u mrežu parcijalnih korelacija koja se sastoji od k čvorova, odnosno po jedan čvor za svaku NUTS3 oblast u državi koju analiziramo. Ukoliko su dva čvora povezana u mreži to znači da između njih postoji parcijalna korelacija koja je statistički značajna i nema vrednost blisku nuli (to je posledica primene gLASSO algoritma regularizacije parcijalnih korelacija).

Drugim rečima, mreže koje ćemo izračunati za svaku državu i za oba tipa kolebljivosti sadržaće informacije o sličnosti raspodele vrednosti indeksa kolebljivosti između svakog para teritorijalnih jedinica. Važno je napomenuti da van toga što su jedinice analize, odnosno čvorovi mreže, teritorijalno definisani, kategorija prostora se ne uključuje eksplicitno u model (u vidu nekakve matrice bliskosti ili susedstva). Međutim, ono što očekujemo jeste da se uticaj prostora manifestuje kroz interakcije između

varijabli, odnosno očekujemo da (ukoliko lokalizacija kolebljivosti postoji) imamo gušće povezanosti prostorno bliskih čvorova u odnosu na prostorno udaljene čvorove. Kako je prvi korak u analizi izračunate mreže zapravo vizuelna inspekcija njene strukture, na svim mrežnim dijagramima čvorovi će biti pozicionirani relaciono u odnosu na njihov prostorni (kartografski) raspored. Međutim, vizuelna inspekcija strukture je previše subjektivan način analize, te je potrebno sprovesti dodatne analize kako bismo utvrdili da li su mrežne veze (odnosno parcijalne korelacija) izraženije i češće između prostorno bliskih čvorova ili bliskost (odnosno daljina) ne figurira u korelacionim odnosima, te su sličnosti i razlike u distribuciji kolebljivosti teritorijalnih jedinica nezavisne od prostorne distance.

Ako se osvrnemo na definiciju nacionalizacije i lokalizacije iz prethodnog odeljka, možemo istaći da je osnovni cilj dekompozicije indeksa izborne kolebljivosti na prostornom nivou utvrđivanje odnosa između lokalnih i ne-lokalnih asocijacija nivoa kolebljivosti u različitim teritorijama. Rečnikom mrežne analize, to znači da u slučaju lokalizacije postoji veća verovatnoća da će biti formirana veza (izražena parcijalna korelacija) između dva prostorno bliska čvora, nego što je to slučaj sa dva udaljena čvora (npr. dva okruga koji se nalaze na potpuno drugim krajevima države). Grupa mrežnih čvorova kod kojih su mrežne veze unutar grupe učestalije nego vangrupne veze svih čvorova naziva se klaster susedstva. Samim tim, prilagođavanjem metoda analize ovog tipa klastera, moguće je ostvariti naš istraživački cilj i identifikovati (ne)izraženost prostorne lokalizacije izborne kolebljivosti u nekoj državi, odnosno u jednom političkom sistemu.

2.3.2.2 Analiza klastera susedstva

Kao što smo rekli, mrežni klasteri susedstva su lokalno gusto povezani delovi

(substrukture) mreže. Čvorovi koji pripadaju određenom susedstvu poseduju veću verovatnoću povezivanja sa drugim čvorom iz susedstva nego sa bilo kojim čvorom van susedstva. Otkrivanje klastera susedstva unutar mreža je važna analitička procedura koja doprinosi boljem razumevanju i interpretaciji mrežne strukture, pri čemu otkriva obrasce povezanosti čvorova koji nisu vidljivi u topologiji mreže (Girvan & Newman, 2002; Newman, 2010).

Ukoliko interpretiramo značenje susedstva u kontekstu naših korelacionih mreža i dekompozicije izborne kolebljivosti, teritorijalne jedinice koje pripadaju nekom klasteru susedstva su sličnije (odnosno imaju sličniju distribuciju vrednosti indeksa kolebljivosti) drugim članovima susedstva, nego što su iole slične ostalim teritorijalnim jedinicama koje ne pripadaju susedstvu. Naša hipoteza o lokalizaciji izborne kolebljivosti predviđa formiranje upravo ovakvih teritorijalnih klastera, odnosno prostornih konfiguracija za koje je karakteristična interna homogenost ili homofilija i eksterna heterogenost. Drugim, rečima klasteri susedstva u prostornom kontekstu naše mreže podrazumevaju prisustvo prostornog ograničenja varijacija, odnosno neke vrste lokalnog faktora koji proizvodi distinktivno različite nivoe kolebljivosti susedstva u odnosu na one teritorijalne jedinice koje mu ne pripadaju.

Metodološka procedura otkrivanja klastera susedstva u mrežama je algoritamska, što znači da ne postoji jednačina na osnovu koje možemo utvrditi da li određeni čvor pripada susedstvu ili da li određena grupa čvorova čini susedstvo. Reč je o računarskom postupku putem kojeg se formulišu sve moguće (ili sve verovatne) podele mreže na particije (odnosno podgrupe) i onda algoritam proverava da li unutar takve podele za sve čvorove postoji statistički značajna razlika između broja veza unutar podgrupe u odnosu na broj veza van podgrupe.⁹ Verovatnoća da će bilo koja veza unutar empirijske mreže

---

⁹Potrebno je naglasiti da algoritmi za detekciju klastera susedstva ne diskriminišu između pozitivnih i negativnih veza, već da u obzir uzimaju samo postojanje mrežne veze i njen ponder, odnosno intenzitet.

biti između dva čvora koji pripadaju istoj grupi (umanjena za istu verovatnoću unutar teorijske slučajne mreže) naziva se modularnost mreže. Mrežnu particiju, odnosno podelu mreže na podgrupe nazivamo podelom na klastere susedstva u slučajevima kada ta particija poseduje visoku modularnost, pod kojom se najčešće podrazumevaju vrednosti iznad 0,3 (vidi: Newman, 2006).

Postoje različiti algoritmi za otkrivanje klastera susedstva unutar mreža. Svaki algoritam ima ograničenu uspešnost u otkrivanju tačne particije mreže na klastere susedstva, naročito kada su u pitanju mreže sa značajno velikim brojem čvorova (preko 1000) (Pons & Latapy, 2005; Yang, Algesheimer, & Tessone, 2016). Međutim, za mreže male veličine (kao što su one koje ćemo mi analizirati), većina algoritama je u stanju da otkrije klastere susedstva sa dovoljno velikom rezultujućom modularnosti. U našoj analizi koristićemo proceduru koja u isto vreme testira više različitih algoritama i kao rezultat daje onu particiju mreže koja ima najveću modularnost od svih (procedura je deo *igraph* R paketa, Csardi & Nepusz, 2006).

Kao što smo napomenuli radi se o kompleksnim algoritmima koji su primenljivi na sve tipove mreža. Do sada nisu razvijeni algoritmi koji prilikom otkrivanja klastera susedstva u obzir uzimaju fizičku blizinu između čvorova, što je cilj naše analize. Samim tim, klasteri susedstva koji će biti otkriveni putem pomenute procedure ne moraju se sastojati isključivo od prostorno bliskih čvorova. Samim tim, biće potrebno da redukujemo dobijenu strukturu susedstva na samo ona susedstva koja su prostorno kontingentna. Drugim rečima, iz susedstva otkrivenih pomenutim algoritmom izuzećemo one teritorijalne jedinice koje nisu susedne. Ovako redukovana struktura u potpunosti

---

U kontekstu korelacionih mreža, to znači da će se pozitivne i negativne korelacije tretirati na istovetan način. Međutim, to nije metodološki problem u našem slučaju jer lokalizacija implicira asocijacije između teritorijalno bliskih jedinica, pri čemu smer kovarijacija nije od suštinske važnosti jer govorimo o parcijalnim korelacijama. Dakle, nama je važno da između dve prostorno bliske teritorije postoji jedinstveno slaganje varijacija u distribuciji kolebljivosti kada kontrolišemo uticaj svih drugih teritorija, pri čemu i negativna korelacija služi kao indikator lokalizovanih interakcija.

može poslužiti kao indikator procesa lokalizacije izborne kolebljivosti.

Na osnovu osnovne ideje analize korelacionih mreža i njihovih klastera susedstva možemo preciznije formulisati pojmove lokalizacije i nacionalizacije izborne kolebljivosti. Naime, ukoliko je na delu lokalizacija izborne kolebljivosti (kao indikator lokalizacije političkog sistema), možemo da očekujemo formiranje većeg broja prostorno kontingentnih klastera susedstva u korelacionoj mreži izborne kolebljivosti. To bi značilo da postoje lokalizovane parcijalne korelacije unutar grupa NUTS3 oblasti unutar jedne teritorije, te da pored prostorne heterogenosti izborne kolebljivosti, pronalazimo i prostorno ograničene varijacije ovog fenomena. Samim tim, možemo da govorimo o prostornim konfiguracijama kod kojih pronalazimo distinktivno drugačije obrasce kolebljivosti, a samim tim i distinktivne obrasce biračkog ponašanja. Na kraju, možemo zaključiti da unutar tako lokalizovanog političkog prostora, unutar čitave teritorije države postoje različite reakcije biračkog tela na promene u političkom sistemu, pri čemu su te razlike teritorijalno definisane. Stanovništvo različitih teritorija drugačije reaguje na pojavu novih političkih aktera u političkom sistemu (ukoliko je lokalizovana kolebljivost tipa A) ili na drugačiji način menjaju svoj glas od jedne stabilne (etabrirane) partije ka drugoj (ukoliko je lokalizovana kolebljivost tipa B).

Sa druge strane, odsustvo klastera susedstva, koje možemo definisati kao veliki broj teritorijalnih jedinica koje ne pripadaju nijednom prostorno kontingentnom klasteru, indikator je procesa nacionalizacije politike. Proces nacionalizacije, dakle, možemo definisati dvostruko: (1) kao posledicu činjenice da su lokalne asocijacije između teritorijalnih jedinica ređe nego sličnosti između bilo koje dve teritorijalne jedinice; (2) kao homogenu prostornu distribuciju izborne kolebljivosti koja dovodi do toga da je intenzitet parcijalnih korelacija unutar mreže veoma slab jer je jedinstveni deljeni varijabilitet između bilo koje dve teritorijalne jedinice nizak, pošto sve teritorijalne

jedinice imaju slične nivoe kolebljivosti (te je ukupan deljeni varijabilitet višestruko veći od deljenog varijabiliteta bilo kog para).

Na ovaj način se uspostavlja jasna, numerička demarkacija između nacionalizovanih i lokalizovanih političkih sistema, direktno na osnovu analize prostorne distribucije izborne kolebljivosti. Za razliku od drugih pristupa partijskoj nacionalizaciji, reč je o analizi agregatne mere promene političkog sistema, koja nije vezana za određenu partiju ili partijsku grupaciju. Pored toga, kako smo utvrdili da u postkomunističkim sistemima dve komponente izborne kolebljivosti (vansistemska i unutarsistemska) predstavljaju mere dva različita fenomena, naša metodologija omogućava nam da procenimo nacionalizaciju/lokalizaciju političkog prostora u odnosu na promene partijskog sistema (ulazak/izlazak partija u sistem / iz sistema) i u odnosu na obrasce biračkog ponašanja kada analiziramo samo stabilne partije.

Na osnovu mrežno-prostorne dekompozicije kolebljivosti biračkog tela, dobijamo podelu teritorije na prostorno kontingentne klastere koji označavaju prisustvo lokalizovanih korelacija između teritorijalnih jedinica. Ova podela se može kvalitativno analizirati, ali da bismo rezultat ove dekompozicije eksplicitno povezali sa indikacijom o postojanju i intenzitetu procesa lokalizacije/nacionalizacije, potrebno je kvantifikovati dobijeni rezultat u jednoznačnu meru lokalizacije, kako bismo mogli da donosimo komparativne zaključke o ovim procesima u različitim državama.

2.3.3 Indeks lokalizacije izborne kolebljivosti

U ovom odeljku ćemo predstaviti indeks lokalizacije izborne kolebljivosti (za bilo koju od dve komponente kolebljivosti) koji izvodimo na osnovu izvršene mrežno-prostorne dekompozicije izborne kolebljivosti na NUTS3 nivou teritorijalnih jedinica. U prethodnom odeljku videli smo da ovaj tip dekompozicije rezultuje podelom teritorije

na klasterne susedstva, te su rezultujući numerički parametri dekompozicije sledeći: (1) broj klastera, (2) broj teritorijalnih jedinica koje pripadaju nekom od klastera, (3) broj teritorijalnih jedinica koje ne pripadaju klasterima, (4) pripadnost svake teritorijalne jedinice nekom od klastera.

Kao što smo rekli, svrha indeksa lokalizacije je kvantifikacija rezultata pomenute dekompozicije, odnosno reč je o formulisanju nove mere koja se može koristiti u uporednim analizama procesa lokalizacije na osnovu izborne kolebljivosti. Predložićemo dva oblika indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti, pri čemu prvi oblik ne uzima u obzir broj klastera, već samo kvantifikuje pripadnost, a drugi uzima u obzir i broj klastera.

Kao što smo rekli ukupan broj teritorijalnih jedinica NUTS3 nivoa unutar neke države označavamo sa t , a ukoliko broj teritorijalnih jedinica koji pripada nekom od prostorno kontingentnih klastera označimo sa t_c , onda osnovni, regularni oblik indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti, označenog sa l_V dobijamo prema sledećoj jednačini.

$$l_V = \frac{t_c}{t} \quad (16)$$

Drugim rečima, indeks lokalizacije izborne kolebljivosti predstavlja količnik broja teritorija koji pripadaju nekom od dobijenih prostornih klastera (sa izraženim lokalizovanim korelacijama nivoa kolebljivosti) i ukupnog broja teritorijalnih jedinica neke države. Njegova minimalna vrednost je 0, ukoliko je dekompozicija pokazala da nema prostorno kontingentnih klastera i to je indikator snažnog procesa nacionalizacije političkog sistema, dok je njegova maksimalna vrednost 1, što bi značilo da je na delu intenzivan proces lokalizacije politike. Vrednost indeksa je lako razumljiva i omogućava jasnu i preciznu interpretaciju u komparativnim istraživanjima.

Ono što ovaj oblik indeksa ne uzima u obzir jeste ukupan broj klastera. Možemo

pretpostaviti da je proces lokalizacije intenzivniji ukoliko postoji veći broj klastera unutar jedne države. Na primer, ako imamo državu koja se sastoji od 10 NUTS3 oblasti, pri čemu je analiza klastera susedstva pokazala da 8 teritorija pripada klasterima, onda je jasno da naš zaključak o lokalizaciji političkog sistema ove države neće biti isti ukoliko su te oblasti raspoređene u 2 klastera ili ukoliko su raspoređene u 4 klastera. Dva klastera ukazuju na postojanje nekog oblika teritorijalne polarizacije biračkog tela, dok četiri klastera ukazuju na to da postoji više različitih oblasti sa različitim obrascima biračkog ponašanja, te da je na delu intenzivniji proces lokalizacije. Međutim, kako vrednost našeg indeksa varira između 0 i 1, precenili bi značaj broja klastera ukoliko bismo rekli da je lokalizacija dva puta intenzivnija ako imamo dva puta više otkrivenih klastera (to bi dovelo do toga da su sve države u kojima otkrijemo mali broj klastera države sa niskim stepenom lokalizacije, bez obzira na udeo teritorijalnih jedinica u tim klasterima). Samim tim, potrebno je da kvantifikujemo uticaj ukupnog broja klastera, pri čemu taj uticaj ne može biti linearan, te ćemo drugi oblik indeksa lokalizacije nazvati logaritamskim oblikom i on je dat sledećom jednačinom.

$$l_{V_{log}} = 1 + \log\left(\frac{t_c}{t}\left(1 - \frac{1}{c}\right)\right) \quad (17)$$

Kako je formula logaritamskog oblika indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti nešto kompleksnija, potrebno je detaljnije objasniti logiku ovu mere. Pre svega, tvrdimo da osnovni oblik indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti može da preceni nivo lokalizacije zato što ne uzima u obzir broj klastera. Ukoliko je broj klastera manji, stvarni nivo lokalizacije će biti značajno niži u odnosu na slučaj na situaciju u kojoj imamo veći broj klastera, *ceteris paribus*. Samim tim, smanjujemo nivo izmerene lokalizacije uključivanjem izraza $1 - \frac{1}{c}$, gde je c broj identifikovanih klastera. Ukoliko je broj klastera $c = 2$ to znači da ćemo smanjiti dobijeni nivo lokalizacije za 50% u odnosu na

osnovni oblik indeksa. Kao što smo napomenuli, ovakva linearna redukcija veličine će biti prevelika u odnosu na interval varijacije mogućih vrednosti indeksa, te čitav izraz logaritmuje kako bismo smanjili magnitudu redukcije. Kako je vrednost izraza manja od 1, rezultujuća logaritmovana vrednost će biti negativna i biće veća ukoliko je nivo lokalizacije niži, te je potrebno tu vrednost sabrati sa 1. Na kraju ćemo dobiti vrednost koja predstavlja korekciju osnovnog oblika indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti u odnosu na broj otkrivenih klastera.

Dakle, ideja logaritamskog oblika indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti usmerena je ka redukciji potencijalnog precenjivanja intenziteta procesa lokalizacije. U komparativnoj analizi, logaritamski oblik bi trebalo da intenzivnije naglasi razliku između visoko i nisko lokalizovanih partijskih sistema, te očekujemo jasnu diferencijaciju zemalja u našem uzorku. Kao što smo ranije napomenuli, izvršićemo početnu validaciju ovih mera tako što ćemo proveriti da li koreliraju sa drugim, proverenim merama partijske nacionalizacije. Konkretnije, upoređićemo ih sa ponderisanim standardizovanim skorom partijske nacionalizacije i indeksom inflacije partijskih sistema. Napominjemo da se indeksi lokalizacije izborne kolebljivosti mogu izračunati za obe komponente kolebljivosti, pri čemu smo hipoteze o mogućem odnosu svakog tipa kolebljivosti i procesa nacionalizacije/lokalizacije formulisali u odeljku 2.2.3.

Na osnovu predstavljene metodologije dekompozicije izborne kolebljivosti na NUTS3 prostornom nivou i predloženih indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti, u potpunosti možemo realizovati zadate ciljeve iz uvodnog izlaganja ove disertacije. Iskoristićemo rezultate dekompozicije za analizu razlika u prostornom rasporedu kolebljivosti u uzorkovanim državama, pri čemu ćemo prokomentarisati odnos tog rasporeda sa kretanjem kolebljivosti oba tipa na nacionalnom nivou. Na taj način ćemo identifikovati teritorijalne aspekte različitih političkih sistema i komentarisati te aspekte u odnosu na

ključne političke događaje i tok političke evolucije analiziranih postkomunističkih država. Potom ćemo kvantifikovati informacije dobijene mrežno-prostornom dekompozicijom i izvršiti komparativnu analizu stepena nacionalizacije/lokalizacije pomenutih sistema, pri čemu je referenti okvir za tumačenje uporednih zaključaka takođe definisan kvalitativnim karakteristikama političkih sistema i ključnim događajima koji su obeležili postkomunističku demokratizaciju u državama uzorka.

Kada možete meriti ono o čemu govorite i izrazite ga brojevima, onda znate nešto o tome; ali kada ga ne možete meriti, kada ga ne možete izraziti brojevima, vaše znanje je jalovo i nezadovoljavajuće.

— Lord Kelvin, *Predavanje o električnim jedinicama merenja*, 1883

3 Analitičko-empirijski deo

3.1 Vremenski i prostorni okvir komparativne analize

3.1.1 Kriterijum selekcije odabranih zemalja

U uvodnom odeljku izložen je i objašnjen problem merenja izborne kolebljivosti i napomenuto je da ovaj fenomen u Republici Srbiji neadekvatno istražen. Da bi smo razumeli kretanje kolebljivosti biračkog tela u jednoj zemlji, nužno je to kretanje uporediti sa trendovima u drugim državama. Komparativne analize izborne kolebljivosti u Evropi pokazale su da postoji jasna demarkaciona linija u trendovima promene ovog fenomena u državama zapadnog i istočnog dela kontinenta. Preciznije, empirijska istraživanja pokazala su da su obrasci promene i apsolutni nivoi kolebljivosti drugačiji u postkomunističkim zemljama, te ove slučajeve možemo tretirati kao posebnu klasu fenomena. Argumenti za ovakvu poziciju izneti su u teorijsko-metodološkom delu ove disertacije i njena najvažnija konsekvencija jeste činjenica da su naučni i saznajni dometi komparacije zemalja postkomunističkog regiona i zemalja Zapadne Evrope ograničeni. Iz toga sledi da komparativne studije izborne kolebljivosti postkomunističkih država

treba ograničiti na određen uzorak (ili kompletan skup) ovih zemalja.

Jedan od najpreciznije definisanih prostornih i vremenskih kriterijuma za odabir zemalja za komparativnu analizu izborne kolebljivosti unutar postkomunističkih regiona poznat je pod nazivom Pael-Takerov kriterijum (E. N. Powell & Tucker, 2014). On je zasnovan na sledećim principima selekcije država i izbornih perioda.

1. Države koje ulaze u okvir analize su nekadašnje republike Sovjetskog saveza, Jugoslavije, Čehoslovačke ili nekadašnje zemlje Varšavskog pakta.
2. Za sve države, u okvir analize ulaze samo susedni parovi parlamentarnih izbora koji su ocenjeni bar kao “delimično slobodni” od strane istraživačke grupe “Fridom haus”. Ukoliko postoji diskontinuitet u ovakvoj oceni izbora, nesusedni parovi ne ulaze u okvir analize. Na primer, ukoliko imamo izbore u 1998, 2002, 2006 i 2010. godini, pri čemu su svi izbori ocenjeni najmanje kao delimično slobodni osim izbora 2002. godine, u okvir analize će ući samo susedni slobodni izbori tj. 2006. i 2010. godina.
3. Iz analize se izuzimaju svi parlamentarni izbori čiji rezultati su poništeni zbog izborne krađe ili drugog grubog narušavanja regularnosti izbornog procesa (E. N. Powell & Tucker, 2014, str. 130).

Primenjujući ovaj kriterijum, Pael i Taker dolaze do skupa od 21 države i 98 izbornih ciklusa, što čini potpuni skup za istraživanje izborne kolebljivosti u postkomunističkom regionu. Ovako definisan skup je preopširan komparativni okvir u odnosu na ciljeve ove disertacije, te je neophodna potrebna njegova redukcija. Kako je fokus naše analize izborna kolebljivost u Republici Srbiji, uzorak zemalja na osnovu kojih se vrši komparacija činiće one države koje su u geografskoj blizini Srbije i dele sa njom neke zajedničke karakteristike. Postkomunistički region, premda geografski kontingentan,

predstavlja “privid stvarnog regiona” (Fish, 2017, str. 11) jer je jedino što ujedinjuje sve zemlje koje mu pripadaju relativno skorašnja istorija određenog tipa autoritativnog režima. Drugim rečima, varijabilitet unutar ovog regiona veći je nego zajednički elementi demokratskog razvoja (Bunce, 2003; Kitschelet, 2001). Kako je jedan od faktora koji potencijalno oblikuje kretanje izborne kolebljivosti unutar postkomunističkog regiona proces evropeizacije i pridruživanja Evropskoj uniji, kriterijum selekcije država koje ulaze u okvir komparativnog istraživanja biće redukcija Pael i Takerovog skupa zasnovana na članstvu nekadašnjih komunističkih država u Evropskoj uniji i njihova geografska blizina Republici Srbiji. Elementi ovako definisanog skupa su (prema redosledu pridruživanja Evropskoj uniji): Mađarska, Slovenija, Bugarska, Rumunija i Hrvatska. Ovaj skup je ujedno dovoljno usko definisan da obezbeđuje parsimoničnost komparativne analize (pri tome se misli na ukupan broj pojedinačnih parova zemalja koji čine binarne komparacije), a sa druge strane dovoljno raznolik da uključuje države koje su prošle kroz različite trajektorije demokratizacije i kroz različito komplikovane i teške pristupne pregovore sa Evropskom unijom (što implicira i drugačiji intenzitet neophodnih socio-ekonomskih transformacija i sa njima povezanih teških političkih odluka).

Kada je reč o Sloveniji, ona je nezavisno od istraživačkih ciljeva ove disertacije specifičan slučaj jer su brojna istraživanja (Mainwaring et al., 2017; Tavits, 2008) potvrdila da je slovenačko biračko telo izuzetno kolebljivo, odnosno da je prosečan stepen izborne kolebljivosti u ovoj državi visok, te da ne pokazuje trend snižavanja i konvergencije sa zemljama Zapadne Evrope imajući u vidu da je Slovenija od 2004. godine članica Evropske unije i da je imala relativno stabilne i brze pristupne pregovore, kao i povoljnu društvenu i ekonomsku poziciju na samom startu pregovora (Haughton, 2007). Samim tim, subnacionalna dekompozicija izborne kolebljivosti u Sloveniji, koja do sada nije urađena ni u jednom istraživanju, pružiće dodatni uvid u “enigmu” neobično

visokih izmerenih vrednosti kolebljivosti u ovoj državi. Zajedno sa Hrvatskom, Slovenija se nameće kao logičan izbor za komparativni okvir jer je reč o bivšoj jugoslovenskoj republici i postoje određene sličnosti sa Srbijom (ali i važne razlike) ako razmatramo početak procesa demokratizacije i konstituisanja višepartijskog demokratskog sistema. Hrvatska je takođe zanimljiv primer za komparaciju jer je trenutno najmlađa država članica Evropske unije, postoje podudaranja izbornih ciklusa sa Srbijom i obema državama je zajedničko “kašnjenje” u procesu demokratizacije i evropskih integracija (u odnosu na ostale države u uzorku), zajedno sa jedinstvenim zajedničkim uslovom u procesu pridruživanja (saradnja sa Haškim tribunalom).

Sa druge strane, Mađarska je interesantna jer je poput Slovenije članica Evropske unije od 2004. godine, ali istraživanja pokazuju veoma nizak stepen izborne kolebljivosti u ovoj državi (Mainwaring & Zoco, 2007). Za Mađarsku je, pored ranog i relativno uspešnog početka procesa demokratizacije, karakteristično i postojanje drugačijeg i značajno komplikovanijeg izbornog sistema u odnosu na ostale države regiona. Ako Slovenija i Mađarska predstavljaju najstarije mlade članice Evropske unije u regionu, a Hrvatska najmlađu, Bugarska i Rumunija su medijalni slučajevi i predstavljaju središnju tačku komparacije u odnosu na proces evropeizacije. Pored toga, za ove dve države karakterističan je težak i problematičan pristupni period Evropskoj uniji, što je rezultiralo “zakasnelim” pristupanjem 2007. godine (iako formalno ove države pripadaju istom, petom, talasu pridruživanja kao i sve države koje su Uniji pristupile 2004. godine), te neki istraživači smatraju da su političke elite u Bugarskoj i Rumuniji neadekvatno i nespremno reagovala na pristupne zahteve, ali i na izazove koji su usledili neposredno nakon formalnog pristupanja EU (vidi npr. Andreev, 2009)

Dakle, države koje čine komparativni okvir empirijskog istraživanja čine: Mađarska i Slovenija (članice EU od 2004. godine), Bugarska i Rumunija (članice EU od 2007.

godine) i Hrvatska (članica EU od 2013. godine). Imajući u vidu da je Srbija kandidat za članstvo u Evropskoj uniji od 2013. godine, ovim komparativnim okvirom nije određena samo prostorna dimenzija, već i vremenski okvir unutar kojeg se kolebljivost biračkog tela može interpretirati u kontekstu procesa evropeizacije, odnosno reakcije biračkog tela na pristupanje EU i prilagođavanju zahtevima punopravnog članstva. Konkretan i precizan vremenski okvir analize izborne kolebljivosti određen je i ograničen kako uslovima koji su definisani Pael-Takerovim kriterijumom, tako i dostupnošću podataka na subnacionalnom nivou.

3.1.2 Izvori podataka i dostupnost izbornih rezultata na lokalnom nivou

U teorijsko-metodološkom delu rada objašnjen je način na koji se meri, odnosno računa izborna kolebljivost preko Pedersenovog indeksa i njegovih modifikovanih oblika. Podaci na kojima se ovaj računski proces primenjuje jesu konačni i kompletni rezultati parlamentarnih izbora u navedenim državama. Ovi podaci su javno dostupni u svim državama na internet stranicama odgovarajućih nacionalnih agencija, kancelarija i ili komisija koje su nadležne za kontrolu izbornog procesa, obradu i prikaz konačnih izbornih rezultata.¹⁰ Međutim, način agregacije i prikaza rezultata, pa samim tim i njihovog otpremanja u javno dostupne baze podataka nije standardizovan, niti uniforman u svim pomenutim državama. Ova nekonzistentnost u dostupnosti podataka postaje problematična zbog potrebe agregacije izbornih rezultata na NUTS3 nivou, odnosno nivou okruga, koja je uspostavljena zahtevima i ciljevima prostorne analize, odnosno prostorne i mrežne dekompozicije izborne kolebljivosti.

---

¹⁰Podaci o izbornim rezultatima u svih šest analiziranih država su javno dostupni na internet stranicama izbornih agencija ili komisija. Kada je Srbija u pitanju, reč je o Republičkoj izbornoj komisiji (<http://www.rik.parlament.gov.rs/>), u Mađarskoj o Nacionalnoj izbornoj kancelariji (<http://www.valasztas.hu/>), u Sloveniji o Državnoj izbornoj komisiji (<http://www.dvk-rs.si/>), u Bugarskoj o Centralnoj izbornoj komisiji (<https://www.cik.bg>), u Rumuniji o Centralnom izbornom birou (<http://www.roaep.ro/>), dok je u Hrvatskoj reč o Državnoj izbornoj komisiji (<http://www.izbori.hr>).

U cilju provere prikupljenih podataka i uporedivosti rezultata na različitim nivoima prostorne agregacije konsultovana je i baza podataka “Evropski izbori i referendumi” koja predstavlja jednu od retkih javno dostupnih istraživačkih baza podataka o izbornim rezultatima koja nudi agregaciju rezultata upravo na NUTS3 nivou.¹¹ Međutim, ova baza ne obuhvata Srbiju, niti sadrži podatke o skorašnjim izbornim periodima, te je korišćena samo u cilju provere i validacije rezultata prikupljenih iz originalnih izvora, odnosno iz nacionalnih baza podataka koje objavljuje nadležna institucija u svakoj od država. Prilikom prikupljanja, organizacije i obrade podataka ispostavilo se da je ograničenje dostupnosti podataka na ovom nivou agregacije restriktivnije od početnog uslova uspostavljenim Pael-Takerovim kriterijumom o kojem je već bilo reči. Zbog ograničene dostupnosti podataka, vremenski okvir analize kolebljivosti neće biti jedinstven, odnosno neće biti postavljene fiksne granice prvog i poslednjeg izbornog perioda za sve države koji će biti predmet komparativnog istraživanja. Umesto toga, u slučaju svake od analiziranih država individualni vremenski okvir komparacije uslovljen je dostupnošću podataka.

Pored toga, za potrebe korelacionih nacрта koji stavljaju u odnos izračunate mere lokalizacije izborne kolebljivosti i često korišćene pokazatelje nacionalizacije partijskih sistema, korišćene su dodatne dve baze podataka. Reč je o bazama “Partijska nacionalizacija i etničke grupe u Centralnoj i Istočnoj Evropi” (Bochsler, 2010c) i “Arhiva izbora na nivou izbornih jedinica” (CLEA) (Kollman, Hicken, Caramani, Backer, & Lublin, 2018).

Ispostavlja se da je stepen dobre organizacije, prikaza i različitih nivoa agregacije

---

¹¹U skladu sa uslovima korišćenja i upotrebe baze podataka “Evropski izbori i referendumi” (http://www.nsd.uib.no/european_election_database) izjavljujem da jedan deo podataka koji je korišćen u ovoj disertaciji potiče iz ove baze. Podaci iz ove baze prikupljeni su iz originalnih izvora, pripremljeni i javno objavljeni od strane NSD-a (Norveškog centra za istraživačke podatke). NSD ni na jedan način ne snosi odgovornost za analize i interpretaciju podataka u ovoj disertaciji.

izbornih rezultata, naročito rezultata starijih izbornih ciklusa (tj. onih iz 1990-ih) delimično u asocijaciji sa periodom inicijacije procesa demokratizacije i evropeizacije u analiziranim državama, te najširi raspon izbornih rezultata agregiranih na NUTS3 nivou imamo u Mađarskoj, potom u Sloveniji, Rumuniji i Bugarskoj, a najkraći u Hrvatskoj i Srbiji. Međutim, ako pratimo navedene države kroz njihove trajektorije postkomunističke demokratizacije i kroz proces evropskih integracija (koji imaju različite vremenske početne tačke), možemo reći da je u ovom kontekstu vremenski okvir analize relativno uniforman. Više o odnosu ključnih datuma u EU integracijama i izbornih ciklusa u pojedinačnim zemljama biće reči u narednom odeljku, a pre toga je neophodno da precizno odredimo pojedinačne vremenske okvire analize za svaku državu kao i da razjasnimo nedoslednosti i probleme u pripremi i obradi podataka o izbornim rezultatima u svakoj od njih.

Dostupni rezultati za Mađarsku obuhvataju parlamentarne izbore od 1990. godine do 2010. godine. Svi rezultati u ovom periodu agregirani su na NUTS3 nivou, koji u Mađarskoj predstavljaju okruge, s tim što je Budimpešta takođe predstavljena kao statistički region na istom nivou, što ukupno čini 20 regiona. Svi parlamentarni izbori u ovom periodu su sprovedeni po istom izbornom zakonu koji je jedinstven u regionu i predviđa obavezna dva kruga parlamentarnih izbora, kao i uslove validnosti izbora na nivou lokalnih izbornih jedinica u odnosu na izlaznost. Do izmena izbornog zakona dolazi 2012. godine i prvi parlamentarni izbori po novom izbornom zakonu održani su 2014. godine. Rezultati ovih izbora nisu dostupni na NUTS3 nivou, te su isključeni iz analize, ali i da jesu dostupni njihovo uključivanje u analizu bilo bi problematično jer bi tumačenje promene nivoa kolebljivosti moralo da uzme u obzir promene izbornog sistema, koje do danas nisu sasvim dovoljno i adekvatno istražene, niti su postavljene hipoteze o mogućem uticaju na kolebljivost biračkog tela u narednom periodu (vidi Tóka, 2014).

Dostupni rezultati za Sloveniju obuhvataju parlamentarne izbore u periodu od 1996. do 2014. godine. Problem sa obradom ovih rezultata leži u činjenici da Državna izborna komisija Slovenije ne prikazuje podatke na nivou administrativnih jedinica (odnosno na nivou statističkih regija), već na nivou izbornih jedinica, odnosno izbornih distrikta. Postoji 8 izbornih jedinica čije granice se ne podudaraju sa podelom na NUTS3 statističke i upravne regije kojih ima 12. Prostorna dekompozicija rezultata na nivou izbornih jedinica nije odgovarajuće rešenje jer se time gubi NUTS3 region kao standardna jedinica analize u čitavom istraživanju. Kako ne postoje studije izborne kolebljivosti Slovenije na subnacionalnom nivou, za potrebe ove disertacije izvršena je konverzija rezultata sa nivoa izbornih jedinica na nivo NUTS3 regije. Postoje dva preduslova koja moraju biti zadovoljena da bi ovakva konverzija bila moguća: (a) minimalne varijacije u sastavu izbornog lista (odnosno kandidatura izbornih lista) unutar izbornih jedinica; (b) minimalna jedinica administrativne podele (najčešće opština) mora u celosti pripadati jednoj izornoj jedinici. Oba uslova su zadovoljena jer se sve veće slovenačke političke partije (odnosno one koje imaju minimum 1% podrške biračkog tela) kandiduju na parlamentarnim izborima unutar svih izbornih jedinica (što nije slučaj u Hrvatskoj, o čemu će više biti reči) i opštine u celosti pripadaju jednoj izornoj jedinici. Samim tim moguće je na osnovu izbornih rezultata prikazanim po opštinama unutar izbornih jedinica rekonstruisati, odnosno agregirati izborne rezultate na nivou NUTS3 regije sabiranjem rezultata iz svih opština (unutar različitih izbornih jedinica) koje po administrativnoj podeli pripadaju određenoj NUTS3 oblasti (i izvlačenjem procentualnog rezultata izbornih lista na osnovu ukupnog broja izašlih na izbore u toj oblasti). Rezultati prostorne dekompozicije kolebljivosti dobijeni u ovoj disertaciji ujedno predstavljaju prve objavljene rezultate ove vrste i prvu agregaciju rezultata na nivou administrativne podele Slovenije. Jedino za parlamentarne izbore iz 1990. i 1992. godine ne postoje podaci o prostornoj distribuciji rezultata na bilo kom nivou, te su oni

izuzeti iz analize. Bitno je napomenuti da u Sloveniji postoji posebna izborna jedinica unutar koje se takmiče izborne liste nacionalnih manjina (mađarske i italijanske) i ona se ne može predstaviti prostorno (jer nije na takav način ni definisana), te su rezultati koji se odnose na učinak lista nacionalnih manjina takođe izuzeti iz analize.

Kada je reč o Rumuniji i Bugarskoj, ne postoje veće poteškoće pri sakupljanju i obradi podataka jer izborne komisije obe države uredno predstavljaju rezultate izbora prikazane na NUTS3 nivou. Vremenski okvir analize za Bugarsku obuhvata sve parlamentarne izbore od 1994. do 2014. godine. Drugim rečima, jedino izostaju prostorne distribucije rezultata za 1990. i 1991. godinu, kao i za poslednje parlamentarne izbore 2017. godine. Dostupni izborni rezultati za Rumuniju takođe obuhvataju period od 20 godina, tačnije od 1992. do 2012. godine. Kao i slučaju Bugarske, izostaju podaci o poslednjim izbornim rezultatima (2014. godina), a dostupna je i prostorna distribucija rezultata na NUTS3 nivou i za 1990. godinu. Međutim, sastav NUTS3 oblasti u distribuciji rezultata za 1990. godinu nije identičan ostalim rezultatima. Razlog tome je što je 1997. godine promenjena podela Rumunije na okruge, stvaranjem novog okruga Ilfov (koji predstavlja regiju koja okružuje glavni grad Rumunije, Bukurešt). Centralni izborni biro Rumunije je retroaktivno implementirao novu administrativnu podelu na prikaz rezultata u periodu između 1992. i 1997. godine, ali iz nepoznatih razloga ne i na rezultate izbora iz 1990. godine, te oni ne ulaze u okvir naše analize budući da je prostorna distribucija rezultate za tu godinu zasnovana na manjem broju regiona.

Najveći problem sa dostupnošću podataka i njihovom agregacijom srećemo u slučaju Hrvatske. Naime, poput Slovenije rezultati izbora prikazani su po izbornim jedinicama kojih ima 12, od kojih su 10 teritorijalno definisane, a dve se zapravo odnose na glasove hrvatskim državljanina iz inostranstva i na glasove za liste nacionalnih manjina. Izborne regije u Hrvatskoj predstavljaju značajno veće prostorne celine od statističkih regija na

NUTS3 nivou. Dok je celokupna teritorija Hrvatske podeljena na 10 izbornih jedinica, postoji čak 21 NUTS3 oblast. Dodatni problem predstavlja to što uslovi za konverziju ovih rezultata na NUTS3 nivo koje smo ranije opisali nisu zadovoljeni u slučaju Hrvatske. Pre svega, postoji veliki broj izbornih lista koje se kandiduju samo u određenim izbornim jedinicama (na primer, Istarski demokratski sabor učestvuje redovno na parlamentarnim izborima samo u okviru izborne jedinice broj 8), a drugi problem tiče se prikaza rezultata na minimalnom nivou upravne jedinice. Državna izborna komisija prikazuje prostornu distribuciju rezultata na nivou biračkih mesta unutar opština, pri čemu su neke opštine (konkretno u samom Zagrebu i okolini Zagreba) podeljene i pripadaju dvema izbornim jedinicama. Samim tim, nemoguće je rekonstruisati rezultate na NUTS3 nivou agregacije, niti ovakav prikaz rezultata postoji bilo gde u javno dostupnim bazama podataka.¹² Kako zbog ovog uslova ne bi potpuno izbacili Hrvatsku iz komparativnog okvira analize, u ovoj disertaciji prostorna dekompozicija izborne kolebljivosti biračkog tela Hrvatske biće izvršena na nivou izbornih jedinica (izbornih distrikta), što omogućava delimičnu interpretaciju prostornih razlika. Podaci dostupni na nivou izbornih jedinica obuhvataju parlamentarne izbore od 2000. do 2016. godine. Za izbore pre 2000. godine ne postoji prostorna raspodela rezultata, niti oni zadovoljavaju uslove postavljene Pael-Takerovim kriterijumom. Bitno je napomenuti da će se prostorna dekompozicija sprovesti na onim izbornim jedinicama koje su prostorno definisane, što znači da u okvir analize ne ulaze glasovi hrvatskih državljana iz inostranstva, ali i glasovi za liste nacionalnih manjina jer se radi o glasovima građana koji ne žive na jasno definisanom prostoru unutar Republike Hrvatske (koji bi se mogao definisati kao jedinstvena prostorna jedinica analize), već

---

¹²U cilju provere dostupnosti podataka za Hrvatsku autor disertacije kontaktirao je Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske i od njih dobio informaciju da se podaci prikazani na NUTS3 nivou mogu pronaći u publikaciji Statistički ljetopis (Janko Kraševac, Državni zavod za statistiku, lična komunikacija, 03.04.2018) Međutim, ova publikacija sadrži jedino prikaz rezultata lokalnih izbora po županijama (što je adekvatan nivo NUTS kategorizacije), ali ne isti prikaz rezultata parlamentarnih izbora, tako da se sa sigurnošću može tvrditi da u javno dostupnim bazama podataka ovi podaci za Hrvatsku ne postoje.

je reč o glasovima svih hrvatskih državljana koji su pripadnici neke od nacionalnih manjina, bez obzira gde žive unutar ove države.

Na kraju, rezultati parlamentarnih izbora za Republiku Srbiju koje čine javno dostupnim Republički zavod za statistiku i Republička izborna komisija pregledno su organizovani na svim NUTS nivoima, počevši od statističkih regiona, preko okruga i opština do samih biračkih mesta unutar jedinstvene baze podataka. Ovakva prostorna distribucija rezultata dostupna je za sve parlamentarne izbore nakon 2000. godine, te samim tim u okvir analize ulaze izborni periodi od 2003. do 2016. godine. Bitno ograničenje u podacima koji će biti analizirani odnosi se na glasove iz AP Kosovo i Metohija. Kako se izbori na ovom prostoru ne održavaju pod istim uslovima (niti ih sprovode u celosti isti državni organi) i uzimajući u obzir činjenicu da albansko stanovništvo Kosova i Metohije ne učestvuje na ovim izborima, možemo zaključiti da je prostorna distribucija ovih izbornih rezultata nekompatibilna sa ostatkom Srbije i zbog toga neće biti uzimana u obzir prilikom analize izborne kolebljivosti. Drugi razlog izuzimanja ovih rezultata iz analize je nedostatak popisnih i drugih socio-demografskih podataka za AP Kosovo i Metohiju, što onemogućava detaljniju analizu kolebljivosti unutar ovih oblasti.¹³

Na slici 1 prikazani su okvirno vremenski periodi unutar kojih će biti analizirana izborna kolebljivost. Iako dužine analiziranih perioda variraju između zemalja, broj konkretnih izbornih perioda, odnosno pojedinačnih parlamentarnih izbora je gotovo izjednačen u svim zemljama. Iako je posmatrani vremenski period najkraći za Srbiju i Hrvatsku ove dve zemlje su u tim periodima imale nekoliko vanrednih parlamentarnih

---

¹³Za potrebe grafičkog prikaza kartograma korišćene su dostupne mape, odnosno prostorne datoteke oblika (eng. *shapefile*) iz programskog paketa *sp* (R. S. Bivand et al., 2013). Dostupna mapa, odnosno datoteka za Republiku Srbiju ne uključuje okruge koji pripadaju AP Kosovo i Metohija, te je teritorija Srbije iscertana bez njih. Samim tim, još jednom naglašavamo da naša analiza izborne kolebljivosti i procesa nacionalizacije ne obuhvata celokupnu teritoriju Republike Srbije i da na rezultujućim kartogramima neće biti prikazana celokupna teritorija Republike Srbije.

	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016
MAD														
SLO														
RUM														
BUG														
HRV														
SRB														

Slika 1: Grafički prikaz vremenskog okvira analiza za pojedinačne države.

izbora, dok su u Rumuniji održavani samo redovni parlamentarni izbori. Zbog ovih razlika broj izbornih perioda je ujednačen i u svim državama je reč o 6 različitih parlamentarnih izbora, sa izuzetkom Bugarske gde je u periodu od 1994. do 2014. održano 7 parlamentarnih izbora. Konkretnije, analiziraćemo rezultate sledećih parlamentarnih izbora.

- Mađarska: 1990, 1994, 1998, 2002, 2006, 2010.
- Slovenija: 1996, 2000, 2004, 2008, 2011 (prevremeni), 2014 (prevremeni).
- Rumunija: 1992, 1996, 2000, 2004, 2008, 2012
- Bugarska: 1994, 1997 (prevremeni), 2001, 2005, 2009, 2013, 2014 (prevremeni)
- Hrvatska: 2000, 2003 (prevremeni), 2007, 2011, 2015, 2016 (prevremeni)
- Srbija: 2003 (prevremeni), 2007, 2008 (prevremeni), 2012, 2014 (prevremeni), 2016 (prevremeni)

3.2 Parlamentarni izbori u odabranim zemljama i Republici Srbiji

U ovom odeljku biće predstavljene osnovne informacije o izbornom sistemu, opštoj konfiguraciji partijskog sistema i najznačajnijim parlamentarnim izborima u državama čija izborna kolebljivost je predmet ove disertacije. Kako je fokus naše analize na kolebljivosti biračkog tela, a ne na pojedinačnim partijama i njihovim glasačima, u ovom odeljku neće biti prikazani rezultati svih pojedinačnih izbornih ciklusa u svakoj od država. Umesto toga, predstavimo glavne promene u konfiguraciji partijskog sistema u toku analiziranog perioda i specifične probleme partijskog i političkog života koji bi potencijalno mogli da utiču na manju ili veću kolebljivost glasačkog tela. Pored toga, biće napomenuto koji izborni periodi prethode prelomnim tačkama u procesu evropskih integracija određenih država i biće objašnjena relevantnost tih krupnih političkih i društvenih događaja za tumačenje kretanja kolebljivosti. Na kraju, biće istaknute lokalne i regionalne specifičnosti političkih procesa država koje analiziramo tamo gde su one jasno uočljiva u procesu rekonfiguracije partijskog sistema (stvaranje i gašenje regionalnih i lokalnih partija) i promena izbornog sistema (uvođenje regionalnih lista ili lista partija nacionalnih manjina, promene izbornih jedinica i slično), što će takođe poslužiti kao vodič za interpretaciju dobijenih rezultata.

3.2.1 Mađarska

Tranzicija od komunističke diktature ka pluralističkoj parlamentarnoj demokratiji je u Mađarskoj bila postepena i bez većih društvenih sukoba. Procesom tranzicije rukovodili su reformatorski nastrojeni komunisti u dijalogu sa predstavnicima opozicionih snaga u periodu od 1987 do 1990. godine. Komunisti su u tom procesu izgubili vlast, ali

su iz ovog procesa izašli sa nešto povoljnijom reputacijom (u odnosu na nekadašnje komunističke elite u regionu) jer su se pokazali kao pouzdani partneri, usmereni ka društveno-ekonomskoj transformaciji mađarskog društva (John Fitzmaurice, 1995, str. 77). Ovaj postepeni proces inicijalne demokratizacije za posledicu je ostavio stabilniji i trajniji partijski sistem. Posledica toga vidljiva je i u prikupljenim podacima. U Mađarskoj u okviru 6 izbornih perioda registrujemo najmanji broj političkih partija koje su bar jednom prošle najniži cenzusni prag definisan u prvom delu ove disertacije (odnosno prag od 1%) u odnosu na druge analizirane države i taj broj iznosi 18.

Mađarski izborni sistem nastao je kao rezultat pregovora u avgustu 1989. godine, odnosno kao rezultat procesa u kojem su učestvovali reformski orijentisani komunisti i predstavnici demokratske, anti-komunističke opozicije. Rezultat ovih pregovora je kompromisan i izuzetno kompleksan mešoviti izborni sistem koji kombinuje elemente proporcionalne reprezentacije i većinskog sistema. Ovaj sistem predviđa nacionalni parlament od 386 poslanika, čiji mandati se raspoređuju na tri različita načina.

1. Ukupno 176 mandata mogu se osvojiti pobedom u isto toliko jednomandatskih izbornih jedinica (od kojih se 32 nalaze u Budimpešti) čija se prostorna distribucija zasniva na administrativnoj podeli države. Kandidat osvaja poslaničko mesto ukoliko dobije preko 50% glasova unutar određene izborne jedinice. Ukoliko se to ne dogodi (tj. nijedan kandidat ne osvoji minimum 50% glasova) ili ukoliko izlaznost unutar te jedinice ne pređe 50%, odigrava se drugi krug izbora unutar te izborne jedinice dve nedelje kasnije.
2. Ukupno 152 mandata u parlamentu osvajaju regionalne izborne liste unutar svakog okruga i unutar prestonice. Svaka od ovih teritorijalnih jedinica predstavljena je u parlamentu brojem poslanika koji je proporcionalan odnosu broja stanovnika unutar te jedinice i ukupnog broja stanovnika.

3. Preostalih 58 mandata (plus oni koji ostaju neraspoređeni na regionalnom nivou ukoliko veći broj manjih stranaka ne pređe cenzus) popunjava se na osnovu ukupnog rezultata izbornih lista na nacionalnom nivou koji zapravo predstavlja agregaciju rezidualnih glasova iz jednomandatskih izbornih jedinica i regionalnih lista (John Fitzmaurice, 1995; Ilonszki & Várnagy, 2016; Tóka, 2014).

Izborni cenzus (za mandate koji se raspoređuju preko regionalnog i nacionalnog nivoa) iznosi 5% za jednopartijske liste, 10% za dvopartijske liste i 15% za veće koalicije. Iako ovaj mehanizam izbornog sistema uvodi penale za grupisanje političkih stranaka u veće koalicije, manje stranke i dalje teže dolaze do mandata (Fowler, 2003, str. 800). Takođe, princip sabiranja rezidualnih glasova i preraspodela mandata na nacionalnom nivou kada dođe do situacije da na regionalnim listama veći broj manjih stranaka ne pređe cenzusni prag, dovodi do toga da veće partije nakon završenih izbora dobiju značajno više mandata nego što imaju ukupnog udela glasova u glasačkom telu. Tako je, na primer, 1994. godine bilo moguće da MDF (Mađarski demokratski forum) dobije apsolutnu većinu mandata u parlamentu sa samo 33% osvojenih glasova na parlamentarnim izborima (John Fitzmaurice, 1995, str. 79).

Ovakav izborni sistem uticao je i na relativno stabilnu konfiguraciju partijskog sistema unutar kojeg se jasno izdvajaju tri elementa. Prvi element predstavlja Mađarska socijalistička partija (MSZP), koja predstavlja naslednicu glavne komunističke partijske organizacije koju su oformili reformisani komunisti 1989. godine. Drugi element čini Alijansa slobodnih demokrata (SZDZ) koju su formirali disidenti, odnosno anti-komunistički orijentisana intelektualna elita. Treći element predstavlja heterogena desnica unutar koje postoji diferencija na umerene demohrišćanske konzervativne partije i ekstremne, neretko antisemitske i antisistemske partije desnice, poput nekadašnje Mađarske partije pravde i života (MIEP) ili današnjeg Jobika.

U periodu od 1990. do 2002. godine naizmenično su formirane desničarske i socijalističko-liberalne vladajuće koalicije (Fowler, 2003, str. 800). Koalicija koja je okupljala anti-komunističke snage osvojila je vlast na izborima 1990. godine, ali je već u narednim godinama zabeleženo postepeno otuđenje biračkog tela od ovih političkih snaga, a samim tim i rapidni uspon reformisanih komunista, što je rezultiralo i njihovom izbornom pobedom 1994. godine. Dakle, koalicioni blok levih (socijalističkih) partija stabilizovao se vrlo rano nakon 1990. godine. Nešto kasnije će se tom bloku priključiti i liberalne partije čime će se formirati jedna strana bipolarnog koalicionog bloka koji će definisati parametre političke borbe u narednim decenijama. Sa druge strane, desnica je isprva bila fragmentirana, da bi kasnije, usponom Fidesz-a (i nestankom manjih desničarskih partija) došlo do konsolidacije i ove koalicije i do konačne konsolidacije partijskog sistema u dva široka koaliciona bloka (Enyedi, 2006, str. 185-188). Samim tim, možemo reći da je za partijski sistem Mađarske karakteristična bipolarizacija, što za konsekvencu ima i “borbu manjih partija da pređu cenzus od 5% ili da na bilo koji način dođu do zakonodavne reprezentacije” (Fowler, 2003, str. 801).

Dakle, do 1990. godine su se politički sukobi u Mađarskoj odigravali između nekadašnjih komunista i proreformskih demokratskih snaga. Od 1990. do 1994. borba se odigravala između liberala, socijalista i demohrišćanske i ekstremne desnice, da bi nakon konsolidacije sa obe strane došlo do formiranja dva pomenuta koaliciona bloka (Enyedi, 2006, str. 196; vidi i Enyedi & Casal Bertoa, 2011). U tom periodu je karakteristična smena socijalističkih i konzervativnih vlada nakon svakog izbornog perioda. Izbori 2002. godine označeni su od većine političkih aktera kao “kritični”, odnosno od suštinske važnosti za dalji razvoj mađarskog društva i njegove postkomunističke demokratije. “Intenzivna polarizacija odslikavala se na nivou naroda, gde je primećen visok stepen uključivanja građana u partijske bitke” (Fowler, 2003, str. 802). Važno je napomenuti da se radi o periodu završetka pregovora sa Evropskom unijom i da će zapravo parlament

konstituisan nakon ovih izbora izabrati vladu koja će završiti pristupne pregovore do kraja 2002. godine. I nakon 2002. godine, trend smenjivanja vlada se nastavio, s tim što je socijalistička vlada imala dva mandata u periodu između 2002. i 2010. godine, nakon čega slede dva mandata konzervativne vlade sa na čelu sa sadašnjim premijerom Viktorom Orbanom. Većih promena unutar partijskog sistema nije bilo, izuzev pojavljivanja, Jobika kao nove ekstremne desnice koja ima ulogu trećeg velikog aktera u političkom životu Mađarske od 2010. godine.

Sve navedeno upućuje na dve pretpostavke o izbornoj kolebljivosti glasačkog tela Mađarske u periodu od 1990. godine do 2010. godine. Pre svega, možemo očekivati manji stepen kolebljivosti tipa A nakon 1994. godine jer dolazi do smene vodećih političkih aktera. Male partije uglavnom opstaju na nivou podrške od 1% do 5% i ne dolazi do primetnijeg rasta partija sve do pojave Jobika i njihovog prvog značajnog izbornog rezultata 2010. godine. Sa druge strane, možemo očekivati umeren nivo kolebljivosti tipa B, koji omogućuje alternativno smenjivanje najsnažnije partije, ali bez ekstremnijih nivoa kolebljivosti jer oba velika koaliciona bloka nisu doživele dramatičnije padove u posmatranom periodu.

Period nakon 2010. godine nije obuhvaćen našim analizama ali važno je istaći reforme izbornog sistema koje su na snazi počevši sa parlamentarnim izborima održanim 2014. godine. Novi izborni sistem ostaje istog tipa, ali umesto tri komponente starog sistema u novom ostaju samo dve. Drugim rečima, novi sistem predstavlja kombinaciju jednoposlaničkih izbornih jedinica i nacionalnih izbornih lista, dok su regionalne liste eliminisane. Pri tome dolazi do promene granica izbornih jedinica i okruga u skladu sa promenama u broju i strukturi stanovništva nakon 1990. godine. Novina u izbornom sistemu predstavlja i to što se političkim partijama koje predstavljaju neke od 13 priznatih nacionalnih manjina u Mađarskoj dozvoljava da učestvuju na nacionalnim listama.

Iako etničke manjine u Mađarskoj nisu brojne, “nedostatak etničke reprezentacije na nacionalnom nivou je bila tačka političke agende već dve decenije” (Ilonszki & Várnagy, 2016) pre donošenja novog izbornog zakona.

Postojanje regionalnih lista u prethodnom periodu, značajan je indikator mogućih prostornih asocijacija prilikom dekompozicije kolebljivosti. Dok male, jednomandatske izborne jedinice naglašavaju ulogu lokalnih političkih faktora i potencijalno smanjuju prostorne asocijacije između susednih oblasti, postojanje regionalnih lista na većem prostornom nivou doprinosi potencijalnoj prostornoj homogenizaciji kolebljivosti na regionalnom nivou (što doprinosi lokalizaciji). Drugim rečima, to potencijalno može dovesti do formiranja širih prostornih konfiguracija (većih od NUTS3 prostornog nivoa) unutar kojih biračko telo reaguje na akcije političkih elita na sličan način, a koje su međusobno različite po apsolutnim nivoima kolebljivosti. Konkretnije, koaliciona bipolarizacija uz postojanje regionalnih lista može dovesti do prostorne bipolarizacije u stepenu kolebljivosti koja će se oslikati u prostornim asocijacijama i korelacijama na širem nivou od NUTS3 nivoa. Za buduća istraživanja izborne kolebljivosti u Mađarskoj može biti od suštinskog značaja izolacija uticaja promena izbornog sistema na promene ovog aspekta mađarskog biračkog tela.

Na osnovu ovog pregleda političkih zbivanja u Mađarskoj u analiziranom periodu, kao i odlika izbornog sistema ovih zemalja možemo formulisati dve pretpostavke o izornoj kolebljivosti biračkog tela:

1. u čitavom posmatranom periodu intenzitet kolebljivosti tipa A manji je od kolebljivosti tipa B;
2. imajući u vidu osobine izbornog sistema, prostorna dekompozicija izborne kolebljivosti trebalo bi da pokaže postojanje većih prostorno korelisanih oblasti, što će biti praćeno i većim indeksom lokalizacije izborne kolebljivosti.

3.2.2 Slovenija

Prvi demokratski višepartijski izbori u Sloveniji održani su 1990. Period nakon izbora protekao je u znaku pragmatične kohabitacije između nekadašnjeg komunističkog funkcionera i tadašnjeg predsednika Slovenije, Milana Kučana i snažne i široke koalicije desnog centra (DEMOS) koja je imala većinu u nacionalnom parlamentu. Međutim, kao i u većini zemalja regiona, ovaj tip široke anti-komunističke koalicije ubrzo se raspao. Glavni politički problemi među koalicionim partnerima u slučaju Slovenije bili su privatizacija i restitucija imovine Katoličke crkve. Faktičkim raspadom DEMOS-a počinje period turbulentnih i nestabilnih koalicionih sporazuma između različitih aktera slovenačke političke scene u cilju uspostavljanja parlamentarne većine i formiranja reformskih vlada.

Turbulentni period političkih borbi koji je u Sloveniji trajao tokom 90-ih godina prošlog veka nije zaobišao ni pitanja izbornog sistema, odnosno izbornog zakona. Naime, od 1990. godine slovenački parlament sastoji se od 90 poslanika od kojih se 88 bira putem proporcionalnog izbornog sistema sa cenzusom od 3,2%. Preostala dva mesta rezervisana su za predstavnike italijanske i mađarske nacionalne manjine. Međutim, postojao je pokušaj izmene izbornog sistema, odnosno prelaska na većinski sistem 1996. godine. Ovaj predlog je prošao na kontroverznom referendumu, čije rezultate je priznao i podržao Ustavni sud Slovenije (Toplak, 2006, str. 825). Međutim, tadašnji saziv parlamenta nije usvojio ovu odluku i zadržan je proporcionalni sistem, s tim što je cenzusni prag povećan sa 3,2% na 4%. Iako je Slovenija podeljena na izborne jedinice prilikom određivanja mandata za republički parlament, na samim izborima čitava Slovenija tretira se kao jedna izborna jedinica (odnosno sabiraju se svi glasovi iz izbornih distrikta) i mandati se dodeljuju primenom Drupove kvote i D'Ontovog sistema (za analitičku demonstraciju nedostataka Drupove kvote vidi Doron & Kronick, 1977).

Nakon dodeljivanja broja mandata, proces određivanja koji kandidati dobijaju mandate zasniva se na rezultatima izbora na nivou izborne jedinice. Iz svake od 8 izbornih jedinica bira se 11 poslanika, pri čemu se za dve trećine mandata koristi Drupova kvota, a preostala trećina se raspodeljuje preko D'Ontovog sistema. "Ovakva kombinacija izbornih jedinica i Drupovog i D'Ontovog sistema čini ishode izbora neizvesnim za individualne kandidate" (Toplak, 2006, str. 825). Nakon svakih izbora gotovo polovina poslanika biva zamenjeno, uključujući i brojne visoke funkcionere pojedinih političkih partija, što predstavlja dodatan izvor dinamike i nestabilnosti političkog sistema.

Međutim uprkos ostrim političkim borbama, može se reći da u periodu nakon 1990. godine postoji "konsenzus među partijama o osnovnim principima podrške procesu izgradnje nacije, demokratije, otvorene i diversifikovane tržišne ekonomije, otvorene politike prema malim istorijskim italijanskim i mađarskim manjinskim zajednicama i podrška integracijama u zapadne organizacije"(J Fitzmaurice, 1997, str. 404). Dakle, nakon izbora 1990. godine, uspostavljena su dva snažna koaliciona bloka u Sloveniji od kojih jedan čine reformisani komunisti i druge političke organizacije levog centra, dok drugi čine nekadašnje opozicione partije i druge organizacije desnog centra. Najvažnije partije levog centra su partija Liberalne demokratije Slovenije (LDS) i Ujedinjena lista socijaldemokrata (ZLSD), koja je zapravo naslednik nekadašnje komunističke organizacije. LDS je na vlasti bio od 1992. do 2004. godine. Desni blok čine Slovenačka demokratska stranka (SDS), Slovenačka narodna stranka (SLS) i Nova Slovenija (NSi). Ove partije proizašle su iz pomenutog demokratskog saveza u tranzicionom periodu (DEMOS). Interesantno je da su vlade LDS-a praktično rukovodile procesom pristupanja EU i da je sama partija nakon pristupanja Slovenije EU 2004. godine doživela ozbiljan izborni krah koji je delimično i označio kraj perioda relativno stabilne konsolidacije partijskog sistema Slovenije i otvorio vrata daljem potencijalnom rastu izborne kolebljivosti.

Takođe, pre 2004. godine je samo nekolicina manjih partija imala parlamentarnu reprezentaciju. Prva od njih je Slovenačka nacionalna stranka (SNS), a potom su usledile Demokratska stranka penzionera (DeSUS) i Slovenačka omladinska stranka (SMS). Manje političke partije u Sloveniji mahom nisu stabilni dugoročni politički akteri sa parlamentarnom reprezentacijom, ali se gotovo nakon svakih izbora javlja jedna ili dve manje, nove političke partije (Toplak, 2006, str. 827) (više o održivosti manjih partija u postkomunističkim sistemima u Haughton & Deegan-Krause, 2015). Nakon obrade podataka koji ulaze u okvir našeg istraživanja, identifikovano je 22 partija u Sloveniji koje su samostalno (ili kao vodeći koalicioni partner) prelazile prag od 1% glasova. Poređenja radi, to je za tri partije više nego u Srbiji. Dakle, čak i u relativno stabilnim političkim sistemima kao što je slovenački, manje partije mogu dobiti izraženu, ako ne i ključnu ulogu u političkom životu. U slovenačkom političkom sistemu, koji neki autori karakterišu kao sistem unutar kojeg dominantne političke partije na kartelski način koriste državne resurse za ograničavanje partijskog takmičenja (npr. Haughton & Krašovec, 2013), gotovo svaki izbori nakon 2004. godine donosili su nekoliko novih manjih parlamentarnih partija čiji koalicioni potencijal ih je učinio ključnim akterima političkog života. U situaciji u kojoj je biračko telo razočarano u političke elite okupljene oko dva vodeća koaliciona bloka, nove političke partije, poput Jankovićeve Pozitivne Slovenije ili Građanske liste Gregora Viranta, nude svež dah i političku alternativu. Međutim, unutar postkomunističkog regiona postoje brojni primeri mladih partija koje nakon inicijalnog izbornog uspeha postaju deo vladajuće većine, a potom doživljavaju ozbiljne izborne krahove (poput Novog pokreta Simeon II u Bugarskoj), što unosi dodatnu nestabilnost u politički sistem i može predstavljati značajan izvor izborne kolebljivosti u narednim izbornim periodima (Haughton & Krašovec, 2013, str. 204).

Na osnovu ovog pregleda, možemo formulisati dve pretpostavke o izbornoj kolebljivosti slovenačkog biračkog tela:

1. očekujemo visok nivo kolebljivosti tipa A, a u periodu nakon 2004. godine visoke nivoa oba tipa kolebljivosti;
2. zbog relativno male teritorije i zbog relevantnih karakteristika izbornog sistema, ne očekujemo formiranje kontingentnih prostora distinktivnih nivoa kolebljivosti širih od pojedinačnih okruga;
3. na osnovu prve dve pretpostavke (visoka kolebljivost i odsustvo širih lokalnih obrazaca) očekujemo i nisku vrednost indeksa lokalizacije kolebljivosti.

3.2.3 Rumunija

Demokratska tranzicija u Rumuniji počela je nasilnim svrgavanjem predsednika Čaučeškog 1989. godine. Vlast u postrevolucionarnom periodu privremeno je preuzeo Nacionalni front spasa (FSN) koji su pre svega činili tadašnji komunistički funkcioneri koji su se protivili diktaturi Čaučeškog, te je ovaj front sličan političkim organizacijama reformisanih komunista u ostatku regiona. Na prvim demokratskim izborima 1990. godine, FSN (koji se tada registrovao kao politička partija) odneo je ubedljivu pobedu nad mladim liberalnim snagama okupljenim oko Nacionalne liberalne partije (PNL). FSN će se potom transformisati u Rumunsku socijaldemokratsku partiju (PDSR), uz rano izdvajanje Demokratske partije (DP) iz ovog fronta. PDSR i PNL će nakon 1990. godine postati vodeći politički akteri u Rumuniji i okosnice najvećih koalicionih saveza koji će formirati gotovo sve vlade u postkomunističkom periodu. U Rumuniji nisu česte pojave u potpunosti novih političkih partija, već češće dolazi do rekonfiguracije predizbornih političkih saveza, promena imena i cepanja partija. Posledica toga je da smo u našem uzorku rezultata parlamentarnih izbora u Rumuniji identifikovali samo 19 partija koje su u nekom trenutku ostvarile najmanje 1% glasova.

U postkomunističkom periodu, Rumunija ima dvodoman parlament koji se bira preko proporcionalnog izbornog sistema. Broj poslanika i senatora proporcionalan je broju stanovnika Rumunije, pri čemu je kvota za poslanika 70 hiljada stanovnika i 160 hiljada za jednog senatora. Osim različitih reprezentativnih kvota, dva doma parlamenta su identični i biraju se na isti način. Rumunija je podeljena na 42 izborne jedinice: 41 okrug plus Bukurešt kao glavni grad. Glasači glasaju za izborne liste u svakoj izornoj jedinici. Neposredno pre izbora 2000. godine, izborni cenzus podignut je sa 3% na 5% za jednopartijske liste i na 8% za dvopartijske koalicije (pri čemu se cenzus povećava za 1% za svaku partiju koja učestvuje u koaliciji ukoliko je broj partnera veći od dva). Alokacija poslaničkih mandata odvija se na dva načina. Nakon što se odredi koje partije su prešle cenzus, koristi se Herova kvota na nivou izbornih jedinica i svakoj partiji se dodeljuje onoliko mandata prema kvoti ostvarenoj unutar biračkog mesta. Viškovi glasova, odnosno rezidualni glasovi koji predstavljaju broj glasova koji prevazilazi kvote ili je ostao neraspoređen na osnovu kvota, sabiraju se na nacionalnom nivou i pretvaraju u partijske mandate prema D'Ontovom sistemu. Alokacija mandata na ovaj način pruža kompenzaciju za teritorijalno (i populacijski) male izborne jedinice (Popescu, 2003, str. 326).

Na izborima 2000. godine, poražen je PNL koji je vladao Rumunijom u periodu od 1996. do 2000. godine i na vlast ste vratila levičarska Rumunska socijaldemokratska partija (PDSR) koja je državom vladala do 1996. godine. Pored toga, ovi izbori su u prvi plan izbacile i ekstremističku nacionalističku Partiju velike Rumunije (PRM) koja je izašla posle ovih izbora kao druga najveća parlamentarna stranka sa 20% glasova za oba doma parlamenta. Kako se već 1996. godine uspostavio partijski konsenzus oko pristupanja Rumunije NATO-u i EU (koji je podržala čak i nacionalistička PRM), glavne izborne teme od te godine nadalje bile su ekonomski oporavak i eliminacija korupcije. Sledeći izbori, 2004. godine imali su ogroman značaj zato što je buduću

zakonodavnu i izvršnu vlast čekao težak posao privođenja kraju pristupnih pregovora sa EU sa ciljem da Rumunija postane punopravna članica u 2007. ili 2008. godini.

Naime, Rumunija je (zajedno sa Bugarskom) izostavljena iz proširenja Evropske unije 2004. godine. Rumunska vlada je bezuspešno pokušavala u prethodnom periodu da uveri Evropsku komisiju da je napravila značajan napredak na brojnim frontovima, od reforme pravosuđa do medijskih sloboda, ali u tome nije uspela. Ovi izbori su takođe protekli u znaku oštih sukoba između dva najveća koaliciona saveza, čiji lideri su ostali PDSR i PNL. Uz njih, izdvojili su se savez ekstremne desnice okupljen oko PRM-a i partija mađarske nacionalne manjine UMDR. Nakon izbora, ponovo je PDSR imao najveći broj mandata, međutim ni jedan koalicioni blok nije imao većinu u bilo koja od dva doma parlamenta, što je dovelo do teških pregovora oko formiranja parlamentarne većine i izbora vlade. Oba veća koaliciona bloka su odmah isključili mogućnost pregovora sa ekstremističkom PRM, a na kraju je PNL uspeo da pridobije podršku manjih partija, uključujući i mađarski UMDR i samim tim da formira vladu (Downs & Miller, 2006, str. 410).

Od 2008. godine se u Rumuniji primenjuje novi izborni sistem. Prethodno je došlo do pokušaja da se uvede većinski sistem sa jednomandatskim izbornim jedinica poput francuskog, kao i mešoviti proporcionalni sistem nalik nemačkom, ali ni jedan od tih predloga se nije pokazao kao uspešan (na referendum o izmenama izbornog sistema izašlo je samo 26% građana) (Downs, 2009, str. 511). Na kraju, došlo je do kompromisa i formiranja mešovitog proporcionalnog sistema. Kandidati unutar izbornih jedinica koji osvoje apsolutnu većinu glasova automatski dobijaju mandat u nacionalnom parlamentu, ali u jedinicama u kojima ne dođe do većinske pobede, mandati se raspoređuju prema D'Ontovom metodu. Samim tim, opšta distribucija mandata u oba doma parlamenta se zapravo vrši preko proporcionalne reprezentacije, dok većinski element unutar izbornih

jedinica dovodi do neke vrste sistema “personalizovane proporcionalne reprezentacije”. Novi izborni sistem takođe uvodi i jedinstveni cenzus od 5%, a suštinske novine tiču se pre svega načina alokacije mandata, dok se prostorno-teritorijalna organizacija izbora ne menja, odnosno ne uvode se nove izborne jedinice, niti se menja njihova kompozicija ili veličina. Samim tim, ove izborne promene ne bi trebalo da ostvare veći efekat na prostornu distribuciju izborne kolebljivosti. Zbog toga je ovakva promena izbornog sistema, iako naizgled drastična, zapravo jednostavnija za interpretaciju od manjih promena izbornog sistema Mađarska, o kojima smo govorili i koje potencijalno imaju veći uticaj na razvoj regionalnih i lokalnih razlika u kretanju izborne kolebljivosti.

Glavni akteri izbora 2008. godine su takođe bili socijaldemokratski i liberalni savez. Vladajuća PNL u kampanju je ušla promovišući dostignuća prethodne vlade od kojih se izdvajalo uspešno pristupanje EU, privatizacija i tržišne reforme. Sa druge strane, agenda socijaldemokrata zasnivala se na tipu postkomunističkog levičarskog populizma, odnosno poziva na ekonomsku redistribuciju i rigorozniju poresku politiku koje bi trebalo da posluže kao branik odbrane od nadolazeće svetske ekonomske krize. Novi akter na političkoj sceni su Demokratski liberali (PDL) koji su se izdvojili iz nekadašnjeg liberalnog saveza i spojili sa do tada aktivnom Demokratskom partijom. Kampanja PDL-a zasnivala se na reformskim politikama i drastičnim promenama u sistemima obrazovanja, zdravstva i javne uprave. Ova partija je izašla kao pobednik na izborima sa oko 33% glasova u oba doma parlamenta. Iznenađujući rezultat ovih izbora je velika vladajuća koalicija između PDL i socijaldemokrata. Budući da između ovih partija postoje velike ideološke i programske razlike, koalicija je ocenjena kao oportunistička i sebična i kao rezultat “nesposobnosti rumunskog partijskog sistema da proizvede alternative sa jasnim ideološkim distinkcijama” (Downs, 2009, str. 513). Sudbinu ove partije pratiće dalje kontroverze i nedostatak ideološke konzistentnosti, što će doći do izražaja 2014. godine kada će se PDL utopiti u Nacionalnu liberalnu partiju

(PNL) sa kojom je upravo 2008. decidirano odbijala da formira vladajuću većinu.

Nakon ovih izbora, u političkom životu Rumunije preovlađuje borba između tri velika politička aktera: PSD-a, PNL-a i PDL-a. Gotovo svaki pokušaj formiranja vlasti u periodu od 2008. do 2012. godine implicitno podrazumeva postizanje postizbornog dogovora između dve od tri partije. Izbori 2012. godine doneli su još jednu rekonfiguraciju snaga unutar tri velike partije. Iako su prethodnu vladu vodili PSD i PDL, na izborima je PSDR izašao u koaliciji sa liberalima, odnosno sa PNL-om, dok je PDL formirao sopstvenu koaliciju sa manjim strankama desnog centra. Budući dva su dve od tri velike političke partije formirale predizbornu koaliciju, one su bile i jasni pobednici izbora sa oko 60% glasova za oba doma (King & Marian, 2014: 310). Ako sumiramo odnose između ove tri partije u periodu od 2008. do 2014. godine, možemo zaključiti sledeće: (a) 2008. godine PDL i PSDR formiraju vladu, (b) 2012. godine PSDR i PNL formiraju predizbornu koaliciju i vladu nakon izbora, (c) 2014. godine PDL se utapa u PNL. Samim tim, možemo zaključiti da ne postoji konsolidacija partijskog sistema Rumunije, odnosno da glavne političke partije nisu izgradile stabilne relacije odnose podrške i sukoba, a samim tim niti projekciju ideološki konzistentnih partijskih identiteta svojih birača što bi bilo očekivano budući da gotovo 20. godina političkim životom ove države dominiraju mahom društveno-ekonomske teme jer je spoljnopolitička orijentacija zemlje konsenzualno prihvaćena od svih političkih partija. Od manjih stranaka, možemo istaći konstruktivnu ulogu UDMR-a, partije mađarske nacionalne manjine, koja je više puta igrala ulogu “tvorca kraljeva” (vidi Besley & Coate, 1997; Hurwicz & Schmeidler, 1978) i odlučivala o tome ko će biti nosilac nove parlamentarne većine.

Na osnovu ovog pregleda možemo izneti tri pretpostavke o kolebljivosti biračkog tela Rumunije:

1. očekujemo nizak intenzitet kolebljivosti tipa A u čitavom posmatranom periodu;

2. budući da se radi o najvećoj državi u uzorku i državi sa najvećim brojem prostornih/izbornih jedinica, očekujemo izdvajanje samo jedne do dve oblasti distinktivno drugačijeg nivoa izborne kolebljivosti (veći broj teritorijalnih jedinica smanjuje verovatnoću međusobnih prostornih korelacija između većeg broja jedinica koje zajedno zauzimaju veći geografski prostor);
3. očekujemo umeren indeks lokalizacije kolebljivosti;

3.2.4 Bugarska

Bugarski partijski sistem prošao je kroz nekoliko faza restrukturiranja od 1990. godine. U prvoj dekadi postkomunističke demokratije, glavni politički sukob bio je, kao i u većini zemalja regiona, između partije reformisanih komunista, Bugarske socijalističke partije (BSP) i prodemokratske koalicije Ujedinjenih demokratskih snaga (SDS). Između ova dva snažna koaliciona bloka egzistiralo je nekoliko manjih partija, među kojima su se izdvajali Pokret prava i sloboda (DPS), koji je zapravo partija turske manjinske zajednice i Bugarski agrarni narodni savez (BZNS) koji je pre svega zastupao interese poljoprivrednika (Kostadinova & Popova, 2014, str. 365).

Od 1990. godine, izborni sistem u Bugarskoj je proporcionalni. Teritorija Bugarske deli se na 31 izborne jedinice, koje se (izuzev dva najveća grada Plovdiva i Sofije) poklapaju sa administrativnom podelom države na NUTS3 nivou. Broj mandata po izornoj jedinici određen je proporcionalno udelu broja njenih stanovnika u ukupnom stanovništvu, a alokacija mandata po izbornim listama vrši se prema D'Ontovom sistemu proporcionalne reprezentacije. Cenzusni prag iznosi 4% (Crampton, 1995; Crampton, 1997). U narednim decenijama dolazi do nekoliko izmena izbornih zakona koje su primenjene sa manjim ili većim uspehom. Osnovni problem ovog izbornog sistema bio je veliki broj "marginalnih" partija koje su učestvovalе na izborima i nisu

uspele da dostignu parlamentarnu reprezentaciju, što je rezultiralo velikim brojem, takozvanih “bačenih” glasova (Spirova, 2006, str. 617). U skladu sa time, na osnovu prikupljenih izbornih rezultata u uzorku istraživanja ove disertacije, u Bugarskoj je zabeležen ubedljivo najveći broj različitih partija, čak 27.

Početne godine višepartijskog sistema obeležile su česti promene sastava vlade i smenjivanje premijera iz obe velike partije (uz prelazna tehnokratska nestranačka rešenja) u periodu od 1990. do 1995. godine. Vlada BSP-a formirana 1994. godine podnela je ostavku početkom 1997. godine zbog masovnih protesta naroda koji je pre svega bio nezadovoljan ekonomskom situacijom u zemlji. Protesti su povremeno dobijali nasilan karakter u tolikoj meri da se može tvrditi da je država bila “na ivici građanskog rata” (Harper, 2003, str. 336). Vlada formirana nakon izbora 1997. godine dovela je do ekonomskog oporavka i u ovom periodu njenog rada Bugarska je poboljšala svoje odnose sa NATO alijansom i započela formalne pregovore o članstvu u EU. Međutim, ovi pozitivni rezultati vlade nisu doveli do stabilizacije političkog sistema, već je na sledećim parlamentarnim izborima došlo do prvog velikog potresa na partijskoj sceni. U aprilu 2001. godine, nekadašnji Car Bugarske, Simeon Saks-Koburg-Gota, vratio se u Bugarsku nakon 55 godina izgnanstva i najavio svoj povratak u politiku. On je osnovao Nacionalni pokret Simeon II (NMSII, kasnije preimenovan u Nacionalni pokret za stabilnost i progres - NDSV) čija politika se zasnivala na promovisanju nacionalnog jedinstva, nacionalne kulture i vrednosti, kao i ekonomskog oporavka kroz takozvani “Program od 800 dana” čiji cilj je bilo rapidno poboljšanje životnog standarda građana Bugarske. NMSII je uspeo da prikupi glasove građana nezadovoljnih trenutnom političkom ponudom koju su mahom činile dve partije sa problematičnom istorijom i rezultatima. Pokret je na izborima 2001. godine osvojio 42,7% glasova i tačno 50% mandata u nacionalnom parlamentu, a samim tim je uspeo i da samostalno formira vladu sa bivšim monarhom kao premijerom. Ova vlada ostaće upamćena po značajno

većem prilivu stranih direktnih investicija i po krupnim iskoracima i napretku u procesu pridruživanja Evropskoj uniji.

Izbori 2005. godine sprovedeni su nakon manjih izmena izbornog zakona čiji cilj je bio smanjivanje broja “marginalnih” partija i ukupnog broja lista koje se takmiče na izborima. Povećan je novčani depozit koje su izborne liste morale da podnose prilikom kandidature i on je iznosio 10 hiljada evra za jednopartijske liste i 20 hiljada evra za koalicije. Ovaj depozit vraćen je samo onim listama koje su osvojile najmanje 1% glasova. Ove izmene donele su željene rezultate i broj učesnika na parlamentarnim izborima se prepolovio (Spirova, 2006). Međutim i pored navedenih promena izbornog sistema, ovi izbori rezultirali su parlamentom sa najvećim stepenom frakcionalizacije i sedam političkih partija sa parlamentarnim statusom. Proces pregovora o formiranju vlade trajao je čak dva meseca i doveo je do koalicione vlade BSP-a, NDSV-a i DPS-a. Ova vlada je uspela da okonča pristupne pregovore i da ispoštuje dogovorene obaveze sa EU kako bi, zajedno sa Rumunijom, Bugarska postala članica EU u januaru 2007. godine.

U 2009. godini, dve godine nakon formalnog pridruživanja EU, Bugarska je i dalje bila u režimu posebnog nadgledanja od strane EU pri čemu joj nije bio omogućen pristup određenim evropskim fondovima zbog visoke korupcije i prevara u korišćenju namenskih sredstava iz evropskog budžeta. Kada je u pitanju izborni sistem, 2009. godina predstavlja izuzetak jer su jedino parlamentarni izbori u ovoj godini sprovedeni po novom mešovitom sistemu. Prema novim pravilima izbornog takmičenja, 209 mandata u parlamentu biraju se prema starom regionalnom proporcionalnom sistemu, dok se 31 mandat može osvojiti po većinskom sistemu (sistemu proste većine) u isto toliko jednomandatskih izbornih jedinica, koje zapravo predstavljaju okruge. Međutim, zbog malog udela većinski izabranih mandata u odnosu na sastav parlamenta i gotovo

mehaničkom kombinacijom dva različita izborna sistema, političko takmičenje se nije spustilo na nivo individualnih, regionalnih kandidata, već su lične kandidature ostale u senci ustaljenih partijskih sukoba. Druga važna izmena odnosi se na izborni cenzus koji je za koalicione liste povećan sa 4% na 8% sa ciljem da se smanji fragmentacija partijskog sistema u Bugarskoj. Ove promene nisu zaživele i već od sledećih izbora 2013. godine vraćen je stari, proporcionalni sistem (Spirova, 2010, str. 276).

Na parlamentarnim izborima 2009. godine dogodio se još jedan politički šok sličan onome iz 2001. godine i ponovo je u pitanju “eksplozivno” pojavljivanje nove političke partije koja ostvaruje odlične rezultate na prvim izborima na kojima učestvuje. U pitanju je partija Građani za evropski razvoj Bugarske (GERB), osnovana 2006. godine, članica je Evropske narodne partije i na prvim izborima nastupila je sa demohrišćanskih pozicija i otvoreno populističkom politikom. Pored ove partije, na ovim izborima su odlične rezultate napravile i neke manje partije, poput partije Red, zakon i pravda (RZS) i ekstremne desničarske partije Napad (Ataka). Pomenuti GERB je na ovim izborima gotovo 84% glasova u jednomandatnim izbornim jedinicama i gotovo 40% glasova na nacionalnim listama što ju je dovelo na 49% mandata u rezultujućem parlamentu. Pokret prava i sloboda i Napad su takođe ostavili dobre rezultate i ovo su parlamentarni izbori na kojima su “tradicionalne”, odnosno etablirane, partije i koalicije ostvarile najgori rezultat, uključujući one partije koje su državu vodile kroz turbulentan period evrointegracija. Još jedan iznenađujući rezultat ovih izbora jeste učinak Pokreta prava i sloboda, koji je pre svega partija turske nacionalne manjine u Bugarskoj, koji je ponovo osvojio proporcionalno više procenata glasova izašlog biračkog tela u odnosu na zastupljenost turske nacionalne manjine u stanovništvu Bugarske (što se pripisuje većoj izlaznosti ove manjinske grupe u odnosu na opštu populaciju) (Spirova, 2010, str. 277). Na sledećim izborima, GERB je postala prva politička partija u Bugarskoj postkomunističkoj demokratiji koja je uspela da osvoji najveći broj glasova na izborima

na kojima je nastupila kao vladajuća partija. Međutim, iako je nakon izbora 2013. bila najveća parlamentarna partija, njen značaj je relativno marginalizovan zbog protivljenja drugih partija da sa njom formiraju vlast (Kostadinova & Popova, 2014, str. 368).

Interesantan je i slučaj ultranacionalističke desničarske partije Napad (Ataka) koja je bila četvoroplasirana na svim parlamentarnim izborima od 2005. godine. Kao anti-sistemska partija, Napad nije učestvovao u koalicionim pregovorima, niti je direktno i otvoreno podržavao bilo koju vladu, ali nakon izbora 2013 godine Napad je imao ulogu “tvorca kraljeva” jer je bio uzdržan kada se glasalo o predsedniku parlamenta i o podršci predloženoj manjinskoj koalicionoj vladi BSP-a i DPS-a (koja ne bi imala dovoljnu podršku da je Napad glasao protiv). Samim tim dolazimo do ironičnog ishoda u kojem delovanje anti-sistemske partije omogućava formiranje vlade koju čine partije koje sa najdužim prisustvom i učestvovanjem u političkim odlukama država u poslednjih 20 godina. Na osnovu ovog pregleda možemo formulisati osnovne pretpostavke o mogućim kretanjima izborne kolebljivosti u Bugarskoj. Za razliku od prethodnih slučajeva, kada je u pitanju prostorna dekompozicija, osnovno očekivanje ne zasniva se na osobinama izbornog sistema već na činjenici da je jedna od trajnijih manjih partija u Bugarskoj, partija turske nacionalne manjine. Budući da je ova manjinska zajednica koncentrisana u određenim regionima Bugarske, da partija ima značajan uticaj na političke procese u Bugarskoj i da je u stanju da u visokom stepenu mobiliše svoje glasačko telo možemo pretpostaviti da će to imati bitne posledice na prostornu distribuciju izborne kolebljivosti. Dakle, formulišemo sledeće pretpostavke:

1. očekujemo visok nivo kolebljivosti, pri čemu je do 2001. preovlađujući tip B, a nakon toga tip A;
2. očekujemo formiranje većeg broja manjih prostora distinktivnog nivoa kolebljivosti, pri čemu nešto veće prostorne konfiguracije možemo očekivati u oblastima sa

većinski turskim stanovništvom;

3. očekujemo srednji nivo indeksa lokalizacije kolebljivosti.

3.2.5 Hrvatska

Nakon odvajanja od Jugoslavije, političkim životom Hrvatske dominiraju dve političke stranke - Hrvatski demokratski savez (HDZ) i Socijaldemokratska partija (SDP). SDP možemo nazvati reformisanim komunistima jer su stranku osnovali bivši komunistički funkcioneri i ona se vremenom, kako je to slučaj bio i u regionu, transformisala u modernu partiju levog centra. HDZ su osnovali anti-komunisti, nacionalistički orijentisani disidenti, predvođeni Franjom Tuđmanom. Tokom poslednje decenije XX veka, na teritoriji Hrvatske vođeni su ratni sukobi, a procesi demokratizacije i društveno-ekonomske tranzicije su kasnili. Tokom čitave decenije, HDZ je bio dominantna politička partija i formirao je sve vlade od nezavisnosti Hrvatske do 2000. godine. Iako partijski sistem Hrvatske ima primese dvopartijskog, veliki broj manjih partija egzistira duže vremena na partijskoj sceni, poput Hrvatske seljačke stranke (HSH), Istarskog demokratskog sabora (IDS) ili Hrvatske stranke prava (HSP). Samo neke od ovih partija su dobijale priliku da igraju bitnije uloge u formiranju izvršne vlasti, ali ukupno gledano ne postoji trend marginalizacije manjih političkih partija, te u našem uzorku imamo čak 22 partije iz Hrvatske (identično broju partija u Sloveniji).

Hrvatski parlament je jednodomni i zasnovan je na zatvorenim listama i proporcionalnoj reprezentaciji. Hrvatska je, kao što već napomenuli, podeljena u 10 izbornih distrikta, pri čemu se unutar svakog biraju tačno 14 poslanika za republički parlament. Postoji jedinstveni izborni prag od 5%. Alokacija mandata unutar distrikta vrši se po D'Onotovom metodu. Jedanaesti izborni distrikt rezervisan je za glasove dijaspore, pri čemu kvote za izbor poslanika unutar ovog distrikta nisu fiksne, već zavise od broja

važćih glasova u preostalih 10 distrikta (što je manji broj važćih glasova unutar “regularnih” 10 distrikta, to će više poslanika biti birano iz dijaspore). Osim toga, postoji iz dvanaesti distrikt koji je rezervisan za 8 poslanićkih mesta nacionalnih manjina. Tri od njih biraju se na osnovu glasova srpske nacionalne manjine, a preostalih 5 na osnovu glasova svih ostalih manjina. Izuzimajući Srbe, sve ostale nacionalne manjine su na ovaj naćin prezastupljene u parlamentu Hrvatske (u odnosu na njihov udeo u ukupnom stanovništvu)(Antić & Gruićić, 2008, str. 752).

Period nakon 2000. godine karakteriše nešto otvoreniji proces demokratizacije i krupni iskoraci u pogledu evropskih i atlantskih integracija. U ovom periodu, HDZ je samo dva puta bio u opoziciji (od 2000. do 2003. i od 2011. do 2016.). Upravo je vlada pod vođstvom SDP-a potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU (2001. godine) i podnela formalan zahtev za ćlanstvo (2003. godine). Ipak, sva pristupna poglavlja su zatvorile vlade koje je vodio HDZ, a vlada Jadranke Kosor je i formalno završila pristupne pregovore, time omogućivši Hrvatskoj da 2013. godine pristupi Uniji. Ključni izbori u ovom periodu su izbori 2007. i 2011. godine. Tokom izbora 2007. godine u hrvatskom društvu vladala je atmosfera da su to izbori od suštinske važnosti u pogledu atlantskih i evropskih integracija i da će sledeća vlada biti ona koja će ove pristupne procese privesti kraju. Na izborima 2007. godine većina politićkih partija nastupila je samostalno, pri ćemu su Hrvatska stranka prava (HSP) i Istarski demokratski savez (IDS) najavili da će nakon izbora podržati koalicionu vladu Socijaldemokratske partije (SDP) ukoliko to bude moguće. Koalicija Hrvatske seljaćke stranke (HSS) i Hrvatske socijalno-liberalne stranke (HSLŠ) nije se unapred ograđivala od saradnje jednom od velikih partija, te je ostavila otvorenu mogućnost za formiranje koalicione vlade sa bilo kojom od njih. Iako je HDZ osvojio najviše glasova i ćak 66 poslanićkih mandata nije došao do apsolutne većine u parlamentu. SDP je završio na drugom mestu, sa 56 mandata što je najveći broj koji je ova stranka do tada imala.

Rezultati izbora 2007. godine pokazali su teritorijalni rascep kada je u pitanju podrška HDZ-u i SDP-u. Regioni koji su direktno pogođeni ratnim sukobima u periodu između 1991. i 1995. godine (Slavonija, Lika i Dalmacija) pokazali su snažnu podršku HDZ-u, dok su ostali regioni mahom dali podršku SDP-u (Antić & Gručić, 2008, str. 754). Na kraju, vladu je formirao HDZ uz pomoć glasova iz koalicije HSS-HSLS koja je imala ulogu tvorca kraljeva, što je česta situacija u kojoj se neke od manjih stranka mogu naći u političkim sistemima regiona koji analiziramo. Rezultujuća vladajuća koalicija uključivala je i predstavnike srpske nacionalne manjine (Slobodan Uzelac postao je zamenik premijera u vladi Ive Sanadera). Prema nekim mišljenjima, HDZ je morao da promeni politiku prema srpskoj manjinskoj zajednici pre svega zbog politike uslovljavanja od strane EU, koja su postala snažnija kako je Hrvatska odmicala u pristupnim pregovorima.

Ivo Sanader, premijer Hrvatske nakon ovih izbora, podneo je na pola svog mandata ostavku na to mesto, ne nudeći javnosti objašnjenje za svoj potez. Njega je zamenila Jadranka Kosor (koja će ga kasnije izbaciti iz HDZ-a nakon optužbi za korupciju). Iako je ova vlada pretrpela veliki broj skandala, ona je zapravo sprovela najteži pristupni deo pregovora sa EU i obezbedila Hrvatskoj članstvo od 2013. godine. Na izborima 2011. godine stvoren je snažan anti-HDZ savez koji je predvodila SDP zajedno sa nekoliko manjih političkih partija poznat i kao "Kukuriku" koalicija. Izbori su zakazani za decembar 2011. godine, a državni tužilac krajem oktobra otkriva da je HDZ pod istragom za pranje novca tokom finansiranja prethodnih izbornih kampanja. Od tog trenutka HDZ nije imao gotovo nikakve šanse da ostvari izbornu pobjedu i osvojio je samo 47 mandata, dok je 81 pripalo Kukuriku koaliciji koja je uspela da samostalno formira vladu (Antić, 2012, str. 637).

Ovi izbori su doneli i proboj nekoliko manjih grupacija koje su na svojim debitant-

skim izborima izborile parlamentarni status. Reč je o Hrvatskim laburistima (HR) i nezavisnoj listi Ivana Grubišića, hrvatskog katoličkog sveštenika i sociologa koje su osvojile 6, odnosno 2 mandata. Svaki naredni izbori će dovesti do manje-više neočekivanog uspeha manjih političkih partija i koalicija, od kojih će neki činiti deo vladajuće većine. Ovaj proboj manjih partija od 2011. godine tumači se nezadovoljstvom hrvatskih birača HDZ-om i SDP-om naročito nakon brojnih afera i skandala koji su potresali partijsku scenu u prethodnih 10 godina. Primeri takvih partija su Most i Živi zid, koji su postigli zapažene uspehe na izborima 2015. i 2016. godine, pri čemu je interesantno da je Most podržao i omogućio parlamentarnu većinu HDZ-a.

Na osnovu kratkog pregleda razvoja političkog i partijskog sistema u Republici Hrvatskoj, možemo formulisati sledeće pretpostavke:

1. očekujemo postepeno povećanje opšteg stepena kolebljivosti od 2000. godine, zajedno sa povećanjem kolebljivosti tipa A kako manje partije sve više dobijaju na značaju;
2. zbog specifičnosti prostorne dekompozicije u našoj analizi Hrvatskih izbornih rezultata (dekompozicija na nivou izbornih jedinica koje su veće od NUTS3 nivoa) možemo očekivati pojavljivanje prostorno-korelisanih oblasti velike površine;
3. očekujemo višu vrednost indeksa lokalizacije kolebljivosti na osnovu pretpostavke o specifičnosti nivoa kolebljivosti u Istri i Slavoniji.

3.2.6 Srbija

Kao i u slučaju Hrvatske, proces demokratizacije u Srbiji tekao je sporo tokom devedesetih godina prošlog veka. Obrazac formiranja postkomunističkog partijskog sistema tekao je na sličan način kao i u drugim zemljama. Reformisani deo vladajuće

komunističke organizacije reorganizovao se u partiju levog centra (sa izrazitim nacionalističkim i populističkim elementima), odnosno Socijalističku partiju Srbije, dok je Demokratska stranka (DS) predstavljala pokušaj konsolidacije anti-komunističkih političkih snaga unutar jedne partije. Međutim, već 1992. iz DS se izdvaja Demokratska stranka Srbije (DSS), a značajnu ulogu na političkoj sceni imaju i Srpski pokret obnove (SPO) i Srpska radikalna stranka (SRS). Sve pomenute stranke su anti-komunističke i desno orijentisane, s tim što se SRS od samog osnivanja pozicionira na ekstremnoj desnici. Postoje mnogi društveni rascepi oko kojih se delimično formiraju partijski programi u prvoj polovini devedesetih (Antonić, 2007; Stojiljković, 2011), od kojih anti-komunizam vrlo brzo gubi na značaju u odnosu na rastući nacionalizam i odnos prema ratovima u regionu, eventualnoj sudbini Kosova i Metohije, kao i pitanja evropske budućnosti Srbije, odnosno tadašnje SR Jugoslavije. Krajem devedesetih godina, formira se partijska diferencijacija koja će obeležiti sva politička dešavanja u narednom periodu: podela na režimske i prodemokratske stranke. Režimske stranke bile su SPS i SRS, dok su najveći akteri demokratske opozicije bili DS, DSS i SPO uz brojne manje političke organizacije.

Izborni proces pretrpeo je brojne promene u ovom periodu, svi izbori su praćeni brojnim nepravilnostima, grubim kršenjima izbornog procesa i principa slobodnih izbora i, što je najvažnije, izbornim krađama (Jovanović, 2011; Orlović, 2011). Rezultati svih izbora pre 2003. godine su upitni i, kao što je napomenuto, državni organi trenutno ne čine javno dostupnim rezultate izbora pre 2003. godine na subnacionalnom nivou. U oktobru 2000. godine, nakon građanskih protesta srušen je režim Slobodana Miloševića i na vlast dolazi Demokratska opozicija Srbije (DOS), široka koalicija ujedinjena jedino borbom protiv Miloševićevog režima. Ova koalicija je po svojoj heterogenosti i nekonsolidovanosti podsećala na široke anti-komunističke političke frontove sa kraja osamdesetih godina prošlog veka, kakve srećemo u Mađarskoj, Bugarskoj, Sloveniji

i drugim postkomunističkim zemljama. Poput sličnih frontova u postkomunističkom regionu, DOS je već u prvim danima doživeo internu krizu i primećena su fundamentalna neslaganja između koalicionih partnera, kao i nesposobnost da se reše osnovna društvena pitanja. Netrpeljivost između koalicionih partnera, slabost države i nesposobnost nove vlasti da se obračuna sa nasleđem Miloševićevog režima dovela je do napetosti, sukoba i nasilja u društvu, koje je kulminiralo ubistvom premijera Srbije, dr Zorana Đinđića. Nakon atentata, Srbija ulazi u novu fazu razvoja političkog sistema, za koji će biti karakteristični nova raspodela političkih snaga i novi društveni rascepi.

Izborni sistem Republike Srbije zasniva se na zatvorenim izbornim listama i proporcionalnoj reprezentaciji. Na parlamentarnim izborima bira se 250 poslanika Narodne skupštine koji se raspoređuju prema D'Ontovom sistemu sa izbornim cenzusom od 5%. Od 2007. godine, primenjuje se prvi put "prirodni cenzus" za liste koje predstavljaju nacionalne manjine, koji je parcijalno određen udelom određene manjinske zajednice u ukupnom broju stanovnika Srbije. Dakle, u analiziranom periodu jedino izbori 2003. godine nisu uključivali prirodni prag za liste nacionalnih manjina, te su ove manjinske političke partije bile prinuđene da formiraju široki predizborni koalicioni savez i da nastupe na zajedničkoj listi Zajedno za toleranciju, koja nije uspela da pređe cenzus na izborima 2003. godine. Važno je napomenuti da u Srbiji, za razliku od većina zemalja regiona, ne postoji povećanje cenzusa sa koalicione liste, te su jednopartijske liste veoma retke jer izborni sistem favorizuje udruživanje većeg broja manjih političkih organizacija (takozvane "cenzus koalicije") ili pridruživanje manjih političkih organizacija listi nekoj od dominantnih partija nezavisno od ideološke bliskosti (takozvane "kišobran" koalicije) (Bochsler, 2008; Jovanović, 2011). Ovakav izborni sistem nužno proizvodi parlamentarnu fragmentaciju jer omogućava manjim partijama koje na izborima nastupaju "sakrivene" iza većih koalicionih partnera da formiraju svoje poslaničke grupe, održavaju vidljivost svoje partije i održavaju funkciju parlamentarne reprezentacije (Orlović, 2015).

Najbolje rezultate na izborima u periodu od 2003. do 2008. godine beleži Srpska radikalna stranka (SRS) koja se nametnula kao najsnažnija opozicija vladama koje su vodile partije nekadašnjeg DOS-a. Međutim, pored snažnih rezultata, koalicioni potencijal ove političke partije je bio gotovo nepostojeći (do 2008.) i samim tim SRS nije uspeo nikada da formira vladu. Popularnost ove ekstremne, nacionalističke partije objašnjava se nastankom novih društvenih rascepa usled drastičnih političkih i ekonomskih reformi, što je omogućilo da populistički program ove partije privuče takozvane “gubitnike” tranzicije (Komšić, 2004; Stojiljković, 2011). Druga linija političkih sukoba odigravala se na liniji DSS-DS, te su interne tenzije koje su dovele do raspada DOS-a oblikovale politički život čitave zemlje u narednim godinama. Nakon izbora 2003. godine, DSS je formirao vladu zajedno sa Novom Srbijom, Srpskim pokretom obnove i novonastalom partijom G17+, koja napušta vladu gotovo pri samom isteku njenog mandata zbog toga što Evropska unija obustavlja pregovore o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju zbog neuspeha Vlade Srbije da uhapsi Ratka Mladića (Bochsler, 2008, str. 161).

Razlog raspuštanja vlade i okolnosti u kojima se Srbija našla 2007. godine diktirali su teme izbornih kampanja za parlamentarne izbore iste godine. Ključni akteri izbora bili su DSS, DS i SRS. Kao novi igrač na partijskoj sceni Srbije pojavljuje se Liberalno-demokratska partija (LDP) koja nastaje izdvajanjem iz DS-a nakon odluke ove partije da iz članstva isključi budućeg lidera LDP-a Čedomira Jovanovića. U pokušaju da se jasno diferencira u odnosu na ostale stranke nekadašnjeg DOS-a, LDP nastoji da se predstavi kao jedina politička opcija koja u potpunosti sledi političku viziju Zorana Đinđića i programska načela njegove vlade. Takođe, na ovim izborima zbog izmena izbornog zakona, učestvuje i veći broj manjinskih partija: jedna mađarska (SVM), dve romske, jedna bošnjačka i koalicija manjih albanskih partija. Nakon sukoba i nemira na jugu Srbije i odbijanja albanskog stanovništva da učestvuju u političkom životu Srbije, nakon deset godina albanske partije su pozvale stanovništvo na jugu Srbije da

učestvuju na parlamentarnim izborima i kandidovali su udruženu listu. SVM će se od ove godine ustaliti kao najsnažnija manjinska partija sa redovnim parlamentarnim statusom i učešćem u izvršnoj vlasti u narednom periodu.

Formalno, pobednik ovih izbora bila je Srpska radikalna stranka koja je osvojila gotovo 30% mandata u Narodnoj skupštini. Drugoplasirani DS je osvojio do tada najbolji rezultat ove partije na parlamentarnim izborima, odnosno 25% mandata, što je rezultat novog političkog pristupa pod rukovodstvom Borisa Tadića koji je podrazumevao socijaldemokratsku orijentaciju i nešto “prizemniji” pristup evropskim integracijama uz naglašavanje borbe za očuvanje teritorijalne celovitosti Srbije, što je trebalo da obezbedi širu glasačku bazu koja bi uključila i nacionalno-patriotski orijentisane birače (Bochsler, 2008; Orlović, 2011). Najveći gubitnici ovih izbora bile su partije koje su učestvovala u prethodnoj vladi, odnosno DSS (zajedno sa Novom Srbijom), SPS i G17+ (čiji rezultati su bili odmah iznad cenzusa) i SPO (koji je ostao ispod cenzusa i gotovo trajno izgubio status velike ili značajne partije u srpskoj politici). Kako su sve partije bile odlučne da ne formiraju vladu sa SRS, kao jedino moguće rešenje pojavila se koalicija DS, DSS-NS i G17+. Iako je ostvario značajno loš rezultat, DSS je bio u poziciji “tvorca kraljeva” jer su poslanici ove partije zapravo odlučivali da li će narednu vladu formirati DS ili SRS, te su u procesu pregovora osigurali premijersko mesto, odnosno Vojislav Koštunica je postao premijer po drugi put. Međutim, ova vlada je očigledno predstavljala krhko kompromisno rešenje koje je formirano kako ne bi došlo do raspisivanja novih izbora i institucionalne krize u momentu od izuzetne važnosti za evropske integracije Srbije i sudbinu njene južne pokrajine.

Druga vlada Vojislava Koštunice trajala je godinu dana. Skupština Autonomne pokrajine Kosovo i Metohija proglasila je 17. februara 2008. godine nezavisnost i time otpočela proces formiranja Republike Kosovo. Parlamentarne izbore 2008. godine je

stoga obeležila “referendumska” atmosfera, odnosno društveni rascep između nastavka evrointegracija i borbe protiv samoproglashene nezavisnosti Kosova. Samim tim, na ovim izborima došlo je do diferencijacije dve grupe partija: (1) pro-evropskog bloka (DS, LDP, G17+) i (2) nacionalno-patriotskog bloka partija koje su naglašavale očuvanje teritorijalnog integriteta, otklon prema Evropskoj uniji i snažnije veze sa Rusijom (SRS, SPS, DSS-NS). Na izborima je najbolji rezultat ostvarila DS koja po prvi put izlazi kao jasan pobednik izbora sa osvojenih 38,42% glasova. SRS je ostvarila drugi najbolji rezultat (29,46%), dok je trećeplasirana bila DSS (11,62%). Iznenađujuće dobar rezultat je ostvarila SPS (7,58%) koja je na prethodnim izborima bila na granici cenzusa, ali je na ovim parlamentarnim izborima formirala dobro osmišljenu koaliciju sa Partijom ujedinjenih penzionera Srbije (PUPS) i snažnom regionalnom strankom Jedinstvena Srbija (JS) i fokusirala se na socijalne teme, pokušavajući da poput SRS privuče gubitnike tranzicije i glasače nezadovoljne nasleđem vladavinom prethodnih stranaka DOS-a. Ispostaviće se da je ovaj rezultat bio dovoljno jak da obezbedi SPS-u učešće “tvorca kraljeva” jer je distribucija rezultata ukazala na dve moguće koalicije: DS-SPS (plus manjinske partije) ili SRS-DSS-SPS. DSS je u startu odbila mogućnost ponovnog formiranja vlade sa DS-om i odmah se okrenula pregovorima sa SRS sa kojom je vrlo brzo postignut sporazum o saradnji. SPS je nagovestio mogućnost pregovora sa DSS-om i SRS-om, ali je došlo do neslaganja sa koalicionim partnerima (pre svega sa JS koja nije želela prekid ili pauziranje evropskih integracija). U postizbornom periodu DSS konačno formuliše jasan stav prema Evropskoj uniji, odnosno zaključuje da ranije potpisani Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (april 2008. godine) ne garantuje Srbiji teritorijalnu celovitost i samim tim ova partija kategorički odbija nastavak evrointegracija. Ovaj rigidan stav DSS-a uticao je na odluku SPS-a da obustavi dotadašnje koalicione pregovore i da formira vladajuću većinu sa koalicijom okupljenom oko Demokratske stranke i partija nacionalnih manjina. Ova koalicija

smatra se proizvodom nužnosti i potrebe da se nastave evrointegracijski procesi uprkos kosovskoj krizi (Konitzer, 2009). Formiranjem ove koalicije delimično nestaje rascep i partijska podela na stranke Miloševićevog režima (SPS, SRS) i stranke nekadašnje demokratske opozicije i počinje novi period razvoja partijskog sistema Republike Srbije (Stojiljković, 2011). Najveću, takoreći “tektonsku”, promenu u partijskom sistemu Srbije donosi rascep unutar Srpske radikalne stranke i izdvajanje Srpske napredne stranke (SNS) pod vođstvom Tomislava Nikolića i Aleksandra Vučića. Nezadovoljni rigoroznim diktatima lidera SRS Vojislava Šešelja i nedostatkom političkog manevarskog prostora (koji se ogleda u minimalnom koalicionom potencijalu koji je ova partija imala), oni formiraju proevropsku, konzervativnu političku partiju u nadi da će privući nekadašnje glasače SRS-a, ali i proevropski orijentisane građane koje nisu zadovoljni načinom na koji je država vođena nakon 5. oktobra 2000. godine.

Vlada koju su DS i SPS formirali 2008. godine, a čiji je premijer bio nestranačka ličnost Mirko Cvetković, opstala je do kraja svog mandata, te su novi parlamentarni izbori raspisani (zajedno sa prevremenim predsedničkim izborima) 2012. godine. Budući da su se kao glavni akteri političke scene u tom trenutku nametnuli DS i SNS, pitanja poput nastavka evropskih integracija ili rešavanja kosovskog pitanja nisu bila u fokusu kampanje, mada je vladajuća koalicija naglašavala svoje zasluge za to što je Republika Srbija dobila status kandidata za članstvo u martu iste godine (samo nekoliko meseci pre izbora). Centralne teme izborne kampanje bile su korupcija, nezaposlenost, siromaštvo i nepovoljan makroekonomski status države nakon neuspeha u minimalizaciji negativnih posledica Svetske ekonomske krize u periodu od 2008. do 2012. godine. Većina političkih partija (SNS, LDP, DSS, SRS) fokusirala se na kritiku Borisa Tadića i vlasti Demokratske stranke, dok je SPS nastavio sa svojom politikom levog populizma, pokušavajući da se pozicionira kao “treći igrač” između dve izvesno najsnažnije političke partije u tom trenutku (DS i SNS). Na ovim izborima učestvovalo je i nekoliko novih stranaka i to

su Dveri, kao partija konzervativne, antievropske desnice i Ujedinjeni regioni Srbije (URS) koji zapravo nastaju udruživanjem G17+ i nekolicine regionalnih i lokalnih političkih partija. Nakon izbora, čak 11 lista je prešlo cenzus (od čega 5 manjinskih). Najbolji rezultat ostvarila je SNS (24,05%) i budući da se radi o novoj partiji koja prvi put učestvuje na parlamentarnim izborima to je očigledno najveći izvor kolebljivosti (tipa A) u analiziranom periodu. DS je u odnosu na prethodne izbore ostvarila dosta lošiji rezultat (22,07%), dok je SPS ostvario najbolji rezultat u post-Miloševićevoj eri (14,51%) i time ponovo obezbedio sebi ulogu “tvorca kraljeva”. URS je uspeo da pređe cenzus, kao i koalicije okupljene oko LDP-a i DSS-a, a najveći poraz pretrpela je SRS koja se posle 20 godina našla ispod cenzusa. Samim tim, jedina politička partija koja je nakon izbora imala parlamentarni status i koja se u tom trenutku protivila evropskim integracijama bila je DSS (Konitzer, 2013, str. 382).

Nakon izbora 2012. godine usledio je najkompleksniji i najduži proces formiranja vlade u dosadašnjoj istoriji srpskog višestranačja i postkomunističke demokratizacije. Isprva je delovalo izvesno da će vladu formirati iste partije kao i nakon prethodnih izbora (DS, G17+/URS i SPS), ali je do preokreta u pregovorima došlo nakon izborne pobeđe Tomislava Nikolića u drugom krugu predsedničkih izbora. Naime, prvo je došlo do sukoba između URS-a i DS-a, da bi se potom spekulisalo da za URS nema mesta u novoj vladajućoj većini te da će ih zameniti LDP. No, SPS odbija mogućnost da nova vladajuća većina zavisi od političke partije koja navodno smatra da je Republika Srpska genocidna tvorevina i koja podržava nezavisnost Kosova (Konitzer, 2013, str. 384), te traži od DS-a učešće i URS-a i LDP-a u vladi. Nakon što se LDP isključuje iz svih koalicionih pregovora, SPS se okreće URS-u sa kojim formira koalicioni sporazum i obezbeđuje čvršću poziciju u narednoj rundi pregovora u kojoj bi zapravo veće partije (DS ili SNS) trebalo da prihvate uslove ove mini-koalicije. Najproblematičniji od tih uslova bio je ustupak prepuštanja premijerske pozicije SPS-u, odnosno njenom lideru

Ivici Dačiću. Kako DS nije prihvatio takve uslove, formirana je vladajuća većina u sastavu SNS, URS i SPS, odnosno Vlada Ivice Dačića. Budući da je sastav ove vlade bio ideološki i programski heterogen, pa i kontradiktoran jer je fiskalni konzervativizam SNS-a i URS-a bio nespojiv sa idejama državnog intervencionizma i levog populizma koji je promovisao SPS, a koji je izražen i u ekspozeu Ivice Dačića, jasno je bilo da se radi o još jednoj kompromisnoj vladi koja nastaje ad-hoc sporazumom u nedostatku povoljnijih alternativa i načina da se prevaziđu lični i kolektivni animoziteti među partijama koji su ponekad i nezavisni od ideološke distance (poput animoziteta između DS-a i URS-a ili LDP-a i DS-a) (Konitzer, 2013; Orlović, 2011). Poput DSS-a nakon izbora 2007. godine, SPS je iskoristio svoju poziciju tvorca kraljeva kako bi obezbedio premijersko mesto iako je bio manjinski partner u vladajućoj većini. Vlada Ivice Dačića uvodi i novu funkciju unutar izvršne vlasti koja se ogleda u funkciji Prvog potpredsednika Vlade, na čije mesto je došao Aleksandar Vučić, lider SNS-a nakon izborne pobe Tomislava Nikolića. Poput Koštuničine druge Vlade i ova je bila kratkog trajanja i mandat joj je završen raspisivanjem vanrednih parlamentarnih izbora 2014. godine. Međutim, za vreme ove vlade Evropska unija je zvanično otpočela pregovore o pridruživanju sa Srbijom.

Nakon izbora 2014. godine, SNS je uspostavio poziciju dominantne partije u političkom sistemu Republike Srbije, što se ogleda pre svega preko ubedljive izborne pobe i samostalne većine u parlamentu, dok je druga stranka po snazi SPS. Prethodno fragmentiran partijski sistem postaje nakon 2012. godine sistem sa dominantnom partijom i podeljenom, fragmentiranom opozicijom, bez konkretne političke organizacije koja bi mogla da parira partijama novog režima. Osim SNS-a i SPS-a gotovo sve političke partije formirane pre 2008. godine (DS, DSS, SRS, LDP) ostvaruju nakon 2012. godine najlošije rezultate u svojoj istoriji, dok neke, poput URS-a prestaju da postoje, pri čemu nove političke partije i pokreti ne uspevaju da ostvare rezultat koji

bi ih učinio relevantnim igračem na ovako izmenjenoj partijskoj sceni. Nakon izbora 2014. godine, formirana je prva Vlada Aleksandra Vučića, koja je trajala samo dve godine jer su 2016. godine raspisani vanredni parlamentarni izbori zbog potrebe da se održi stabilnost i kontinuitet vlasti do 2020. godine, što je prema oceni SNS-a ključni period u evropskim integracijama Srbije. Nakon izbora 2016. godine, čiji rezultati se nisu bitnije razlikovali od rezultata izbora 2014. godine i koji nisu doneli bitnije promene u partijskom sistemu i kompoziciji vlasti, formirana je druga Vlada Aleksandra Vučića, koji će na premijerskom mestu ostati godinu dana, sve do njegovog izbora za Predsednika Republike Srbije 2017. godine. Ove Vlade su počele proces otvaranja pregovaračkih poglavlja i do 2018. godine, zatvorena su dva, a otvoreno je još deset poglavlja.

Na osnovu ovog pregleda, možemo izneti pretpostavke o izbornoj kolebljivosti u Republici Srbiji:

1. najveći nivo izborne kolebljivosti očekujemo u 2012. godini, nakon rekonfiguracije partijskog sistema prouzrokovane nastankom SNS-a;
2. očekujemo značajno niži nivo kolebljivosti nakon 2012. godine u odnosu na period od 2003. do 2012. godine zbog transformacije partijskog sistema u sistem jedne dominantne partije;
3. zbog pomenute rekonfiguracije partijskog sistema, očekujemo nižu vrednost indeksa lokalizacije kolebljivosti.

3.3 Analiza izborne kolebljivosti na nacionalnom nivou

Na osnovu dostupnih podataka za svaku od navedenih država i za svaki susedni izborni period izračunata su tri indeksa izborne kolebljivosti: totalna kolebljivost,

kolebljivost tipa A i kolebljivost tipa B. Svaki od izračunatih indeksa predstavlja aritmetičku sredinu pet različitih indeksa, od kojih je svaki izračunat za različitu vrednost parametra izbornog praga (od 1% do 5%). U narednim odeljcima, biće prikazana analiza vrednosti ovih indeksa na nacionalnom nivou. Analizirane države grupisane su prema vremenskom redosledu (odnosno talasima) pridruživanja Evropskoj uniji.

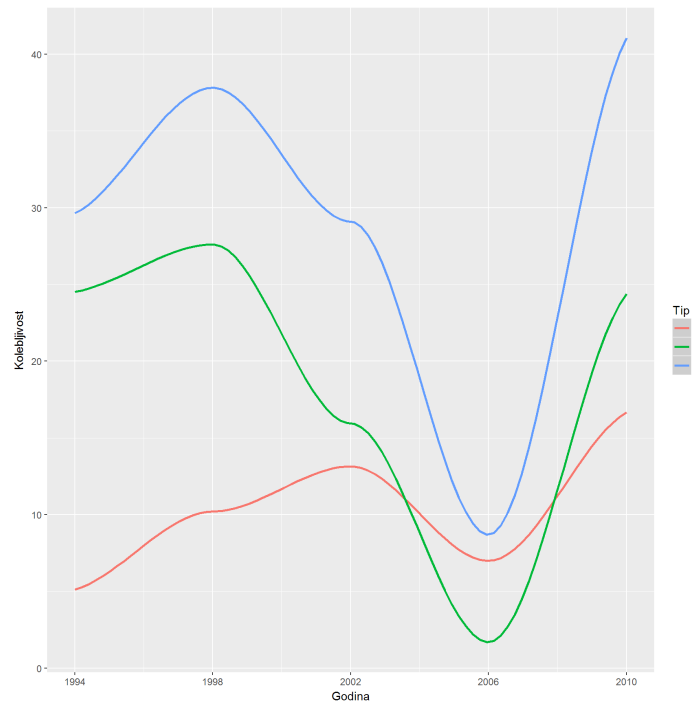
3.3.1 Mađarska i Slovenija

Kada je Mađarska u pitanju, naša polazna pretpostavka karakteriše politički sistem u posmatranom periodu kao dobro konsolidovan, sa dobro pozicioniranim akterima unutar političkog prostora. Kretanje indeksa izborne kolebljivosti prikazano je na slici 2.¹⁴ Možemo primetiti dve ključne godine u promeni ovog kretanja: 1998. i 2006. Totalna izborna kolebljivost smanjila se u ovom periodu sa 37% na 8%, što je indikator stabilizacije partijskog i političkog sistema u ovom periodu. Indeks kolebljivosti od 8% je nizak u poređenju i sa zapadnoevropskim društvima i ovaj trend promene može se tumačiti kao posledica uspešnih transformacijskih procesa u Mađarskoj, kao i rezultat procesa evropeizacije budući da je u drugoj polovini navedenog perioda (1998-2006) ova država završila pristupne periode i postala punopravna članica Evropske unije. Međutim, već izbori 2010. godine (drugi parlamentarni izbori nakon članstva u EU) donose izrazito veći nivo kolebljivosti, što je delimično indikator promena u partijskom sistemu (pojavljivanje Jobika kao treće velike partije), a delimično ukazuje na drastičnu

---

¹⁴Navedeni grafikon predstavlja kontinuiranu funkciju promene indeksa kolebljivosti na osnovu diskretnih opservacija, odnosno različitih izbornih perioda. Diskretni trend predstavlja statističku aproksimaciju trenda, te su međuopservacioni segmenti funkcije interpolacijski i ne predstavljaju stvarnu vrednost indeksa kolebljivosti (koja ne postoji jer ne postoji način da se izborna kolebljivost računa unutar međuzbornog perioda). Međutim, ovakav prikaz pruža intuitivniji uvid u smer i intenzitet promene u odnosu na grafički prikaz diskretnih funkcija, te će biti korišćen za sve navedene zemlje. Na grafikonima se pouzdano mogu tumačiti samo vrednosti u izbornim godinama, koje su jasno značene na X osi.

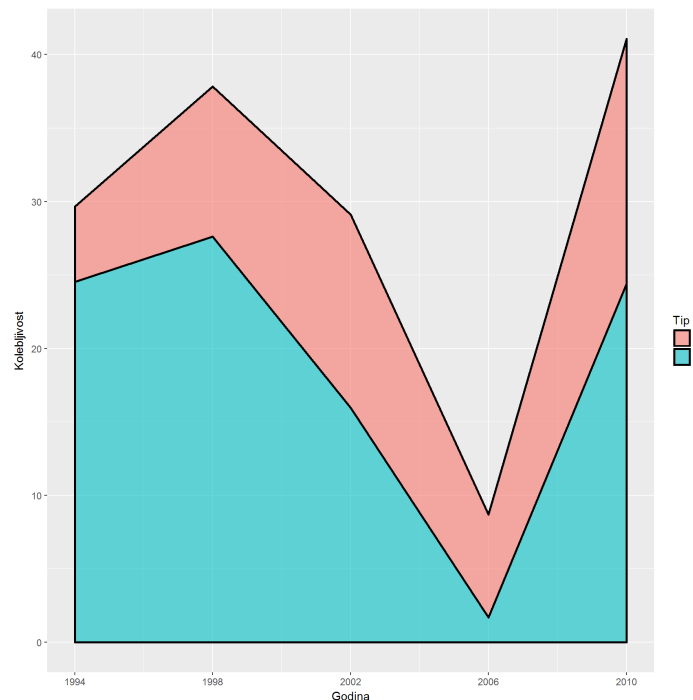
promenu izborne volje građana i većinske podrške Fidesz-u. Dakle, tokom pristupnih pregovora i neposredno nakon pristupanja Evropskoj uniji beležimo izuzetno nizak nivo izborne kolebljivosti na nacionalnom nivou, dok 2010. dolazi do potresa političkog sistema i do najvišeg nivoa totalne kolebljivosti u analiziranom periodu.

Slika 2: Mađarska — Promena tri indeksa kolebljivosti (Totalna, Tip A, Tip B) u periodu od 1994. do 2010. godine.

Detaljniji uvid u kretanje kolebljivosti u Mađarskoj možemo dobiti komparacijom međusobnog odnosa posebnih indeksa kolebljivosti (tip A i tip B) koji je prikazan na slici 3.4.2. Ono što se može odmah uočiti na ovom grafičkom prikazu jeste da gotovo u čitavom posmatranom periodu nivo kolebljivosti tipa B značajno veći od kolebljivosti tipa A, što ukazuje na činjenicu da je promena glasova birača u različitim izbornim ciklusima najvećim delom bila promena glasova između postojećih političkih partija, što je (kako smo ranije naglasili) odlika konsolidovanih demokratskih sistema. Ovaj odnos između dva tipa kolebljivosti tačno smo pretpostavili nakon analize razvoja

partijskog sistema u Mađarskoj od 1990. godine. Naizmenično smenjivanje vlada iz dve najveće političke partije i izostanak “trećeg igrača” dovode do toga da glasovi građana fluktuiraju između dve partije, što dovodi do toga da je kolebljivost tipa B dominantna komponenta totalne kolebljivosti. Interesantno je da je 2006. godine kolebljivost tipa B bila gotovo 0% i to su jedini izbori u Mađarskoj na kojima je kolebljivost tipa A predstavljala dominantnu komponentu.

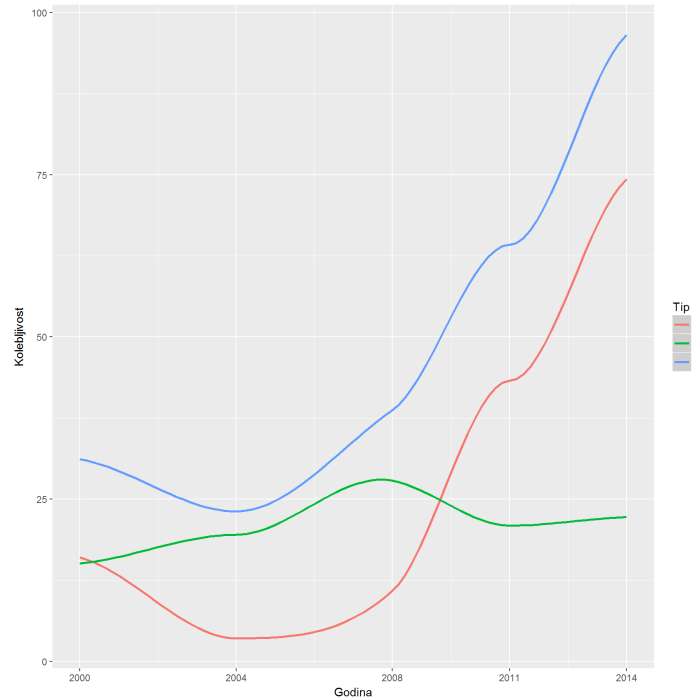
Slika 3: Mađarska — Kretanje i međusobni odnos indeksa kolebljivosti tipa A i tipa B u periodu od 1994. do 2010. godine.

Napomena: Obojene površine označavaju vrednosti indeksa određenog tipa.

To nam govori da zapravo u periodu između 2002. i 2006. godine dolazi do potpune stabilizacije snaga biračke podrške kod dve najveće partije, te da na prvim izborima nakon pridruživanja Mađarske Evropskoj uniji dolazi do izmena partijskog sistema i pojave političkih alternativa, što će dodatno uzdrmati sistem u narednom izbornom periodu i proizvesti najveći zabeleženi nivo kolebljivosti. Pri tome, iako u 2010. godini,

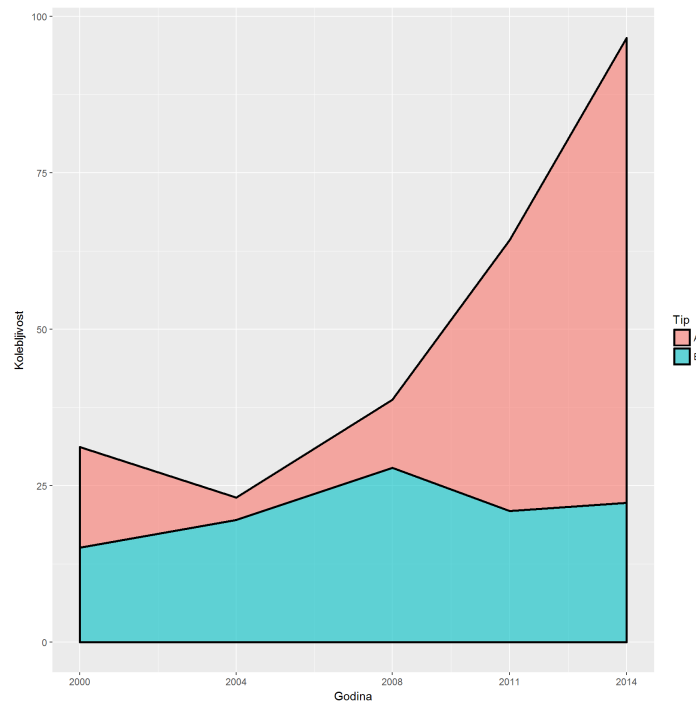
kolebljivost tipa B ponovo postaje dominantna komponenta, apsolutni nivo kolebljivosti tipa A dostiže svoj maksimum, približno 25%.

Slika 4: Slovenija — Promena tri indeksa kolebljivosti (Totalna, Tip A, Tip B) u periodu od 2000. do 2014. godine.

Za razliku od Mađarske, za koju je početna pretpostavka bila nizak prosečni nivo kolebljivosti, napomenuli smo da u slučaju Slovenije očekujemo neobično visoku kolebljivost. Na slici 4 možemo videti kretanje tri indeksa kolebljivosti u periodu od 2000. do 2014. godine. Ono što je odmah uočljivo na ovom grafičkom prikazu jeste gotovo linearno povećanje totalnog nivoa izborne kolebljivosti od 2004. do 2014. godine. U periodu između 2011. i 2014. godine izborna kolebljivost, odnosno promene u distribuciji glasova iznose 90%. Međutim, tačka nakon koje je usledio ovaj vrtoglavi rast kolebljivosti jesu izbori 2004. godine, kada beležimo najnižu stopu kolebljivosti. Kao i slučaju Mađarske, najmirniji period razvoja partijskog sistema i privid konsolidovanosti sistema vidimo u periodu kada ove države postaju članice Evropske unije. Međutim,

ispostavlja se da se konfiguracija političkih snaga (podela na levi i desni koalicioni blok) koja je vodila Sloveniju kroz period evropskih integracija, ubrzo nakon pridruživanja Evropskoj uniji transformiše i to pre svega kroz pojavu novih partija, koje očigledno brzo nalaze uporište u biračkom telu koje traži alternativu postojećim političkim akterima.

Slika 5: Slovenija — Kretanje i međusobni odnos indeksa kolebljivosti tipa A i tipa B u periodu od 2000. do 2014. godine.

Napomena: Obojene površine označavaju vrednosti indeksa određenog tipa.

Ovaj zaključak lakše se može uočiti na slici 5. Sve do 2011. godine dominantna komponenta kolebljivosti jeste tip B, uz nizak stepen vansistemske kolebljivosti tipa B. Umeren nivo kolebljivosti tipa A predstavlja takozvanu “zdravu” komponentu izborne kolebljivosti i nivoi kolebljivosti u Sloveniji u periodu od 2000. do 2008. godine daju privid konsolidacije partijskog sistema i demokratskih političkih procedura uopšte. Međutim, kao i u slučaju Mađarske, do “eksplozije”, odnosno nepredvidivog rasta kolebljivosti tipa A dolazi na drugim parlamentarnim izborima nakon pristupanja ovih

država u Evropskoj uniji. Dakle, u obe ove države kompletiranje evrointegracijskog procesa na neki način “otvara vrata” novim političkim opcijama i čini biračko telo kolebljivijim nego što je bilo u periodu u kojem su trajali pristupni pregovori i u kojem su izvršene neophodne socio-ekonomske reforme.

Naša polazna pretpostavka za Sloveniju bilo je očekivanje visokog nivoa kolebljivosti tipa A u čitavom posmatranom periodu. Ona nije u potpunosti potvrđena, jer 2004. i 2008. godine imamo nizak stepen ove komponente kolebljivosti. Sa druge strane, nivo kolebljivosti tipa B je gotovo konstantan i ne beležimo trend njenog značajnijeg rasta u čemu je i osnovna razlika u odnosu na situaciju u Mađarskoj. Za razliku od Mađarske, u Sloveniji nije došlo do pojave novih političkih snaga koje bi imale ulogu novog “trećeg igrača” u partijskom sistemu, niti bile u poziciji “tvorca kraljeva”, već je reč o partijama i političkim pokretima (Pozitivna Slovenija, Stranka modernog centra) koje ubrzo nakon formiranja i prvog učešća na parlamentarnim izborima ostvaruju izuzetno pozitivan rezultat i bivaju u prilici da formiraju izvršnu vlast (kao najveći koalicioni partner). Kako nivo kolebljivosti tipa B ostaje manje-više nepromenjen tokom vremena, jasno je da nove političke partije u Sloveniji podršku ne dobijaju od građana koji su do tada podržavali neku od “tradicionalnih” partija, već od: a) dotadašnjih apstinenata, ili b) glasača manjih, anti-sistemskih partija koje su se do tada ili ugasile ili nikada nisu prelazile izborni cenzus.

Drugim rečima, rečnikom teorije igara možemo reći da u Mađarskoj politička situacija podseća na igru nultog zbira (Bacharach, 1989), gde se vodeći politički igrači takmiče za podršku ograničenog broja građana (a u toj igri pobednik je od 2010. godine Viktor Orban), dok se više različitih “manjih” partija takmiči za ulazak (odnosno izlazak) iz parlamentarnog sistema, te isti proces zapravo generiše relativno visoke nivoe sva tri indeksa kolebljivosti. U Sloveniji izostaje element proto-konsolidacije, odnosno

konfiguracije političkog prostora takmičenja unutar kojeg postoje dve ili tri političke partije sa stabilnom podrškom u biračkom telu. Političko takmičenje u Sloveniji ima oblik “slobodnog za sve” i uspeh novoosnovanih partija da ubrzo nakon osnivanja dolaze u poziciju da se takmiče za najznačajnije pozicije u izvršnoj vlasti, samo ohrabruje druge političke aktore da u budućnosti iskoriste nezadovoljstvo građana i kanališu ga u kratkotrajan izvor političke podrške, što će činiti da nivo izborne kolebljivosti i dalje ostane na visokom nivou.¹⁵

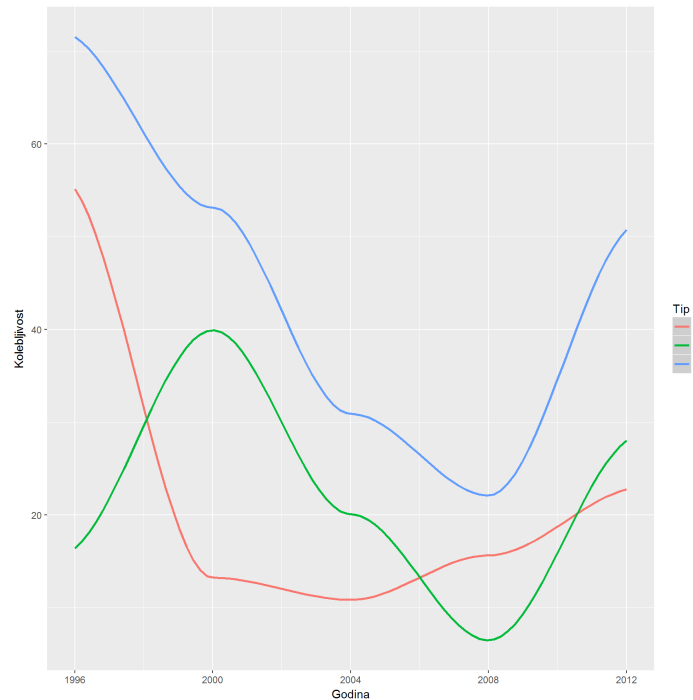
3.3.2 Rumunija i Bugarska

Kretanje sva tri indeksa kolebljivosti u analiziranom periodu u Rumuniji predstavljeno je na slici 6. Jasno je uočljiv silazni trend, odnosno postepeno smanjenje totalne kolebljivosti u periodu od 1996. do 2008. godine, kada se kolebljivost smanjila sa 70% na 22%. Slično situaciji u Mađarskoj, ovaj trend predstavlja indikator delimične političke konsolidacije, odnosno transformacije rumunskog postkomunističkog sistema u efektivno dvopartijski sistem, sa velikom koalicijom i levog i desnog centra. Kao što smo ranije napomenuli, postignut je konsenzus o evropskim integracijama, koje su uprkos tome tekle sporo i uz značajne zastoje. No, stabilan trend pada indeksa izborne kolebljivosti beležimo upravo u ključnom periodu evropskih integracija Rumunije, od 2000. godine pa do pristupanja Uniji 2007. godine (i u prvim izborima nakon pristupanja, odnosno 2008. godine).

Izborni sistem je promenjen 2008. godine i prvi parlamentarni izbori održani po novom sistemu doneli su najnižu izbornu kolebljivost u analiziranom periodu, odnosno nastavljen je trend njenog smanjenja. Međutim, kao i slučaju Mađarske i Slovenije

---

¹⁵U toku izrade ove disertacije, održani su parlamentarni izbori u Sloveniji. Drugi najbolji rezultat ostvario je novi politički pokret, Lista Marjana Šarca, koji će po svojoj prilici (zavisno od tekućih pregovora) imati i vrlo značajnu ulogu u budućoj izvršnoj vlasti Slovenije.

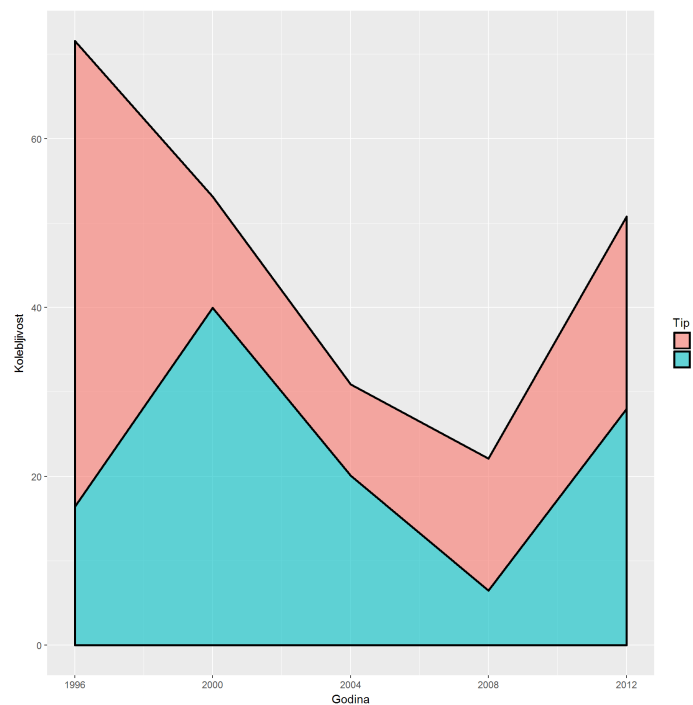

Slika 6: Rumunija — Promena tri indeksa kolebljivosti (Totalna, Tip A, Tip B) u periodu od 1996. do 2012. godine.

pokazalo se da je ovaj tip konsolidacije kratkotrajan, te već na narednim izborima, 2012. godine, beležimo totalnu stopu kolebljivosti preko 50%. Kao što su analize kretanja kolebljivosti u Mađarskoj i u Sloveniji pokazali, do naglog skoka vrednosti indeksa totalne kolebljivosti dolazi na tačno drugim parlamentarnim izborima nakon formalnog pridruživanja EU.

Detaljniji odnos između kolebljivosti tipa A i B u Rumuniji možemo videti na slici 7. Naša polazna pretpostavka odnosila se na nizak nivo kolebljivosti tipa A u čitavom posmatranom periodu. Međutim, rezultati analize pokazuju da nizak nivo kolebljivosti ovog tipa beležimo samo kod izbora održanih 2000. i 2004. godine, što je deo perioda u kojem beležimo i silazni trend ukupnog nivoa kolebljivosti. Na izborima 2008. godine nije došlo do značajnog povećanja totalne kolebljivosti, ali jeste do rasta kolebljivosti tipa A, što može biti indikator uticaja novog izbornog sistema koji je

omogućio novim partijama da dobiju parlamentarnu reprezentaciju nakon ovih izbora. Poput situacije u Mađarskoj, nakon 2008. godine politički sistem Rumunije dobija trećeg člana (Demokratski liberali - PDL), a kasnije i kompleksne i često nelogične predizborne koalicije i kalkulacije samo su dovele do dodatnog rasta izborne kolebljivosti. Zajedničko dejstvo novih političkih aktera i nestabilnih, kratkotrajnih koalicija dovela je do toga da na sledećim izborima (i poslednjim u našem analiziranom periodu) beležimo rast oba tipa kolebljivosti, pri čemu je rast kolebljivosti tipa B naglašeniji, a rast kolebljivosti tipa A predstavlja deo dužeg trenda (od 2004. do 2012. godine).

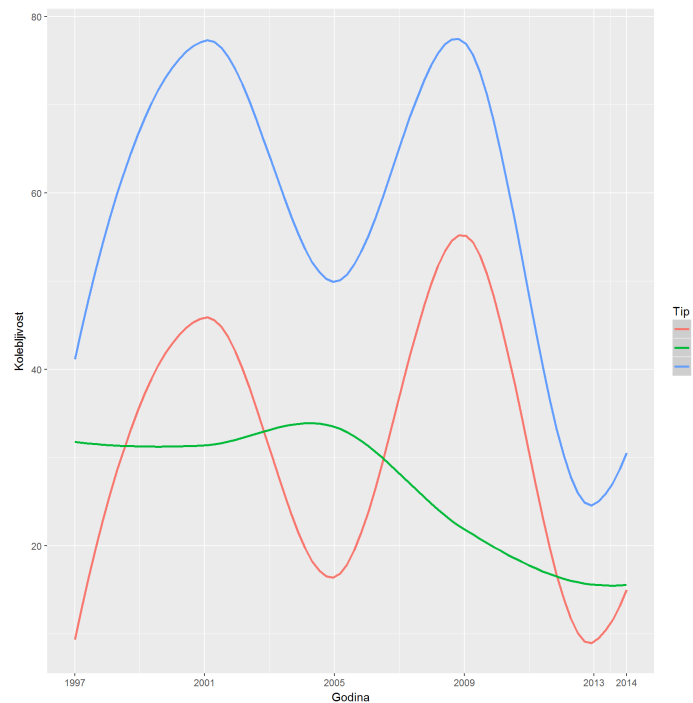

Slika 7: Rumunija — Kretanje i međusobni odnos indeksa kolebljivosti tipa A i tipa B u periodu od 1996. do 2012. godine.

Napomena: Obojene površine označavaju vrednosti indeksa određenog tipa.

Vremenska distribucija indeksa totalne kolebljivosti u Bugarskoj ima sinusoidni oblik, kao i distribucija indeksa kolebljivosti tipa A, što možemo videti na slici 8. Za razliku od prethodnih država, u Bugarskoj nije uočljiv stabilan trend kretanja nivoa

kolebljivosti, već je reč o naizmeničnim promenama ove vrednosti u oba smeru. Naime, najviše nivoe totalne kolebljivosti beležimo 2001. i 2009. godine. U prethodnom poglavlju napomenuli smo da je politički sistem Bugarske u prethodne tri decenije pretrpeo dva velika šoka: formiranje Nacionalnog pokreta Simeon II i populističke partije GERB, koje su ubrzo nakon formiranja uspele da osvoje najviše državne funkcije. U ovom pogledu, situacija u Bugarskoj slična je situaciji u Sloveniji, s tim što je u Sloveniji pojavljivanje novih partija i političkih pokreta (sa značajnom podrškom biračkog tela) gotovo redovna pojava u svakom izbornom ciklusu, dok je u Bugarskoj to (za sada) periodična pojava. Kao i u svim prethodno posmatranim državama i u Bugarskoj primećujemo skok totalnog nivoa izborne kolebljivosti vrlo brzo nakon pristupanja EU, premda je u ovoj državi reč o prvim narednim izborima. Nakon 2009. godine, na prvim izborima dolazi ponovo do drastičnog pada kolebljivosti, da bi na vanrednim izborima naredne godine došlo do blagog porasta.

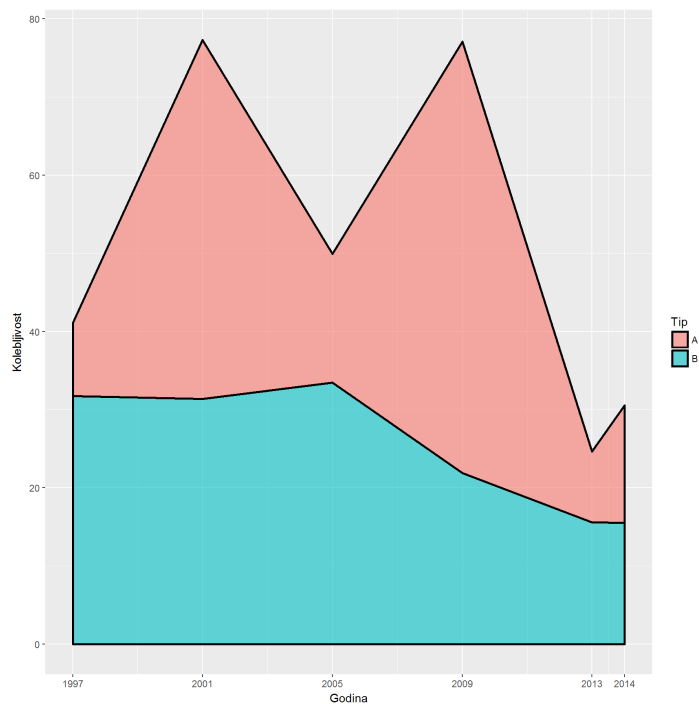
Slika 8: Bugarska — Promena tri indeksa kolebljivosti (Totalna, Tip A, Tip B) u periodu od 1997. do 2014. godine.

Još jedna karakteristika distribucije vrednosti indeksa kolebljivosti u Sloveniji i Bugarskoj jeste gotovo identičan oblik distribucije totalne kolebljivosti i kolebljivosti tipa A. Za razliku od dva indeksa, kod kolebljivosti tipa B beležimo postepen trend pada u gotovo čitavom posmatranom periodu. Odnos između kolebljivosti tipa A i B prikazan je na slici 9. Naša polazna pretpostavka bila je da očekujemo visok nivo totalne kolebljivosti tokom čitavog posmatranog perioda, ali ispostavlja se da je reč o sporadičnim skokovima. Drugi deo pretpostavke odnosi se na očekivanje da će nakon 2001. godine kolebljivost tipa A biti dominantna komponenta. Međutim, ona je dominantna samo u godinama kada beležimo izuzetne skokove kolebljivosti, tj. 2001. i 2009. godine. U preostalim izbornim periodima, veći deo kolebljivosti svodi se na tip B, odnosno na raspodelu glasova između već postojećih partija. To možemo interpretirati kao relativno brzu integraciju inicijalnih populističkih ili anti-sistemskih partija u postojeći partijski i politički sistem, što čini da nakon inicijalnog izbornog šoka u sledećem ciklusu nove partije nastupaju sa novih, ali stabilnih pozicija, što smanjuje kako ukupnu kolebljivost u narednom ciklusu, tako i kolebljivost tipa A. To se posebno može reći za GERB koji od 2009. održava visok i konstantan nivo podrške biračkog tela u svakom narednom izbornom ciklusu.

3.3.3 Hrvatska

Trend promene sva tri indeksa kolebljivosti za Hrvatsku prikazan je na slici 10. Od 2003. do 2007. godine primetan je trend pada vrednosti sva tri indeksa, a nakon toga dolazi do trenda izraženog rasta totalne kolebljivosti. Najviši nivo kolebljivosti beležimo u 2015. godini (preko 35%), nakon čega dolazi do drastičnog pada, koji je i očekivan u vanrednim izborima koji se odigravaju samo godinu dana nakon redovnih jer je premalo vremena za ozbiljnije promene, kako glasačkih preferencija građana, tako

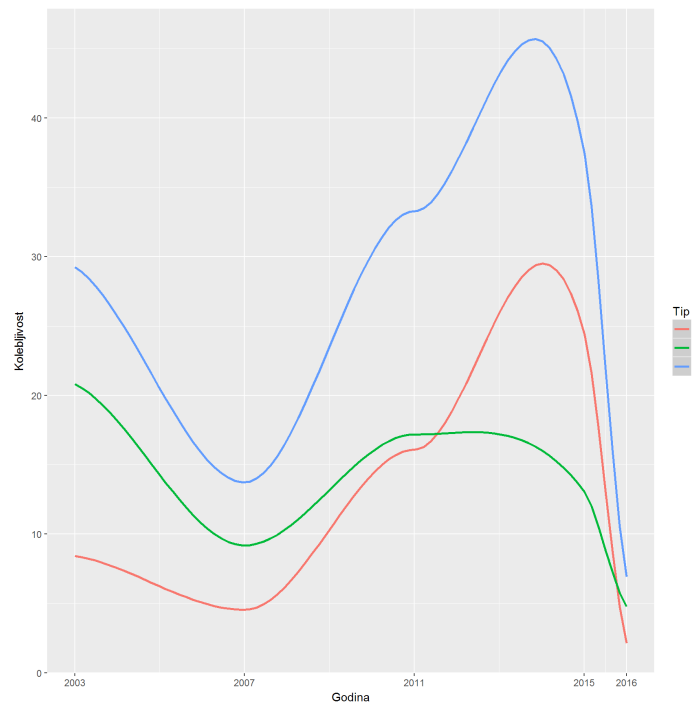

Slika 9: Bugarska — Kretanje i međusobni odnos indeksa kolebljivosti tipa A i tipa B u periodu od 1997. do 2014. godine.

Napomena: Obojene površine označavaju vrednosti indeksa određenog tipa.

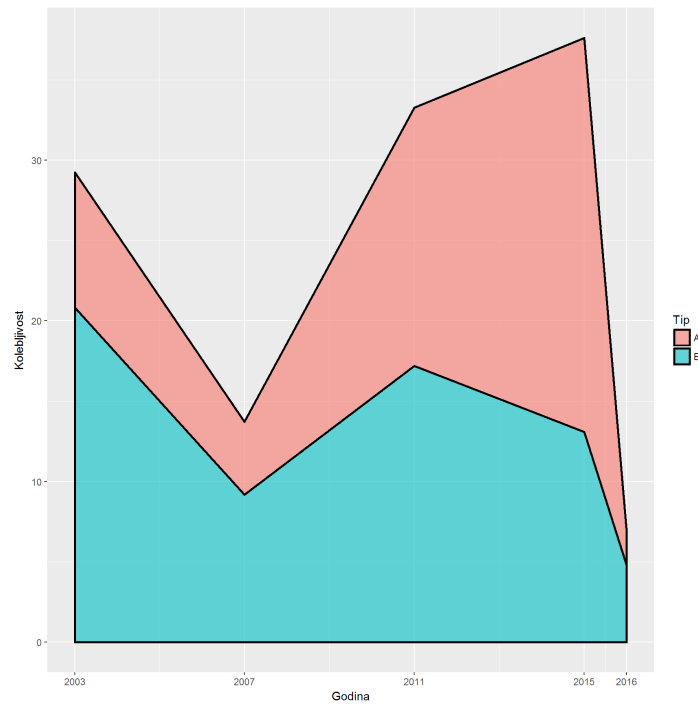
i do pojave novih političkih aktera.

Slika 10: Hrvatska — Promena tri indeksa kolebljivosti (Totalna, Tip A, Tip B) u periodu od 2003. do 2016. godine.

Takođe, kao i u prethodnim slučajevima, i u Hrvatskoj beležimo drastičan rast kolebljivosti nakon pristupanja Evropskoj uniji, na istovetan način kao i Bugarskoj, tj. na prvim narednim parlamentarnim izborima. Naša inicijalna pretpostavka bila je povećanje totalne kolebljivosti nakon 2000. godine, što su rezultati i potvrdili. Takođe, pretpostavili smo i povećanje kolebljivosti tipa A zbog sve većeg prisustva i boljih rezultata manjih političkih partija, što je takođe u saglasnosti sa rezultatima.

Kao i prethodnim slučajevima, porast kolebljivosti tipa A uočljiviji je kada se upoređi sa drugim tipom kolebljivosti, kao na slici 11. Iako je kolebljivost tipa A dominantna komponenta kolebljivosti samo nakon izbora 2011. i 2015. godine, jasno je da je nakon 2007. godine, politički sistem Hrvatske postao otvoreniji prema manjim partijama, pokretima i koalicija, to jest da postepeno odstupa od dvopartijskog modela

Slika 11: Hrvatska — Kretanje i međusobni odnos indeksa kolebljivosti tipa A i tipa B u periodu od 2003. do 2016. godine.

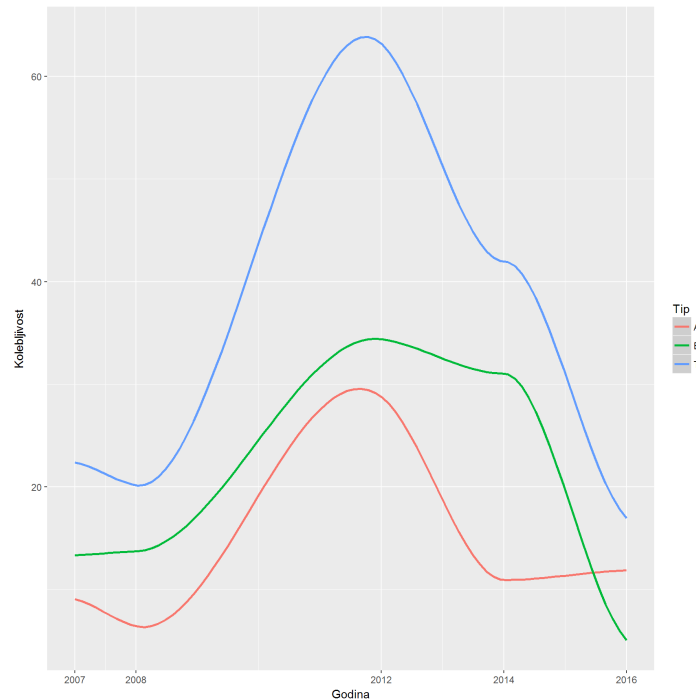
Napomena: Obojene površine označavaju vrednosti indeksa određenog tipa.

koji je oblikovao politički život ove države nakon raspada Jugoslavije. Za razliku od Bugarske, u slučaju Hrvatske ostaje nejasno da li će doći do brze i relativno trajne integracije novih političkih partija u postojeću partijsku konfiguraciju, što bi rezultovalo rastom kolebljivosti tipa B i padom kolebljivosti tipa A u narednom periodu, ili će, kao što je to slučaj u Sloveniji, doći do smenjivanja “novih” političkih aktera iz jednog ciklusa u drugi.

3.3.4 Srbija

Na kraju, preostala nam je analiza rezultata dobijenih za Srbiju. Na slici 12 možemo videti očekivani rezultat sa jednom opservacijom čija vrednost odudara značajno od svih ostalih, a to je vrednost sva tri izračunata indeksa za 2012. godinu. Od 2007. do 2008. godine dolazi do pada totalne kolebljivosti, koja je premda i dalje visoka za vanredne izbore koji su raspisani samo godinu dana nakon prethodnih. Međutim, važnost izbora, diktirana kako pitanjima unutrašnje, tako i spoljne politike, uticala je da i u ovako kratkom roku dođe do promena distribucije glasova, te se totalni nivo kolebljivosti zadržao na 20%. Već na sledećim izborima, prvenstveno zbog formiranja Srpske napredne stranke, kolebljivost dostiže najviši zabeleženi nivo u posmatranom periodu. Da bi u naredna dva izborna ciklusa postepeno opadala, budući da pomenuta stranka zadržava svoj dominantan položaj u partijskom sistemu Srbije.

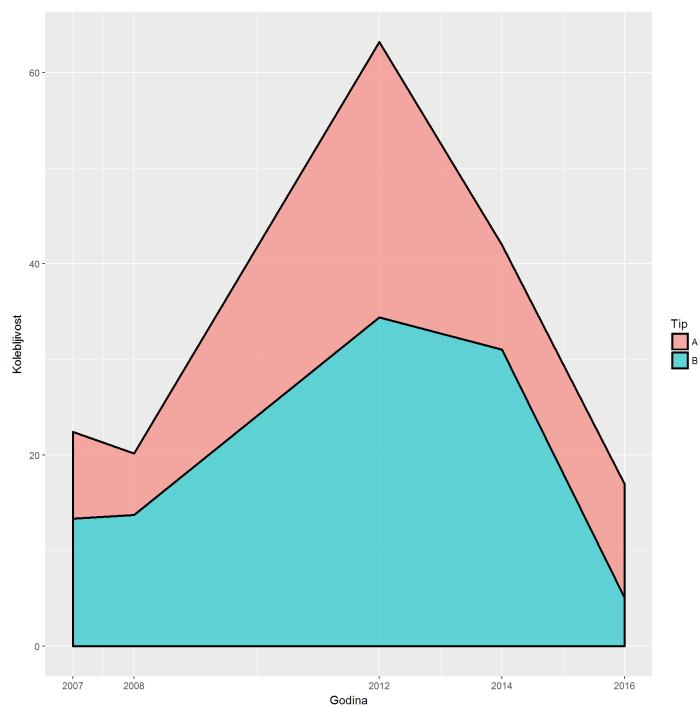
Naša prva pretpostavka je bila trivijalnog karaktera i odnosila se na očekivanje najvišeg nivoa kolebljivosti 2012. godine. Međutim, na osnovu druge pretpostavke očekivali smo drastičniji pad kolebljivosti nakon 2012. godine u poređenju sa periodom pre 2012. godine. Rezultati pokazuju da pad kolebljivosti nije toliko izražen, te da je ona u 2014. godini značajno veća nego 2007. i 2008. godine, a tek nakon (drugih u nizu) prevremenih izbora 2016. godine ona pada ispod 20%. Ovaj neočekivan rezultat

Slika 12: Srbija — Promena tri indeksa kolebljivosti (Totalna, Tip A, Tip B) u periodu od 2007. do 2016. godine.

upućuje na činjenicu da politički sistem Srbije nije sasvim statičan, odnosno da postoji dinamika promene kolebljivosti i distribucije glasova, koja ne odudara previše onoj koja je zabeležena pre 2012. godine. Precizniji uvid u ovaj problem možemo dobiti analizom međusobnog odnosa kolebljivosti tipa A i tipa B, koji je prikazan na slici 13.

Interesantan je slučaj izbora iz 2012. godine. Kada se stave u odnos kolebljivost tipa A i tipa B, drugi tip je dominantna komponenta u ovom izbornom ciklusu, bez obzira što je glavni potres na političkoj sceni prouzrokovan pojavom nove partije, što proizvodi kolebljivost tipa A. Tu uviđamo paralelu sa situacijom u Mađarskoj, a suprotno onome što beležimo u Sloveniji, odnosno neku vrstu igre nultog zbira. Nastanak nove partije, koja na prvim izborima na kojima učestvuje obezbeđuje snažnu podršku biračkog tela, može prouzrokovati kolebljivost tipa B samo ukoliko je veći deo te podrške “preuzet” od druge partije dovoljno da generiše kolebljivost tipa B. Možemo pretpostaviti da

Slika 13: Srbija — Kretanje i međusobni odnos indeksa kolebljivosti tipa A i tipa B u periodu od 2003. do 2016. godine.

Napomena: Obojene površine označavaju vrednosti indeksa određenog tipa.

je najveći deo tih glasova preuzet od partije prethodnika, odnosno Srpske radikalne stranke, ali zasigurno i od drugih partija.¹⁶ Svakako, ovaj rezultat upućuje na to da nastanak SNS-a nije aktivirao neaktivne birače, odnosno apstinente, jer bi u tom slučaju dominantna komponenta bila kolebljivost tipa A. Kada pogledamo ceo analizirani period u Srbiji, osim na poslednjim izborima (2016. godine), kolebljivost tipa B je uvek izraženija komponenta totalne kolebljivosti, što čini partijski sistem Srbije zatvorenijim za nove partije i pokrete (ako posmatramo 2012. godinu kao izuzetak).

3.3.5 Komparativna analiza trendova promene kolebljivosti na nacionalnom nivou

Do sada smo izvršili pregled rezultata izborne kolebljivosti na nivou pojedinačnih država u našem uzorku. Oni su pokazali da postoje određene sličnosti između trendova promene kolebljivosti u pojedinim državama, kao i sličnosti u odnosu između kolebljivosti tipa A i tipa B. Na osnovu ovih sličnosti i razlika možemo izvući nekoliko komparativnih zaključaka o kretanju kolebljivosti kod novijih članica Evropske unije i Srbije u našem uzorku.

Pre svega, kada su u pitanju države koje su članice Evropske unije, zabeležili smo interesantan podatak da u slučaju ovih država dolazi do skoka indeksa totalne izborne kolebljivosti na prvim ili drugim izborima koji su održani nakon pristupanja ovih država Evropskoj uniji. Vrednosti ovog indeksa za sve države u našem uzorku prikazane su u tabeli 1.

U tabeli možemo primetiti da u slučaju Mađarske (članica od 2004. godine), do

---

¹⁶Pošto je SRS na izborima 2012. godine ostvarila rezultat od 4.62%, u jednoj od varijacija računanja svakog od tri indeksa (tj. u onoj u kojoj je parametar izbornog praga postavljen na 5%), gubitak glasova ove partije biće klasifikovan kao vansistemska kolebljivost, odnosno kolebljivost tipa A, te u ovom slučaju transfer glasova iz SRS-a ka SNS-u ne generiše uopšte kolebljivost tipa B.

Tabela 1: Vrednosti indeksa totalne izborne kolebljivosti u analiziranom periodu

Godina	Mađarska	Slovenija	Rumunija	Bugarska	Hrvatska	Srbija
1994	29.65					
1996			71.55			
1997				41.13		
1998	37.82					
2000		31.16	53.15			
2001				77.28		
2002	29.1					
2003					29.25	
2004		23.12	30.9			
2005				49.92		
2006	8.69					
2007					13.73	22.4
2008		38.75	22.09			20.15
2009				77.1		
2010	41.06					
2011		64.22			33.28	
2012			50.74			63.19
2013				24.67		
2014		96.52		30.55		41.98
2015					37.6	
2016					6.94	16.95
Prosek	29.26	50.75	45.69	50.1	24.16	32.93

rasta kolebljivosti dolazi nakon 2 izborna ciklusa posle pristupanja Uniji, dok u Sloveniji (takođe članica od 2004. godine) beležimo početak vrtoglavog rasta kolebljivosti 2008. godine, što su takođe drugi izbori nakon formalnog pristupanja. Bugarska i Rumunija su članice od 2007. godine i možemo videti skok kolebljivosti odmah nakon pristupanja, odnosno 2009. godine, dok u Rumuniji skok vidimo nakon drugog izbornog perioda, odnosno 2012. godine. I u slučaju Hrvatske (članica od 2013. godine), najveću zabeleženu kolebljivost imamo na prvim post-pristupnim izborima 2015. godine.

Dakle, umesto očekivane stabilizacije nacionalnog političkog prostora nakon pristupanja postkomunističkih država Evropskoj uniji, odnosno formiranja relativno konsolidovanog partijskog poretka (koji postaje deo partijskog sistema EU kroz Evropski parlament) i relativno trajnih partijskih identiteta građana, pristupanje Evropskoj uniji zapravo dovodi do inicijalnog rasta kolebljivosti. Kada pogledamo razlaganje totalne kolebljivosti na dva tipa, u većem broju zemalja prouzrokovani rast odnosi se na kolebljivost tipa A, što znači da partijski sistem postaje otvoreniji za ulazak novih partija nakon pristupanja Evropskoj uniji, nego što je to bio pre toga. U odeljku 3.2 pokazali smo da partije koje privedu pristupni proces svom kraju (kroz učešće u izvršnoj vlasti), obično ostvaruju lošije rezultate nakon formalnog završetka pregovora i procesa pridruživanja. Jedna od mogućih interpretacija ove činjenice jeste opreznost kako biračkog tela, tako i političkih aktera u finalnim stadijumima procesa pregovora sa Evropskom unijom, odnosno nešto snažnije preferencije ka održavanju statusa quo dok se proces evropskih integracija ne završi, budući da je u svim pomenutim državama to predstavljalo glavno političko pitanje. Međutim, nakon pristupanja se očigledno javlja dodatni prostor za formiranje novih političkih partija i pokreta, koji neretko uspevaju da postanu deo izvršne vlasti već nakon prvih parlamentarnih izbora na kojima učestvuju.

Preciznija interpretacija i objašnjenje ovog rezultata zahtevaju dalje studije, kvanti-

tativnog i kvalitativnog tipa, jer u dosadašnjoj literaturi rast kolebljivosti nije dovođen u vezu sa procesom evropeizacije i još konkretnije u odnos sa pristupnim pregovorima i pratećim društvenim transformacijama.

Ako sumiramo rezultate i izračunate vrednosti sva tri indeksa izborne kolebljivosti, možemo izvršiti klasifikaciju analiziranih političkih sistema u dva različita tipa. U tip I spadaju države u kojima u najvećem broju ciklusa preovlađuje kolebljivost tipa B u odnosu na tip A. One takođe imaju niži apsolutni nivo totalne kolebljivosti. Tip I karakteriše relativna zatvorenost političkog sistema, odnosno manja verovatnoća ulaska u sistem novih političkih aktera. Drugim rečima, kolebljivost tipa A nije zanemarljiva ali je reč o sporadičnoj pojavi “trećih aktera”, odnosno manjih partija koje povremeno ostvaruju dobar rezultat na parlamentarnim izborima koji im omogućava da igraju ulogu “tvoraca kraljeva” i da ostvare uticaj na konačni izbor izvršne vlasti, te da sebi omoguće relativno stabilnu poziciju u prostoru političkog takmičenja. Možemo reći i da su politički sistemi koji pripadaju ovom tipu u analiziranom periodu “otporni” na potrebe sa dugoročnim posledicama i kod njih ne srećemo velike skokove (a samim tim ni velike padove) koji su prouzrokovani promenom komponente kolebljivosti tipa A. U ovaj tip država mogu se svrstati: Mađarska, Rumunija i Hrvatska.

Kao što vidimo u tabeli 1, prosečan nivo totalne kolebljivosti je najmanji u Mađarskoj i Hrvatskoj u odnosu na sve druge države u posmatranom periodu. Rumunija ima nešto veću prosečnu kolebljivosti, ali to je posledica toga što je prva opservacija izuzetno visoka (71,55%) i rezultat je ranog razvoja i rekonfiguracije partijskog sistema ove države u ranom postkomunističkom periodu. Ono što je zajedničko za ove države jeste da u gotovo svim periodima preovlađuje kolebljivost tipa B. Dakle, imamo relativno nizak stepen totalne kolebljivosti i njena glavna determinanta je kolebljivost tipa B, što nam govori da u posmatranim periodima ne dolazi do značajnog ulaska ili izlaska

novih partija iz sistema. Zanimljivo je da su izuzetak od ovog pravila u sve tri države izbori nakon pristupanja Evropskoj uniji, gde privremeno kolebljivost tipa A dobija veći značaj u odnosu na tip B, što znači da je efekat rasta kolebljivosti nakon pristupanja EU invarijantan u odnosu na tipove sistema o kojima govorimo. Dominantni obrazac političkog takmičenja u sistemima tipa I usmeren je na međusobno takmičenje velikih partija za preuzimanje glasova, bilo da je reč o transferima glasova iz jedne velike koalicije ka drugoj ili o transferu glasova od manjih partija ka većim.

Sistema tipa II pripadaju Slovenija i Bugarska. Ovo su države u kojima konstantno postoji visok nivo kolebljivosti tipa A, odnosno države u kojima postoji velika politička pokretljivost aktera, bilo da je reč o izlasku iz parlamentarnog sistema ili ulasku u sistem. Ove dve države takođe poseduju najvišu prosečnu vrednost indeksa totalne kolebljivosti u našem uzorku (približno 50%). Dakle, reč je o izuzetno nestabilnim partijskim sistemima u kojima iz jednog ciklusa u drugi dolazi do raspada koalicija, političkih partija, nastanka novih i drugih sličnih procesa političke fisije i fuzije, što dovodi do izuzetne nepredvidivosti izbornih rezultata, ali i do više izraženog političkog oportunitizma. Dominantni obrazac političkog takmičenja u ovom tipu sistema usmeren je ka dezorganizaciji i remećenju postojeće političke konfiguracije, bilo putem stvaranja novih (često nelogičnih ili neprincipijelnih) koalicija kao što opisali u odeljku 3.2, ili putem stvaranja novih političkih pokreta koji predvode u javnosti prepoznatljivi lideri (Bojko Borisov - GERB, Zoran Janković - Pozitivna Slovenija, Miro Cerar - Stranka Mira Cerara, Gregor Virant - Građanska lista Gregora Viranta i drugi).

Jedina država koja se ne može sa preciznošću smestiti ni u jedan od dva navedena tipa jeste Srbija. Kao što smo već napomenuli, ako razmatramo procese demokratizacije i evropeizacije, Srbija je najviše kasnila sa neophodnim tranzicionim procesima (mada ne previše u odnosu na Hrvatsku), te je veoma moguće da će trend kretanja izborne

kolebljivosti regresirati ka jednom od dva tipa kolebljivosti u budućnosti, a potpuni razvoj ovog trenda (u našoj komparativnoj perspektivi) ostvario bi se tek posle jednog ili dva izborna ciklusa nakon (eventualnog) pridruživanja Srbije Evropskoj uniji. Trend koji je deo našeg okvira analize ukazuje na veće sličnosti sa tipom I jer do 2016. preovlađuje komponenta kolebljivosti tipa B.

Međutim, promene u partijskom sistemu Srbije nakon 2012. godine dovode do opšteg smanjenja izborne kolebljivosti zbog prisustva jedne dominantne partije i frakcionalizacije političke opozicije. Nivo kolebljivosti tipa A u periodu nakon 2012. godine pre svega se odnosi na izlazak većeg broja partija iz sistema i cepanja manjih opozicionih blokova, a ne toliko na ulazak novih političkih aktera u sistem. Sistemi tipa I su oni koji su u najvećem periodu postkomunističke demokratizacije imali oblik približno dvo-partijskog sistema, sa dva dominantna koaliciona bloka, što je u Srbiji bio slučaj samo u dva izborna ciklusa (2008. i 2012. godine). Razvoj političkog sistema Srbije, kada govorimo o nivou izborne kolebljivosti je samim tim neizvestan i zavisiće od potencijalne rekonfiguracije partijskog takmičenja u budućnosti. Ukoliko se pojavi stabilan koalicioni blok koji predstavlja alternativu postojećoj vladajućoj koaliciji onda možemo očekivati konvergenciju sa tipom I, a ukoliko dođe do kratkotrajnih, oportunističkih saveza usmerenih ka privremenom uzdrmanju sistema, onda je sasvim moguća konvergencija sa tipom II. Smer ove transformacije zavisiće i od tipa političkog takmičenja, odnosno pitanja da li će ono u budućnosti biti usmereno ka aktiviranju političkih apstinenata ili ka takmičenju u preuzimanju delova biračkog tela između većeg broja aktera. Dodatna zapažanja o mogućim putanjama transformacije političkog sistema Srbije biće predstavljena u poslednjem poglavlju ove disertacije.

3.4 Rezultati mrežno-prostorne dekompozicije

U odeljku 3.3 opisali smo trendove kretanja izborne kolebljivosti na nacionalnom nivou. Međutim, osnovni cilj ove disertacije jeste analiza ovog fenomena na subnacionalnom nivou. Potpuno objašnjenje pojedinosti i specifičnosti distribucije vrednosti indeksa kolebljivosti na ovom nivou zahteva kvalitativnu, istorijsku, geografsku i demografsku analizu lokalnih i regionalnih aspekata politike u navedenim državama, što su istraživački ciljevi koji prevazilaze okvir ove disertacije. Umesto toga, fokus naše analize biće fokusiran na komparativnu analizu broja i veličine otkrivenih prostora sa distinktivnim nivoima izborne kolebljivosti.

Pod ovim pojmom podrazumevamo postojanje lokalizovanih prostornih asocijacija između nivoa kolebljivosti. Preciznije, interesuje nas deljeni varijabilitet distribucije vrednosti indeksa kolebljivosti na lokalnom nivou, odnosno između susednih prostornih jedinica analize. Pored toga, budući da koristimo dva metoda prostorne dekompozicije: metod prostorne autokorelacije i metod mreža parcijalnih korelacija, interesuju nas razlike u rezultatima u cilju provere efikasnosti korišćenja ovih metoda za proučavanje lokalnih aspekata izborne kolebljivosti, kao i razlike u interpretaciji ovih rezultata.

Pored toga, kao i pri analizi vrednosti indeksa izborne kolebljivosti na nacionalnom nivou, interesuju nas razlike između dve komponente kolebljivosti: tipa A i tipa B, što je dodatni i finalni komparativni nivo analize koji ćemo primeniti u ovom odeljku. Rezultati će samim tim biti izloženi na sledeći način:

- prvo ćemo predstaviti distribuciju vrednosti indeksa totalne kolebljivosti na nivou NUTS3 oblasti;¹⁷

---

¹⁷Distribucija vrednosti indeksa totalne kolebljivosti biće prikazana grafički, na dvodimenzionalnom grafikonu koji sadrži informacije o obliku distribucije. Kartogrami koji prikazuju distribuciju kolebljivosti po NUTS3 oblastima za svaki izborni period dati su u prilogu A.

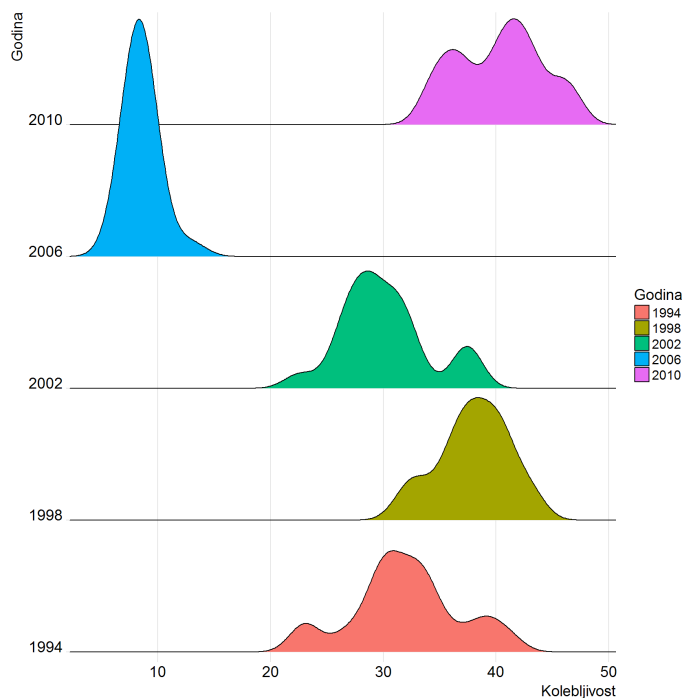
- potom ćemo analizirati rezultate dobijene nakon primene metoda prostorne auto-korelacije (LISA indeks) kolebljivosti tipa A i tipa B;
- i na kraju analizirati dobijenu mrežu parcijalnih korelacija kolebljivosti tipa A i tipa B, kao i rezultujuće kartograme dobijene nakon podele mreže na particije susedstva.

3.4.1 Mađarska

Na slici 14 prikazane su distribucije indeksa totalne kolebljivosti po okruzima Mađarske za svaki izborni period. Ono što odmah možemo zaključiti jeste da je varijabilitet ovih distribucija najveći kada imamo srednji nivo apsolutne vrednosti indeksa kolebljivosti. Tako najuži raspon varijacija (varijacije u rasponu od 0% do 18%) beležimo 2006. godine, kada je totalna kolebljivost iznosila 8,69%, dok najšire raspone varijacija beležimo 1994. i 2002. godine kada imamo umerenu kolebljivost od 29%. Sa druge strane, najviše vrednosti indeksa nalazimo u 1998. i 2010. godini i tada imamo nešto niži varijabilitet.

Na osnovu ovog grafičkog prikaza možemo zaključiti da do najvišeg stepena varijacije, odnosno do najvećih prostornih razlika u kolebljivosti biračkog tela u Mađarskoj dolazi u izbornim periodima u kojima imamo srednji nivo kolebljivosti. Kada kolebljivost značajno opada, onda beležimo subnacionalno uniformni trend, gde biračko telo u čitavoj državi (ne) menja svoje glasove na identičan način. Sa druge strane, kada imamo visok nivo kolebljivosti, uočavamo umeren varijabilitet. Takođe, tokom čitavog analiziranog perioda ne uočavamo ekstremne vrednosti, odnosno neuobičajeno visok ili nizak intenzitet kolebljivosti okruga u odnosu na nacionalni proseak.

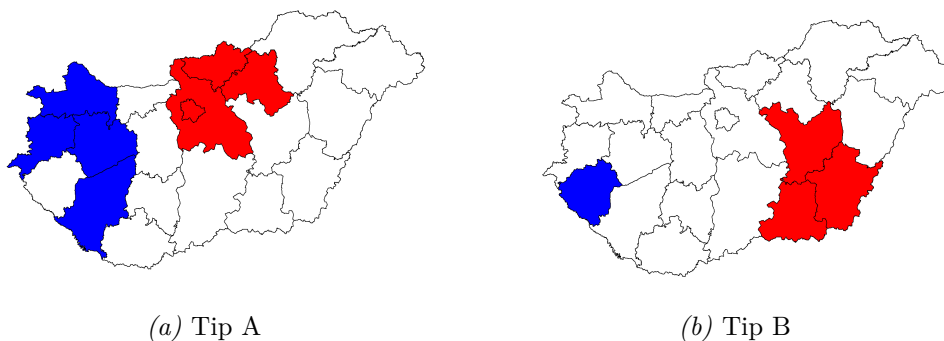
Na slici 15 prikazani su kartogrami na kojima su naznačene oblasti za koje je

Slika 14: Mađarska — Prostorne distribucije indeksa totalne kolebljivosti po godinama.

izračunat statistički značajan nivo prostorne autokorelacije (na nivou značajnosti $p < 0.05$) odnosno LISA indeksa, za oba tipa kolebljivosti. Radi jednostavnosti interpretacije uzet je prosečan nivo kolebljivosti oba tipa u posmatranom periodu. Kartogrami za pojedinačne godine dati su u prilogu B ove disertacije.

U odeljku 3.2, formulisali smo našu početnu pretpostavku o prostornoj distribuciji kolebljivosti u Mađarskoj i ona se zasnivala na očekivanju postojanja većih oblasti koje prostorno koreliraju. Ova pretpostavka je zasnovana na specifičnostima mađarskog izbornog sistema, pre svega postojanja regionalnih izbornih lista. Na slici 15 možemo videti da je ta pretpostavka delimično tačna, odnosno pokazala se tačnom za kolebljivost tipa A. U slučaju ovog tipa kolebljivosti, jasno se uočavaju dve oblasti koje se sastoje iz četiri okruga. U zapadnoj oblasti imamo nizak nivo kolebljivosti, dok u centralnoj oblasti (koja uključuje tri okruga i glavni grad, Budimpeštu) imamo visok stepen kolebljivosti tipa A. Drugim rečima, kolebljivost izazvana pre svega ulaskom novih partija u sistem

Slika 15: Mađarska — Kartogrami prostorne autokorelacije prosečnog nivoa kolebljivosti.

Napomena: Plavo – niska kolebljivost; Crveno – visoka kolebljivost.

najviša je u oblastima koji okružuju glavni grad Budimpešte, pri čemu postoji jasna lokalna asocijacija u distribuciji kolebljivosti unutar ovog prostora. Sa druge strane, u zapadnom delu Mađarske imamo lokalni klaster okruga za koje je karakterističan nizak nivo kolebljivosti tipa A, što upućuje na činjenicu da nove političke partije i pokreti teže dolaze do biračkog tela ovih okruga, odnosno da biračko telo manje intenzivno reaguje na promene u partijskom sistemu.

Ako pogledamo oblasti autokorelacije kolebljivosti tipa B, interesantno je da su označeni okruzi zapravo komplementarni dobijenim obrascima za kolebljivost tipa A. Zapadni deo Mađarske karakteriše i nizak nivo kolebljivosti ovog tipa, mada za samo jedan okrug možemo reći da postoji statistički značajna autokorelacija.¹⁸ Sa druge strane, u jugo-istočnom delu Mađarske imamo tri oblasti u kojima beležimo kolebljivost visokog intenziteta koja je prostorno korelirana.

Dakle, možemo konstatovati da birači u pet zapadnih regiona Mađarske pokazuju nizak stepen kolebljivosti u posmatranom periodu, bez obzira da li je reč o kolebljivosti

¹⁸Treba imati na umu da ukoliko imamo situaciju da je samo jedan okrug obojen na kartogramu, to ne znači da je samo u tom okrugu zabeležen nizak ili visok nivo kolebljivosti, već da postoji korelacija između nivoa kolebljivosti tog okruga i nivoa kolebljivosti svih drugih okruga sa kojima se graniči. Na taj način, možemo zaključiti da u svim okruzima koji okružuju okrug koji je na slici 15 označen plavom bojom imamo nizak nivo kolebljivosti.

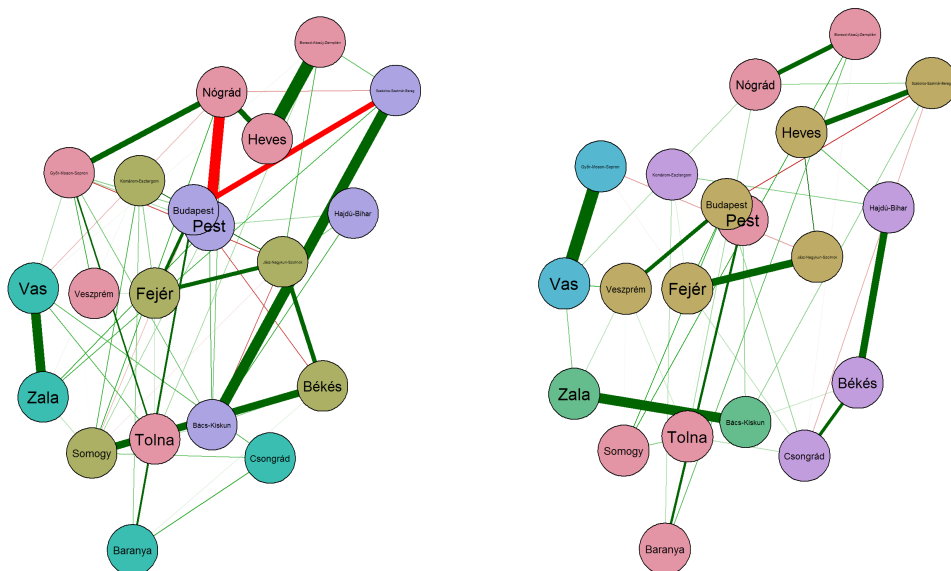

koja nastaje kao reakcija na promene u partijskom sistemu ili na promene u distribuciji glasova između etabliranih partija. Kada govorimo o kolebljivosti tipa A, postoji nešto izraženija prostorna asocijacija, što nam govori da je reakcija biračkog tela na nove partije i pokrete uniformnija (i slabija) u zapadnom delu Mađarske. Sa druge strane, u oblasti oko Budimpešte imamo biračko telo koje intenzivno reaguje na pojavu novih partija, dok u jugoistočnom delu Mađarske postoji jasna prostorna asocijacija okruga za koji je karakteristična visoka kolebljivost tipa B.

Kao što smo napomenuli, metod prostorne autokorelacije koji se zasniva na LISA indeksu je prilično restriktivan i u retkim slučajevima je moguće analizirati obrasce lokalnih asocijacija unutar čitave države koristeći ovaj pristup. Ključno ograničenje koje se postavlja prilikom izračunavanja LISA indeksa odnosi se na zahtev da prostorna oblast korelira sa svim drugim oblastima sa kojima se graniči. Upravo zato koristimo i mrežnu dekompozicije indeksa kolebljivosti, zasnovanu na parcijalnim korelacijama.

Na slici 16 prikazani su mrežni dijagrami parcijalnih korelacija nivoa kolebljivosti tipa A i tipa B između okruga Mađarske. Na prvi pogled možemo zaključiti da je mreža za tip A gušća, odnosno da postoji više parcijalnih korelacija između okruga. Drugim rečima, postoji veći broj asocijacija između parova okruga kada se kontroliše uticaj zajedničkog dela varijabiliteta sa ostalim okruzima, što nam govori da postoje više lokalnih sličnosti u obliku distribucije kolebljivosti tipa A. Međutim, na datoj mreži nisu izolovane samo prostorno kontingentne asocijacije, tako da još uvek ne možemo govoriti o postojanju čistih lokalizovanih asocijacija u distribuciji kolebljivosti.

Ukoliko analiziramo sličnosti sa LISA kartogramom, primetićemo da i u dobijenoj mreži za kolebljivost tipa A postoji snažna asocijacija između dva zapadna regiona (Vas i Zala), ali i iznenađujuća snažna negativna korelacija između okruga Nograd i Pešta, koji su na LISA kartogramu svrstani u isti kontingentan prostor visoke kolebljivosti

(a) Tip A

(b) Tip B

Slika 16: Mađarska — Mreže parcijalnih korelacija prosečnog nivoa kolebljivosti po okruzima.

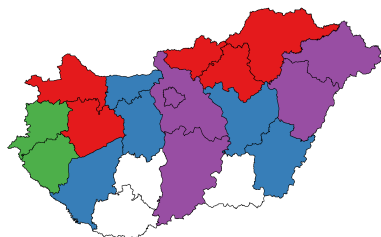
Napomena: Boja čvora odgovara mrežnoj particiji susedstva kojem pripada. Pozitivne korelacije označene su zelenim linijama, negativne crvenim. Debljina linije ukazuje na snagu korelacije.

ovog tipa. Ispostavlja se da između ovih okruga postoji negativna parcijalna korelacija, te da je pozitivna prostorna autokorelacija rezultat pozitivnih totalnih korelacija koje ovi okruzi imaju sa drugim susednim okruzima, što je dobar indikator veće preciznosti metoda mrežnih korelacija.

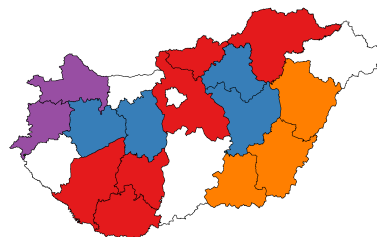
Sa druge strane, ako posmatramo mrežu kolebljivosti tipa B, uočićemo manji broj korelacionih veza i upadljivo odsustvo snažnih negativnih korelacija. Snažne pozitivne parcijalne korelacije opet pronalazimo u zapadnim okruzima (Vas i Đer-Mošon-Šopron) i na jugoistoku (Bekeš i Hajdu-Bihar), što je delimično konzistentno sa rezultatima koje možemo videti na LISA kartogramu. Ovi rezultati nam pokazuju da postoji manji broj parcijalnih, jedinstvenih asocijacija, odnosno sličnosti u obliku rasporeda vrednosti indeksa kolebljivosti tipa B u odnosu na tip A. Drugim rečima, verovatnije je da ćemo u oblastima zateći slične promene kolebljivosti izazvane promenama unutar partijskog sistema, odnosno da će postojati slična reakcija biračkog tela na ove promene, nego što je to verovatno za kolebljivost koja nastaje kao rezultat promena u distribuciji glasova između “starih partija”. Na kraju, to upućuje na veću nacionalizaciju unutar “starih” ili dobro etabliranih komponenti političkog sistema Mađarske, ali istovremeno postoji i lokalizacija u odgovoru biračkog tela na nove političke aktere.

Rezultate mrežne dekompozicije izborne kolebljivosti možemo preciznije interpretirati kada eliminišemo asocijacije koje nisu prostorno kontingentne, odnosno kada u rezultujuću particiju susedstva uvedemo prostorno ograničenje. Rezultat ovog postupka je kartogram obojen u skladu sa pripadnosti okruga mrežnim particijama (odnosno klasterima susedstva). Na slici 17 možemo videti dva takva kartograma, za kolebljivost tipa A i B.

Kartogram za kolebljivost tipa A pokazuje gotovo simetričnu distribuciju particija. Centralni okruzi Mađarske (uključujući i Budimpeštu) pripadaju jednom klasteru,

(a) Tip A

(b) Tip B

Slika 17: Mađarska — Kartogram prostorno-kontingentnih mrežnih particija

Napomena: Boja okruga odgovara mrežnoj particiji susedstva kojem pripada. Boje na različitim kartogramima ne označavaju pripadnost istoj particiji.

dok se dva klastera (plavi i crveni), nalaze simetrično istočno i zapadno u odnosu na centar. Pored toga, imamo dva odvojena klastera (zeleni i ljubičasti) na samom zapadu, odnosno istoku zemlje. Tri okruga na jugu Mađarske ne pripadaju ni jednom prostorno ograničenom klasteru. Ovaj kartogram pokazuje visok stepen lokalizacije izborne kolebljivosti tipa A, što tumačimo kao postojanje nekoliko različitih obrazaca reakcije biračkog tela koji važe za ograničene političke prostore unutar Mađarske, te mali stepen nacionalizacije ove komponente biračke kolebljivosti. Stanovnici prostorno bliskih okruga na sličan način glasaju za nove političke aktere, a u isto vreme bitno drugačije u odnosu na udaljene okruge iz drugih delova zemlje.

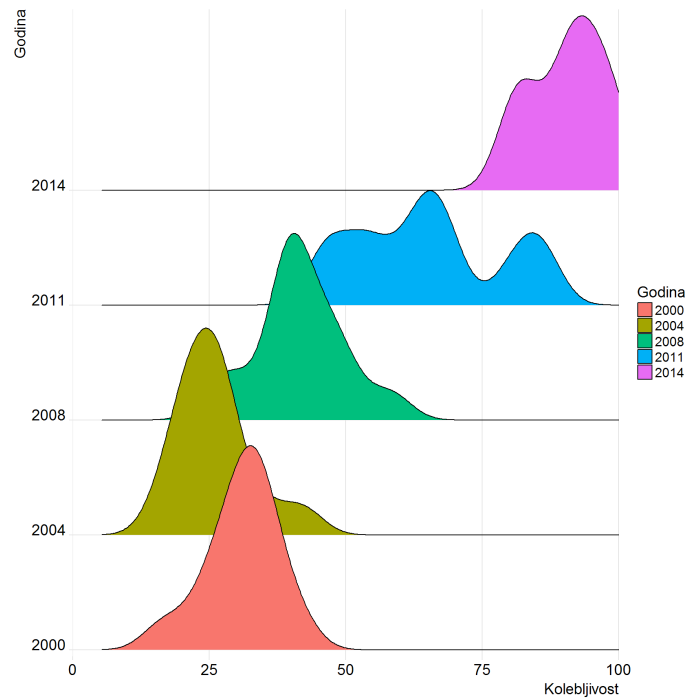
Sa druge strane, kada je kolebljivost tipa B u pitanju primećujemo četiri okruga koja ne pripadaju ni jednom klasteru, među koje spada i glavni grad Mađarske. Preostali okruzi pripadaju jednom četiri klastera, koji su delimično raspršeni i ne uočava se jasna logika particije, osim što se ponovo jasno izdvaja jugoistočni deo Mađarske kao prostorno-korelirana oblast kolebljivosti tipa B. U ovom slučaju možemo reći da postoji

veći stepen nacionalizacije biračkog tela, ali da i dalje postoje jasne lokalne asocijacije između okruga. Posebno je interesantno što nijedan klaster ne sadrži Budimpeštu, što znači da biračko telo ostatka zemlje ne prati slična distribucija kolebljivosti koju imamo u glavnom gradu, što je svakako pokazatelj izraženije lokalizacije kolebljivosti biračkog tela. Dakle, veći indeks lokalizacije kolebljivosti možemo očekivati kod tipa A u odnosu na tip B, ali u apsolutnim vrednostima oba indeksa lokalizacije trebali bi biti visoki.

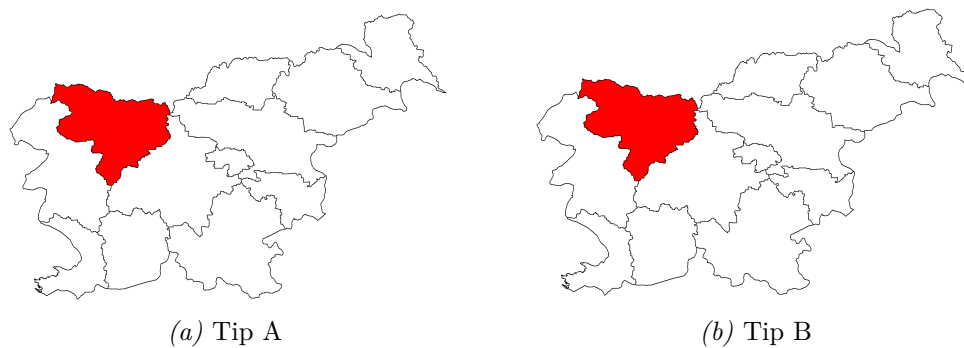
3.4.2 Slovenija

Distribuciju vrednosti indeksa totalne kolebljivosti po okruzima u Sloveniji možemo videti na slici 18. Na grafikonu možemo uočiti istu pravilnost kao i u slučaju Mađarske. Kod godina u kojima beležimo najniži stepen totalne kolebljivosti (2000. i 2004.) primećujemo relativno niži raspon varijacija (od 0% do 50%), premda je to u apsolutnom smislu i dalje veći varijabilitet nego u slučaju Mađarske. Najširi raspon varijacija nalazimo u 2011. godini, odnosno kada imamo srednji nivo kolebljivosti u Sloveniji (64%). Na poslednjim izborima za Sloveniju, kada beležimo ekstremno nivo kolebljivosti od čak 96%, distribucija po okruzima je ima nešto užu varijabilitet, pri čemu značajan broj okruga ima maksimalnu kolebljivost od 100%, što znači da je došlo do kompletno drugačije raspodele glasova između dva izborna ciklusa.

Na osnovu analize ovih distribucija, možemo zaključiti da one ukazuju na nisku prostornu raspršenost indeksa totalne kolebljivosti, što može biti indikator nacionalizacije političkog prostora. Međutim, detaljniji uvid u ovaj problem stičemo analizom prostorne dekompozicije. Rezultate dekompozicije putem metoda prostorne autokorelacije možemo videti na slici 19 i oni sugerišu identičan zaključak — postoji samo jedan region u kojem beležimo statistički značajnu autokorelaciju nivoa kolebljivosti oba tipa u susednim okruzima.

Slika 18: Slovenija — Prostorne distribucije indeksa totalne kolebljivosti po godinama

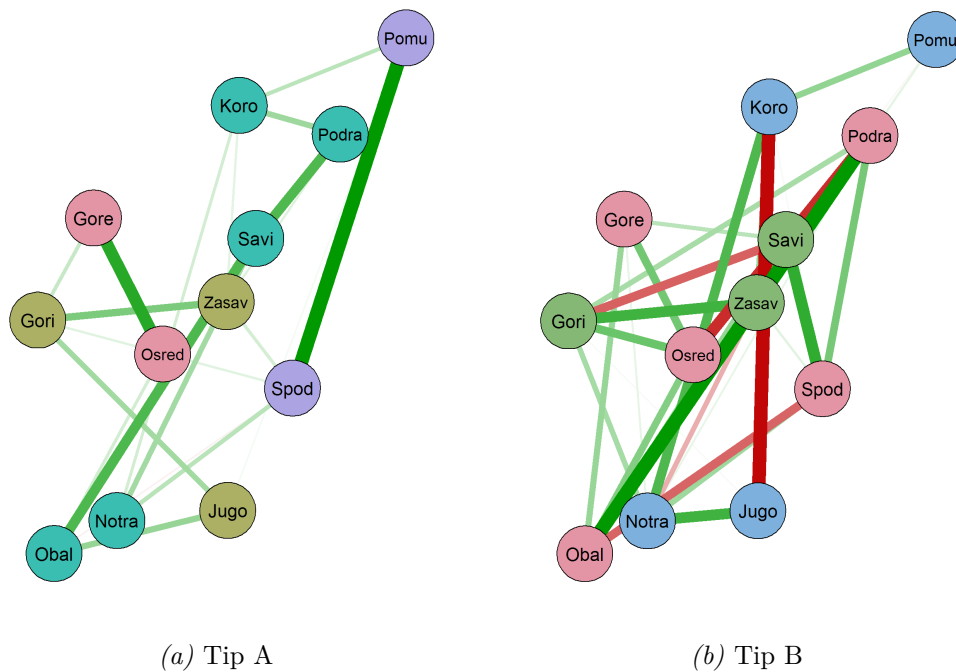
Slika 19: Slovenija — Kartogrami prostorne autokorelacije prosečnog nivoa kolebljivosti.

Napomena: Crveno – visoka kolebljivost.

Ovaj rezultat je u potpunosti u skladu sa našom inicijalnom pretpostavkom iznesenom u odeljku 3.2, koja ne predviđa formiranje oblasti distinktivnog nivoa kolebljivosti veće od jednog okruga, odnosno regije. Rezultati su pokazali da imamo jedan okrug, Gorenjsku regiju, koja pokazuje visok nivo izborne kolebljivosti oba tipa, ali je i okružena oblastima koje takođe imaju nadprosečan nivo kolebljivosti. Ovaj rezultat takođe sugeriše postojanje visokog nivoa nacionalizacije političkog takmičenja i samog biračkog tela jer ne samo da imamo malu oblast visoke kolebljivosti, nego imamo jednu oblast, što nije dovoljno da bismo zaključili da postoji neki oblik lokalne diferencijacije biračkog tela.

Međutim, preciznije rezultate dobijamo mrežnom dekompozicijom indeksa kolebljivosti oba tipa. Izračunate mreže prikazane su na slici 20. Ako upredimo gustine dve dobijene mreže sa mrežama dobijenim za Mađarsku, primetićemo interesantnu razliku. Naime, u odeljku 3.3.5 podelili smo države iz našeg uzorka na dva tipa, pri čemu Mađarska pripada tipu I, a Slovenija tipu II u zavisnosti od dominantne komponente izborne kolebljivosti. U mrežama dobijenim za Mađarsku (slika 16) primetili smo gušću mrežu parcijalnih korelacija za kolebljivost tipa A, koja nije glavna komponenta indeksa totalne kolebljivosti u Mađarskoj (vidi sliku), dok u slučaju Slovenije imamo gušću mrežu kolebljivosti tipa B, koja takođe nije dominantna komponenta indeksa totalne kolebljivosti (vidi sliku 5), što upućuje na zaključak da je dominantan tip kolebljivosti u datoj državi manje lokalizovan, odnosno više nacionalizovan. Istinitost ovog tvrđenja proverićemo i na ostalim državama u uzorku i ukoliko se to pokaže kao stabilan trend, gustina parcijalnih korelacija u mreži za Srbiju, može nam biti dodatni pokazatelj moguće konvergencije naše države ka jednom od dva tipa sistema.

Kada govorimo o prostornim asocijacijama u dobijenim mrežama najснаžнiju asocijaciju pronalazimo između već pomenute Gorenjske regije i Središnje Slovenije

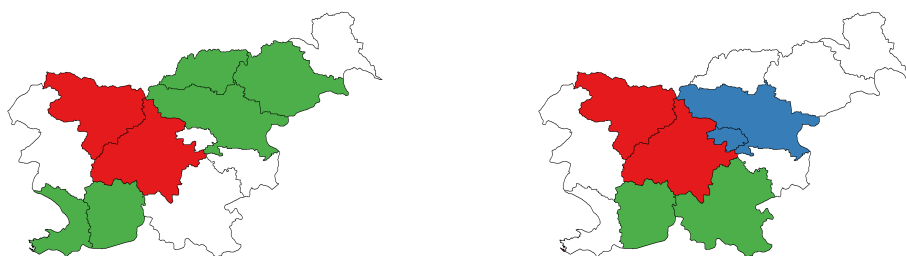
Slika 20: Slovenija — Mreže parcijalnih korelacija prosečnog nivoa kolebljivosti po okruzima.

Napomena: Boja čvora odgovara mrežnoj particiji susedstva kojem pripada. Pozitivne korelacije označene su zelenim linijama, negativne crvenim. Debljina linije ukazuje na snagu korelacije.

(u kojoj se nalazi i glavni grad, Ljubljana), što ne iznenađuje jer je reč o dve susedne i visoko razvijene oblasti. Pored toga, imamo snažnu pozitivnu korelaciju između Podravske i Savinske regije, a sve ostale korelacije ili nisu prostorno ograničene ili nisu visokog intenziteta. Interesantno je da nema negativnih korelacija, što nam govori o tome da visoki stepen kolebljivosti tipa A varira u istom smeru unutar svih okruga Slovenije.

Sa druge strane, kada govorimo o kolebljivosti tipa B imamo značajno više parcijalnih korelacija u oba smera. Pri tome, neke od najsnažnijih korelacije su negativne, kao što je odnos između Središnje Slovenije i Podravske regije ili odnos između jedne severne regije (Koruška) i južne (Jugoistočna Slovenija). Na osnovu grafičkog prikaza distribucije parcijalnih korelacija možemo zaključiti da se radi o velikom broju relativno snažnih i raznolikih lokalnih korelacija oba smera. Kada izolujemo samo prostorno kontingentne asocijacije na osnovu susednih particija susedstva, dobijamo kartogram prikazan na slici 21.

(a) Tip A

(b) Tip B

Slika 21: Slovenija — Kartogram prostorno-kontingentnih mrežnih particija

Napomena: Boja okruga odgovara mrežnoj particiji susedstva kojem pripada. Boje na različitim kartogramima ne označavaju pripadnost istoj particiji.

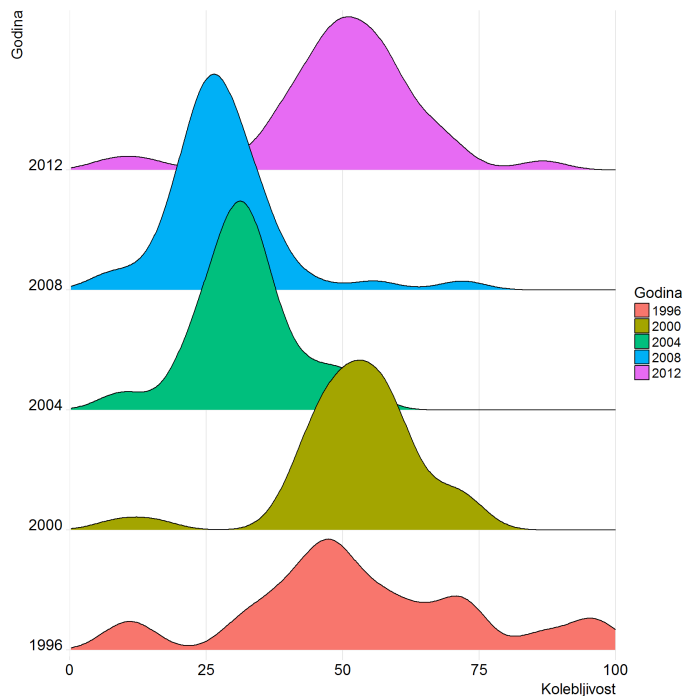
Kartogram kolebljivosti tipa A pokazuje nam podelu Slovenije na dve komponente. Prvu čine dva centralna, razvijena okruga, dok drugu čine pet okruga koji se nalaze jugozapadno i severoistočno od ove regije. To takođe znači da za preostalih pet regija ne možemo reći da postoje dovoljno intenzivne i prostorno ograničene lokalne parcijalne korelacije, te nemaju distinktivan nivo kolebljivosti. Samim tim, možemo predvideti visok nivo nacionalizacije partijskog sistema i samog biračkog tela kada je kolebljivost tipa A u pitanju. To bi značilo da nove partije i pokreti uspevaju relativno brzo da dobiju nacionalnu prepoznatljivost i da na velikom delu teritorije ostvare dobar početni izborni rezultat uz male lokalne varijacije.

Sa druge strane, na kartogramu kolebljivosti tipa B možemo videti grupisanje šest regiona u 3 različita klastera, odnosno komponente. Centralne regije zadržavaju svoj visok nivo asocijacija, dok vidimo nešto drugačiju konfiguraciju u južnom i istočnom delu Slovenije. Budući da smo na mrežnim dijagramima primetili veću gustinu korelacija, ispostavlja se da većina njih nisu prostornog tipa, te da ne postoji veliki broj pravih lokalnih asocijacija ovog tipa kolebljivosti. Sa druge strane, podatak da postoji veći broj klastera je dobar indikator nešto manjeg nivoa nacionalizacije ovog tipa kolebljivosti, što bi trebalo da dođe do izražaja prilikom računanja logaritamskog oblika indeksa lokalizacije kolebljivosti.

Slovenija je država sa malom teritorijom i visokim stepenom izborne kolebljivosti čija je glavna determinanta kolebljivost tipa A, odnosno izražena nestabilnost partijskog sistema. Rezultati prostorne dekompozicije nisu ukazali na postojanje visokog stepena lokalizacije jer kod mnogih okruga ne pronalazimo statistički značajne korelacije sa susednim oblastima, te gotovo polovina okruga ne pripada ni jednoj particiji susedstva.

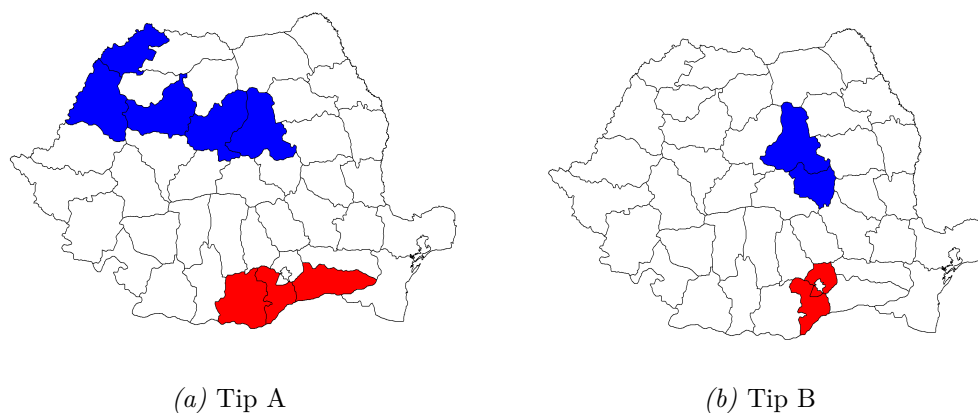
3.4.3 Rumunija

Na slici 22 prikazane su prostorne distribucije totalne kolebljivosti za Rumuniju. Distribucija kolebljivosti po okruzima za 1995. ima značajno visok varijabilitet, gde je raspon varijacija od 0% do 100%, što upućuje na zaključak da u prvobitnom periodu post-komunističke demokratizacije biračko telo Rumunije pokazuje veoma nizak stepen nacionalizacije, pri čemu u pojedinim oblastima biračko telo formira trajnije partijske identifikacije, dok u drugim dolazi do kompletne kolebljivosti i apsolutne promene distribucije glasova. U 1995. godini beležimo i najveći iznos kolebljivosti (71.55%) i u odnosu na druge izborne periode ova vrednost predstavlja netipičnu opservaciju. U poređenju sa Mađarskom i Slovenijom u svakoj izornoj godini beležimo visok raspon varijacija (širina intervala varijacije je minimalno 60%), pri čemu je on najmanji kada je nacionalni nivo kolebljivosti takođe minimalan (2004. i 2008. godina).

Slika 22: Rumunija — Prostorne distribucije indeksa totalne kolebljivosti po godinama.

Visok varijabilitet uočen na pomenutom grafikonu upućuje nizak nivo nacionalizacije političkog života u Rumuniji, ali visok varijabilitet ne implicira i visok nivo lokalizacije jer previše varijacija u prostornoj raspodeli kolebljivosti smanjuje verovatnoću postojanja većih prostora lokalizovanih korelacija između susednih okruga. Kartogrami prostorne autokorelacije za Rumuniju prikazani su na slici 23.

Slika 23: Rumunija — Kartogrami prostorne autokorelacije prosečnog nivoa kolebljivosti.

Napomena: Plavo – niska kolebljivost; Crveno – visoka kolebljivost.

Na kartogramima vidimo da se za oba tipa kolebljivosti izdvajaju dve oblasti: jedna sa visokim indeksom kolebljivosti i jedna sa niskim stepenom. Naša pretpostavka o lokalnim prostornim asocijacijama kolebljivosti u Rumuniji, predviđala je upravo formiranje jedne do dve oblasti, budući da je Rumunija država sa najvećim brojem NUTS3 okruga, te da je malo verovatno da dođe do većeg broja klastera na osnovu LISA indeksa autokorelacije.

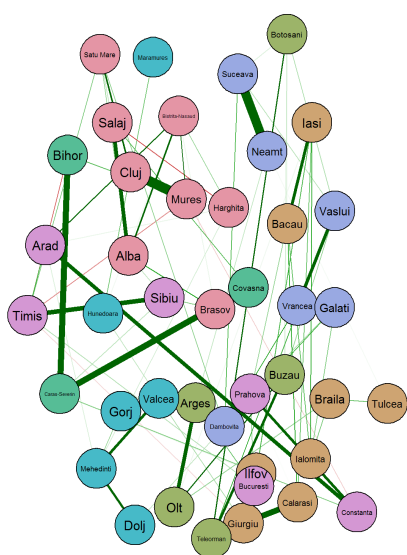
Kada je kolebljivost tipa A u pitanju, ona je visoka u okruzima u neposrednoj blizini glavnog grada Bukurešta, ali sama NUTS3 oblast koja predstavlja teritoriju ovog grada nije deo korelirane celine. Sa druge strane, kolebljivost tipa A je niska u severozapadnim delovima Rumunije, što je i očekivano jer u ovom delu teritorije živi velika proporcija mađarske nacionalne manjine, koja je uglavnom u političkom životu

predstavljena preko UDMR-a, koji je stabilan akter partijskog sistema ove države, te glasovi za ovu partiju ne utiču na kretanje kolebljivosti tipa A. Slična situacija je i po pitanju kolebljivosti tipa B, s tim što je prostor niske kolebljivosti nešto manji i ograničen je na dva okruga sa većinski mađarskim stanovništvom u kojima ne dolazi ni do preraspodele glasova među etabliranim političkim akterima jer su ovi okruzi centralno uporište UDMR-a.

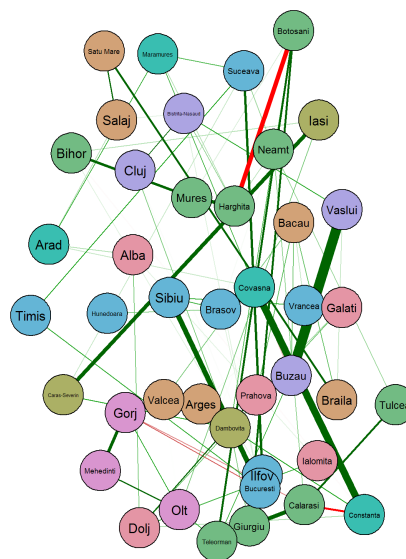
Detaljnije odnose asocijacije između okruga Rumunije možemo videti preko mreža parcijalnih korelacija kolebljivosti prikazanih na slici 24. Zbog velikog broja okruga, rezultujuće mreže imaju veliki broj čvorova i kompleksnu strukturu koju nije moguće interpretirati na osnovu vizuelne analize. Ono što možemo uočiti jeste izdvajanje većeg klastera okruga na severozapadu, jugozapadu i jugoistoku zemlje uz još nekoliko parova snažnih pozitivnih parcijalnih korelacija između okruga, kada je u pitanju kolebljivost tipa A. Interesantno je da nema snažnih negativnih korelacija za ovaj tip kolebljivosti.

Sa druge strane, kod kolebljivosti tipa B primećujemo jednu izraženu negativnu korelaciju i mrežu približno iste gustine, ali sa manje upadljivo snažnih pozitivnih korelacija. Takođe, možemo primetiti da u slučaju ovog tipa kolebljivosti ne identifikujemo jasne prostorne konfiguracije okruga u klasterne susedstva. Što možemo potvrditi nakon eliminacije prostorno nekontingentnih klastera što je prikazano na kartogramima na slici 25.

Nakon analize rezultata nacionalnih indeksa kolebljivosti u odeljku 3.3.5, Rumuniju smo klasifikovali kao sistem tipa I, što znači da je dominantan oblik kolebljivosti tipa B. Na osnovu kartograma prikazanim na slici 25, možemo uočiti jasniji obrazac lokalizacije kolebljivosti tipa A. Slično rezultatima dekompozicije kolebljivosti na osnovu prostorne autokorelacije, uočavamo klaster koji čine okruzi sa mađarskim stanovništvom, kao i klaster u oblasti oko glavnog grada Rumunije, ali je mrežna dekompozicija

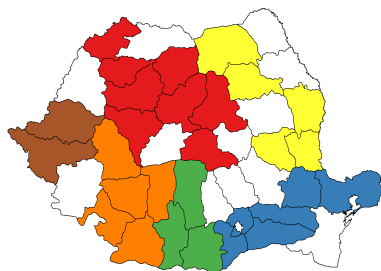
(a) Tip A

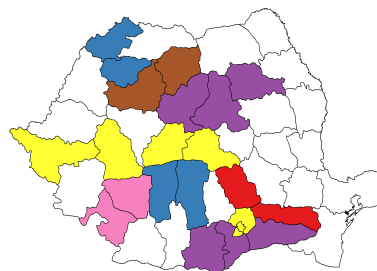
(b) Tip B

Slika 24: Rumunija — Mreže parcijalnih korelacija prosečnog nivoa kolebljivosti po okruzima.

Napomena: Boja čvora odgovara mrežnoj particiji susedstva kojem pripada. Pozitivne korelacije označene su zelenim linijama, negativne crvenim. Debljina linije ukazuje na snagu korelacije.

(a) Tip A

(b) Tip B

Slika 25: Rumunija — Kartogram prostorno-kontingentnih mrežnih particija

Napomena: Boja okruga odgovara mrežnoj particiji susedstva kojem pripada. Boje na različitim kartogramima ne označavaju pripadnost istoj particiji.

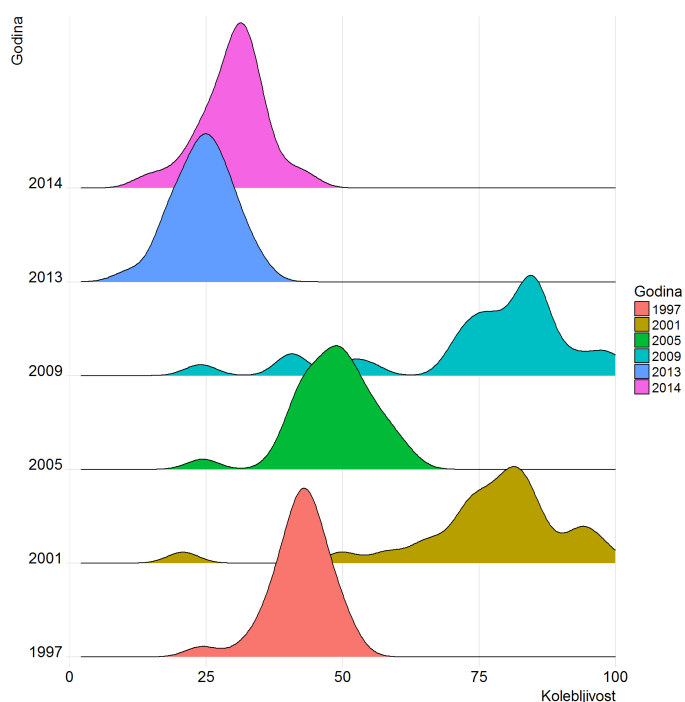
otkrila postojanje još četiri klastera za ovaj tip kolebljivosti što nije u skladu sa našom pretpostavkom i očekivanjima. Samim tim, možemo zaključiti da postoji visoko lokalizovana reakcija biračkog tela na promene u partijskom sistemu Rumunije, te da postoji veći broj distinktivnih političkih prostora na kojima moraju nastupiti novi politički akteri.

Ovaj rezultat je konzistentan sa rezultatima za Mađarsku, koju smo svrstali u isti tip sistema. Očigledno je da veća lokalizacija kolebljivosti tipa A zapravo otežava pojavljivanje novih političkih aktera jer oni moraju nastupiti sa više različitih strategija mobilizacije biračkog tela koje su prilagođene odgovarajućim političkim prostorima na subnacionalnom nivou. Sa druge strane, na kartogramu za kolebljivost tipa B uočavamo veći broj manjih klastera susedstva, ali i veći broj okruga koji ne pripadaju ni jednom klasteru, što sugerise da se radi o nižem stepenu lokalizacije, a samim tim i većoj nacionalizaciji ovog tipa kolebljivosti. Dakle, ponovo slično Mađarskoj, trendovi promene glasova unutar partijskog sistema su više nacionalno homogeniji u Rumuniji,

dok uočavamo jasne obrasce lokalne heterogenosti kolebljivosti tipa A, iako je ona manjinska komponenta totalne kolebljivosti (vidi sliku 7).

3.4.4 Bugarska

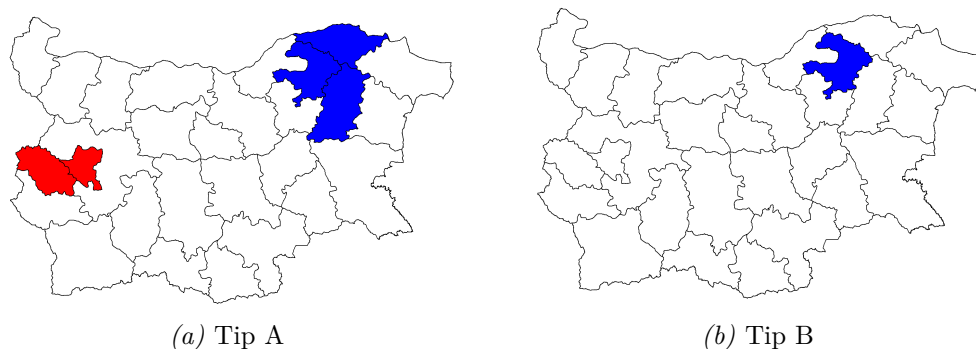
Na slici 26 možemo videti distribucije vrednosti indeksa totalne kolebljivosti za svaku izbornu godinu. Najveći varijabilitet beležimo u godinama u kojima imamo najveću kolebljivost, a to su 2001. i 2009. godina. Kao i u slučaju država koje su prethodno analizirane, u godinama u kojima imamo najnižu kolebljivost, varijabilitet po okruzima je najniži. Dakle, u slučaju Bugarske ne pokazuje se tačnim zaključak da najveći varijabilitet možemo očekivati u slučaju srednje kolebljivosti. U ovom pogledu, Bugarska nalikuje na Sloveniju, sa nekoliko okruga kog kojih se javlja kolebljivost od 100% u dva izborna perioda.

Slika 26: Bugarska — Prostorne distribucije indeksa totalne kolebljivosti po godinama.

Osim 2001. i 2009. godine, beležimo relativno nizak nivo prostornog varijabiliteta, što može biti indikator visokog nivoa nacionalizacije političkog takmičenja u Bugarskoj. U odeljku 3.2, bilo je reči o dva velika potresa u Bugarskom partijskom sistemu, a visok varijabilitet kolebljivosti u ovim godinama upućuje na zaključak da se radilo o regionalno heterogenoj reakciji na ovu rekonfiguraciju partijskih snaga i odnosa. U oba izborna perioda imamo nekoliko okruga kod kojih je kolebljivost između 25% i 50%, što je značajno niže u odnosu na prosek u tim godinama (77%). Samim tim, uprkos pretpostavci o mogućem visokom stepenu nacionalizacije, možemo očekivati postojanje prostornih asocijacija između manjih grupa okruga. Na slici 27 prikazani su kartogrami sa označenim značajnim prostornim autokorelacijama, odnosno statistički značajnim vrednostima LISA indeksa za oba tipa kolebljivosti.

Slika 27: Bugarska — Kartogrami prostorne autokorelacije prosečnog nivoa kolebljivosti.

Napomena: Plavo – niska kolebljivost; Crveno – visoka kolebljivost.

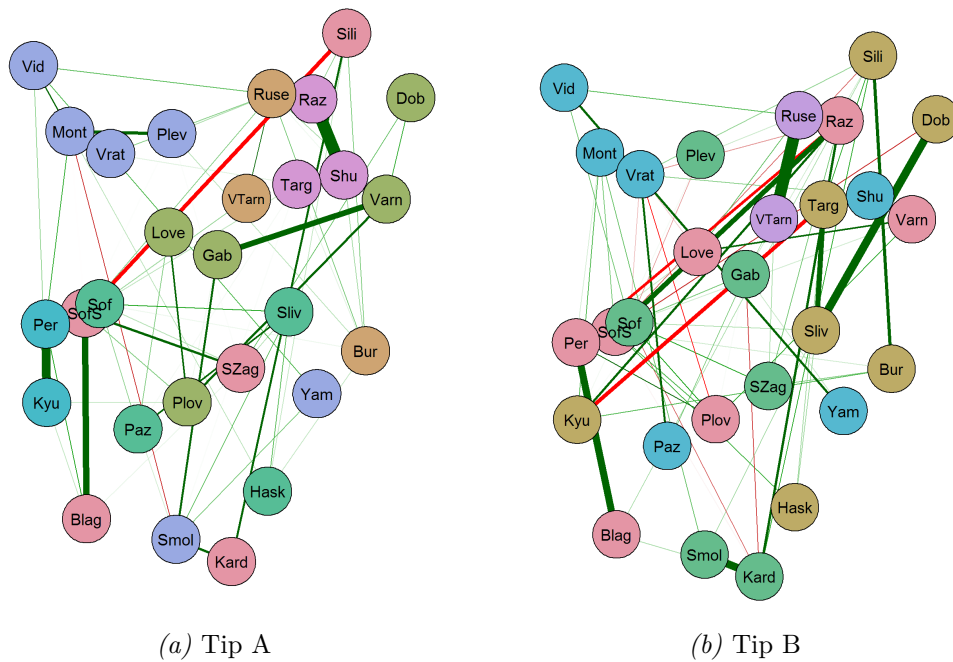
Kada je kolebljivost tipa A u pitanju, jasno se izdvajaju dve manje prostorno-korelirane oblasti. Okrug u kojem se nalazi glavni grad Bugarske, Sofija i jedan susedni okrug predstavljaju oblast povišene kolebljivosti ovog tipa, što znači da stanovništvo ovih urbanih okruga intenzivnije reaguje na promene unutar partijskog sistema i pojavu novih političkih aktera. Sa druge strane, na severoistoku zemlje imamo tri okruga gde beležimo prostornu korelaciju niskih nivoa kolebljivosti tipa A. Kao i u slučaju

Rumunije, reč je o okruzima u kojima je živi najveća nacionalna manjina. U slučaju Bugarske, reč je o turskom stanovništvu, a najveća politička partija koja predstavlja ovu manjinu (DPS) je stabilan deo partijskog sistema Bugarske, te nizak nivo kolebljivosti tipa A predstavlja očekivani rezultat.

U samo jednom od ovih okruga pronalazimo autokorelaciju kolebljivosti tipa B i ponovo se radi o niskoj vrednosti. U ovom regionu imamo najveću koncentraciju turskog stanovništva, te se i ovaj rezultat može objasniti stabilnog podrškom koju DPS ima u ovom biračkom telu. Na osnovu pregleda razvoja partijskog i političkog sistema Bugarske, predvideli smo formiranje većih prostornih konfiguracija, ali ispostavlja se da to nije slučaj ako posmatramo rezultate autokorelacione analize jer oni pokazuju izdvajanje urbanih oblasti oko Sofije i oblasti nastanjene turskim stanovništvom, kao distinktivne političke prostore unutar Bugarske, pri čemu je reč o relativno malim oblastima, sačinjenim od najviše tri regiona. Sa druge strane, rezultati mrežne dekompozicije otkrivaju postojanje dodatnih prostornih konfiguracija, što možemo videti na slici 28.

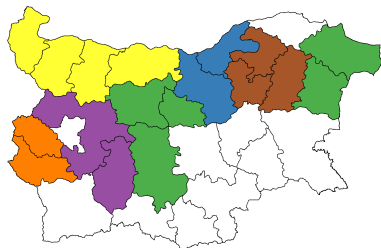
Mreža kolebljivosti tipa A pokazuje i lokalizovane korelacije između okruga na severozapadu Bugarske, kao i dva klastera u oblasti oko Sofije i jedan klaster u oblasti u kojima živi turska nacionalna manjina. U odeljku 3.3.5, Bugarsku smo klasifikovali kao sistem tipa II i kao u prethodnim slučajevima, na mrežnim dijagramima možemo primetiti mrežu veće gustine za onaj tip kolebljivosti koji nije dominantan u datoj državi. Na mrežnom dijagramu možemo primetiti veći broj interakcija, kao i veći broj snažnijih korelacija, uz nešto drugačiji raspored mrežnih susedstva, odnosno klastera. Kartogram prostorno kontingentnih mrežnih susedstva možemo videti na slici 29.

U slučaju kolebljivosti tipa A, rezultati pokazuju postojanje čak sedam klastera koji obuhvataju od dva do četiri okruga i pravilno su prostorno raspoređeni po teritoriji Bugarske. Iz ove mrežne particije izuzeti su južni i jugoistočni okruzi u kojima ne

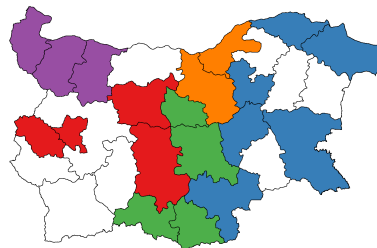

Slika 28: Bugarska — Mreže parcijalnih korelacija prosečnog nivoa kolebljivosti po okruzima.

Napomena: Boja čvora odgovara mrežnoj particiji susedstva kojem pripada. Pozitivne korelacije označene su zelenim linijama, negativne crvenim. Debljina linije ukazuje na snagu korelacije.

(a) Tip A

(b) Tip B

Slika 29: Bugarska — Kartogram prostorno-kontingentnih mrežnih particija

Napomena: Boja okruga odgovara mrežnoj particiji susedstva kojem pripada. Boje na različitim kartogramima ne označavaju pripadnost istoj particiji.

uočavamo obrasce prostorno kontingentnih lokalizovanih korelacija, kao i okrug glavnog grada Bugarske. Pored do sada pomenutih oblasti, izdvajaju se i jedan klaster centralnih okruga i jedan klaster istočnih okruga. Rezultati mrežne dekompozicije kolebljivosti tipa A su u skladu sa našom inicijalnom pretpostavkom o postojanju većeg broja korelisanih oblasti. Na osnovu ovog kartograma možemo zaključiti da je nacionalizacija političkog takmičenja koje proizvodi kolebljivost tipa A intenzivnija u južnim i jugoistočnim okruzima Bugarske.

Iako je mreža kolebljivosti tipa B bila gušća i iako smo u njoj primetili veći broj snažnijih koeficijenata parcijalne korelacije, kartogram koji prikazuje prostorno kontingentne klastere okruga, ne razlikuje se previše po broju obojenih okruga od kartograma za kolebljivost tipa A. Ono što možemo primetiti jeste da su klasteri prostorno raspršeni i manji u odnosu na tip A, pri čemu ovog puta jugozapadni i zapadni okruzi ostali van rasporeda u klastere. Na osnovu toga možemo zaključiti da nije izražena lokalizacija kolebljivosti tipa B u regionima koji okružuju Sofiju, a

primećujemo i povećanu lokalizaciju ovog tipa kolebljivosti u jugoistočnim delovima Bugarske.

Dobijeni rezultati nam ukazuju na srednji ili prosečan nivo lokalizacije kolebljivosti biračkog tela u Bugarskoj. Videli smo da totalna izborna kolebljivost u Bugarskoj oscilira u posmatranom periodu pod uticajem periodičnih krupnih promena u izbornom sistemu. Za razliku od Slovenije, gde rezultati nedvosmisleno ukazuju na postojanje nacionalizacije političkog života i biračkog ponašanja, u Bugarskoj se to samo delimično na osnovu toga što u pojedinim oblastima ne možemo da identifikujemo snažne lokalne prostorne korelacije između okruga kada je u pitanju jedna od dve komponente kolebljivosti. Međutim, samo dva okruga u čitavoj Bugarskoj, nemaju nikakve lokalne parcijalne korelacione asocijacije sa susednim okruzima (za bilo koji od dva tipa kolebljivosti), te ne možemo govoriti o izraženoj nacionalizaciji izborne kolebljivosti bilo kog tipa u ovoj državi.

3.4.5 Hrvatska

Prostorne distribucije nivoa totalne kolebljivosti po godinama za Hrvatsku prikazane su na slici 30. Najveći nivo varijacija po izbornim okruzima u Hrvatskoj nalazimo u 2011. i 2015. godini, dok je u preostalim izbornim periodima varijabilitet značajno niži, što ukazuje na relativnu uniformnost vrednosti totalne kolebljivosti.

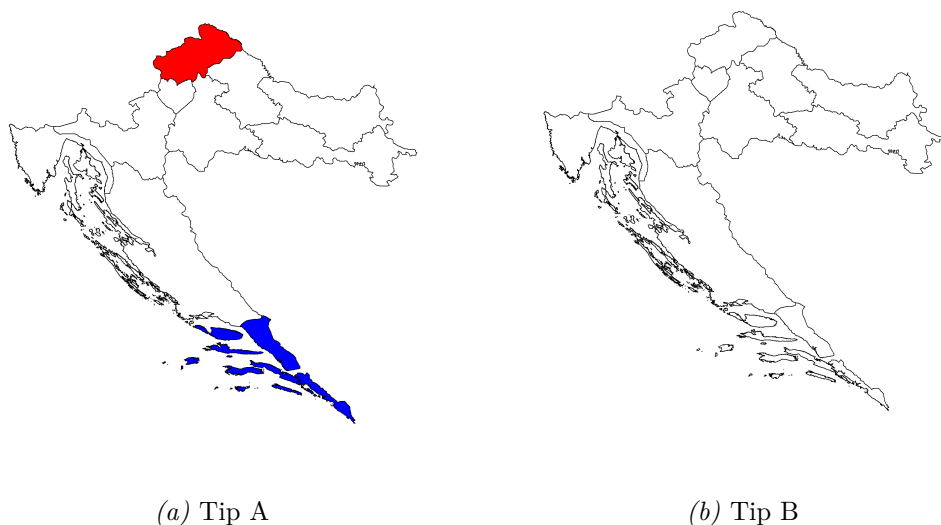
Na slici 31 prikazani su rezultati prostorne autokorelacione analize. Kada je u pitanju kolebljivost tipa A, izdvajaju se samo dve oblasti sačinjene od po jednog izbornog distrikta, pri čemu u severnoj oblasti (okrug Zagorje i susedni okruzi) imamo visok nivo kolebljivosti, a na jugu (Dalmacija) imamo nizak nivo izborne kolebljivosti. Kada je u pitanju kolebljivost tipa B, tu ne postoje statistički značajne prostorne korelacije, što bi ukazivalo na nizak stepen prostorne lokalizacije ovog tipa kolebljivosti. Ovaj rezultat

Slika 30: Hrvatska — Prostorne distribucije indeksa totalne kolebljivosti po godinama.

je za sada u potpunoj suprotnosti sa našom inicijalnom pretpostavkom o formiranju većih prostorno-korelisanih oblasti unutar Hrvatske.

Kao što smo već napomenuli, u slučaju Hrvatske prostorne jedinice analize su izborni distrikti koji se značajno razlikuju po površini, a zbog geografskih odlika posebno su problematične primorske teritorije Hrvatske jer se graniče sa samo jednom ili dve teritorije, ili sa međusobno veoma udaljenim teritorijama što čini metod prostorne autokorelacije neefikasnim i otežava proces otkrivanja lokalizovanih sličnosti u rasporedu izborne kolebljivosti. Ipak, u slučaju kolebljivosti tipa A ipak je moguće napraviti generalizovanu razliku između severne i južne oblasti Hrvatske. Kao što smo već videli na primeru drugih analiziranih zemalja, u oblastima koje okružuju glavni grad države (a najčešće je reč o visoko razvijenim urbanim oblastima) srećemo viši nivo kolebljivosti i Hrvatska nije izuzetak. Sa druge strane, u primorskim oblastima Hrvatske očekivan je nizak stepen kolebljivosti zbog uticaja regionalne partije IDS-a (vidi odeljak 3.2).

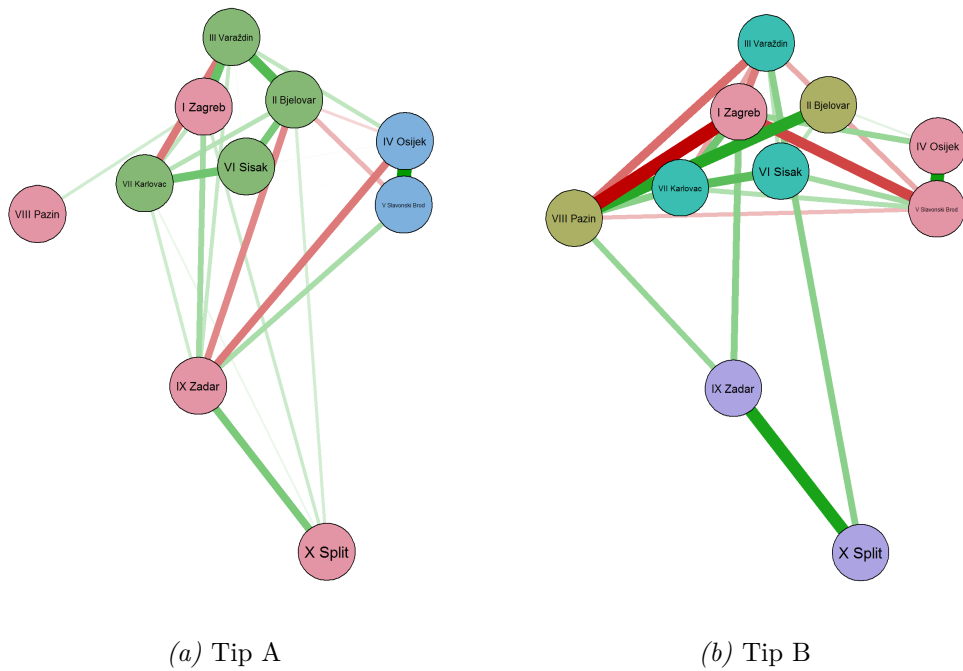

Slika 31: Hrvatska — Kartogrami prostorne autokorelacije prosečnog nivoa kolebljivosti.

Napomena: Plavo – niska kolebljivost; Crveno – visoka kolebljivost.

Hrvatsku smo klasifikovali kao politički sistem tipa I, što bi značilo da je kolebljivost tipa B dominantna komponenta izborne kolebljivosti. Do sada smo pokazali da se u državama ovog tipa sreće viši nivo prostorne korelacije kod tipa koji nije dominantna (odnosno tipa A), a to su dosadašnji rezultati pokazali i za Hrvatsku jer metodom prostorne autokorelacije nisu utvrđene statistički značajne korelacije za kolebljivost tipa B. Detaljniji uvid u lokalizaciju kolebljivosti stičemo analizom rezultata mrežne dekompozicije kolebljivosti Hrvatske koji su prikazani na slici 32.

Mreža kolebljivosti tipa A sastoji se iz tri klastera susedstva koji su relativno pravilno prostorno raspoređeni. Jedan klaster obuhvata distrikte Osijek i Slavonski brod, drugi primorske distrikte (i grad Zagreb), a treći čine distrikti koji okružuju Zagreb. Distrikt Zadar izdvaja se zbog dve snažne negativne korelacije i jednom snažnom pozitivnom korelacijom. Ova mreža nema veliku gustinu, ali sadrži brojne jake korelacije koje su prostorno kontingentne i mahom se nalaze između susednih izbornih distrikta.

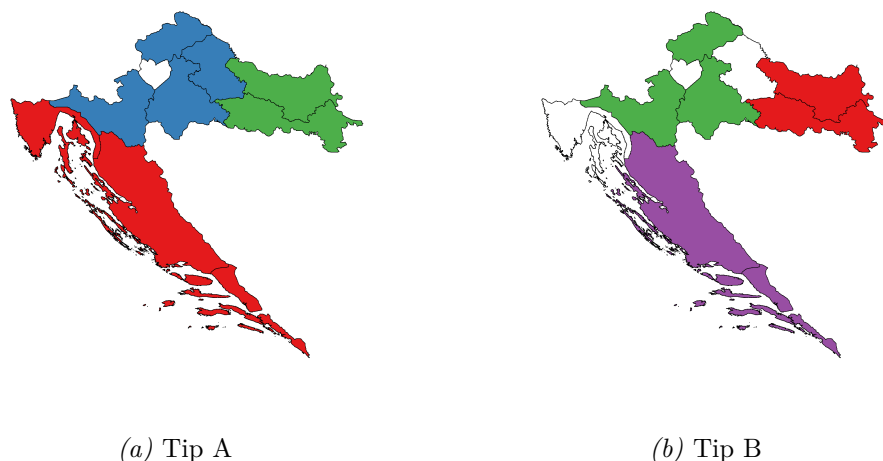

Slika 32: Hrvatska — Mreže parcijalnih korelacija prosečnog nivoa kolebljivosti po okruzima.

Napomena: Boja čvora odgovara mrežnoj particiji susedstva kojem pripada. Pozitivne korelacije označene su zelenim linijama, negativne crvenim. Debljina linije ukazuje na snagu korelacije.

Sa druge strane, mreža kolebljivosti tipa B je gušća i sastoji se od brojnih snažnih korelacija (mahom negativnih), ali nije prostorno kontingentna. Ona se sastoji od četiri klastera, pri čemu su distrikti drugačije raspoređeni u odnosu na mrežu kolebljivosti tipa A. Zagrebački distrikt se izdvaja kao distrikt sa najviše negativnih korelacija, što ukazuje na činjenicu da stanovništvo ovog distrikta ima značajno drugačije glasačke obrasce u odnosu na većinu ostalih distrikta. Kada se izvrši redukcija na samo prostorno kontingentne korelacije, dobijamo particiju mreže na klasterne koji su prikazani na slici 33.

Slika 33: Hrvatska — Kartogram prostorno-kontingentnih mrežnih particija

Napomena: Boja okruga odgovara mrežnoj particiji susedstva kojem pripada. Boje na različitim kartogramima ne označavaju pripadnost istoj particiji.

Kartogram za kolebljivost tipa A ukazuje na izuzetno visok stepen lokalizacije. Osim izbornog distrikta grada Zagreba, čitava teritorija Hrvatske je podeljena u prostorno kontingentne klasterne, što ukazuje na postojanje distinktivnih političkih prostora sa različitim biračkim ponašanjem. Ovi rezultati su saglasni sa analizom izbornih perioda Hrvatske u odeljku 3.2, gde je primećeno da su potencijalni posebni politički prostori Istra i istočni delovi Hrvatske na kojima su vođeni intenzivni ratni sukobi tokom

poslednje decenije prošlog veka. Treći distinktivni prostor je oblast u okolini Zagreba. Pored toga, rezultati mrežne analize potvrđuju inicijalnu pretpostavku o postojanju korelisanih teritorija veće površine kada je u pitanju ovaj tip izborne kolebljivosti.

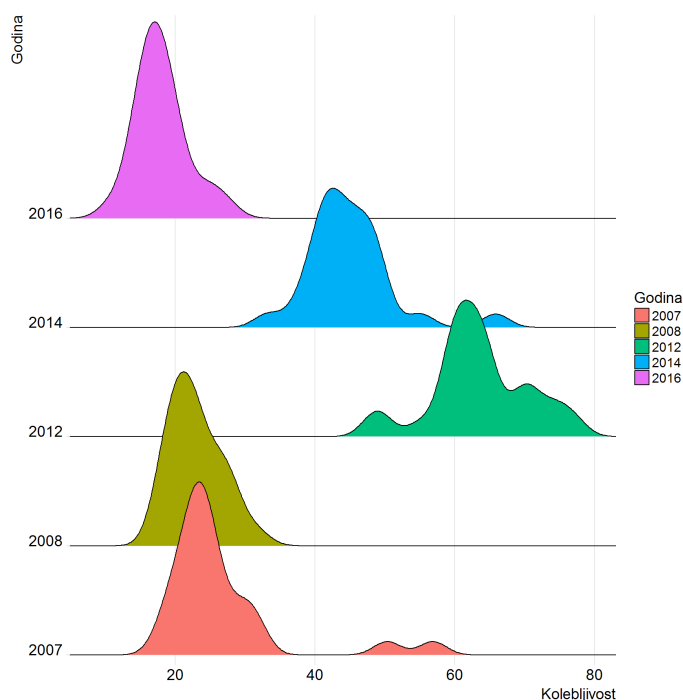
Ova komponenta kolebljivosti nije dominantna u hrvatskom političkom sistemu, ali je izuzetno lokalizovana. Kao i u slučaju Mađarske (koju smo takođe svrstali u sistem tipa I), visok nivo lokalizacije ovog tipa može objasniti njen nizak nivo zato što su novi politički akteri suočeni sa različitim političkim prostorima, te je zapravo potrebno osvojiti podršku više različitih podskupova biračkog tela da bi se na nacionalnom nivou ostvario značajan izborni rezultat.

Sa druge strane, mreža kolebljivosti tipa B podeljena je u identičan broj klastera, sa istom raspodelom izbornih distrikta u klastere. Jedina razlika je to što pored grada Zagreba, još dva distrikta ne pripadaju ni jednom od klastera, te beležimo nešto niži stepen lokalizacije izborne kolebljivosti ovog tipa. Drugim rečima, etablirane političke partije u Hrvatskoj se takođe takmiče u tri distinktivna politička prostora, međutim postoji nešto veći broj izbornih distrikta koji ne pokazuju lokalizovane asocijacije sa susednim oblastima, te možemo reći da je u ovom pogledu biračko telo Hrvatske više nacionalizovano, odnosno da borba između najvećih i najdugovečnijih političkih partija u Hrvatskom ima nešto izraženiji nacionalni karakter, pri čemu se ne sme zanemariti posebnost tri pomenuta prostora, što smo objasnili jakom podrškom HDZ-a u oblastima koje su na kartogramu označene crvenom bojom i podrškom IDS-u u oblastima označenim ljubičastom bojom.

3.4.6 Srbija

Prostorne distribucije nivoa totalne kolebljivosti po godinama za Srbiju prikazane su na slici 34. Primećujemo veći varijabilitet kolebljivosti po okruzima čak i u slučaju

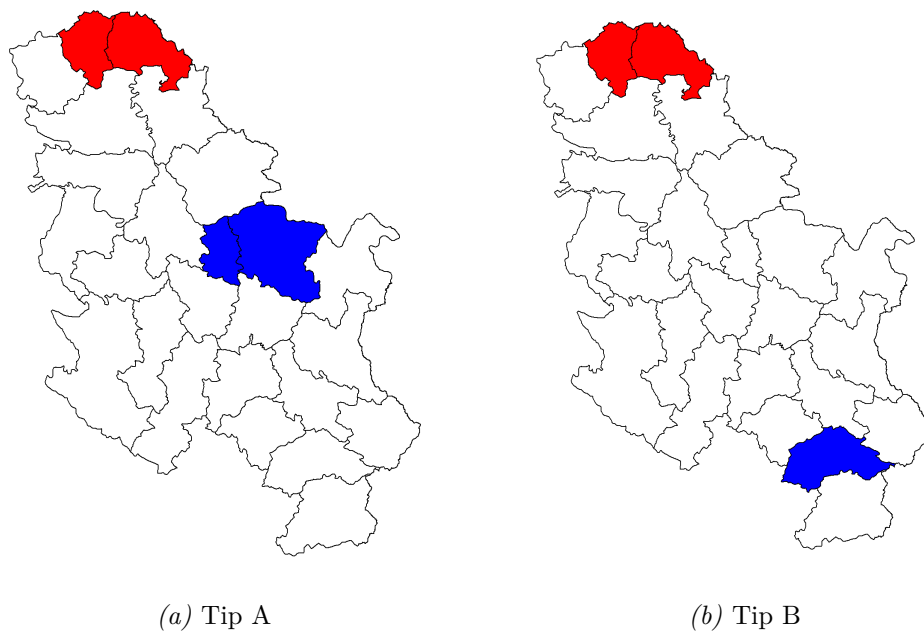
izbornih perioda sa niskim vrednostima indeksa kolebljivosti, što nije bio slučaj u drugim državama. Pri tome, su distribucije vrednosti indeksa po okruzima asimetrične i primećujemo nešto deblje repove distribucije na desnoj strani, što znači da u slučaju svakog izbornog ciklusa imamo okruge sa značajno višim nivoom kolebljivosti od ostatka države, što se najbolje može videti u distribuciji kolebljivosti za 2007. godinu. U zavisnosti od toga da li su okruzi sa višim nivoom kolebljivosti susedni ili ne, to može imati drugačije konsekvence za lokalizaciju kolebljivosti u Srbiji.

Slika 34: Srbija — Prostorne distribucije indeksa totalne kolebljivosti po godinama.

Rezultati dekompozicije izborne kolebljivosti metodom prostorne autokorelacije prikazani na su na slici 35. U slučaju oba tipa kolebljivosti izdvajaju se dve prostorno korelirane oblasti i reč je o jednoj oblasti niske i jednoj oblasti visoke kolebljivosti. Pri tome, reč je o identičnim oblastima visokih nivoa kolebljivosti oba tipa.

Ono što je iznenađujuće u vezi okruga sa visokim nivoom kolebljivosti jeste da je reč o oblastima sa najvećim udelom mađarskog stanovništva. Rezultati prostorne

Slika 35: Srbija — Kartogrami prostorne autokorelacije prosečnog nivoa kolebljivosti.

Napomena: Plavo – niska kolebljivost; Crveno – visoka kolebljivost.

dekompozicije (na osnovu oba metoda) sa Bugarsku i Rumuniju pokazali su da je kolebljivost biračkog tela niža i prostorno lokalizovana u oblastima u kojima žive nacionalne manjine koje imaju stabilnu parlamentarnu reprezentaciju. U Srbiji je mađarska nacionalna manjina predstavljena preko SVM-a, koji je od 2007. godine stabilan i redovan član parlamenta i ima konstruktivnu ulogu u političkom sistemu Srbije. Zbog toga je neobičan i iznenađujući rezultat da upravo u oblastima u kojima živi Mađarsko stanovništvo dolazi do većeg stepena izborne kolebljivosti oba tipa. Ovaj rezultat nam govori da stanovništvo u Severnobanatskom i Severnobačkom okrugu povoljnije reaguje na pojavu novih političkih aktera, kao i da se češće i intenzivnije menja distribucija glasova koje građani daju postojećim akterima unutar partijskog sistema.

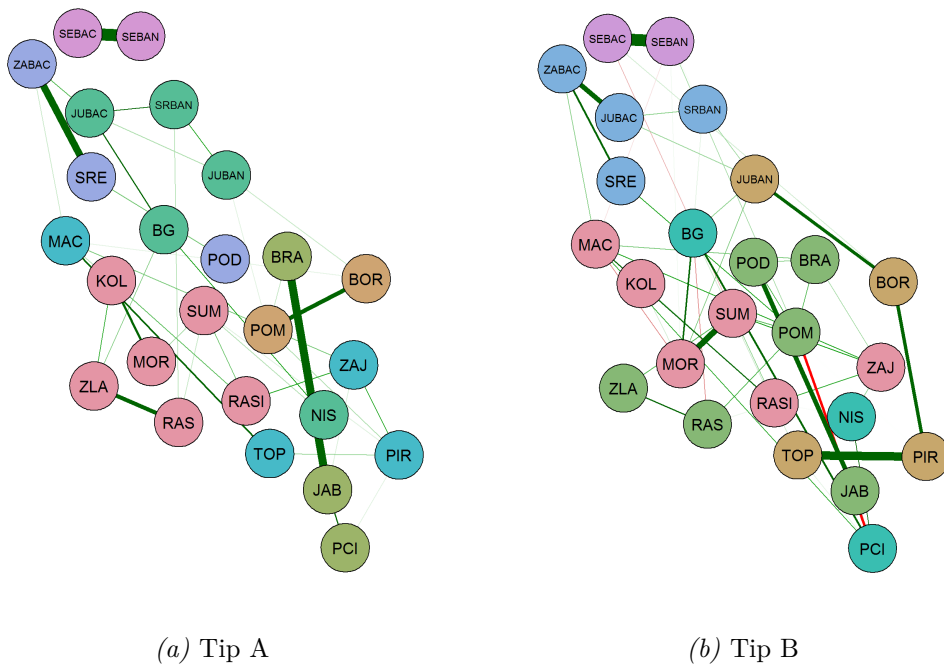
Možemo formulisati dva hipotetička objašnjenja ove pojave. Kolebljivost može

biti proizvod glasačkog ponašanja nemađarskog stanovništva u ovim oblastima. Dakle, mađarsko stanovništvo može pokazivati nisku izbornu kolebljivost (i prvenstveno glasati za SVM), dok postoji visoka kolebljivost srpskog i drugog stanovništva. Ukoliko je izlaznost nemađarskog stanovništva značajno manja, ove razlike u kolebljivosti mogu zapravo proizvesti viši stepen kolebljivosti. Drugo potencijalno objašnjenje jeste postojanje neke vrste skrivene političke polarizacije unutar mađarskog stanovništva ili pak ambivalentnog odnosa prema SVM, pri čemu jedan deo mađarskog stanovništva manje-više redovno glasa za ovu partiju, dok drugi traži alternativu u drugim partijama (koje nisu manjinske). Ova dva objašnjenja su komplementarna i njihova validnost mora biti proverena u budućim istraživanjima.

Sa druge strane imamo dve različite oblasti niske izborne kolebljivosti. Za kolebljivost tipa A imamo dva prostorno korelirana okruga: Braničevski i Podunavski, dok je kolebljivost tipa B u pitanju Jablanički okrug. U ostalim okruzima Srbije ne pronalazimo lokalne asocijacije u rezultatima dekompozicije na osnovu prostorne autokorelacije, ali mrežna dekompozicija pruža detaljniji uvid u korelacije između okruga Srbije. Rezultati su prikazani na slici 36.

Mreža za kolebljivost tipa A odlikuje se potpunim izostankom negativnih korelacija. Upadljiv je izostanak snažnijih korelacija između grada Beograda i ostalih okruga Republike Srbije. Snažne korelacije pronalazimo između dva para vojvođanskih okruga, kao i između Braničevskog i Jablaničkog okruga. Kada je grupisanje lokalizovanih korelacija u pitanju, uočavamo formiranje većeg broja klastera, pri čemu je prostorno celovito nekoliko klastera u Vojvodini, kao i nešto veći klaster okruga u Zapadnoj Srbiji.

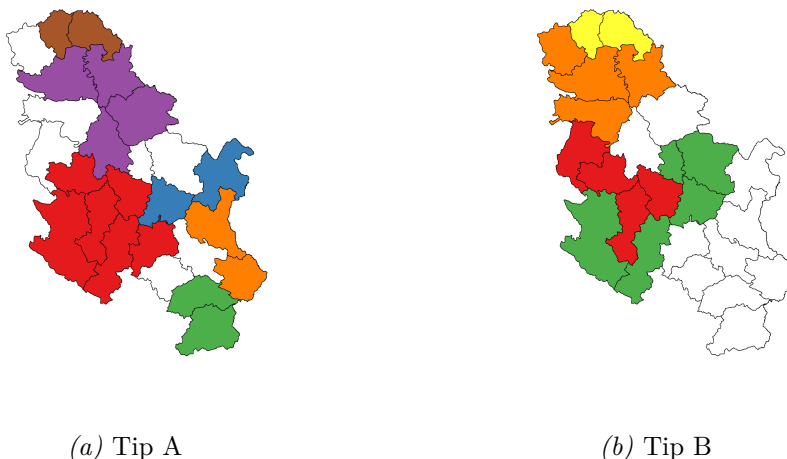
Sa druge strane, srećemo nešto gušću mrežu kolebljivosti tipa B. Uočljiva je samo jedna relativno snažna korelacija između Pčinjskog i Pomoravskog okruga, što nam govori da za oba tipa kolebljivosti distribucija vrednosti odgovarajućih indeksa varira

Slika 36: Srbija — Mreže parcijalnih korelacija prosečnog nivoa kolebljivosti po okru-
zima.

Napomena: Boja čvora odgovara mrežnoj particiji susedstva kojem pripada. Pozitivne korelacije označene su zelenim linijama, negativne crvenim. Debljina linije ukazuje na snagu korelacije.

u istom smeru u gotovo svim okruzima između kojih postoji asocijacija ili sličnost oblika rasporeda. Ako govorimo klasterima za ovaj tip kolebljivosti, ponovo uočavamo grupisanje lokalnih korelacija u Vojvodini i Zapadnoj Srbiji, ali i klaster okruga u centralnoj Srbiji. Na osnovu ovog tipa analize, možemo primetiti veći stepen lokalizacije korelacija za kolebljivost tipa B, što bi bio indikator da je politički sistem Srbije sličniji tipu II nego tipu I. Taj zaključak možemo proveriti kada eliminišemo parcijalne korelacije koje se ne formiraju između susednih okruga i rezultat te analize možemo videti na slici 37.

Slika 37: Srbija— Kartogram prostorno-kontingentnih mrežnih particija

Napomena: Boja okruga odgovara mrežnoj particiji susedstva kojem pripada. Boje na različitim kartogramima ne označavaju pripadnost istoj particiji.

Zajedničke karakteristike oba rezultujuća kartograma jesu formiranje identičnog klastera vojvođanskih okruga sa najvećim procentom mađarskog stanovništva i formiranje klastera u zapadnoj Srbiji. Međutim postoje i bitne razlike. Pre svega, Beograd u mreži kolebljivosti tipa A pripada istom klasteru u kojem se nalaze tri vojvođanska okruga, dok je u mreži kolebljivosti tipa B, Beograd ostao van podele mreže na prostorno kontingentne klasterne. Sa druge strane, veliki klaster koji je obuhvatao okruge iz

zapadnih i jugozapadnih delova Srbije raspao se na dva klastera, pri čemu su drugom pridodati okruzi iz centralnih delova. Na kraju, na kartogramu za kolebljivost tipa B mnogo više okruga ne pripada ni jednom klasteru, uključujući čitavu južnu Srbiju.

Samim tim, veći stepen lokalizacije izborne kolebljivosti srećemo za kolebljivost tipa A jer imamo više okruga raspoređenih u šest klastera susedstva. Sa druge strane, imamo pravilniji prostorni raspored klastera za kolebljivost tipa B, ali značajno veći broj okruga koji nisu raspoređeni po klasterima. Očigledno je dakle da je nacionalizacija biračkog tela izraženija na jugu i istoku Srbije. Sa druge strane, Vojvodina se definitivno izdvaja kao lokalizovan region za oba tipa kolebljivosti.

Visoko lokalizovana kolebljivost tipa A i nešto niži stepen lokalizacije kolebljivosti tipa B dovodi nas do zaključka da je Srbija bliža sistemima tipa I koji imaju nisku, ali visoko lokalizovanost kolebljivosti tipa A. Novi politički akteri u Srbiji susreću se sa nekoliko različitih političkih prostora. Prvi veći prostor podrazumeva tri vojvođanska okruga (Južnobački, Centralnobanatski i Južnobanatski) i Beograd, a drugi obuhvata zapadni deo Srbije i Rašku oblast. Pored toga, javljaju se parovi okruga koji imaju snažnije međusobne parcijalne korelacije u odnosu na korelacije koje imaju sa preostalim susednim okruzima. Reč je o dva para na jugu Srbije, jednom paru na istoku i jednom paru na samom severu Srbije (okruzi sa većim udelom mađarskog stanovništva). Postojanje ovih prostora ukazuje na postojanje različitih obrazaca reakcije biračkog tela na pojavu novih političkih aktera, te da bi oni bili uspešni na parlamentarnim izborima potrebno je da istovremeno privuku i mobilišu različite podskupove biračkog tela sa različitim preferencijama. To iziskuje izuzetno razvijenu lokalnu mrežu partijskih i biračkih odbora, kao i prilagođavanje izbornih kampanja posebnostima pojedinih političkih prostora, što svakako čini proces dostizanja značajnog političkog rezultata dosta težim. Sve to zajedno proizvodi manju kolebljivost tipa A i čini da je kolebljivost

tipa B dominantna komponenta.

To svakako ne znači da se etablirane, sistemske partije u Srbiji takmiče unutar potpuno politički nacionalizovanog prostora. Izborni rezultati od 2003. godine ukazuju na izraženiju nacionalizaciju biračkog tela upravo u najmanje razvijenijim područjima Srbije (istok i jug), ali i dalje pronalazimo lokalizaciju kolebljivosti u drugim delovima Srbije, pre svega u Vojvodini i Zapadnoj Srbiji. Iako se u prethodnim godinama partijski sistem Srbije sastoji iz jedne dominantne vladajuće partije i frakcionalizovane opozicije što upućuje na nacionalizaciju političkog takmičenja (kroz rascep vladajuća stranka protiv opozicije), lokalizovane korelacije između pojedinih okruga i dalje su značajne i postoji diferencijacija biračkog tela ako posmatramo samo obrasce biračkog ponašanja.

Više reči o trenutnom stanju političkog sistema Srbije, nacionalizaciji biračkog tela i mogućim pravcima političkog razvoja Srbije biće u zaključnom poglavlju ove disertacije. Kako je za sve analizirane zemlje prikazan veliki broj rezultata dobijenih na osnovu dva metoda dekompozicije, u narednom odeljku sumiraćemo dobijene rezultate i uporediti ih pomoću već uspostavljenog komparativnog okvira.

3.4.7 Komparativna analiza mrežno-prostorne dekompozicije

Dobijene rezultate dekompozicije izborne kolebljivosti za navedenih šest zemalja možemo međusobno uporediti i izvući nekoliko opštih zaključaka. Konkretnije, mogu se primetiti trendovi i pravilnosti koje uočavamo u svim (ili u gotovo svim) analiziranim državama, ali postoje i pravilnosti koje važe samo za određeni tip političkog sistema (koji smo definisali u odnosu na kretanje nacionalnog nivoa izborne kolebljivosti).

Pre svega, uočavamo da prostorni varijabilitet indeksa totalne kolebljivosti raste sa rastom apsolutne vrednosti indeksa. Drugim rečima, što je izborna kolebljivost veća u

nekoj državi, to je verovatnije da će se pojaviti prostorne oblasti sa većom apsolutnom devijacijom od nacionalnog nivoa. U našem uzorku, pokazalo se da češće srećemo ekstremnije devijacije desno od aritmetičke sredine, odnosno da što je nacionalno nivo kolebljivosti viši, to je verovatnije da ćemo sresti oblast sa ekstremno visokom kolebljivošću (blizu teorijskog maksimuma od 100%). Izuzetke od ovog trenda pronalazimo u Bugarskoj i Rumuniji, gde se pojavljuju ekstremno niske vrednosti indeksa totalne kolebljivosti u odnosu na nacionalni prosek, a rezultati prostorne dekompozicije pokazali su da je reč o okruzima u kojima pretežno živi manjinsko stanovništvo tih zemalja.

Druga pravilnost koju možemo uočiti tiče se rezultata prostorne dekompozicije putem metoda prostorne autokorelacije. Naime, u svim državama osim Slovenije se bar za jedan tip kolebljivosti izdvajaju tačno dva korelirana prostora i to: jedan prostor niske kolebljivosti i jedan prostor visoke kolebljivosti. Za pola država u uzorku je to slučaj kod opa tipa kolebljivosti, dok u slučaju Bugarske i Hrvatske imamo izdvajanje dva korelirana prostora samo za kolebljivost tipa B. Kako je metod prostorne autokorelacije restriktivniji od metoda mrežne dekompozicije, ove rezultate možemo posmatrati i kao fokalne tačke prostorne korelacije (ili lokalizacije) kolebljivosti, odnosno kao prostore kod kojih je prostorna asocijacija između nivoa kolebljivosti najizraženija. Činjenica da u većini slučajeva pronalazimo dva prostora različitih nivoa kolebljivosti, omogućava nam da odredimo kritične tačke niske i visoke kolebljivosti u njenoj prostornoj distribuciji, što može poslužiti kao vodič za dalja istraživanja partijskih i političkih osobenosti datog prostora.

Još jedan interesantan i konzistentan nalaz na osnovu ovih rezultata tiče se odnosa glavnih gradova (odnosno administrativnih celina kojima pripada glavni grad) i prostorno koreliranih oblasti. Naime, retko pronalazimo situaciju u kojoj su glavni gradovi deo prostorno korelisanih celina. Preciznije, to je slučaj samo u Mađarskoj (za kolebljivost

tipa A) i Bugarskoj (takođe za kolebljivost tipa A), ali su glavni gradovi uglavnom okruženi oblastima koje prostorno koreliraju i to sa višim nivoom kolebljivosti. Kada je tip kolebljivosti u pitanju, verovatnije je da će glavni gradovi biti okruženi oblastima sa visokom kolebljivošću tipa A. To nas upućuje na zaključak da kolebljivost ovog tipa u glavnim gradovima ima dovoljno specifičan obrazac promene da ne korelira u dovoljnoj meri sa svim okruzima koje ih okružuju, ali da među tim oblastima postoji najčešće velika sličnost u distribuciji kolebljivosti. Samim tim, možemo konstatovati da je kolebljivost tipa A veća u glavnim gradovima i u oblastima koji ih okružuju, ali da je sam obrazac promene kolebljivosti kompleksniji u glavnim gradovima, što bi značilo da biračko telo na nešto drugačiji način reaguje na promene u partijskom sistemu u odnosu na okolne oblasti (premda im je zajednička visoka kolebljivost), ali i u odnosu na ostatak države.

Ako pogledamo rezultate mrežnih dekompozicija uočićemo i vidljiv nedostatak negativnih korelacija između glavnih gradova i drugih okruga kada je kolebljivost tipa A u pitanju, dok je sasvim drugačija situacija kada govorimo o kolebljivosti tipa B. Drugim rečima, ne srećemo prostore čiji je obrazac promene kolebljivosti dijametralno suprotan (i samim tim negativno koreliran) sa glavnim gradom, što bi značilo da nema političkih prostora u kojima je biračko telo potpuno zatvoreno za ulazak novih političkih partija (ili koje više doprinosi izlasku partija iz sistema) nezavisno od okolnosti i specifičnosti datog izbornog ciklusa. Sa druge strane, postoje okruzi koji su negativno korelirani sa glavnim gradovima kada je kolebljivost tipa B u pitanju, što ukazuje na suprotne trendove promene u distribuciji glasova među “tradicionalnim” političkim partijama. Kolebljivost tipa B je (očekivano) visoka u samim glavnim gradovima, a postojanje negativnih korelacija ukazuje na prostore sa konzistentno niskim nivoom kolebljivosti ovog tipa, što upućuje na postojanje stabilnih i relativno trajnih partijskih identifikacija. Izostanak negativnih korelacija u slučaju kolebljivosti tipa A ukazuje na činjenicu da

novi politički akteri retko kada mogu dopustiti da “ignorišu” neki politički prostor u cilju postizanja nacionalne parlamentarne reprezentacije (osim kada je reč o manjinskim izbornim listama).

Rezultati mrežne dekompozicije kolebljivosti ukazali su na važne razlike u strukturi dobijenih mreža za različite tipove političkih sistema i u odnosu na to koji tip kolebljivosti analiziramo. Kada je reč o sistemima prvog tipa (Mađarska, Rumunija i Hrvatska), konzistentno je zabeležena gušća mreža parcijalnih korelacija za kolebljivost tipa A u odnosu na kolebljivost tipa B, koja je ujedno i dominantna komponenta ukupne kolebljivosti u ovim sistemima. Dakle, manja ili slabija komponenta kolebljivosti je ona za koju pronalazimo više korelacija (i prostorno ograničenih korelacija), što sugeriše da je lokalizacija ovog tipa kolebljivosti značajno veća. U prethodnom odeljku objasnili smo ovaj fenomen, pretpostavljajući da veći stepen lokalizacije može snižavati nivo kolebljivosti tipa A jer je novim političkim akterima teže da osvoje veći broj specifičnih i distinktivnih političkih prostora. Više reči o ovom zapažanju biće u zaključnom poglavlju ove disertacije.

Kada su sistemi drugog tipa u pitanju (Bugarska i Slovenija), pronalazimo suprotnu situaciju odnosno gušće mreže prostorno kontingentnih korelacija za kolebljivost tipa B. Kao što smo rekli, za ovaj tip sistema su karakteristični česti ulasci i izlasci aktera u partijskom sistem, odnosno velika kolebljivost biračkog tela koje pruža značajnu podršku novim političkim akterima i omogućava im da veoma brzo postanu važan deo političkog sistema. Međutim, i u ovom tipu sistema postoji deo biračkog tela za koji su karakteristične stabilne partijske identifikacije i biračko ponašanje, ili promena glasa od jedne ka drugoj etabliranoj političkoj partiji. Upravo kod ovog tipa kolebljivosti srećemo češće i snažnije asocijacije u sistemima tipa II, što je indikator veće lokalizacije biračkog tela. Dakle, kolebljivost izazvana pojavom novih partija je više nacionalizovana

pojava, dok je kolebljivost drugog tipa više lokalizovana, što znači da postoje jasne prostorne particije u kojima se kolebljivost tipa B kreće po sličnim obrascima.

U prethodnom odeljku napomenuli smo da osnovu analize izborne kolebljivosti na nacionalnom nivou ne možemo sa sigurnošću reći kom tipu političkih sistema pripada Republika Srbija. Na osnovu mrežno-prostorne dekompozicije izborne kolebljivosti možemo zaključiti da (u ovom pogledu) za Srbiju beležimo identične rezultate kao za sisteme tipa I. Drugim rečima, primećujemo veću lokalizaciju tipa A, što je indikator da je kolebljivost tipa B ipak dominantna komponenta kolebljivosti u Srbiji. Ono što je posebno interesantno jeste da u čitavoj oblasti južne i istočne Srbije ne pronalazimo lokalizovane korelacije kolebljivosti tipa B, te ovi prostori ne pripadaju ni jednom klasteru, što sugeriše visok nivo nacionalizacije ovog tipa kolebljivosti biračkog tela. Pored toga, neke odlike prostorne dekompozicije su nalik na one koje srećemo u slučaju Hrvatske i Mađarske. Tako u slučaju mreže za kolebljivost tipa B imamo mnogo više izraženih negativnih korelacija, kao u Hrvatskoj; glavni grad ima pripadnost prostornom klasteru za tip A kao u Mađarskoj; prostornom dekompozicijom dobijamo dve oblasti, pri čemu je oblast visoke kolebljivosti ista za oba tipa kolebljivosti kao u Rumuniji. Samim tim, možemo zaključiti da je opravdano Srbiju svrstati u sistem tipa I, što bi trebalo da potvrde i naredne analize.

Više puta tokom analize rezultata mrežno-prostorne dekompozicije izborne kolebljivosti spomenute su pretpostavke o lokalizaciji kolebljivosti biračkog tela. Ova pojava se može preciznije izmeriti pomoću indeksa lokalizacije kolebljivosti koji je formulisan i konstruisan u ovoj disertaciji. U narednom odeljku ćemo analizirati njegove vrednosti za sve države našeg uzorka i uporediti ga sa nekim drugim merama nacionalizacije, odnosno lokalizacije političkih sistema.

3.5 Lokalizacija izborne kolebljivosti

U prvom delu ove disertacije predstavljeni su njeni ciljevi. Prvi (analiza komponenti kolebljivosti na nacionalnom nivou) i drugi (mrežno-prostorna dekompozicija) realizovani su u prethodnim odeljcima ove disertacije. Treći cilj odnosi se na analizu i merenje fenomena koji je u prvom delu nazvan lokalizacijom kolebljivosti biračkog tela. Kao što smo već napomenuli, naša mera lokalizacije proizilazi iz rezultata mrežne dekompozicije izborne kolebljivosti, odnosno kao rezultat klaster analize mrežne strukture, što ga čini jedinstvenim pokazateljem političke nacionalizacije/lokalizacije.

Pošto je reč o novoj meri, rezultate komparativne analize lokalizacije u državama našeg uzorka treba pažljivo interpretirati, nužno u odnosu sa već dobijenim rezultatima. Takođe, da bismo utvrdili da li je ova mera validna, dobijene vrednosti biće upoređene sa vrednostima drugih relevantnih pokazatelja nacionalizacije i fragmentacije političkih sistema.

U narednom odeljku analiziraćemo dobijene vrednosti regularnog i logaritamskog oblika indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti za kolebljivost tipa A i B. Na osnovu ove analize moći ćemo da potvrdimo i validiramo zaključke o prostornim distribucijama i asocijacijama kolebljivosti, kao i da testiramo održivost naše tipologije analiziranih država u odnosu na rezultujuće stepene lokalizacije.

3.5.1 Vrednosti indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti u analiziranim državama

Vrednosti oba oblika indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti za oba tipa kolebljivosti prikazani su u tabeli 2. Kada je kolebljivost tipa A u pitanju, vrednosti regularnog oblika indeksa pokazuju nam da najveću lokalizaciju ovog tipa beležimo u Hrvatskoj,

Tabela 2: Vrednosti indeksa lokalizacije kolebljivosti u analiziranom periodu

Država	Indeks lokalizacije (A)	Indeks lokalizacije (B)	Logaritamski oblik A	Logaritamski oblik B
Mađarska	0.85	0.75	0.804	0.75
Slovenija	0.583	0.5	0.465	0.523
Bugarska	0.643	0.679	0.729	0.735
Rumunija	0.698	0.558	0.764	0.668
Hrvatska	0.9	0.7	0.778	0.669
Srbija	0.72	0.6	0.778	0.653

* Logaritamski oblik indeksa lokalizacije uzima u obzir i ukupni broj prostornih klastera

a najnižu u Sloveniji. Kada govorimo o Hrvatskoj, već smo napomenuli da je ovakav rezultat očekivan i da jednim delom može biti rezultat organizacije izbornih rezultata u izborne distrikta. Ovaj rezultat je očekivan i zbog specifičnosti biračkog tela Istre i Slavonije. Vrednost indeksa lokalizacije kolebljivosti tipa A u Hrvatskoj iznosi čak 0.9 (ili 90%), dok sledeću najveću vrednost srećemo u Mađarskoj i ona iznosi 0.85 (ili 85%). Na trećem mestu je Srbija sa dosta nižom vrednosti od 0.72, a potom sledi Rumunija. Sve navedene zemlje sa visokim stepenom lokalizacije kolebljivosti tipa A pripadaju I tipu političkih sistema koje smo definisali nakon analize kolebljivosti na nacionalnom nivou. Imajući u vidu rezultate mrežno-prostorne dekompozicije, ovi rezultati su očekivani. Najniži nivo indeksa lokalizacije ovog tipa kolebljivosti nalazimo u Sloveniji i Bugarskoj, koje predstavljaju sisteme tipa II, pri čemu treba napomenuti da postoje vrlo male razlike u nivou lokalizacije Bugarske i Rumunije.

Ako pogledamo vrednosti regularnog oblika indeksa lokalizacije kolebljivosti tipa B, rangiranje država se delimično razlikuje. Glavne razlike su u tome što u Mađarskoj imamo najveću zabeleženu lokalizaciju (75%), dok je Hrvatska na drugom mestu (70%), a Bugarska na trećem (67,9%). Najniži nivo lokalizacije ponovo imamo u Sloveniji (50%). Poređenjem vrednosti ova dva indeksa možemo zaključiti da je u sistemima tipa I, nivo indeksa lokalizacije kolebljivosti tipa A konzistentno viši od lokalizacije kolebljivosti tipa B. Međutim, za tip II obrnuto ne važi jer u Sloveniji ipak imamo veću vrednost lokalizacije kolebljivosti tipa A. Pored toga, važno je napomenuti da

sistemi tipa I imaju nižu stopu lokalizacije tipa B u odnosu na A, ali ako posmatramo kolebljivost B svih država, sistemi tipa I u proseku imaju veći nivo lokalizacije.

Vrednosti regularnih oblika indeksa lokalizacije oba tipa kolebljivosti ukazuju na grupisanje država u tri grupe. Prvu čine Mađarska i Hrvatska, kao države sa visokim stepenom lokalizacije oba tipa kolebljivosti. Medijalnu grupu čine Srbija i Rumunija, koje imaju srednje nivoe indeksa lokalizacije, pri čemu je kolebljivost tipa A više lokalizovana. Na kraju, imamo Bugarsku i Sloveniju (sistemi tipa II) sa nižim nivoom lokalizacije kolebljivosti. Pri tome, razlike između Bugarske i Rumunije nisu velike, te na osnovu analize regularnog oblika indeksa ne možemo povući čvrstu demarkacionu liniju između Bugarske, Rumunije i Srbije.

Do preciznijih zaključaka dolazimo analizom vrednosti logaritamskog indeksa lokalizacije. Kao što smo napomenuli, ovaj oblik indeksa uzima u obzir i ukupan broj klastera (a ne samo broj pripadajućih okruga), pri čemu je lokalizacija veća sa rastom broja klastera na koji je teritorija odgovarajuće države podeljena. Pošto je reč o logaritamskom obliku indeksa, on smanjuje razlike između sličnih nivoa lokalizacije i naglašava velike razlike između broja pripadajućih okruga i broja klastera koje nalazimo u različitim državama.

Vrednost logaritamskog oblika indeksa lokalizacije za kolebljivost tipa A pokazuje da je Mađarska zemlja sa najvećim stepenom lokalizacije, što je posledica činjenice da u Mađarskoj imamo izdvajanje četiri klastera (dok u Hrvatskoj imamo 3). Najnižu lokalizaciju kolebljivosti tipa A očekivano pronalazimo u Sloveniji, dok su preostale države relativno ujednačene. Interesantno je da kada se uzme u obzir broj klastera, lokalizacija kolebljivosti tipa A je ista u Hrvatskoj i Srbiji.

Sa druge strane, logaritamski oblik indeksa lokalizacije za kolebljivost tipa B ponovo ukazuje na Mađarsku kao najlokalizovaniji sistem, dok u Sloveniji pronalazimo najniži

stepen lokalizacije. U Hrvatskoj, Srbiji i Rumuniji imamo slične nivoe lokalizacije, a Bugarska je na drugom mestu sa relativno visokim nivoom lokalizacije (73,5%). U slučaju logaritamskog oblika indeksa lokalizacije imamo konzistentan rezultat međusobnog odnosa lokalizacije dva tipa kolebljivosti. U sistemima tipa I imamo veću lokalizaciju kolebljivosti tipa A, a u sistemima tipa II imamo veću lokalizaciju kolebljivosti tipa B.

Na kraju, osvrnućemo se i na obrasce političkog takmičenja u dva ekstremna slučaja lokalizacije kolebljivosti u našem uzorku: Mađarska i Slovenija. Mađarska je zemlja niske nacionalizacije političkog života u analiziranom periodu. Reč je o političkom sistemu koji u većem delu analiziranog perioda ima karakteristike dvopartijskog sistema i koji čini manje verovatnim iznenadne uspehe novih političkih aktera. Visok nivo lokalizacije kolebljivosti tipa A pokazuje nam da lokalizacija političkog takmičenja može biti upravo prepreka izbornim uspesima novih političkih partija i pokreta, jer oni moraju da odgovore na zahteve heterogenog biračkog tela koje pokazuje lokalizovane obrasce biračkog ponašanja. Sa druge strane, visoka lokalizacija kolebljivosti tipa B (premda apsolutno niža od lokalizacije drugog tipa), pogoduje postojećim akterima partijskog sistema jer proizvodi prostorno stabilne obrasce političkog takmičenja i stabilne izvore podrške u određenim delovima zemlje. Međutim, ukoliko jedna od dve velike partije u ovakvom sistemu takmičenja izgubi podršku birača, stvara se vakuum u biračkom telu koji ne mogu popuniti novi politički akteri, te je izvesnije da će se sistem transformisati u sistem jedne dominantne partije, što se upravo desilo u Mađarskoj. Iako je intuitivni zaključak da u zemljama sa jednom dominantnom partijom, možemo očekivati nizak stepen lokalizacije biračkog tela, zapravo to ne mora biti slučaj ukoliko je partija svoj dominantni položaj stekla kroz kolebljivost tipa B, odnosno (relativno postepenim) potiskivanjem sistemske konkurencije. Opstanak sistema jedne dominantne partije u dugom roku bi trebao da potom snizi nivo lokalizacije, što bi u budućnosti trebalo da omogući veću otvorenost sistema za nove političke aktere, što opet dovodi

do obnavljanja konkurentnosti demokratskog političkog takmičenja. Dalja istraživanja dinamike kretanja izborne kolebljivosti i njene lokalizacije u Mađarskoj u novijim (i narednim) izborim periodima su potrebna za proveru ove hipoteze. Ista hipoteza može se postaviti i za Srbiju i o njoj će biti reči u završnom poglavlju ove disertacije.

Sa druge strane, Slovenija je sistem sa najnižom lokalizacijom izborne kolebljivosti. Reč je o najmanjoj državi u našem uzorku, što delimično objašnjava i visok stepen nacionalizacije političkog takmičenja. U Sloveniji beležimo visoke apsolutne nivoe kolebljivosti, pri čemu je ubedljivo dominantna kolebljivost tipa A za koju pronalazimo i niži nivo lokalizacije. To znači da novi politički akteri u Sloveniji ulaze u proces političkog i izbornog takmičenja neograničeni specifičnim zahtevima i obrascima izbornog ponašanja na lokalnom nivou. To omogućuje partijama da ostvare značajan rezultat bez razvijene infrastrukture i bez prepoznatljivih lidera na lokalnom nivou. Novi politički akteri u Sloveniji često su personalizovani u ličnosti lidera (što se može videti u njihovim nazivima) i uz nisku lokalizaciju kolebljivosti oni postižu značajne rezultate ubrzo nakon osnivanja. Sa druge strane, jednom kada novi politički pokret postane deo partijskog sistema, suočava se kolebljivošću biračkog tela koja je takođe nisko lokalizovana, što znači da ne postoji jasna prostorna diferencijacija podrške biračkog tela ni unutar partijskog sistema. Dakle, prostor političkog takmičenja ostaje visoko nacionalizovan, što briše razlike između unutarsistemskog i vansistemskog političkog takmičenja i ne omogućava novim partijama da se trajnije integrišu u partijski sistem nakon inicijalnog izbornog uspeha, što potom doprinosi održavanju visokog nivoa izborne kolebljivosti i niskog nivoa lokalizacije.

Upravo je u lokalizaciji tipa B glavna razlika između Slovenije i Bugarske. U Bugarskoj, nakon što novi politički akteri postanu deo partijskog sistema, suočavaju se sa prostorom niske kolebljivosti i višeg stepena lokalizacije. Unutar sistema parlamentarnih

partija, postoji niži stepen nacionalizacije i partije su prinuđene da transformišu svoj način političkog delovanja u svetlu novih lokalnih obrazaca biračkog ponašanja koji je karakterističan za tip B, što dovodi do dugotrajnije integracije jednog dela novih političkih aktera u sistem i do izlaska iz sistema onih partija koje ne uspeju da se prilagode (što dalje povećava kolebljivost tipa A).

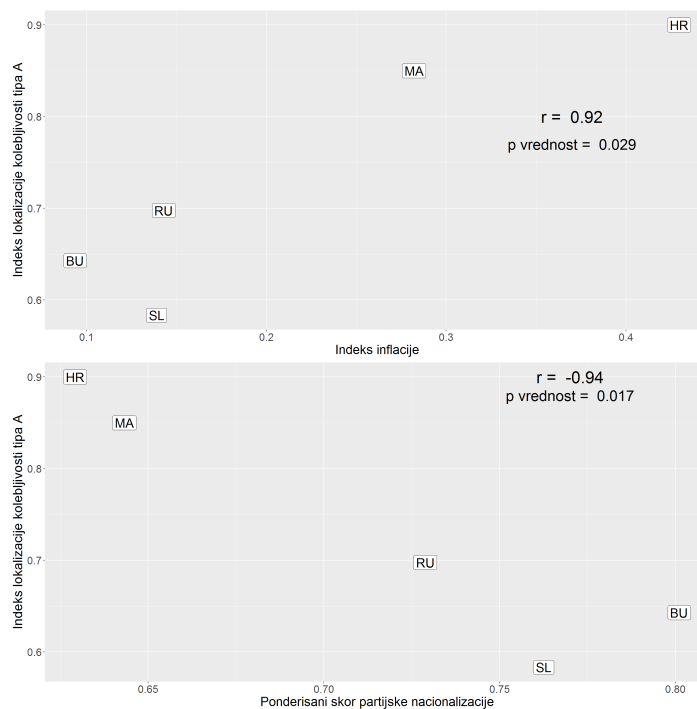
3.5.2 Odnos indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti i drugih mera nacionalizacije partijskog sistema

Oba oblika indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti predstavljaju nove mere ovih pojava i konstruisane su za potrebe ove disertacije. U cilju njihove validacije, potrebno je analizirati njihov odnos sa drugih, etabliranim i dobro proverenim merama različitih aspekata partijskog i političkog sistema. U prvom delu ove disertacije, napomenuli smo da će u pitanju biti mere nacionalizacije i merama partijske fragmentacije.

U mere nacionalizacije uključili smo ponderisani skor partijske nacionalizacije (Bochsler, 2010a) koji predstavlja varijaciju Đini koeficijenta koji meri nejednakost između (rezultujuće) distribucije glasova na nacionalnom nivou i pojedinačnih distribucija glasova na NUTS3 nivou. Njegova vrednosti variraju od 0 do 1, pri čemu 1 predstavlja najviši nivo nacionalizacije, odnosno minimalnih varijacija u izbornim rezultatima na subnacionalnom nivou. Druga mera nacionalizacije je Koksova mera inflacije koja nam govori koliki procenat partijskog sistema (izražen u broju partija) predstavlja rezultat agregacije različitog broja partija na lokalnom nivou (Cox, 1999). Ako partijski sistem ima inflaciju od 0%, to znači da se nacionalni partijski sistem ne razlikuje uopšte od lokalnih sistema političkih takmičenja, odnosno da su lokalni partijski sistemi “mikrokosmosi” nacionalnog partijskog sistema, što je indikator visokog stepena nacionalizacije. Što je stepen inflacije veći, veći je diverzitet lokalnih partijskih sistema, te je rezultujući

nacionalni sistem veći kao proizvod lokalizacije političkog takmičenja.

Naša analiza je potvrdila da postoji korelacija između indeksa lokalizacije kolebljivosti tipa A i ova dve mere nacionalizacije partijskog sistema. Dijagram raspršenosti i prateće korelacije prikazane su na slici 38. Važno je napomenuti da je za interpretaciju važniji dijagram raspršenosti jer je izračunata korelacija zasnovana na veoma malom uzorku od pet država. Iako je nivo značajnosti korelacija visok i rezultujući intervali poverenja ne obuhvataju vrednost 0, rezultati korelacione analize se moraju uzeti sa oprezom, odnosno moraju se proveriti u budućim istraživanjima na većim uzorcima.

Slika 38: Dijagram raspršenosti i korelacije između indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti tipa A i mera nacionalizacije partijskog sistema

Napomena: MA = Mađarska, SL = Slovenija, RU = Rumunija, BU = Bugarska, HR = Hrvatska

Izmerene vrednosti mera nacionalizacije preuzete su iz baze podataka “Arhiva izbora na nivou izbornih jedinica” (Kollman et al., 2018) i u njima nema podataka za Srbiju,

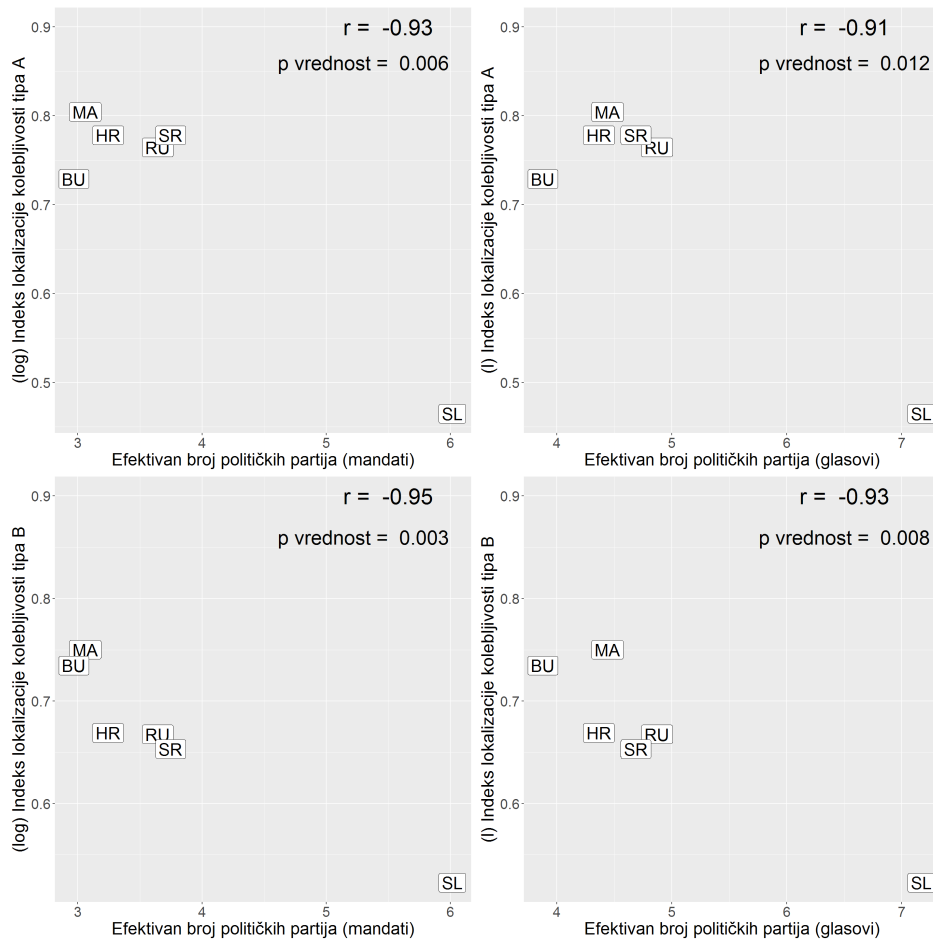
te su i vrednosti indeksa lokalizacije izuzete iz ovih analiza. Takođe, nisu utvrđene značajne korelacije sa drugim oblicima indeksa lokalizacije. Na slici 38, možemo videti da postoji snažna pozitivna korelacija između lokalizacije kolebljivosti tipa A i indeksa inflacije. Oblik ove asocijacije je gotovo pravolinijski kada su u pitanju vrednosti indeksa za Bugarsku, Rumuniju, Mađarsku i Hrvatsku, dok Slovenija predstavlja delimični izuzetak od ovog trenda. Najveća inflacija transfera glasova sa lokalnog na nacionalni nivo zabeležena je u Hrvatskoj, gde imamo i najveću vrednost indeksa lokalizacije za kolebljivost tipa A, dok najnižu vrednost indeksa inflacije imamo u Bugarskoj, gde gotovo da imamo jednakost sistema partijskog takmičenja na nacionalnom i lokalnom nivou.

U Hrvatskoj i Mađarskoj imamo nisku kolebljivost tipa A i njenu visoku lokalizaciju. Kao što smo rekli, političko takmičenje uglavnom ima formu dvopartijskog nadmetanja. Pri tome imamo i visoku lokalizaciju kolebljivosti tipa B (apsolutno gledano), te generalno visoku lokalizaciju političkog života, što doprinosi tome da nacionalni partijski sistem postaje više od proseka onoga što se dešava na lokalnom nivou. Tako imamo primer IDS-a u Hrvatskoj čiji rezultat unutar nekih izbornih distrikta (npr. na istoku Hrvatske) nije reprezentativan pokazatelj uspeha i uticaja ove partije na nacionalnom nivou. Inflacija političkog sistema sa lokalnog na nacionalni nivo otežana je kada imamo veći broj novih političkih aktera (jer je inflacija rezultat stabilne lokalne infrastrukture i postojanih lokalnih partijskih identifikacija), a u teorijskom delu ove disertacije pretpostavili smo da visoka lokalizacija kolebljivosti tipa A može ograničiti rast kolebljivosti ovog tipa, te zbog toga imamo visoku korelaciju između inflacije i kolebljivosti tipa A (a ne tipa B). Zbog toga je i sama asocijacija snažnija prilikom većih vrednosti oba indeksa, a slabija pri malim vrednostima.

Očekivano, srećemo i visoku negativnu korelaciju između indeksa lokalizacije kole-

bljivosti i indeksa partijske nacionalizacije. I u ovom slučaju srećemo gotovo pravolinijski oblik asocijacije, osim u slučaju Bugarske. Ponovo srećemo značajnu korelaciju samo sa indeksom lokalizacije kolebljivosti tipa A. Dobijena korelacija je izuzetno zanimljiva jer potvrđuje slaganje rezultata dva indeksa dobijenih na veoma različite načine. Ponderisani skor partijske nacionalizacije je poput izborne kolebljivosti delimično zasnovan na razlikama u rezultatima partijskih lista, ali je nivo poređenja drugačiji. Prilikom izračunavanja skora nacionalizacije pored se rezultati lista na lokalnu i na nacionalnom nivou, dok do kolebljivosti na lokalnom nivou dolazimo poređenjem rezultata između dva različita izborna ciklusa. Takođe, do indeksa lokalizacije dolazim procesom mrežne dekompozicije koji uključuje kompleksan algoritamski proces određivanja mrežnih klastera. Uprkos ovim razlikama i kompleksnosti računskog procesa, na kraju u našem uzorku potvrđujemo korelaciju između ove dve mere, što je dobar inicijalni indikator da indeks lokalizacije predstavlja pouzdanu meru lokalizacije, odnosno nacionalizacije političkih sistema i sistema političkog takmičenja (u postkomunističkim društvima).

Kada je reč o merama partijske frakcionalizacije, analizirali smo odnos vrednosti indeksa lokalizacije kolebljivosti i dve mere efektivnog broja partija. Konkretnije, analiziran je efektivan broj parlamentarnih partija, odnosno partija sa parlamentarnom reprezentacijom i efektivan broj partija koje učestvuju u izbornom procesu (Laakso & Taagepera, 1979). Prva mera odnosi se na partije koje zovemo sistemskim, dok druga opisuje fragmentaciju čitavog partijskog sistema, odnosno sistema političkog takmičenja. Vrednosti ove dve mere preuzete su iz baze podataka “Nacionalizacija postkomunističkih partijskih sistema” (Bochsler, 2010c) i izračunate su za sve države u našem uzorku. Utvrdili smo postojanje statistički značajnih korelacija između ovih mera i logaritamskog oblika indeksa lokalizacije kolebljivosti. Dijagrami raspršenosti i prateće korelacije koje prikazuju asocijaciju između navedenih mera prikazani su na slici 39.

Slika 39: Dijagram raspršenosti i korelacije između indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti tipa A i mera nacionalizacije partijskog sistema

Napomena: MA = Mađarska, SL = Slovenija, RU = Rumunija, BU = Bugarska, HR = Hrvatska, SR = Srbija

Činjenica da regularni oblik indeksa lokalizacije nije u korelaciji sa merama partijske fragmentacije, govori nam da je potrebno preciznije merenje lokalizacije da bi zabeležili asocijaciju sa fragmentacijom partijskog sistema. Za razliku od mera nacionalizacije, fenomen fragmentacije nije u direktnoj vezi sa lokalizacijom političkog takmičenja, odnosno postojanjem lokalizovanih obrazaca izbornog ponašanja građana. Šta više, možemo reći da postoji dvostruka uzročno-posledična veza između ova dva fenomena. U prethodnim odeljcima smo primetili zavisnost kretanja kolebljivosti (i njene lokalizacije) od toga da li sistem partijskog nadmetanja ima karakteristike dvopartijskog sistema. Isto tako, spekulisali smo da pad lokalizacije izborne kolebljivosti može dovesti do otvaranja sistema i do veće verovatnoće uspeha novih političkih aktera. Ovi zaključci su potvrđeni korelacionom analizom.

Na sva četiri dijagrama raspršenosti prikazanim na slici 39, možemo videti snažnu negativnu asocijaciju između oba tipa efektivnog broja političkih partija i logaritamskog oblika indeksa lokalizacije. Slovenija predstavlja poseban slučaj na sva četiri dijagrama jer ima ekstremno veliki broj efektivnih partija, ali i najnižu zabeleženu lokalizaciju za oba tipa kolebljivosti. Interesantno je da Bugarska i Mađarska imaju najmanji efektivan broj političkih partija iako postoje značajne razlike između ova dva politička sistema.

Kao što smo rekli obrazac političkog takmičenja u Mađarskoj nalikuje na dvopartijski, dok u Bugarskoj imamo česte rekonfiguracije partijskog sistema i visoku kolebljivost tipa A. Međutim, ono što je zanimljivo u Bugarskoj jeste da je upravo “eksplozivni” ulazak novih partija u sistem uzročnik malog efektivnog broja političkih partija. Naime, rekli smo da nove partije u Bugarskoj nemaju ulogu “trećeg” igrača, već je reč o partijama koje ulaze u sistem i zauzimaju vodeću poziciju partije sa najsnažnijom podrškom birača, što prouzrokuje izbacivanje iz sistema manjih, tradicionalnijih partija. Takođe, u Bugarskoj imamo veći nivo lokalizacije kolebljivosti tipa B, što dovodi do

brzog izlaska novih partija iz sistema ukoliko se ne prilagode na nove obrasce političkog takmičenja, te je samim tim očekivan i niži efektivni broj političkih partija.

Rumunija, Hrvatska i Srbija ponovo predstavljaju medijalne slučajeve, gde imamo umeren efektivan broj političkih partija koji se kreće u intervalu od tri do četiri, kada računamo samo partije koje imaju parlamentarnu reprezentaciju, odnosno četiri do pet, kada računamo sve partije koje se takmiče na parlamentarnim izborima. Ove države takođe imaju i srednje nivoe indeksa lokalizacije kolebljivosti, naročito u njegovom logaritamskom obliku, koji, kao što smo napomenuli, diskriminiše u pravcu velikih razlika u nivou lokalizacije.

Indeks lokalizacije izborne kolebljivosti u našem uzorku pokazao je visoku asocijaciju sa četiri potpuno različite mere nacionalizacije i frakcionalizacije partijskih sistema. Pored toga što opisuju različite aspekte partijskih sistema, ove mere se takođe zasnivaju na potpuno drugačijem računskom procesu i na različitim ulaznim parametrima i karakteristikama sistema. Uprkos tim razlikama, indeks lokalizacije izborne kolebljivosti pokazao se dovoljno fleksibilnim, pri čemu je utvrđeno slaganje varijacija sa drugim pomenutim merama. To znači da pored toga što opisuje nivo lokalizacije izborne kolebljivosti, ovaj indeks nam govori nešto i samoj izornoj kolebljivosti jer je kompatibilan sa dvočlanom tipologijom političkih sistema koju smo formulisali u ovoj disertaciji. Međutim, pored toga on može (na osnovu prikazanih rezultata) poslužiti i za opis nacionalizacije i frakcionalizacije sistema, odnosno ima višestruke funkcije zbog visokog zabeleženog koeficijenta korelacije. Potrebno je još jednom napomenuti da su korelacije zasnovane na malom uzorku, te da je validnost indeksa lokalizacije potrebno proveriti u narednim istraživanjima. Međutim, on se pokazao pogodnim za potrebe ove disertacije čiji ciljevi su ograničeni na mali uzorak analiziranih država i na osnovu njega smo doneli važne zaključke o kolebljivosti analiziranih političkih sistema,

karakteristikama partijskog takmičenja, potencijalnim budućim transformacijama ovih sistema i njihovom stepenu nacionalizacije. Najvažniji zaključci i smernice za dalja istraživanja biće sistematizovani u zaključnom poglavlju ove disertacije.

4 Zaključna razmatranja

U analitičko-empirijskom delu predstavili smo i opisali rezultate koji zajedno predstavljaju realizaciju tri istraživačka cilja ove disertacije. Na osnovu primene metodoloških preporuka iz prethodnih istraživanja izborne kolebljivosti u postkomunističkom regionu, standardizovali smo proces merenja izborne kolebljivosti i uspehli smo da izolujemo njene dve fundamentalno različite komponente (vansistemska i unutarstemska kolebljivost) u analiziranim državama. Prilikom komparativne analize utvrdili smo da je pored kretanja apsolutnog nivoa kolebljivosti, interesantan i međusobni odnos komponenti, odnosno kretanje proporcije kolebljivosti A i B u vremenu. Na osnovu ovog odnosa, kao i na osnovu totalnog indeksa kolebljivosti klasifikovali smo analizirane države u dva tipa. Tipu I pripadaju Mađarska, Hrvatska, Rumunija i Srbija, dok tipu II pripadaju Slovenija i Bugarska.

Ponovićemo, u sistemima tipa I dominantna komponenta kolebljivosti jeste kolebljivost tipa B. Za ove sisteme je karakterističan nizak do umeren nivo totalne kolebljivosti, pri čemu je (uz retke izuzetke) najveći deo kolebljivosti proizvod redistribucije glasova između stabilnih, odnosno etabliranih partija. Samim tim, možemo konstatovati da je reč o relativno zatvorenim partijskim sistemima, odnosno sistemima u kojima samo u retkim izbornim periodima dolazi do otvaranja sistema za ulazak novih partija. Takođe, reč je o sistemima srednje veličine, čiji efektivni broj partija varira između 3 i 4, (ako govorimo o mandatima, vidi sliku 39) pri čemu su najmanji sistemi Mađarske i Hrvatske, a nešto veći Rumunije i Srbije. U slučaju Mađarske i Hrvatske videli smo da u najvećem delu posmatranog perioda imamo proto-dvopartijski sistem uz povremeno pojavljivanje trećih igrača, dok u slučaju Rumunije i Srbije imamo promenljivi sastav partijskog sistema u kojima dolazi do redistribucije glasova između tri ili četiri partije, s tim što imamo nešto veću kolebljivost tipa A (u odnosu na Mađarsku i Hrvatsku) koja je

posledica pregrupisanja partija i promenljivog sastava predizbornih koalicija.

Sa druge strane, za sisteme tipa II karakteristična je visoka kolebljivost tipa A, koja je ujedno i dominantna komponenta totalne izborne kolebljivosti. Kao što smo rekli, reč je o nestabilnim partijskim sistemima u kojima su česte pojave novih partija (neretko personalizovanim u ličnosti lidera) koje ne samo da uspevaju da na prvim izborima na kojima učestvuju osvoje parlamentarnu reprezentaciju, već i da ostvare pobedu, odnosno da dođu u situaciju u kojoj samostalno ili kao vodeći partner mogu da formiraju izvršnu vlast. Interesantno je da ovaj tip otvorenosti sistema za ulazak novih partija, ne implicira veliki partijski sistem. To jeste slučaj sa Slovenijom u kojoj je efektivni broj političkih partija veći od 6, ali ne i sa Bugarskom koja ima mali partijski sistem.

Analitička distinkcija između ova dva tipa sistema ograničena je na države koje smo analizirali u uzorku. Na osnovu dobijenih rezultata ne možemo tvrditi da je ista distinkcija održiva u čitavom postkomunističkom regionu. Međutim, ona predstavlja indikaciju da postoji heterogena distribucija odnosa između dva tipa kolebljivosti u postkomunističkom regionu, što nije naglašavano u prethodnim studijama koje su se fokusirale pre svega na razliku između ovih sistema i zapadnih demokratija (npr. Manwaring et al., 2017). Drugim rečima, potrebno je u budućim studijama detaljnije istražiti kretanje odnosa dve komponente kolebljivosti na većem uzorku, kako bismo utvrdili da li je naša tipologija održiva i da li se javljaju još neki obrasci kretanja dva nivoa kolebljivosti. Veći komparativni okvir omogućio bi i potom i formiranje objašnjenja, odnosno neke vrste teorijskog modela koji objašnjava šta proizvodi različite obrasce raspodele dve komponente kolebljivosti u postkomunističkim društvima. Kako smo naš istraživački problem povezan sa prvim ciljem disertacije definisali kao problem merenja, možemo zaključiti da su predložena metodološka rešenja, od kojih su neka preuzeta

iz prethodnih istraživanja, a neka predstavljaju originalan doprinos ove disertacije, adekvatna za istraživanje izborne kolebljivosti u postkomunističkom regionu. Tome svedoči potvrđivanje velike većine pretpostavki o kretanju izborne kolebljivosti koje smo formulisali na osnovu pregleda najvažnijih političkih događaja u periodu postkomunističke demokratizacije analiziranih država, kao i pregleda najvažnijih parlamentarnih izbora u analiziranom periodu.

Ovi zaključci odnose se na prvi istraživački cilj ove disertacije. Druga dva cilja su bliže integrisana jedan sa drugim, jer smo novu meru lokalizacije političkih sistema izveli direktno iz mrežno-prostorne dekompozicije izborne kolebljivosti na NUTS3 teritorijalnom nivou. U uvodnom izlaganju napomenuli smo da je osnovna ideja ove disertacije prevazilaženje “vakuuma” koji postoji između studija izborne kolebljivosti i studija nacionalizacije/lokalizacije političkih sistema. Ovi ciljevi su uspešno realizovani i njihov krajnji proizvod jeste indeks lokalizacije izborne kolebljivosti, koji se (za države uzorka) pokazao kao validna mera koja korespondira sa drugim merama partijske nacionalizacije. Međutim, ispostavlja se i da razlike u vrednostima indeksa lokalizacije parcijalno korespondiraju sa ranije pomenutom tipologijom sistema. U tabeli 3, možemo videti uporedni prikaz dobijenih prosečnih indeksa izborne kolebljivosti tipa A i tipa B, kao i vrednosti indeksa lokalizacije za oba tipa kolebljivosti.¹⁹

Uporednom analizom odnosa između indeksa kolebljivosti i njegove lokalizacije može se intuitivno doći do zaključka da visoka lokalizacija implicira nisku kolebljivost. Ako pogledamo kolebljivost tipa A, najniže indekse kolebljivosti pronalazimo u Mađarskoj i Hrvatskoj (sistemi tipa I) i to su ujedno ubedljivo najviše lokalizovani sistemi. Važi i

---

¹⁹U tabeli 3 je za Rumuniju izračunata odsečena aritmetička sredina umesto uobičajene forme aritmetičke sredine. Razlog tome je što jedino u slučaju Rumunije imamo opservaciju koja je za više standardnih devijacija udaljena od prosečnog nivoa kolebljivosti tipa A (reč je o vrednosti za 1994. godinu), te je tretiramo kao ekstremnu vrednost i izuzimamo iz proračuna aritmetičke sredine. Ista aritmetička sredina će biti korišćena i na dijagramu prikazanom na slici 40.

Tabela 3: Prosečne vrednosti komponenti totalne kolebljivosti (tip A i tip B) i njihovi indeksi lokalizacije

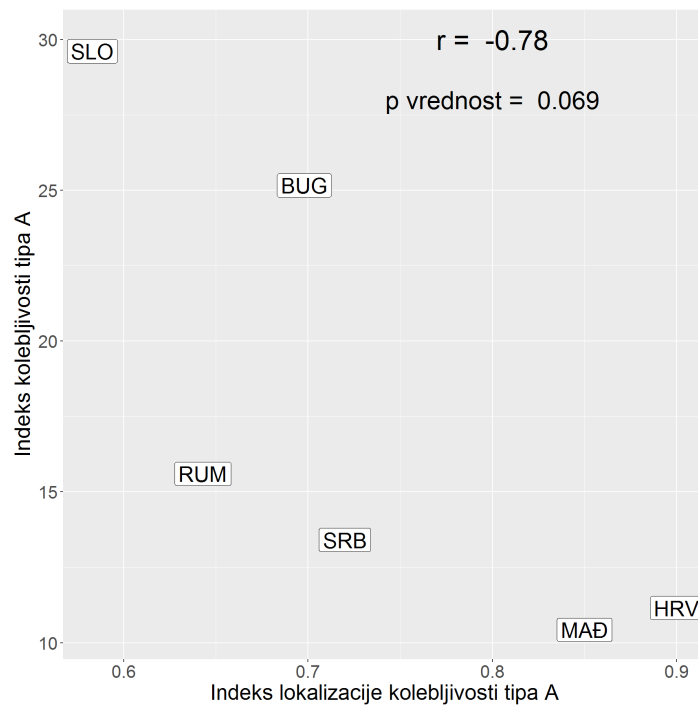
Država	Kolebljivost A	Kolebljivost B	Lokalizacija A	Lokalizacija B
Mađarska	10.43	18.83	0.850	0.750
Slovenija	29.61	21.14	0.583	0.500
Rumunija	15.60	23.61	0.643	0.679
Bugarska	25.16	24.94	0.698	0.558
Hrvatska	11.15	13.01	0.900	0.700
Srbija	13.41	19.52	0.720	0.600

obrnuto, te najviši intenzitet kolebljivosti tipa A pronalazimo u Sloveniji, koja je ujedno i najmanje lokalizovan, odnosno najviše nacionalizovan politički sistem (ako gledamo vrednost indeksa lokalizacije). Ovaj rezultat je u skladu sa teorijskim očekivanjima koji su formulisani u odeljku 2.2.3.

Šta nam ovi rezultati govore? Oni ukazuju da je potencijalno jedna od važnih determinanti formiranja trajektorije demokratizacije jednog postkomunističkog društva, upravo njegov stepen nacionalizacije, odnosno lokalizacije. Kao što smo rekli, reč je o procesima koji oblikuju format i karakter partijskog sistema zajedno sa mnogobrojnim faktorima kao što su izborni sistem, specifična struktura društvenih rascepa, (post)komunističko nasleđe, teritorijalni društveni sukobi, etnička struktura i drugi (Bågenholm & Heinö, 2013; Fish, 2017; Kitschelt, 2001; Lewis, 2006). Izborna kolebljivost je atribut partijskog i političkog sistema i pokazali smo da u određenom kontekstu relativno visok nivo kolebljivosti širom heterogenog postkomunističkog regiona predstavlja “enigmu”, odnosno istraživačku zagonetku koja nema zadovoljavajuće objašnjenje. Još teži istraživački problem predstavljaju varijacije u kretanju i obrascima promene kolebljivosti unutar postkomunističkog regiona, pri čemu je reč o ključnom (i praktičnom) pitanju, čiji odgovor interesuje sve one koji su zainteresovani (ili zabrinuti) za konsolidaciju demokratije, demokratskih procedura i institucija u mladim, nestabilnim

demokratijama.

Rezultati dobijeni u ovoj disertaciji ukazuju na eksplicitnu vezu između stepena nacionalizacije političkog sistema i rezultujuće kolebljivosti biračkog tela. Ova veza nije utvrđena, niti razmatrana u prethodnim studijama oba fenomena. Pri tome, jednoznačniju i jasniju indiciju o povezanosti ova dva fenomena imamo kada govorimo o kolebljivosti tipa A. Lokalizacija političkog prostora, odnosno postojanje teritorijalnih konfiguracija kojima možemo pripisati različite obrasce biračkog ponašanja, predstavlja prostor političkog takmičenja u kojem novi politički akteri (nove političke partije) imaju manju verovatnoću izbornog uspeha. Samim tim, rezultujući nivo kolebljivosti tipa A je u ovim sistemima značajno niži. Nove partije, naročito one koje imaju nacionalni karakter (odnosno nisu etničke ili regionalne), nemaju dovoljno političkih resursa da se istovremeno uspešno takmiče na različitim političkim podprostorima unutar nacionalnog političkog sistema. Sa druge strane, kada je politika više nacionalizovana, imamo uniformnu reakciju biračkog tela širom države, te novi politički akteri ostvaruju bolji uspeh jer mogu biti kompetitivni ako uspeju da politizuju rascepe, aktuelizuju politička pitanja koja su nacionalno prepoznatljiva i relevantna u odnosu na političke preferencije nacionalnog biračkog tela, bez potrebe da svoju agendu i svoje političko delanje prilagođavaju (i modifikuju) u pojedinim teritorijalnim celinama države. Izuzetak od ove pravilnosti mogu biti etničke partije koje bi u relativno visoko lokalizovanim sistemima mogle (uz postojanje odgovarajućih olakšica definisanih izbornim zakonom) mobilisati svoje biračko telo i postići parlamentarni status. Na sličan način, regionalističke partije mogu doći do sličnog rezultata uz pretpostavku da region čije interese zastupaju ima dovoljan broj birača (u odnosu na nacionalni izborni prag). Primere takvih etničkih partija srećemo u Rumuniji i Bugarskoj, a primer snažne regionalističke partije pronalazimo u Hrvatskoj (u kojoj imamo izuzetno visok nivo lokalizacije) u vidu Istarskog demokratskog sabora.

Slika 40: Dijagram raspršenosti za vrednosti indeksa lokalizacije kolebljivosti tipa A i vrednosti indeksa izborne kolebljivosti tipa A

Napomena: MA = Mađarska, SL = Slovenija, RU = Rumunija, BU = Bugarska, HR = Hrvatska, SR = Srbija

Odnos između indeksa kolebljivosti tipa A i rezultujućeg indeksa lokalizacije grafički je predstavljen na slici 40. Rezultujući koeficijent korelacije iznosi -0,78 i značajan je na nivou $p < 0,1$. Kao što smo ranije napomenuli, vrednost koeficijenta i njegovu značajnost treba uzeti samo kao ranu indikaciju o mogućem slaganju varijabiliteta ove dve varijable, budući da je zasnovana na malom uzorku. Međutim, unutar našeg analiziranog uzorka (unutar kojeg su jedino validne sve analize i zaključci ove disertacije) jasno je da postoji asocijacija između ovih vrednosti. Raspored država na dijagramu raspršenosti delimično je kompatibilan sa ranije definisanom tipologijom političkih sistema u našem uzorku, s tim što postoji diferencijacija država unutar tipa I. Kao što smo rekli, sličnosti između Hrvatske i Mađarske su jasne, a istom tipu pripadaju i Srbija i Mađarska koje imaju srednje nivoe lokalizacije i nisku kolebljivost tipa A. Slovenija, kao sistem tipa II, predstavlja dijametralno suprotan slučaj od Mađarske i Hrvatske i tu pronalazimo nizak nivo lokalizacije i visoku kolebljivost. Bugarska predstavlja delimično odstupanje od zabeleženog trenda jer je njen nivo lokalizacije nešto viši (između Rumunije i Srbije), ali ipak pronalazimo izuzetno visok nivo kolebljivosti. Ovo odstupanje je najizvesnije proizvod specifičnosti Bugarskog političkog sistema i postojanja dva izborna perioda sa neuobičajeno visokom vrednošću indeksa izborne kolebljivosti tipa A.

Kada je kolebljivost tipa B u pitanju naša analiza je pokazala da nema statistički značajne korelacije između indeksa kolebljivosti ovog tipa i rezultujućeg indeksa lokalizacije. Kao što smo pretpostavili u teorijskom delu ove disertacije, kolebljivost ovog tipa je složeniji fenomen, koji potencijalno ima kompleksniji odnos sa teritorijalizacijom političkog sistema, odnosno gde potencijalnu medijatorsku ulogu imaju drugi atributi partijskog sistema (veličina i format partijskog takmičenja). U budućim studijama uz primenu multivarijantnih tehnika može se rasvetliti priroda ovog odnosa uz veći uzorak postkomunističkih društava.

Nakon svega izloženog, možemo konstatovati da se indeks lokalizacije izborne kolebljivosti pokazao kao robustna mera u odnosu na ciljeve ove disertacije. Pre svega, unutar uzorka pokazalo se da ona korelira sa drugim merama partijske nacionalizacije, a potom i sa jednom od dve komponente izborne kolebljivosti.²⁰ Ono što možemo naglasiti kao njegovu prednost u odnosu na navedene mere partijske nacionalizacije jeste da nismo utvrdili da pokazuje pristrasnost u odnosu na veličinu analizirane teritorije. Kako smo koristili NUTS3 oblasti kao jedinice analize, njihova standardizovana veličina utiče na to da u većim državama imamo veći broj NUTS3 oblasti, a na kraju smo videli da se među državama sa nižom vrednošću lokalizacije nalaze Slovenija i Rumunija, pri čemu je teritorija Rumunije preko 10 puta veća od teritorije Slovenije (i sadrži preko 3 puta više NUTS3 oblasti). Druga prednost indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti jeste to što je zasnovan na agregatnoj, sistemskoj meri biračkog ponašanja, koja nije (poput laviranja glasova) usmerena ka određenoj partiji ili partijskoj grupaciji. Na kraju, ovaj indeks se ne zasniva na direktnom merenju razlika između distribucije glasova na nivou teritorijalnih jedinica u odnosu na nacionalnom nivou, već je naš koncept lokalizacije zasnovan na lokalizovanim asocijacijama između teritorijalnih jedinica. Ideja o lokalizovanim asocijacijama i njihovoj većoj učestalosti u odnosu na bilo koje druge asocijacije između teritorijalnih jedinica, proističe iz Toblerovog “Prvog zakona geografije” koji tvrdi da su bliske stvari sličnije u odnosu na udaljene (Tobler, 2004), te u ovom kontekstu predstavlja jedinstvenu meru partijske nacionalizacije. Jedinstvenost ove mere proizilazi iz upotrebe mreža parcijalnih korelacija, što je uz rad Lejsija i Markoviča (Lacy & Markovich, 2017), među prvim primenama ove metode u izbornim

---

²⁰Kako je indeks lokalizacije izborne kolebljivosti izveden iz prostorne distribucije indeksa izborne kolebljivosti, dobijena korelacija se može činiti trivijalnom. Međutim, indeks lokalizacije nije zasnovan na bilo kakvom obliku linearne transformacije ili agregacije vrednosti indeksa kolebljivosti, već je suštinski zasnovan na pripadnosti teritorijama klasterima susedstva koji pokazuju veću internu heterogenost nivoa kolebljivosti. Proces otkrivanja klastera je algoritamski, te rezultujući broj klastera ne možemo ni pod kojim uslovima smatrati neposrednom funkcijom distribucije indeksa izborne kolebljivosti. Samim tim, rezultujuću korelaciju unutar uzorka posmatramo isključivo kao asocijaciju između merenih fenomena (kolebljivosti i lokalizacije) jer isključujemo mogućnost linearne zavisnosti samih mera.

studijama, a svakako prva operacionalizacija mrežnog pristupa u studijama partijske nacionalizacije.

No, da bi u potpunosti ispitali osobine ove mere, a naročito konkretne razlike do kojih dolazimo prilikom primene regularnog i logaritamskog oblika indeksa lokalizacije kolebljivosti, potrebno je operacionalizovati ovaj indeks u budućim studijama fenomena izborne kolebljivosti i procesa nacionalizacije. Na osnovu rezultata dobijenih u ovoj disertaciji, predložimo nekoliko mogućih pravaca u kojima se buduće studije zasnovane na primeni indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti mogu kretati.

1. Ispitati odnos između vrednosti indeksa izborne kolebljivosti i odgovarajućeg indeksa lokalizacije (za oba tipa kolebljivosti) na punom skupu postkomunističkih država definisanim Pael-Takerovim kriterijumom (E. N. Powell & Tucker, 2014). Uporediti dobijene vrednosti i sa širim izborom mera partijske nacionalizacije.
2. Proveriti razlike u mrežno-prostornoj dekompoziciji izborne kolebljivosti i rezultujućem indeksu lokalizacije izborne kolebljivosti između zapadnih demokratija i postkomunističkog regiona. Iako gotovo izvesno možemo očekivati razlike u apsolutnom nivou kolebljivosti, neophodno je utvrditi da li je naš indeks lokalizacije validan samo u postkomunističkim društvima (i ako jeste, objasniti zašto) ili se može koristiti za istraživanje procesa nacionalizacije politike bez obzira na tip političkog sistema.
3. Na kraju, indeks lokalizacije izborne kolebljivosti u eksplanatornim studijama može biti nezavisna ili zavisna varijabla. U ovoj disertaciji on nastaje kao rešenje problema merenja, pri čemu smo hipotezirali njegov odnos sa kretanjem izborne kolebljivosti na nacionalnom nivou, ali naše istraživanje nije sadržalo eksplanatorne ciljeve. Samim tim, zadatak budućih studija jeste formulacija i empirijska provera multivarijantnih modela koji objašnjavaju: (a) determinante indeksa lokalizacije

u formi atributa partijskih sistema i drugih relevantnih društveno-ekonomskih varijabli (BDP, trajanje članstva u EU, trajanje demokratije, političke slobode i sl.); (b) precizan odnos između vrednosti indeksa izborne kolebljivosti i indeksa njene lokalizacije za oba tipa kolebljivosti, što podrazumeva i identifikaciju potencijalnih medijatora ovog odnosa (veličina partijskog sistema, format partijskog takmičenja, etnička i druge demografske strukture).

Već smo naglasili da jedna od karakteristika koja indeks lokalizacije izborne kolebljivosti čini jedinstvenom merom to što je zasnovan na mrežno-prostornoj dekompoziciji izborne kolebljivosti, odnosno to što nastaje primenom mrežne analize na izbornim podacima. U poslednje dve decenije dolazi diferencijacije mrežne analize (ili nauke o mrežama), tako da one pored društvenih aktera uključuju i fizičke objekte, informacije, teritorijalne jedinice, ali i same varijable i druge statističke objekte. U bilo kojoj nauci koja istražuje kompleksne sisteme, pojavljuju se nove primene mrežne analize, te je ona danas integralni i najvažniji deo studija kompleksnosti, kao u prirodnim, tako i u društvenim naukama (Barabási, 2012). Mreže varijabli, pre svega korelacione mreže sve više se koriste u domenima u kojima su do sada mahom primenjivani statistički metodi. U tom kontekstu, mrežni pristupi su kompatibilni sa standardnim oblicima statističkog zaključivanja, te se mahom radi o paralelnim pristupima sa ciljem boljeg opisa i objašnjenja odnosa između većeg broja varijabli (Epskamp, Rhemtulla, & Borsboom, 2017). U ovoj disertaciji demonstrirana je paralelna primena metoda prostorne statistike i metoda korelacionih mreža, gde se u većem delu analize njihovi rezultati poklapaju, s tim što zbog fleksibilnije definicije lokalnih interakcija metod mrežno-prostorne dekompozicije daje detaljniji uvid u strukturu korelacija između prostornih jedinica. U našem istraživanju, svrha upotrebe mrežne analize bila je identifikacija klastera susedstva, međutim rezultujući mrežni model može se analizirati na različite načine, odnosno mogu se dalje istraživati različiti aspekti mrežne strukture kao što

su centralnost, lokalni koeficijenti klasterovanja i drugi oblici mrežnih particija van klastera susedstva. Samim tim, kao što se indeks lokalizacije izborne kolebljivosti može koristiti u daljim studijama kao nezavisna ili zavisna varijabla, tako i mreža, kao matematički model, može biti predmet daljeg istraživanja. Drugim rečima, na osnovu iskustva primene mrežne metodologije u ovoj disertaciji, možemo zaključiti da postoji veliki potencijal za njene dalje primene u izbornim studijama, naročito u studijama partijske nacionalizacije i izborne kolebljivosti.

Na kraju ovog zaključnog poglavlja osvrnućemo se na problem koji je izražen u drugom delu naslova ove disertacije, a odnosi se na kolebljivost biračkog tela Republike Srbije u odnosu na ostale zemlje uzorka, odnosno nove članice Evropske unije. Drugim rečima, šta nam rezultati dobijeni u ovoj disertaciji govore o Srbiji, o njenom partijskom sistemu, biračkom telu i lokalizaciji izborne kolebljivosti? U uvodnom izlaganju istakli smo da su merenje i opis kolebljivosti biračkog tela važni za razumevanje konsolidacije demokratskih procedura i institucija u mladim demokratijama. Takođe, rekli smo da je postkomunistička demokratizacija nelinearan proces koji ima divergentne trajektorije, te da nam komparativna istraživanja izborne kolebljivosti daju uvid u specifičnosti ovog procesa, kao i uvid u razvojne razlike između različitih postkomunističkih sistema. Stoga ćemo se na samom kraju ove disertacije, osvrnuti na nova saznanja o političkom sistemu Republike Srbije.

Pre svega, ako posmatramo odnos između kolebljivosti i njene lokalizacije u Srbiji i u ostalim novim članicama Evropske unije, sa sigurnošću možemo zaključiti da pridruživanje EU, kao i dužina trajanja članstva, ne predstavljaju faktore koji dovode do uniformizacije i strukturalnog ograničenja izborne kolebljivosti, kao i njene nacionalizacije. Najstarije članice Evropske unije u našem uzorku jesu Mađarska i Slovenija i ove dve države su po svakom merenom parametru dijametralno suprotstavljene. Sa

druge strane, Hrvatska, kao najmlađa članica EU, poseduje obrazac kretanja i promene izborne kolebljivosti (kao i visoku stopu lokalizacije izborne kolebljivosti) koji je nalik na Mađarsku, a potpuno je suprotan Sloveniji (koja je takođe bila deo nekadašnje Jugoslavije, pri čemu su obe zemlje gotovo istovremeno proglasile nezavisnost). Samim tim, možemo zaključiti da proces evropeizacije u užem smislu (shvaćen kao posledica integracije postkomunističkih sistema u politički sistem Evropske unije) ne dovodi do konvergencije u nivou izborne kolebljivosti ili nacionalizacije/lokalizacije novih članica, već da države nastavljaju put na onoj trajektoriji demokratizacije i demokratske konsolidacije kojom su i postigle punopravno članstvo u EU. To znači da format partijskog takmičenja i obrasci biračkog ponašanja ostaju gotovo nepromenjeni nakon ulaska u EU, uprkos tome što biračko telo postaje deo evropskog partijskog prostora (putem izbora za Evropski parlament). Samim tim, ovaj rezultat ukazuje da u pogledu kretanja izborne kolebljivosti nema značajnog uticaja članstva u EU, te ova činjenica može doprineti diskusijama i daljim istraživanjima uticaja procesa evropskih integracija na kvalitet demokratije (Haughton, 2011; Schimmelfennig, 2010; Zielonka, 2007).

Jedini relativno konzistentan efekat pridruživanja Evropskoj uniji koji smo zabeležili u državama našeg uzorka jeste povećanje (*sic*) izborne kolebljivosti tipa A na prvim ili drugim parlamentarnim izborima nakon pridruživanja Evropskoj uniji. Drugim rečima, utvrdili smo da na ovim izborima biračko telo u većoj meri daje podršku novim političkim partijama u odnosu na period neposredno pre pridruživanja. Ovu naizgled neobičnu činjenicu (jer intuitivno očekujemo stabilizaciju partijskog sistema nakon pridruživanja), možemo objasniti tako što proces pridruživanja tumačimo kao težak pregovarački proces, vođen politikom uslovljavanja koja nužno dovodi do radikalnih društveno-ekonomskih transformacija budućih država članica (Haughton, 2007; Schimmelfennig & Sedelmeier, 2004). Sa druge strane, potencijalni benefiti pridruživanja su očigledni, te je politički kompromis između neophodnih reformi (koje često nemaju podršku biračkog

tela ili “srednjeg birača”) i benefita pridruživanja (koje biračko telo percipira kao pozitivne) fundamentalna karakteristika ovog procesa. Samim tim, ovaj javno vidljivi kompromis dovodi do veće obazrivosti biračkog tela u finalnim fazama pregovora (što se ogleda u nešto nižim stopama kolebljivosti tipa A u tom periodu), odnosno manjoj verovatnoći da će prosečni birač dati glas novoj političkoj partiji u trenutku kada se završavaju pristupni pregovori (koje vode predstavnici “tradicionalnih” partija). No, te obazrivosti nema nakon pristupanja EU i biračko telo ponovo u većoj meri daje glas novim političkim akterima, a povećava se i verovatnoća da će neke systemske partije izgubiti svoj parlamentarni status. Ovu činjenicu možemo dvostruko tumačiti. Ona može biti izraz frustracije dosadašnjim partijskim i političkim elitama, kao i načinom na koji su one sprovodile pristupne pregovore, kao i tipom kompromisa koji je postignut u tom procesu, ali i rezultujućim životnim standardom. Sa druge strane, to može biti i proizvod olakšanja koje oseća jedan deo biračkog tela, što je posledica stava da kada je krupan politički problem (članstvo u EU) rešen, dolazi vreme da pruži prilika mlađim političkim snagama i drugačijim političkim opcijama. U prilog ovoj činjenici ide podatak da je u većini država našeg uzorka, partija ili koalicija koja je završila pristupni proces na kraju poražena na prvim parlamentarnim izborima nakon punopravnog pristupanja EU.

Kako je Republika Srbija trenutno kandidat za članstvo u Evropskoj uniji i nalazi se u početnoj fazi pristupnih pregovora, dobijeni rezultati u našem uzorku novih članica EU mogu biti relevantni za objašnjenje trenutnog stanja partijskog sistema Srbije i kolebljivosti njenog biračkog tela, kao i mogućih pravaca promene u budućnosti. Međutim, pre svega, potrebno je sumirati ono što smo iz istraživanja ove disertacije saznali o političkom sistemu Republike Srbije. Nakon raspada DOS-a i ubistva premijera Srbije dr Zorana Đinđića, partijski sistem Srbije se u periodu do 2008. godine nalazi u stanju velike fragmentacije. Između izbora 2003. i 2007. godine, došlo je do promene u

distribuciji biračke podrške i to u najvećem delu između već postojećih partija. Posledica toga je da u 2008. godini imamo formiranje kratkoročnog proto-dvopartijskog sistema u kojem se izdvajaju DS i SRS kao dve najveće političke partije. Ova struktura partijskog formata podseća na onu koja postoji u Hrvatskoj (SDP versus HDZ) ili onu koja je postojala u Mađarskoj (MSZP versus Fidesz), pri čemu je reč o borbi između partije levog centra i konzervativne, populističke desnice. Da je ovakva partijska struktura održana, to bi značilo da se u narednom periodu mogao očekivati pad kolebljivosti, pri čemu bi dominantan tip bila kolebljivost tipa B, koju bi u najvećoj meri proizvodili transferi glasovi od jedne ka drugoj većoj partiji (nalik na sve sisteme tipa I), dok bi ostatak kolebljivosti (obe komponente) činile borbe manjih partija za poziciju “trećeg igrača”, koje bi u najboljem slučaju mogle da izbore poziciju “tvorca kraljeva” i obezbede sebi pristup političkoj moći kroz učesće u izvršnoj vlasti.

Međutim, do ovakvog razvoja partijskog i političkog sistema nije došlo zbog raspada SRS. Dualizam između DS-a i SRS-a postojao je, pre svega, na strukturi društvenih rascepa koja je politizovala problem evropskih integracija Srbije i različite strategije rešavanja kosovskog problema. Rascepom unutar SRS-a i nastankom SNS-a, naizgled ne dolazi do promene formata partijskog takmičenja jer je 2012. godine delovalo kao da se formira još izgledniji proto-dvopartijski sistem kojeg čine DS i SNS (kao proevropska, konzervativna partija). Međutim delimično zbog izmenjene strukture politizovanih rascepa (dvopartijski konsenzus oko EU integracija, preispitivanje nasleđa DOS-a, povratak ekonomskih pitanja i pitanja korupcije u fokus političkog života), dolazi do restrukturiranja partijskog sistema kroz koji DS postepeno gubi status velike političke partije (delimično i zbog većeg broja manjih rascepa unutar nje) i na izborima 2014. godine dobija samo 6% podrške biračkog tela. Nalik na situaciju u Mađarskoj, dolazi do razbijanja druge komponente proto-dvopartijskog sistema i partijski i politički sistem se transformiše u sistem jedne (pre)dominantne partije.

Drastičan pad DS-a ostavlja prazan prostor u biračkom telu, ali taj prostor ne uspevaju da osvoje novi politički akteri i vidimo drastičan pad kolebljivosti tipa A nakon 2012. godine, premda je reč o višim nivoima kolebljivosti u odnosu na period do 2008. godine. U tom periodu beležimo pojavu novih političkih aktera (Dveri, DJB, SDS), ali nivo kolebljivosti tipa A nije proporcionalan broju novih političkih aktera, te je očigledno da je njihova pojava imala ograničen efekat, te možemo opravdano spekulirati da je SNS uspela da osvoji politički prostor koji je nekada zauzimala DS, što efektivno dovodi do sistema sa jednom dominantnom partijom. Pod ovim tipom sistema, podrazumevamo sistem koji je Đovani Sartori odredio kao sistem u kojem “ista partija uspeva da osvoji apsolutnu većinu parlamentarnih mandata u dužem vremenskom periodu” (Sartori, 2005, str. 173). Što znači da postoji (bar formalno) višepartijsko kompetitivno nadmetanje na slobodnim izborima, ali da pobednik ostaje isti (istu definiciju možemo promeniti na partijski sistem Mađarske).

Jedan deo odgovora na pitanje zašto prostor koji je stvoren padom DS-a nije osvojila ni jedna druga nova partija (ili novi politički akter u vidu nove koalicije postojećih političkih snaga) pronalazimo u lokalizaciji partijskog sistema Srbije i rezultatima ove disertacije koje povezuju nivo kolebljivosti tipa A i stepen lokalizacije partijskog sistema. Dakle, kada bi novi politički akter ostvario značajan rezultat na izborima u Srbiji to bi impliciralo značajno povećanje kolebljivosti tipa A. Međutim, videli smo da stepen lokalizacije političkog sistema postavlja ograničenje na kretanje kolebljivosti tipa A. Na slici 37 videli smo da postoji čak 6 prostornih konfiguracija sa distinktivnim distribucijama izborne kolebljivosti tipa A, što znači da imamo najmanje 6 različitih obrazaca odgovora biračkog tela Srbije na pojavu novih partija. Potencijalna uspešna nova politička partija bi morala da ima pripremljen i osmišljen diferenciran nastup i političku strategiju u najmanje tri identifikovana klastera: (1) Beograd i deo Vojvodine, (2) sever Vojvodine u kojem imamo značajnu proporciju mađarskog stanovništva i

(3) Zapadnu Srbiju i Rašku oblast. Kako mlade političke partije najčešće nemaju organizacioni i logistički potencijal da se takmiče na ovako heterogenom političkom prostoru, to znači da visoko lokalizovani sistemi pogoduju održanju sistema jedne dominantne partije. Značajniji izborni uspeh novih političkih aktera može se ostvariti kroz kolebljivost tipa B, odnosno kroz njihovu postepenu evoluciju iz vansistemske partije u sistemsku partiju koja nastoji da paralelno gradaciono povećava svoj izborni uspeh i investira u jačanje partijske infrastrukture. Samim tim, logika lokalizovanih sistema zahteva investiranje u partijsku infrastrukturu i generalno razvoj snažnih partija, dok to nije slučaj u nacionalizovanim postkomunističkim sistemima.

Izuzetan izborni uspeh SNS-a kao nove partije (2012. godine) može se objasniti razvojem situacije u partiji prethodnici. Ovaj događaj ima gotovo status presedana jer je reč o rascepu u najvećoj opozicionoj partiji nakon izbora u kojima ona postiže istorijski najbolji uspeh (kada je reč o osvojenom procentu važećih glasova), a ne o rascepu u trenutku kada partija gubi na političkom značaju (što podrazumeva i rasipanje članstva i gubljenje organizacionih resursa), a praćeno je i krupnom promenom strukture društvenih rascepa koju politizuje partijski sistem. Međutim, ono što je SNS dovelo u poziciju dominantne stranke nije usledilo nakon prvih parlamentarnih izbora na kojima se ova stranka takmičila, već na sledećim, kada je usledio izborni neuspeh druge najveće partije u Srbiji. Budući da je sistem relativno lokalizovan, pad DS-a proizveo je kolebljivost tipa B, pri čemu prazninu u partijskom sistemu nisu mogle da popune nove političke partije. Sličan razvoj događaja imamo u Mađarskoj, gde nakon relativno snažnog pada MSZP ni jedna vansistemska partija nije uspela da zauzme njeno mesto (već je jedan tog prostora iskoristio Jobik, koji je pre toga imao status treće najsnažnije partije, na sličan način kao što je to SPS učinio u Srbiji).²¹ Svakako

---

²¹Interesantno je da se slučaj transformacije partijskog sistema u sistem jedne dominantne partije nije desio nakon 2011. godine u Hrvatskoj, nakon značajno lošijeg izbornog rezultata HDZ-a (nakon brojnih skandala). Preciznije nakon lošijeg rezultata HDZ-a, partija se na sledećim parlamentarnim

se ovi procesi ne mogu u potpunosti objasniti stepenom nacionalizacije, ali rezultati ove disertacije ukazuju da se on ne može tumačiti kao irelevantan faktor u budućim studijama partijskog sistema Srbije.

Na kraju, ako uvažimo zaključak do kojeg smo došli analizirajući ostale zemlje uzorka, možemo pretpostaviti da do veće verovatnoće promene strukture partijskog sistema Srbije može doći nakon pristupanja ove države Evropskoj uniji. Kao što smo videli, bez obzira na stepen lokalizacije kolebljivosti biračkog tela, kolebljivost tipa A raste na prvim ili drugim parlamentarnim izborima nakon pridruživanja Evropskoj uniji. Samim tim, na osnovu saznanja iz analitičko-empirijskog dela ove disertacije, predviđamo da do promene strukture partijskog sistema Srbije može doći: (1) postepeno kroz umereni rast kolebljivosti tipa B, odnosno do izdvajanja jedne od etabliranih partija koja će vremenom postići značajan rezultat koji je dovoljan da sistemom više ne dominira jedna partija (prema Sartoriju razlika između dominantne partije i sledeće najveće je minimalno 10% podrške birača) (Sartori, 2005); (2) i/ili putem rasta kolebljivosti tipa A nakon pridruživanja Srbije EU. Promena partijskog sistema u smeru uspostavljanje neke vrste funkcionalizovanog partijskog pluralizma, koji podrazumeva institucionalizaciju demokratskih procedura i institucija i vladavinu prava je kompleksan politički proces, koji nema odgovarajuće teorijsko objašnjenje u društvenim naukama, niti može biti rezultat jedinstvenog skupa javnih politika (nezavisno od države, odnosno društva koje prolazi kroz ovaj proces). Međutim, kroz komparativno istraživanje ove disertacije (iako je ono bilo pre svega fokusirano na merne i metodološke probleme), nastojali smo da pokažemo kako se neki aspekti ovog procesa mogu opisati putem izborne kolebljivosti i

---

izborima oporavlja, dok se to nije desilo u Mađarskoj i Srbiji. Samim tim, jasno je da stepen nacionalizacije/lokalizacije ne može biti decidni faktor u objašnjenju partijske dinamike. Situacija transformacije (odnosno njenog izostanka) lokalizovanog partijskog sistema u ove tri države, Hrvatske, Mađarske i Srbije (u gotovo istovetnom periodu), mogla bi biti interesantan predmet studije slučaja koja bi pored iznetih kvantitativnih pokazatelja, primenila i kvalitativni pristup pri detaljnijem opisu i potencijalnom objašnjenju ove pojave.

njene mrežno-prostorne dekompozicije.

Ova disertacija predstavlja pokušaj da se na konkretnom istraživačkom problemu integrišu pristupi političkih nauka, sociologije politike i izborne geografije. Epistemološki i metodološki prostor susreta ovih pristupa se konvencionalno naziva “izbornim studijama” i reč je pre svega o polju u kojem preovlađuju kvantitativni pristupi istraživanja izbornog ponašanja birača, partijskih i političkih sistema. Pokušali smo da uvedemo mrežnu analizu (odnosno analizu korelacionih mreža) u ovo istraživačko polje i da pokažemo da bez analize prostornih aspekata političkih procesa, ne možemo imati potpun skup njihovih mera, niti zadovoljavajući naučni opis. Bez adekvatnih mera svih aspekata procesa i struktura koje definišu našu političku stvarnost, ne možemo očekivati adekvatna objašnjenja, a samim tim ni mogućnost predviđanja (makro) trendova razvoja političkih sistema, koja je od najveće važnosti upravo u mladim, nekonsolidovanim i nestabilnim demokratijama. Proces postkomunističke demokratizacije se nekada opisuje i kao “popravka broda na otvorenom moru” (Elster et al., 1998), što za istraživače ovog procesa znači da je za istraživanje ovako nestabilnih, ponekad i haotičnih, sistema potrebno iskoristiti što širi metodološki “arsenal”, budući da se susrećemo sa procesom koji u potpunosti ne razumeju ni oni koji njim rukovode. To takođe podrazumeva i brisanje često (previše) rigidnih disciplinarnih granica unutar društvenih nauka. Ova disertacija je skroman metodološki pokušaj integracije studija izborne kolebljivosti i studija partijske nacionalizacije na takvim osnovama. Metodološka rešenja koja smo primenili i rezultati do kojih smo došli sugerišu da je takva integracija plauzibilna, ali će naredne studije (i buduće primene ovde definisanog indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti) pokazati da li je puna integracija ovih istraživačkih polja, sa prostorom kao fundamentalnom kategorijom analize, izvodljiva i epistemološki opravdana.

Slike

1	Grafički prikaz vremenskog okvira analiza za pojedinačne države. . . .	105
2	Mađarska — Promena tri indeksa kolebljivosti (Totalna, Tip A, Tip B) u periodu od 1994. do 2010. godine.	139
3	Mađarska — Kretanje i međusobni odnos indeksa kolebljivosti tipa A i tipa B u periodu od 1994. do 2010. godine.	140
4	Slovenija — Promena tri indeksa kolebljivosti (Totalna, Tip A, Tip B) u periodu od 2000. do 2014. godine.	141
5	Slovenija — Kretanje i međusobni odnos indeksa kolebljivosti tipa A i tipa B u periodu od 2000. do 2014. godine.	142
6	Rumunija — Promena tri indeksa kolebljivosti (Totalna, Tip A, Tip B) u periodu od 1996. do 2012. godine.	145
7	Rumunija — Kretanje i međusobni odnos indeksa kolebljivosti tipa A i tipa B u periodu od 1996. do 2012. godine.	146
8	Bugarska — Promena tri indeksa kolebljivosti (Totalna, Tip A, Tip B) u periodu od 1997. do 2014. godine.	147
9	Bugarska — Kretanje i međusobni odnos indeksa kolebljivosti tipa A i tipa B u periodu od 1997. do 2014. godine.	149
10	Hrvatska — Promena tri indeksa kolebljivosti (Totalna, Tip A, Tip B) u periodu od 2003. do 2016. godine.	150
11	Hrvatska — Kretanje i međusobni odnos indeksa kolebljivosti tipa A i tipa B u periodu od 2003. do 2016. godine.	151
12	Srbija — Promena tri indeksa kolebljivosti (Totalna, Tip A, Tip B) u periodu od 2007. do 2016. godine.	153

13	Srbija — Kretanje i međusobni odnos indeksa kolebljivosti tipa A i tipa B u periodu od 2003. do 2016. godine.	154
14	Mađarska — Prostorne distribucije indeksa totalne kolebljivosti po godinama.	163
15	Mađarska — Kartogrami prostorne autokorelacije prosečnog nivoa kolebljivosti.	164
16	Mađarska — Mreže parcijalnih korelacija prosečnog nivoa kolebljivosti po okruzima.	166
17	Mađarska — Kartogram prostorno-kontingentnih mrežnih particija . . .	168
18	Slovenija — Prostorne distribucije indeksa totalne kolebljivosti po godinama	170
19	Slovenija — Kartogrami prostorne autokorelacije prosečnog nivoa kolebljivosti.	170
20	Slovenija — Mreže parcijalnih korelacija prosečnog nivoa kolebljivosti po okruzima.	172
21	Slovenija — Kartogram prostorno-kontingentnih mrežnih particija . . .	173
22	Rumunija — Prostorne distribucije indeksa totalne kolebljivosti po godinama.	175
23	Rumunija — Kartogrami prostorne autokorelacije prosečnog nivoa kolebljivosti.	176
24	Rumunija — Mreže parcijalnih korelacija prosečnog nivoa kolebljivosti po okruzima.	178
25	Rumunija — Kartogram prostorno-kontingentnih mrežnih particija . . .	179
26	Bugarska — Prostorne distribucije indeksa totalne kolebljivosti po godinama.	180
27	Bugarska — Kartogrami prostorne autokorelacije prosečnog nivoa kolebljivosti.	181

28	Bugarska — Mreže parcijalnih korelacija prosečnog nivoa kolebljivosti po okruzima.	183
29	Bugarska — Kartogram prostorno-kontingentnih mrežnih particija . . .	184
30	Hrvatska — Prostorne distribucije indeksa totalne kolebljivosti po godina.	186
31	Hrvatska — Kartogrami prostorne autokorelacije prosečnog nivoa kolebljivosti.	187
32	Hrvatska — Mreže parcijalnih korelacija prosečnog nivoa kolebljivosti po okruzima.	188
33	Hrvatska — Kartogram prostorno-kontingentnih mrežnih particija . . .	189
34	Srbija — Prostorne distribucije indeksa totalne kolebljivosti po godinama.	191
35	Srbija — Kartogrami prostorne autokorelacije prosečnog nivoa kolebljivosti.	192
36	Srbija — Mreže parcijalnih korelacija prosečnog nivoa kolebljivosti po okruzima.	194
37	Srbija— Kartogram prostorno-kontingentnih mrežnih particija	195
38	Dijagram raspršenosti i korelacije između indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti tipa A i mera nacionalizacije partijskog sistema	208
39	Dijagram raspršenosti i korelacije između indeksa lokalizacije izborne kolebljivosti tipa A i mera nacionalizacije partijskog sistema	211
40	Dijagram raspršenosti za vrednosti indeksa lokalizacije kolebljivosti tipa A i vrednosti indeksa izborne kolebljivosti tipa A	220
41	Kartogrami distribucije totalnog indeksa kolebljivosti za Mađarsku . . .	235
42	Kartogrami distribucije totalnog indeksa kolebljivosti za Sloveniju . . .	236
43	Kartogrami distribucije totalnog indeksa kolebljivosti za Rumuniju . . .	236
44	Kartogrami distribucije totalnog indeksa kolebljivosti za Bugarsku . . .	237
45	Kartogrami distribucije totalnog indeksa kolebljivosti za Hrvatsku . . .	237

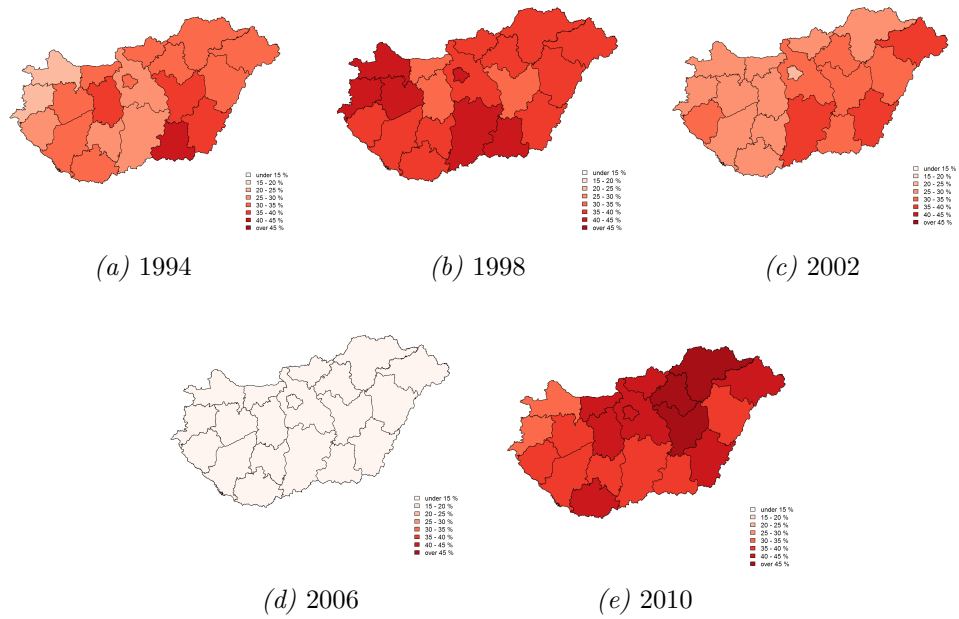
46	Kartogrami distribucije totalnog indeksa kolebljivosti za Srbiju	238
47	Kartogrami značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa A za Mađarsku	239
48	Kartogrami značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa B za Mađarsku	239
49	Kartogram značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa A za Sloveniju	240
50	Kartogram značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa B za Sloveniju	240
51	Kartogrami značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa A za Rumuniju	241
52	Kartogrami značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa B za Rumuniju	241
53	Kartogrami značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa A za Bugarsku	242
54	Kartogrami značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa B za Bugarsku	242
55	Kartogram značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa A za Hrvatsku	243
56	Kartogram značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa B za Hrvatsku	243
57	Kartogrami značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa A za Srbiju	244
58	Kartogrami značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa B za Srbiju	245

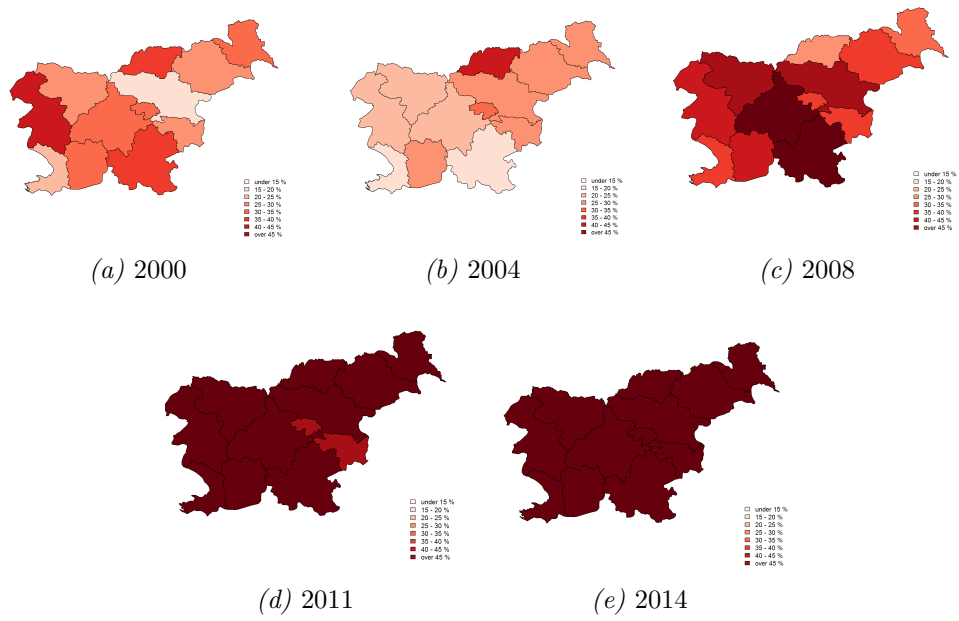
Tabele

1	Vrednosti indeksa totalne izborne kolebljivosti u analiziranom periodu .	156
2	Vrednosti indeksa lokalizacije kolebljivosti u analiziranom periodu . . .	203
3	Prosečne vrednosti komponenti totalne kolebljivosti (tip A i tip B) i njihovi indeksi lokalizacije	218

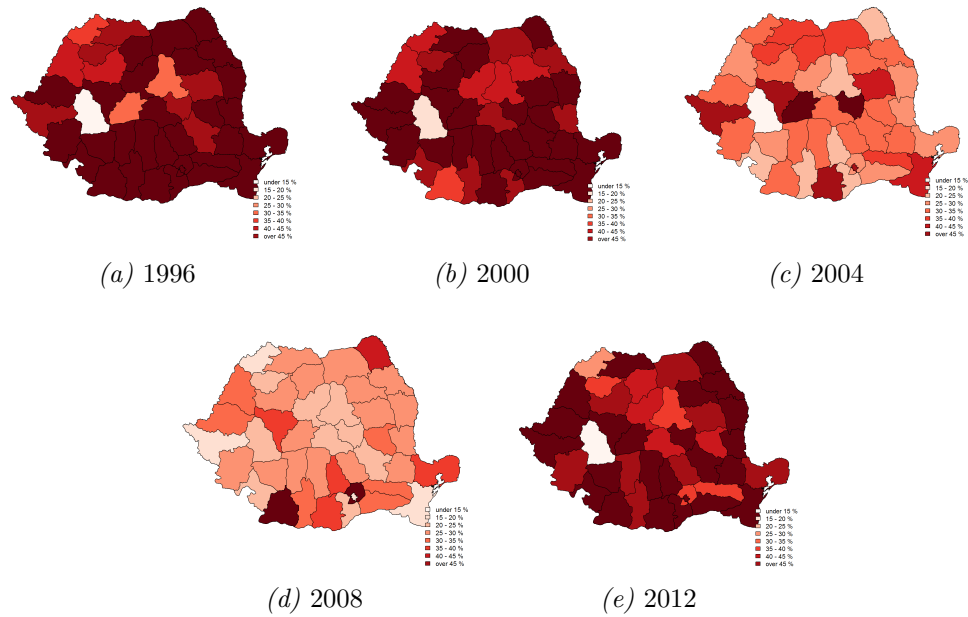
A Prilog - Kartogrami totalne izborne kolebljivosti po godinama

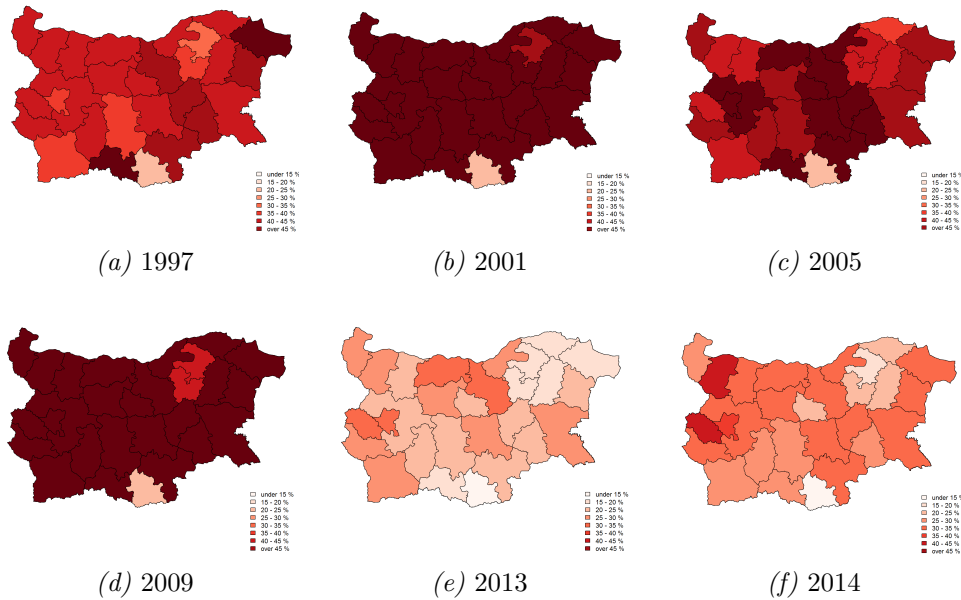
Slika 41: Kartogrami distribucije totalnog indeksa kolebljivosti za Mađarsku

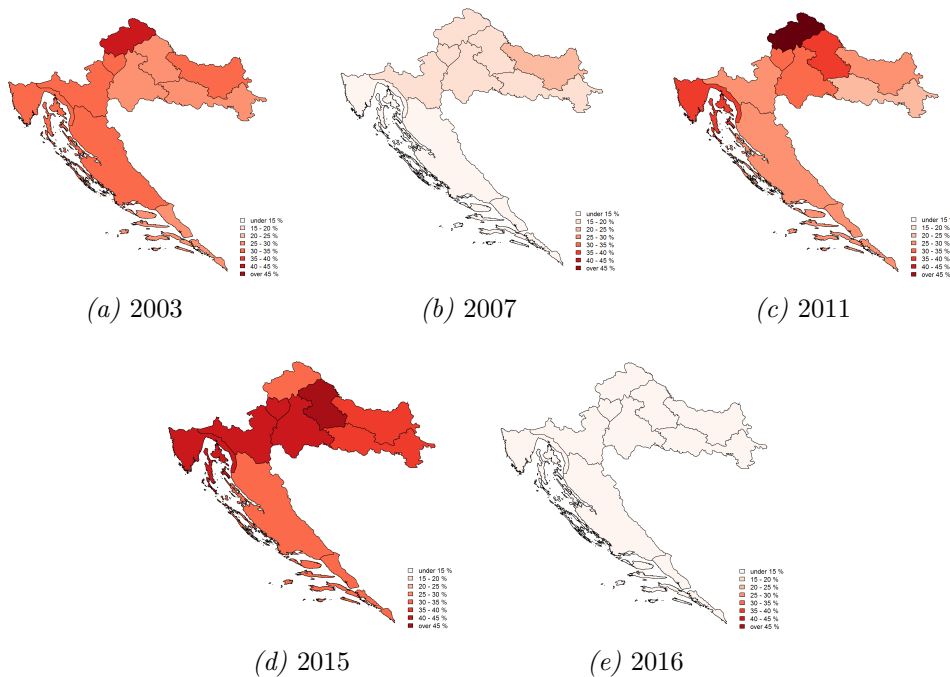
Slika 42: Kartogrami distribucije totalnog indeksa kolebljivosti za Sloveniju

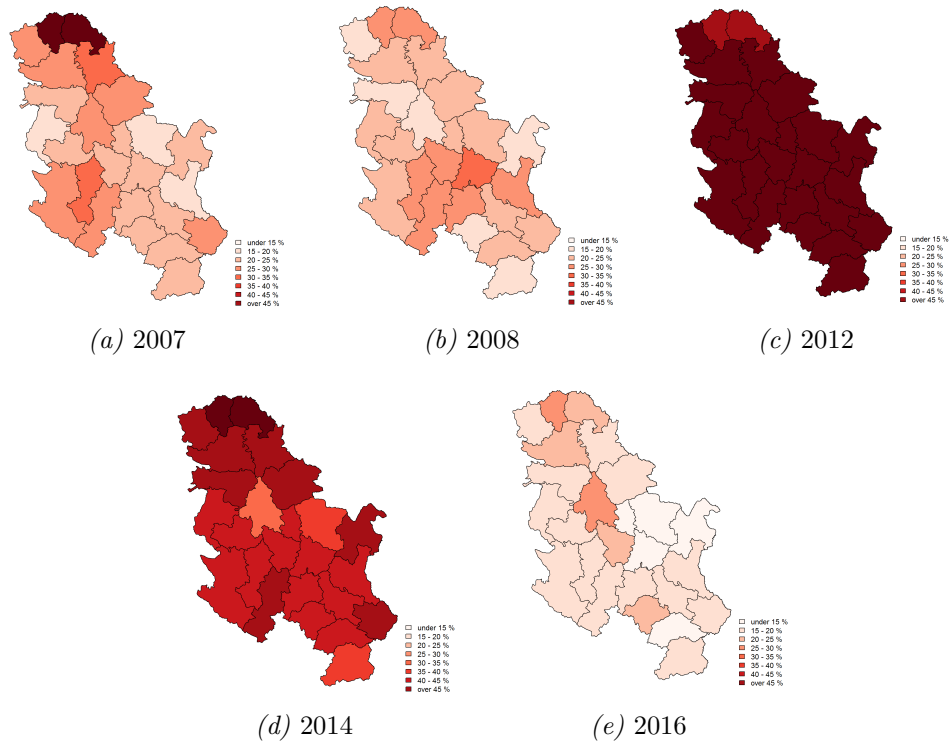
Slika 43: Kartogrami distribucije totalnog indeksa kolebljivosti za Rumuniju

Slika 44: Kartogrami distribucije totalnog indeksa kolebljivosti za Bugarsku

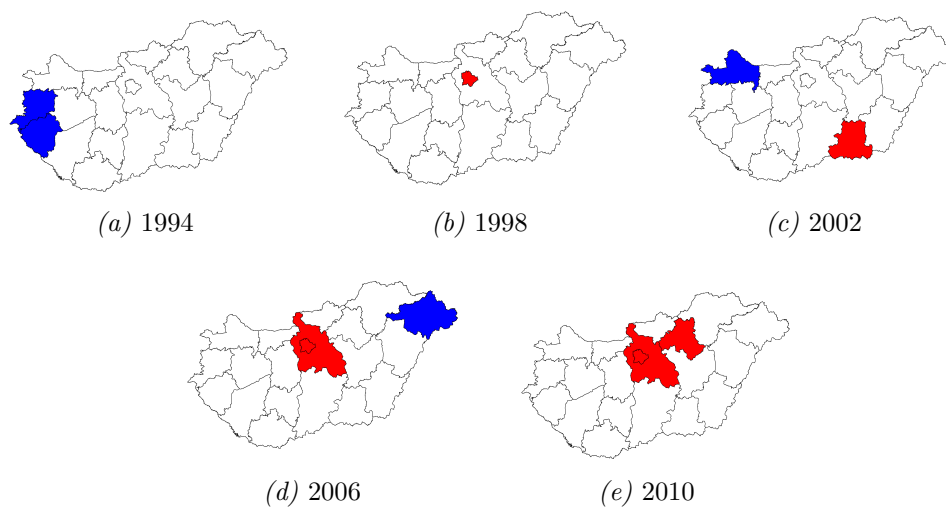

Slika 45: Kartogrami distribucije totalnog indeksa kolebljivosti za Hrvatsku

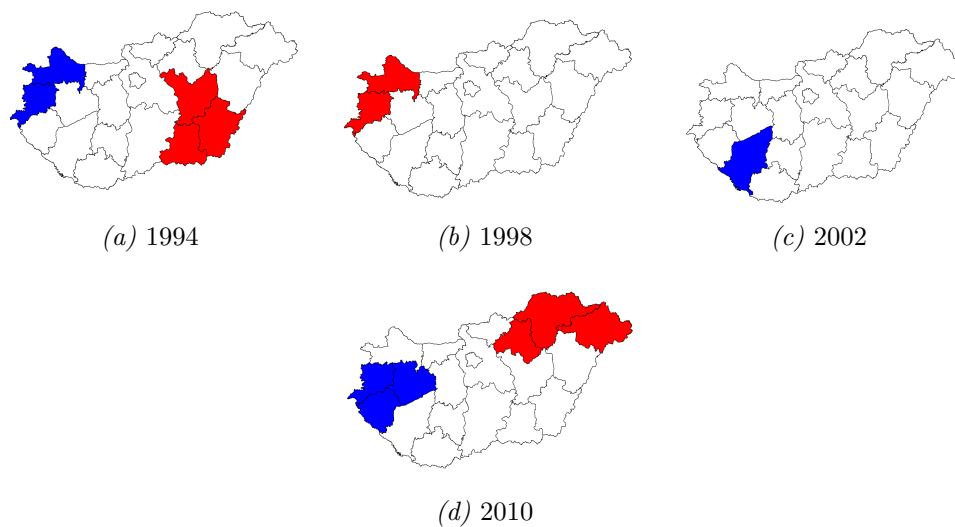

Slika 46: Kartogrami distribucije totalnog indeksa kolebljivosti za Srbiju

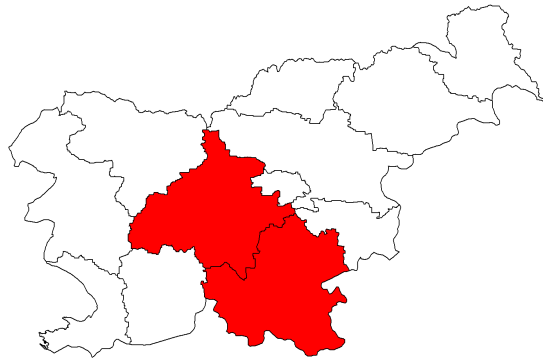
B Prilog - Kartogrami značajnih autokorelacija po godinama

Slika 47: Kartogrami značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa A za Mađarsku

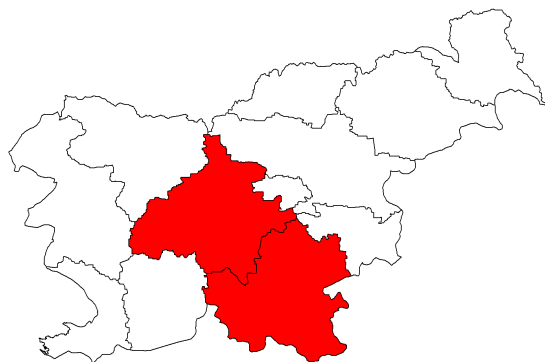

Slika 48: Kartogrami značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa B za Mađarsku

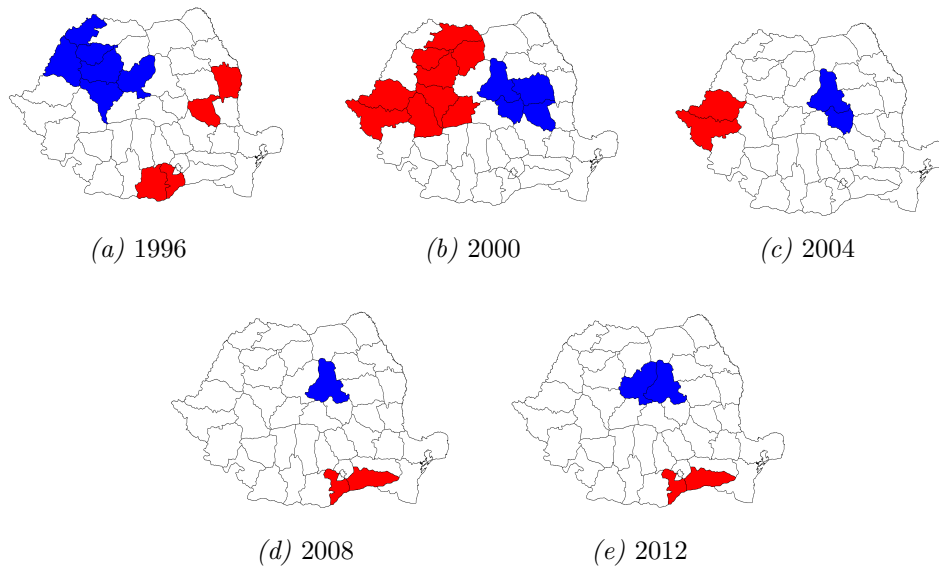
(a) 2008

Slika 49: Kartogram značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa A za Sloveniju

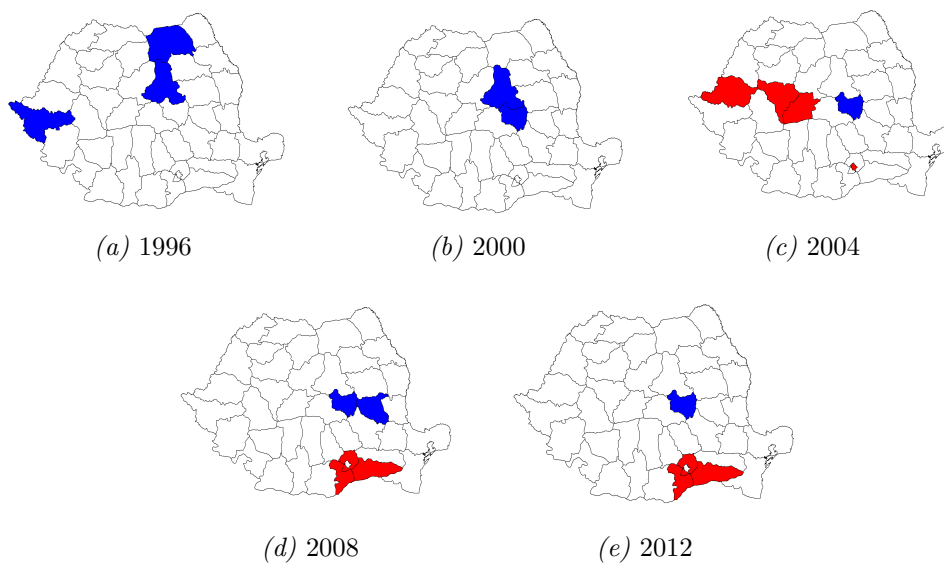

(a) 2008

Slika 50: Kartogram značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa B za Sloveniju

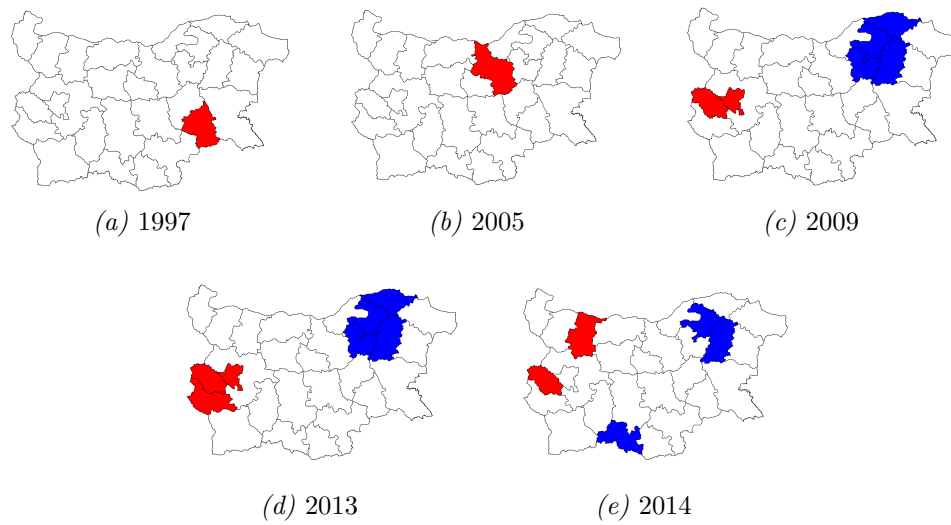

Slika 51: Kartogrami značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa A za Rumuniju

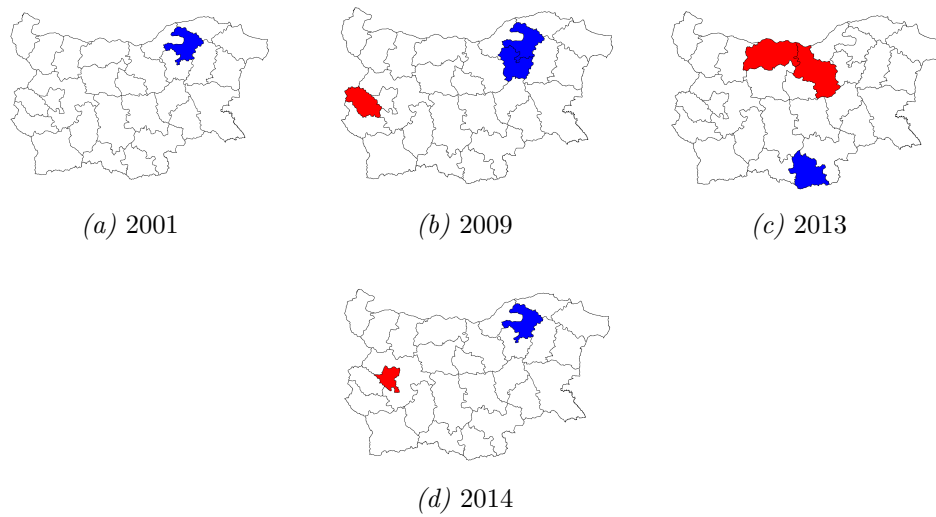

Slika 52: Kartogrami značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa B za Rumuniju

Slika 53: Kartogrami značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa A za Bugarsku

Slika 54: Kartogrami značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa B za Bugarsku

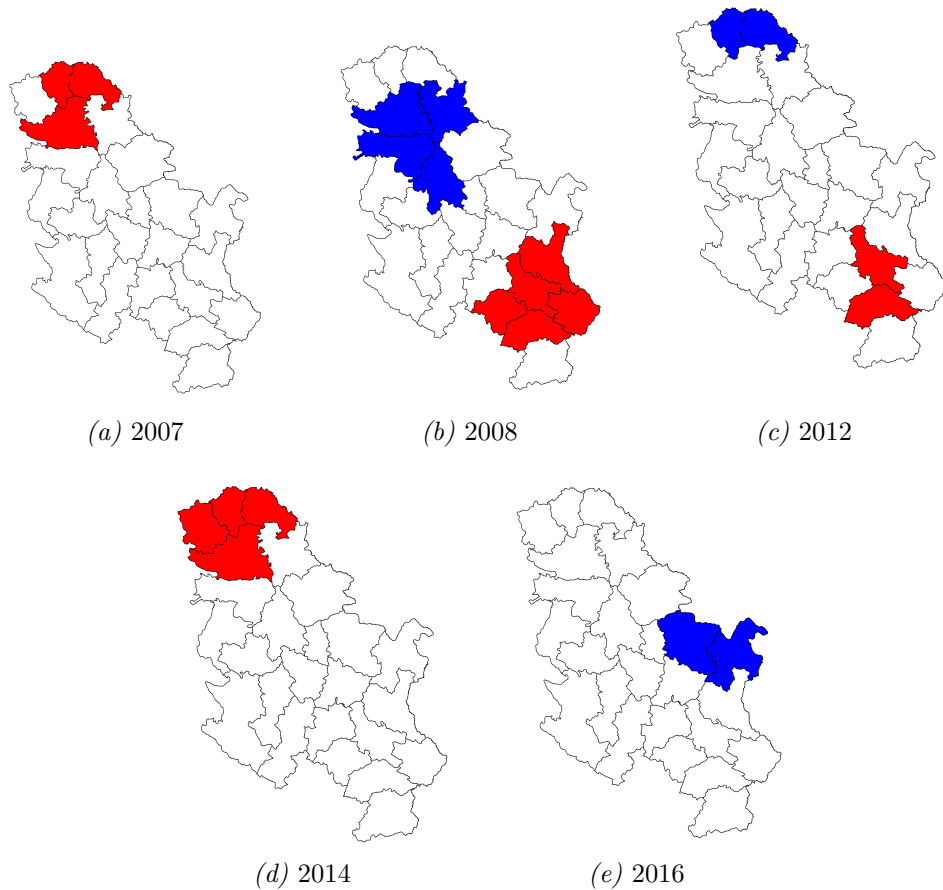
(a) 2007

Slika 55: Kartogram značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa A za Hrvatsku

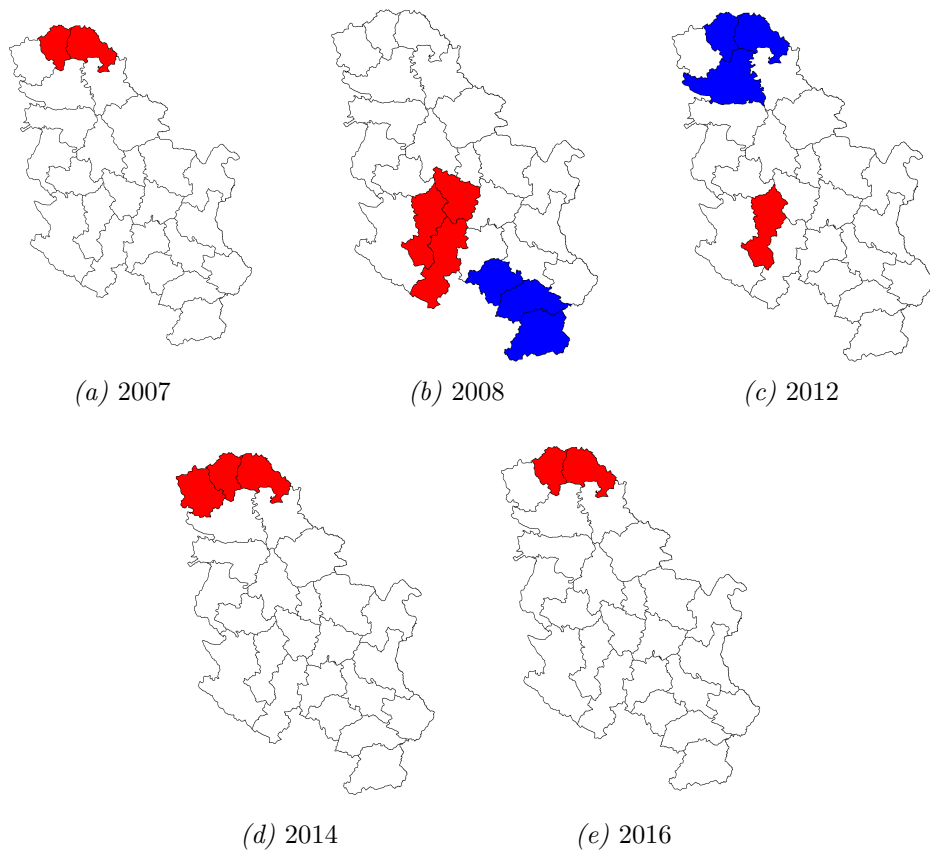

(a) 2007

Slika 56: Kartogram značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa B za Hrvatsku

Slika 57: Kartogrami značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa A za Srbiju

Slika 58: Kartogrami značajnih prostornih autokorelacija kolebljivosti tipa B za Srbiju

Literatura

Almond, G., & Powell, B. (1966). *Comparative politics: A developmental approach*. Boston: Little; Brown.

Andreev, S. A. (2009). The unbearable lightness of membership: Bulgaria and Romania after the 2007 EU accession. *Communist and Post-Communist Studies*, 42(3), 375–393. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2009.07.001>

Anselin, L. (1995). Local Indicators of Spatial Association - LISA. *Geographical Analysis*, 27(2), 93–115. <https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.1995.tb00338.x>

Anselin, L. (2010). *Spatial econometrics: Methods and models*. Boston: Kluwer Academic.

Antić, M. (2012). The parliamentary elections in Croatia, December 2011. *Electoral Studies*, 31(3), 636–639. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2012.04.004>

Antić, M., & Gručić, M. D. (2008). The parliamentary election in Croatia, November 2007. *Electoral Studies*, 27(4), 752–755. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2008.04.015>

Antonić, S. (2005). The electoral volatility in Serbia: Comparison and explanation. *Sociološki Pregled*, 39(3), 229–250. <https://doi.org/10.5937/socpreg0503229A>

Antonić, S. (2007). Cleavages in Serbia and consolidation of democracy. *Sociološki Pregled*, 41(1), 21–55. <https://doi.org/10.5937/socpreg0701021A>

APA (Ed.). (2010). *Publication manual of the American Psychological Association* (6th ed). Washington, DC: American Psychological Association.

Ascher, W., & Tarrow, S. (1975). The stability of communist electorates: Evidence from a longitudinal analysis of French and Italian aggregate Data. *American Journal of Political Science*, 19(3), 475. <https://doi.org/10.2307/2110540>

Bacharach, M. (1989). Zero-sum games. In J. Eatwell, M. Milgate, & P. Newman (Eds.), *Game theory* (pp. 253–257). London: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/>

978-1-349-20181-5_31

Bakke, E., & Sitter, N. (2005). Patterns of stability: Party competition and strategy in Central Europe since 1989. *Party Politics*, 11(2), 243–263. <https://doi.org/10.1177/1354068805049779>

Barabási, A.-L. (2012). The network takeover. *Nature Physics*, 8(1), 14–16. <https://doi.org/10.1038/nphys2188>

Bågenholm, A., & Heinö, A. J. (2013). Why are the post-communist party systems not stabilizing? In: Mainz.

Besley, T., & Coate, S. (1997). An economic model of representative democracy. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(1), 85–114. <https://doi.org/10.1162/003355397555136>

Bielasiak, J. (2002). The institutionalization of electoral and party systems in postcommunist states. *Comparative Politics*, 34(2), 189. <https://doi.org/10.2307/4146937>

Birch, S. (2003). *Electoral systems and political transformation in post-communist Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Bivand, R. S., Pebesma, E., & Gomez-Rubio, V. (2013). *Applied spatial data analysis with R*. New York: Springer.

Bivand, R., & Piras, G. (2015). Comparing implementations of estimation methods for spatial conometrics. *Journal of Statistical Software*, 63(18), 1–36.

Bivand, R., Hauke, J., & Kossowski, T. (2013). Computing the Jacobian in Gaussian spatial autoregressive models: An illustrated comparison of available methods. *Geographical Analysis*, 45(2), 150–179.

Bochsler, D. (2008). The parliamentary election in Serbia, 21 January 2007. *Electoral Studies*, 27(1), 160–165. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2007.10.002>

Bochsler, D. (2010a). Measuring party nationalisation: A new Gini-based indicator that

corrects for the number of units. *Electoral Studies*, 29(1), 155–168. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2009.06.003>

Bochsler, D. (2010b). *Territory and electoral rules in post-communist democracies*. New York: Palgrave Macmillan.

Bochsler, D. (2010c). The nationalisation of post-communist party systems. *Europe-Asia Studies*, 62(5), 807–827. <https://doi.org/10.1080/09668136.2010.481387>

Borsboom, D., & Cramer, A. O. (2013). Network analysis: An integrative approach to the structure of psychopathology. *Annual Review of Clinical Psychology*, 9(1), 91–121. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-050212-185608>

Brusis, M. (2002). Between EU requirements, competitive politics, and national traditions: Re-creating regions in the accession countries of Central and Eastern Europe. *Governance*, 15(4), 531–559. <https://doi.org/10.1111/1468-0491.00200>

Bunce, V. (2003). Rethinking recent democratization: Lessons from the postcommunist experience. *World Politics*, 55(2), 167–192. <https://doi.org/10.1353/wp.2003.0010>

Buser, M. (2013). Tracing the democratic narrative: Big society, localism and civic engagement. *Local Government Studies*, 39(1), 3–21. <https://doi.org/10.1080/03003930.2012.693077>

Butler, D., & Stokes, D. E. (1974). *Political change in Britain: The evolution of electoral choice*. London: Macmillan.

Caramani, D. (2004). *The nationalization of politics: The formation of national electorates and party systems in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Caramani, D. (2012). The Europeanization of electoral politics: An analysis of converging voting distributions in 30 European party systems, 1970–2008. *Party Politics*, 18(6), 803–823. <https://doi.org/10.1177/1354068810389640>

Caramani, D. (2017). *Evropeizacija politike: Formiranje evropskog biračkog i partijskog sistema u istorijskoj perspektivi*. Beograd: Službeni glasnik.

Casal Bértoa, F., Deegan-Krause, K., & Haughton, T. (2017). The volatility of volatility: Measuring change in party vote shares. *Electoral Studies*, 50, 142–156. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2017.09.007>

Castelo, R., & Roverato, A. (2009). Reverse engineering molecular regulatory networks from microarray data with qp-graphs. *Journal of Computational Biology*, 16(2), 213–227. <https://doi.org/10.1089/cmb.2008.08TT>

Chhibber, P. K., & Kollman, K. (2004). *The formation of national party systems: Federalism and party competition in Canada, Great Britain, India, and the United States*. Princeton: Princeton University Press.

Claggett, W., Flanigan, W., & Zingale, N. (1984). Nationalization of the American electorate. *American Political Science Review*, 78(01), 77–91. <https://doi.org/10.2307/1961250>

Coleman, J. S. (1974). Processes of concentration and dispersal of power in social systems. *Social Science Information*, 13(2), 7–18. <https://doi.org/10.1177/053901847401300201>

Converse, P. E., & Dupeux, G. (1962). Politicization of the electorate in France and the United States. *Public Opinion Quarterly*, 26(1), 1. <https://doi.org/10.1086/267067>

Cox, G. (1999). Electoral rules and electoral coordination. *Annual Review of Political Science*, 2(1), 145–161. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.2.1.145>

Cox, G., & Knoll, J. (2003). Ethnes, fisci, and electoral Rules: The determinants of party-system inflation. In Chicago.

Csardi, G., & Nepusz, T. (2006). The igraph software package for complex network research. *InterJournal, Complex Systems*, 1695. Retrieved from <http://igraph.org>

Dassonneville, R., & Hooghe, M. (2011). Mapping electoral volatility in Europe - An analysis of trends in electoral volatility in European democracies since 1945. In. Sofia (Bulgaria).

Davis, M. (1958). French electoral sociology. *The Public Opinion Quarterly*, 22(1), 35–55. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2746842>

Dobratz, B. A., Waldner, L. K., & Buzzell, T. (2012). *Power, politics, and society: An introduction to political sociology* (1st ed). Boston: Pearson Allyn & Bacon.

Doron, G., & Kronick, R. (1977). Single transferrable vote: An example of a perverse social choice function. *American Journal of Political Science*, 21(2), 303. <https://doi.org/10.2307/2110496>

Downs, W. M. (2009). The 2008 parliamentary election in Romania. *Electoral Studies*, 28(3), 510–513. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2009.04.002>

Downs, W. M., & Miller, R. V. (2006). The 2004 presidential and parliamentary elections in Romania. *Electoral Studies*, 25(2), 409–415. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2005.10.007>

Drummond, A. J. (2006). Electoral volatility and party decline in Western democracies: 1970–1995. *Political Studies*, 54(3), 628–647. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2006.00617.x>

Edelstein, M. A. (2014). *The French Revolution and the birth of electoral democracy*. Surrey: Ashgate.

Elster, J., Offe, C., & Preuss, U. K. (1998). *Institutional design in post-communist societies: Rebuilding the ship at sea*. Cambridge: Cambridge University Press.

Enyedi, Z. (2006). The survival of the fittest: Party system concentration in Hungary. In S. Jungerstam-Mulders (Ed.), *Parties and party systems* (pp. 177–203). Aldershot: Ashgate.

Enyedi, Z., & Casal Bertoa, F. (2011). Patterns of party competition. In P. Lewis & R. Markowski (Eds.), *Europeanising party politics? Comparative perspectives on Central and Eastern Europe*. Manchester: Manchester University Press.

Epperly, B. (2011). Institutions and legacies: Electoral volatility in the postcommunist world. *Comparative Political Studies*, 44(7), 829–853. <https://doi.org/10.1177/0010414011401226>

Epskamp, S., & Fried, E. I. (2018). A tutorial on regularized partial correlation networks. *Psychological Methods*. <https://doi.org/10.1037/met0000167>

Epskamp, S., Cramer, A. O. J., Waldorp, L. J., Schmittmann, V. D., & Borsboom, D. (2012). Qgraph: Network visualizations of relationships in psychometric data. *Journal of Statistical Software*, 48(4), 1–18. Retrieved from <http://www.jstatsoft.org/v48/i04/>

Epskamp, S., Rhemtulla, M., & Borsboom, D. (2017). Generalized network psychometrics: Combining network and latent variable models. *Psychometrika*, 82(4), 904–927. <https://doi.org/10.1007/s11336-017-9557-x>

Ersson, S., & Lane, J.-E. (2003). Electoral instability and party system change in Western Europe. In J.-E. Lane & P. Pennings (Eds.), *Comparing party system change* (pp. 34–49). London: Routledge.

Ersson, S., Janda, K., & Lane, J.-E. (1985). Ecology of party strength in Western Europe: A regional analysis. *Comparative Political Studies*, 18(2), 170–205. <https://doi.org/10.1177/0010414085018002002>

Finer, S. E. (1974). State-building, state boundaries and border control. *Social Science Information*, 13(4-5), 79–126. <https://doi.org/10.1177/053901847401300407>

Fish, S. (2017). What has a quarter century of post-communism taught us about the correlates of democracy? In S. Fish, G. Gill, & M. Petrovic (Eds.), *A quarter century of post-communism assessed* (pp. 11–40). Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.

Fitzmaurice, J. (1995). The Hungarian election of May 1994. *Electoral Studies*, 14(1), 77–80. [https://doi.org/10.1016/0261-3794\(95\)95772-3](https://doi.org/10.1016/0261-3794(95)95772-3)

Fitzmaurice, J. (1997). The Slovenian parliamentary elections of 10 November 1996. *Electoral Studies*, 16(3), 403–407. [https://doi.org/10.1016/S0261-3794\(97\)84377-6](https://doi.org/10.1016/S0261-3794(97)84377-6)

Fowler, B. (2003). The parliamentary elections in Hungary, April 2002. *Electoral Studies*, 22(4), 799–807. [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0261-3794\(03\)00004-0](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/S0261-3794(03)00004-0)

Gill, G. J. (2002). *Democracy and post-communism: Political change in the post-communist world*. London: Routledge.

Gini, C. (1921). Measurement of inequality of incomes. *The Economic Journal*, 31(121), 124. <https://doi.org/10.2307/2223319>

Girvan, M., & Newman, M. E. J. (2002). Community structure in social and biological networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 99(12), 7821–7826. <https://doi.org/10.1073/pnas.122653799>

Goati, V. (2004). *Partije i partijski sistemi u Srbiji*. Niš: Odbor za građansku inicijativu.

Goodchild, M. F., & Janelle, D. G. (Eds.). (2004). *Spatially integrated social science*. Oxford: Oxford University Press.

Gunther, R. (2005). Parties and electoral behavior in Southern Europe. *Comparative Politics*, 37(3), 253. <https://doi.org/10.2307/20072889>

Hale, H. E. (2006). *Why not parties in Russia? Democracy, federalism, and the state*. Cambridge: Cambridge University Press.

Harbers, I. (2010). Decentralization and the development of nationalized party systems in new democracies: Evidence from Latin America. *Comparative Political Studies*, 43(5), 606–627. <https://doi.org/10.1177/0010414008330285>

Harper, M. (2003). The 2001 parliamentary and presidential elections in Bulgaria.

Electoral Studies, 22(2), 335–344. [https://doi.org/10.1016/S0261-3794\(02\)00051-3](https://doi.org/10.1016/S0261-3794(02)00051-3)

Haughton, T. (2007). When does the EU Make a Difference? Conditionality and the accession process in Central and Eastern Europe. *Political Studies Review*, 5(2), 233–246. <https://doi.org/10.1111/j.1478-9299.2007.00130.x>

Haughton, T. (2011). Half full but also half empty: Conditionality, compliance and the quality of democracy in Central and Eastern Europe. *Political Studies Review*, 9(3), 323–333. <https://doi.org/10.1111/j.1478-9302.2010.00220.x>

Haughton, T., & Deegan-Krause, K. (2015). Hurricane season: Systems of instability in Central and East European party politics. *East European Politics and Societies*, 29(1), 61–80. <https://doi.org/10.1177/0888325414566072>

Haughton, T., & Krašovec, A. (2013). The 2011 parliamentary elections in Slovenia. *Electoral Studies*, 32(1), 201–204. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2012.12.004>

Heller, W. B. (2002). Regional parties and national politics in Europe: Spain's Estado de las autonomías, 1993 to 2000. *Comparative Political Studies*, 35(6), 657–685. <https://doi.org/10.1177/0010414002035006002>

Hicken, A. (2003). From province to parliament: Party aggregation in developing democracies. In Chicago.

Hickson, K. (2013). The localist turn in British politics and its critics. *Policy Studies*, 34(4), 408–421. <https://doi.org/10.1080/01442872.2013.822700>

Hijmans, R. J., & Etten, J. van. (2012). *Raster: Geographic analysis and modeling with raster data*. Retrieved from <http://CRAN.R-project.org/package=raster>

Hinich, M., Liu, X., Vedlitz, A., & Lindsey, C. (2013). Beyond the left–right cleavage: Exploring American political choice space. *Journal of Theoretical Politics*, 25(1), 75–104. <https://doi.org/10.1177/0951629812453215>

Hirschman, A. O. (2004). *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*. Cambridge: Harvard University Press.

Huntington, S. P. (1991). Democracy's third wave. *Journal of Democracy*, 2(2), 12–34. <https://doi.org/10.1353/jod.1991.0016>

Hurwicz, L., & Schmeidler, D. (1978). Construction of outcome functions guaranteeing existence and Pareto optimality of Nash equilibria. *Econometrica*, 46(6), 1447. <https://doi.org/10.2307/1913838>

Ilonzski, G., & Várnagy, R. (2016). Parliamentary elections in Hungary, 2014. *Electoral Studies*, 43, 169–172. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2016.04.003>

Ishiyama, J. T. (2002). Regionalism and the nationalization of the legislative vote in post-communist Russian politics. *Communist and Post-Communist Studies*, 35(2), 155–168. [https://doi.org/10.1016/S0967-067X\(02\)00005-3](https://doi.org/10.1016/S0967-067X(02)00005-3)

Jones, M. P., & Mainwaring, S. (2003). The nationalization of parties and party systems: An empirical measure and an application to the Americas. *Party Politics*, 9(2), 139–166. <https://doi.org/10.1177/13540688030092002>

Jovanović, M. (2011). Izborni sistem Srbije - dve decenije posle. In S. Orlović (Ed.), *Partije i izbori u Srbiji - 20 godina* (pp. 219–248). Beograd: Čigoja štampa.

Kitschelet, H. (2001). Divergent paths of postcommunist democracies. In L. Diamond & M. Plattner (Eds.), *Political parties and democracy* (pp. 299–323). Baltimore: John Hopkins University Press.

Kitschelt, H. (2001). Divergent paths of post-communist democracies. In L. Diamond & M. F. Plattner (Eds.), *Political parties and democracy* (pp. 299–323). Baltimore: John Hopkins University Press.

Knutsen, O. (1995). Value orientations, political conflicts and left-right identification: A comparative study. *European Journal of Political Research*, 28(1), 63–93. <https://doi.org/10.1080/13500189508839191>

1111/j.1475-6765.1995.tb00487.x

Kollman, K., Hicken, A., Caramani, D., Backer, D., & Lublin, D. (2018). *Constituency-level elections archive*. Michigan: Center for Political Studies, University of Michigan.

Komšić, J. (2004). Consolidating democracy and (or) tireless institutional experimentation. *Sociološki Pregled*, *38*(1-2), 153–175. <https://doi.org/10.5937/socpreg0402153K>

Konitzer, A. (2009). The parliamentary election in Serbia, May 2008. *Electoral Studies*, *28*(1), 141–145. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2008.09.005>

Konitzer, A. (2013). The parliamentary elections in Serbia, May 2012. *Electoral Studies*, *32*(2), 380–385. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2013.01.001>

Kostadinova, P., & Popova, M. (2014). The 2013 parliamentary elections in Bulgaria. *Electoral Studies*, *34*, 365–368. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2013.09.013>

Kovačević, D. (2014). Party system institutionalization in Serbia. *Politički život*, *10*, 63–72.

Kraemer, N., Schaefer, J., & Boulesteix, A.-L. (2009). Regularized estimation of large-scale gene regulatory networks using Gaussian graphical models. *BMC Bioinformatics*, *10*(384). <https://doi.org/https://doi.org/10.1186/1471-2105-10-384>

Laakso, M., & Taagepera, R. (1979). “Effective” number of parties: A measure with application to West Europe. *Comparative Political Studies*, *12*(1), 3–27. <https://doi.org/10.1177/001041407901200101>

Lacy, D., & Markovich, Z. (2017). *Why don't states switch sides anymore? The rise and fall of American electoral volatility*. Retrieved from sites.dartmouth.edu/dlacy/files/2016/10/Volatility.Simple.v8.pdf

Lane, J.-E., & Ersson, S. (2007). Party system instability in Europe: Persistent differences in volatility between West and East? *Democratization*, *14*(1), 92–110. <https://doi.org/10.1177/001041407901200101>

1080/13510340601024322

Lewis, P. G. (2006). Party systems in post-communist Central Europe: Patterns of stability and consolidation. *Democratization*, 13(4), 562–583. <https://doi.org/10.1080/13510340600791863>

Liang, F., Song, Q., & Qiu, P. (2015). An equivalent measure of partial correlation coefficients for high-dimensional Gaussian graphical models. *Journal of the American Statistical Association*, 110(511), 1248–1265. <https://doi.org/10.1080/01621459.2015.1012391>

Lipset, S., & Rokkan, S. (1967). Cleavage structures, party systems, and voter alignments: An introduction. In *Party Systems and voter alignments: Cross-national perspectives* (pp. 1–64). New York: The Free Press.

Logan, J. R., & Zhang, W. (2004). Identifying ethnic neighborhoods with census data. In M. F. Goodchild & D. G. Janelle (Eds.), *Spatially integrated social science* (pp. 113–126). Oxford: Oxford University Press.

Mainwaring, S., & Zoco, E. (2007). Political sequences and the stabilization of interparty competition: Electoral volatility in old and new democracies. *Party Politics*, 13(2), 155–178. <https://doi.org/10.1177/1354068807073852>

Mainwaring, S., España-Najera, A., & Gervasoni, C. (2009). Extra system volatility and the vote share of young parties. In. Ottawa, Canada.

Mainwaring, S., Gervasoni, C., & España-Najera, A. (2017). Extra- and within-system electoral volatility. *Party Politics*, 23(6), 623–635. <https://doi.org/10.1177/1354068815625229>

Mair, P. (2005). Democracy beyond parties. *SPS Working Papers*. Retrieved from <http://cadmus.eui.eu/handle/1814/3291>

Mair, P. (2007). Party systems and alternation in government, 1950-2000. Innovation and institutionalisation. In S. Gloppen & L. Rakner (Eds.), *Globalisation and democratisation. Challenges for political parties* (pp. 135–154). Bergen: Fagbokforlaget.

Maškarinec, P. (2017). A Spatial analysis of Czech parliamentary elections, 2006–2013. *Europe-Asia Studies*, 69(3), 426–457. <https://doi.org/10.1080/09668136.2017.1313962>

McElwain, K. M. (2012). The nationalization of Japanese elections. *Journal of East Asian Studies*, 12(03), 323–350. <https://doi.org/10.1017/S1598240800008055>

Meleshevich, A. (2006). Geographical patterns of party support in the Baltic States, Russia, and Ukraine. *European Urban and Regional Studies*, 13(2), 113–129. <https://doi.org/10.1177/0969776406062522>

Melville, A., Stukal, D., & Mironyuk, M. (2013). Trajectories of regime transformation and types of stateness in post-communist countries. *Perspectives on European Politics and Society*, 14(4), 431–459. <https://doi.org/10.1080/15705854.2013.772749>

Messner, S., & Anselin, L. (2004). Spatial analyses of homicide with areal data. In M. F. Goodchild & D. G. Janelle (Eds.), *Spatially integrated social science* (pp. 127–144). Oxford: Oxford University Press.

Miguel, C. de. (2017). The role of electoral geography in the territorialization of party systems. *Electoral Studies*, 47, 67–83. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2016.11.013>

Millard, F. (2014). *Elections, parties and representation in post-communist europe*. London: Palgrave Macmillan.

Moran, P. A. P. (1948). The Interpretation of statistical maps. *Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological)*, 10(2), 243–251. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2983777>

Newman, M. E. J. (2006). Modularity and community structure in networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 103(23), 8577–8582. <https://doi.org/10.1073/pnas.0601602103>

Newman, M. E. J. (2010). *Networks: An introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Orlović, S. (2011). Partijski sistem Srbije. In S. Orlović (Ed.), *Partije i izbori u Srbiji - 20 godina* (pp. 7–11). Beograd: Čigoja štampa.

Orlović, S. (2015). The influence of electoral system on party fragmentation in Serbian Parliament. *Serbian Political Thought*, 11(1), 91–106.

Pedersen, M. N. (1979). The dynamics of European party systems: Changing patterns of electoral volatility. *European Journal of Political Research*, 7(1), 1–26. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1979.tb01267.x>

Pons, P., & Latapy, M. (2005). Computing communities in large networks using random walks. In P. Yolum, T. Güngör, F. Gürgen, & C. Özturan (Eds.), *Computer and Information Sciences - ISCIS 2005* (pp. 284–293). Springer Berlin Heidelberg.

Popescu, M. (2003). The parliamentary and presidential elections in Romania, November 2000. *Electoral Studies*, 22(2), 325–335. [https://doi.org/10.1016/S0261-3794\(02\)00026-4](https://doi.org/10.1016/S0261-3794(02)00026-4)

Porter, J. R., & Howell, F. M. (2012). *Geographical sociology: Theoretical foundations and methodological applications in the sociology of location*. Dordrecht: Springer.

Powell, E. N., & Tucker, J. A. (2009). New approaches to electoral volatility: Evidence from postcommunist countries. In *APSA 2009 Toronto Meeting Paper*. Toronto.

Powell, E. N., & Tucker, J. A. (2014). Revisiting electoral volatility in post-communist countries: New data, new results and new approaches. *British Journal of Political Science*, 44(1), 123–147. <https://doi.org/10.1017/S0007123412000531>

R Core Team. (2017). *R: A language and environment for statistical computing*. Vienna: R Foundation for Statistical Computing. Retrieved from <https://www.R-project.org/>

Rashid, M., & Alobaydi, D. (2015). Territory, politics of power, and physical spatial networks: The case of Baghdad, Iraq. *Habitat International*, 50, 180–194. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2015.08.031>

Rokkan, S. (1974). Politics between economy and culture. *Social Science Information*, 13(1), 27–38. <https://doi.org/10.1177/053901847401300102>

Rokkan, S., Flora, P., Kuhnle, S., & Urwin, D. W. (1999). *State formation, nation-building, and mass politics in Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Rooduijn, M., Lange, S. L. de, & Brug, W. van der. (2014). A populist Zeitgeist? Programmatic contagion by populist parties in Western Europe. *Party Politics*, 20(4), 563–575. <https://doi.org/10.1177/1354068811436065>

Rose, R. (2008). *Understanding post-communist transformation: A bottom up approach*. London: Routledge.

Rose, R., & Urwin, D. W. (1975). *Regional differentiation and political utility in Western Nations*. London: Sage Publishing.

RStudio Team. (2016). *RStudio: Integrated development environment for R*. Boston, MA: RStudio, Inc. Retrieved from <http://www.rstudio.com/>

Samuels, D. J. (2002). Presidentialized parties: The separation of powers and party organization and behavior. *Comparative Political Studies*, 35(4), 461–483. <https://doi.org/10.1177/0010414002035004004>

Sartori, G. (2005). *Parties and party systems: A framework for analysis*. Colchester: ECPR Press.

Schimmelfennig, F. (2010). The normative origins of democracy in the European Union: Toward a transformationalist theory of democratization. *European Political Science Review*, 2(02), 211–233. <https://doi.org/10.1017/S1755773910000068>

Schimmelfennig, F., & Sedelmeier, U. (2004). Governance by conditionality: EU rule transfer to the candidate countries of Central and Eastern Europe. *Journal of European Public Policy*, 11(4), 661–679. <https://doi.org/10.1080/1350176042000248089>

Schmitter, P. (2001). Parties are not what they once were. In L. Diamond & R. Gunther (Eds.), *Political parties and democracy* (pp. 67–89). Baltimore: John Hopkins University Press.

Sikk, A. (2005). How unstable? Volatility and the genuinely new parties in Eastern Europe. *European Journal of Political Research*, 44(3), 391–412. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2005.00232.x>

Sokolovska, V., & Tomašević, A. (2012). Pozicija i uloga u analizi socijalnih mreža. *Godišnjak Filozofskog Fakulteta U Novom Sadu*, 37(1), 153–165.

Sokolovska, V., Dinić, B., & Tomašević, A. (2018). Aggressiveness in the HEXACO personality model. *Psihologija*, (00), 22–22. <https://doi.org/10.2298/PSI170705022S>

Sokolovska, V., Lazar, Ž., & Tomašević, A. (2015). Measuring social inequality: Comparison of Gini coefficient and Theil index. In (pp. 96–99). Dubai.

Sokolovska, V., Tomašević, A., Dinić, B., & Jarić, I. (2017). Evolution of students' friendship networks: Examining the influence of group size. *Issues in Ethnology and Anthropology*, 11(4), 1135. <https://doi.org/10.21301/eap.v11i4.10>

Spirova, M. (2006). The parliamentary elections in Bulgaria, June 2005. *Electoral Studies*, 25(3), 616–621. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2005.12.003>

Spirova, M. (2010). The 2009 parliamentary elections in Bulgaria. *Electoral Studies*, 3. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.electstud.2009.12.002>

Stojiljković, Z. (2011). Socijalni rascepi i polje politike. In S. Orlović (Ed.), *Partije i izbori u Srbiji - 20 godina* (pp. 71–104). Beograd: Čigoja štampa.

Stokes, D. E. (1962). Party loyalty and the likelihood of deviating elections. *The Journal of Politics*, 24(4), 689–702. <https://doi.org/10.1017/S0022381600016182>

Tavits, M. (2005). The development of stable party support: Electoral dynamics in

post-communist Europe. *American Journal of Political Science*, 49(2), 283–298. <https://doi.org/10.1111/j.0092-5853.2005.00123.x>

Tavits, M. (2008). On the linkage between electoral volatility and party system instability in Central and Eastern Europe. *European Journal of Political Research*, 47(5), 537–555. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2008.00782.x>

Tenenhaus, A., Guillemot, V., Gidrol, X., & Frouin, V. (2010). Gene association networks from microarray data using a regularized estimation of partial correlation based on PLS regression. *IEEE/ACM Transactions on Computational Biology and Bioinformatics*, 7(2), 251–262. <https://doi.org/10.1109/TCBB.2008.87>

Tobler, W. (2004). On the First law of geography: A reply. *Annals of the Association of American Geographers*, 94(2), 304–310. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.2004.09402009.x>

Toplak, J. (2006). The parliamentary election in Slovenia, October 2004. *Electoral Studies*, 25(4), 825–831. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2005.12.006>

Tóka, G. (2014). Constitutional principles and electoral democracy in Hungary. In E. Bos & K. Pòcza (Eds.), *Verfassunggebung in konsolidierten Demokratien* (pp. 309–329). Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft. <https://doi.org/10.5771/9783845251363-309>

Tucker, J. A. (2002). The first decade of post-communist elections and voting: What have we studied, and how have we studied it. *Annual Review of Political Science*, 5(1), 271–304. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.5.100201.102917>

Van Laake, T. (2016). A geographical analysis of Dutch electoral volatility 1994-2012. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 107(3), 365–374. <https://doi.org/10.1111/tesg.12181>

Veber, M. (1976). *Privreda i društvo I*. Beograd: Prosveta.

Vučičević, D. (2016). Parlamentarni izbori u Srbiji 2016. *Političke Analize*, 25(7), 24–31.

Wasserman, S., & Faust, K. (1994). *Social network analysis: Methods and applications*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press.

Weghorst, K. R., & Bernhard, M. (2014). From formlessness to structure? The institutionalization of competitive party systems in Africa. *Comparative Political Studies*, *47*(12), 1707–1737. <https://doi.org/10.1177/0010414013516068>

Wickham, H. (2016). *Ggplot2: Elegant graphics for data analysis*. New York: Springer-Verlag. Retrieved from <http://ggplot2.org>

Widfeldt, A. (2016). Populist parties in Europe: Agents of discontent? *West European Politics*, *39*(4), 907–908. <https://doi.org/10.1080/01402382.2016.1166737>

Yang, Z., Algesheimer, R., & Tessone, C. J. (2016). A comparative analysis of community detection algorithms on artificial networks. *Scientific Reports*, *6*, 30750. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1038/srep30750>

Zielinski, J. (2002). Translating social cleavages into party systems: The significance of new democracies. *World Politics*, *54*(02), 184–211. <https://doi.org/10.1353/wp.2002.0005>

Zielonka, J. (2007). The quality of democracy after joining the European Union. *East European Politics & Societies*, *21*(1), 162–180. <https://doi.org/10.1177/0888325406297133>

Zou, H. (2006). The adaptive Lasso and its oracle properties. *Journal of the American Statistical Association*, *101*(476), 1418–1429. <https://doi.org/10.1198/016214506000000735>